

મંત્રચિંતામણી

લેખક :

વિદ્યાભૂષણ, ગણિતદિનમણિ, સાહિત્યવારિધિ,
શતાવધાની પડિત
શ્રી ધીરજલાલ ટોક્કરશી શાહ

*

પ્રસ્તાવના

વૈદ્ય ચંદ્રશેખર ગોપાળજી ઠક્કર
ડી. એસ સી. (એ) ડી. એ. એસ. એક. આયુર્વેદાચાર્ય

પ્રકાશક :

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર
મુંબઈ-૬

પ્રકાશક :

નરેન્દ્રકુમાર ડી. શાહ

વ્યવસ્થાપક :

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર

લઘાલાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ,

ચી ચ બદર મુંબઈ-૯.

પ્રથમ આવૃત્તિ

વિ. સં ૨૦૨૪

સને ૧૯૬૭

મૂલ્ય રૂપિયા સાડા સાત

આ ગ્રંથના સર્વહક પ્રકાશકને સ્વાધીન છે.

મુદ્રક :

કાન્તિલાલ સોમાલાલ શાહ

સાધના પ્રિન્ટરી

ઘીકાંટા રોડ, અમદાવાદ

સમર્પણ

સદ્ગત પૂજ્ય પિતાશ્રીને

કે જેમને

મંત્રવિદ્યામાં ઘણો રસ હતો અને

જેમણે તેની ઉપાસનામાં સારો

એવો પુરુષાર્થ કર્યો હતો.

૫

વિનીત

ધીરજલાલ

—

વિષયાનુક્રમ

પ્રકાશકીય		૮
પ્રસ્તાવના	ડૉ. ચંદ્રશેખર જો. ઠક્કુર	૧૧
સાક્ષીભૂત ગ્રંથોની યાદી		૧૬
અગ્રવચન		૩

ખંડ પહેલો

ઐકાર અને તેની ઉપાસના

૧ ઐકારનો મહિમા	૧૭
૨ ઐકારની ઉત્પત્તિ	૩૧
૩ ઐકારનાં વિવિધ નામો	૪૩
૪ ઐકારનો અર્થવિસ્તાર	૫૧
૫ ઐકારની આકૃતિ	૫૬
૬ ઐકારની ઉપાસના અંગે કિંચિત્	૬૫
૭ જપવિધિ	૮૧
૮ ધ્યાનવિધિ	૧૦૩
૯ કુંડલિની-જાગરણ	૧૧૨
૧૦ ઐકારકલ્પ	૧૨૦
૧૧ જૈન ધર્મમાં ઐકાર-ઉપાસના	૧૩૦
૧૨ શેષકથન	૧૪૨

અંડ બીજો

હ્રીંકાર અને તેની ઉપાસના

૧ હ્રીંકારનો મહિમા	૧૪૯
૨ હ્રીંકારના વિવિધ નામો	૧૫૮
૩ હ્રીંકારનો અર્થ	૧૬૭
૪ ઉપાસના અંગે કિંચિત્	૧૭૯
૫ ઉપાસનાનો આરંભ	૧૮૮
૬ પ્રગતિ અને પૂર્ણાહુતિ	૧૯૯
૭ જૈન ધર્મમાં હ્રીંકાર-ઉપાસના	૨૦૬
૧-પ્રાસ્તાવિક	૨૦૬
૨-હ્રીંકારનો અપૂર્વ મહિમા	૨૦૭
૩-હ્રીંકારની આકૃતિ	૨૧૪
૪-હ્રીંકારના અર્થો	૨૧૫
૫-ઉપાસના માટે મંત્રપટની આવશ્યકતા	૨૧૫
૬-મંત્રપટની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા	૨૧૬
૭-ઉપાસના અંગે મુખ્ય નિયમો	૨૧૯
૮-પૂર્વસેવા	૨૨૦
૯-નિત્યોપાસનાનો વિધિ	૨૨૦
૧૦-કેટલીક સ્પષ્ટતા	૨૨૪
૧૧-રોગનિવારણ	૨૨૫
૧૨-ઋષ્ટકૃત્તની પ્રાપ્તિ	૨૨૬
૧૩-હ્રીંકારમાં પંચપરમેષ્ઠીની ભાવના	૨૨૯
૧૪-હ્રીંકારમાં ચોવીશ તીર્થ કરોની ભાવના	૨૩૨
૧૫-હ્રીંકારમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ, ધરણેન્દ્ર તથા પદ્માવતીની ભાવના	૨૩૩
૧૬-હ્રીંકારમાં અન્ય દેવોની ભાવના	૨૩૫

૧૭-હ્રીં કારતું ધ્યાન	૨૩૫
૧૮-હ્રીં બીજનો વ્યાપક પ્રયોગ	૨૪૦
૧૯-ઉપસહાર	૨૪૨

અંક ત્રીજો

અન્ય મંત્રો અને મંત્રપ્રયોગો

૧ પ્રાસ્તાવિક	૨૪૫
૨ મંગલકારી મંત્રપ્રયોગ	૨૫૩
૩ રામનામની બંધિહારી	૨૬૨
૪ વ્યાધિવિનાશક નારાયણમંત્ર	૨૭૧
૫ પદ્માક્ષરી મંત્રોનો પ્રશસ્ત પ્રયોગ	૨૮૦
૬ શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર	૨૮૯
૭ ગાયત્રી મંત્રનું અજળ સામર્થ્ય	૨૯૯
૮ ઋદ્ધિ-સિદ્ધિદાયક ગણપતિ મંત્રો	૩૦૯
૯ ધારેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવાનો પ્રયોગ	૩૧૫
૧૦ સ્વપ્નમાત્રાનો પ્રયોગ	૩૨૧
૧૧ શુદ્ધિ-સ્મૃતિ વધારનારા પ્રયોગો	૩૨૬
૧૨ કન્યાને માટે ઇચ્છિત વરપ્રાપ્તિના પ્રયોગો	૩૩૧
૧૩ પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સિદ્ધ પ્રયોગો	૩૩૭
૧૪ આપત્તિનિવારક અદ્ભુત સ્તોત્ર વિશાપનો	૩૪૧ ૩૪૯-૫૬

પ્રકાશકીય

ચાલુ વર્ષના જુન માસના બીજા અઠવાડિયામા ‘ મંત્ર-
વિજ્ઞાન ’નું પ્રકાશન થયું, ત્યારે અમારા મનમાં એ પ્રશ્ન ઉડી રહ્યો
હતો કે ગુજરાતી પ્રજા આ ગ્રંથનો સત્કાર કરશે ખરી ? પણ ત્યાર
પછીના થોડા જ દિવસોમાં અમારા પ્રશ્નનો ઉત્તર મળી ગયો. અનેક
સારા સારા માણસો અમારા કાર્યાલયમાં જાતે આવીને આ ગ્રંથ
ખરીદી ગયા, એટલું જ નહિ પણ તેને માટે અભિનંદન પણ
આપતા ગયા. બહારગામથી પણ તેની વરદીઓ આવવા લાગી, જે
આજ પર્યંત ચાલુ રહી છે.

વિશેષમાં આ ગ્રંથના પાઠકોએ અમારી સાથે કેટલોક પત્રવ્યવહાર
પણ કર્યો છે અને મંત્રસાધનામાં તેમને જે મુશ્કેલીઓ નડી રહી
છે, તેનું માર્ગદર્શન પણ માગ્યું છે, જે અમે યથામતિ-યથાશક્તિ
આપ્યું છે. આજે આ ગ્રંથની માત્ર ગણતરીની નકલો જ બાકી
રહી છે.

આ રીતે આ ગ્રંથનો સત્કાર થવામાં તેની બહુમૂલ્ય સામગ્રી
કરતાંયે પત્રકાર બંધુઓએ તેના પ્રકાશનમા જે રસ દાખવ્યો અને
તેની જે વિસ્તૃત સમાલોચનાઓ કરી તે ખાસ ધારણભૂત છે. તે માટે
અમે મુખર્ધ સમાચાર સાપ્તાહિક, ગુજરાત સમાચાર, કિસ્મત માસિક,
ગાયત્રી વિજ્ઞાન માસિક, ખેડા વર્તમાન સાપ્તાહિક વગેરેના ખાસ
આભારી છીએ. મુખર્ધ સમાચાર સાપ્તાહિકે તો આ ગ્રંથના અમુક
પ્રકરણો લેખરૂપે છાપીને જનતાનું આ ઉપયોગી ગ્રંથ અત્યે સવિશેષ
ધ્યાન ખેંચ્યું છે, તે માટે તેમનો પુનઃ પણ આભાર માનીએ છીએ.

આયુર્વેદ, જ્યોતિષ અને મંત્રશાસ્ત્રના ઊંડા અભ્યાસી ડૉ. ચંદ્રશેખર ગોપાલજી ઠક્કરે પોતાના બહુમૂલ્ય સમયનો ભોગ આપીને આ ગ્રંથની મનનીય પ્રસ્તાવના લખી આપી, તે માટે તેમનો ખાસ આભાર માનીએ છીએ.

સામાન્ય માન્યતા એવી છે કે સુશિક્ષિત વર્ગને આવી બાબતમાં શ્રદ્ધા રહી નથી, તેઓ મંત્ર-તંત્રને નફરતની દૃષ્ટિએ જુએ છે, પણ આ ગ્રંથના ગ્રાહકવર્ગ તરફ નજર નાખતાં એ માન્યતા બદલવી પડે તેમ છે. ડોક્ટરો, વકીલો, સરકારી અધિકારીઓ, શાળાના શિક્ષકો, તેમજ મોટી મોટી પેઢીઓના વ્યવસ્થાપક બધુઓએ પણ આ ગ્રંથની પ્રતિઓ ખરીદી છે અને તેમનું પ્રમાણ પચાશ ટકા કરતાંયે વધુ રહ્યું છે.

આ અનુભવ પછી અમારો એ નિર્ણય દઢ થયો છે કે હજી આપણા સમાજનો એક મોટો વર્ગ મંત્રવિદ્યા અંગે પ્રમાણભૂત માહિતી માગે છે અને તેની ઉપાસનામાં તથા તેના પ્રયોગોમાં પણ રસ ધરાવે છે, તેથી આ પ્રકારનું સાહિત્ય વિશેષ પ્રમાણમાં પ્રકટ કરવું જોઈએ.

વાસ્તવમાં મંત્રનો વિષય મહાભૂત જોવા છે અને તેના અંગે જેટલું સાહિત્ય પ્રકટ કરવા ધારીએ, તેટલું કરી શકાય એમ છે; પરંતુ તે માટે સાધન વગેરેની મર્યાદા લક્ષ્યમાં રાખવી પડે છે.

આ ગ્રંથના પ્રથમ ખંડમાં બાર પ્રકરણો દ્વારા ભૂકાર અને તેની ઉપાસનાનો સવિસ્તર વિધિ દર્શાવ્યો છે, બીજા ખંડમાં સાત પ્રકરણો દ્વારા હ્રીંકાર અને તેની ઉપાસનાનો સવિસ્તર વિધિ દર્શાવ્યો છે તથા ત્રીજા ખંડમાં ચૌદ પ્રકરણો દ્વારા અનેક મંત્રો અને મંત્રપ્રયોગો રજૂ કર્યા છે, જે સાધકોને ધણા ઉપયોગી થઈ પડે એમ છે.

અહીં એ જણાવવું પણ ઉચિત જ લેખારો કે આ સામગ્રી ઘણા અભ્યાસ અને સંશોધન પછી અહીં રજૂ કરવામાં આવી છે અને તેની પ્રામાણિકતાનો જરાયે ભંગ ન થાય, તેની ખાસ કાળજી રાખવામાં આવી છે, જેથી સાધકો તેનો વિના સંકોચે ઉપયોગ કરી શકે તેમ છે.

શ્રી શાંતિકુમાર જ ભટ્ટ, શ્રી જયલિખ્ખુ, શ્રી ઉપાકાંત પડ્યા, ડૉ. ભાનુશંકર ના. વ્યાસ, શ્રી મનસુખલાલ તારાચંદ મહેતા, શ્રી ચંદ્રસિંહ એન. કામરેજી વગેરેએ અમારા પ્રકાશનમાં જે રસ દાખવ્યો છે, તે માટે અમે તેમના ઋણી છીએ. સંસ્કૃત તથા હિંદી ભાષાના મર્મરૂપ તથા ગુજરાતી ભાષાના પણ ખાસ અભ્યાસી સમર્થ પડિત શ્રી રુદ્રદેવ ત્રિપાઠી એમ. એ. પીએચ. ડી. સાહિત્ય-સાખ્ય-યોગાચાર્યે આ ગ્રંથનું લખાણ સાદ્યત તપાસ્યું છે અને તે માટે કેટલાક મહત્ત્વપૂર્ણ સૂચનો પણ કર્યા છે, તે માટે તેમનો પણ અહીં ઋણ સ્વીકાર કરીએ છીએ.

પ્રસ્તુત મંત્રચિંતામણિ ગ્રંથમાં જેનો સમાવેશ થઈ શક્યો નથી, એવી કેટલીક ઉપયોગી સામગ્રી, કેટલાક ઉપયોગી યત્રો તથા તંત્રપ્રયોગો હવે પછી પ્રકટ થનાર 'મંત્રદિવાકર' નામના આ શ્રેણીના ત્રીજા ગ્રંથમાં આપવામાં આવશે તેનું પ્રકાશન સને ૧૯૬૮ના અંત ભાગમાં થશે.

પ્રસ્તાવના

[આવકાર]

[૧]

ભાઈશ્રી ધીરજલાલ ટો શાહના અભિનવ પ્રકાશન ‘મંત્ર ચિંતામણિ’ ને આવકાર આપતા સહજ આનંદ થાય છે. શતાવધાની શ્રી ધીરજભાઈના સખ્યાઅંધ પ્રકાશનો, પ્રયોગો અને લેખો દ્વારા તેઓ માત્ર ગુજરાત નહિ, પણ ભારતમાં સુપ્રસિદ્ધ હોઈ એમની ઓળખ આપવાનું અત્રે અસ્થાને ગણાશે પરંતુ મારી વિદ્યાર્થીવયની સ્મૃતિને યાદ કરું તો આજે મારા પોતાના વિદ્યાસમા પ્રેરણાનું પીયૂષ પાનાર એમની ‘વિદ્યાર્થી વાચનમાળા’ શ્રેણીનું વાચન હું આજેય વિસર્જો નથી આ સદ્વાચને મને પ્રગતિના મોપાન ભણી અગ્રેસર થવા પ્રેરણા આપેલ. આજે એજ પંડિતવર્ચના ગ્રન્થને આવકાર આપવાનો અવસર મને મળ્યો છે. એ વિધિનો યોગાનુયોગ નહીં તો બીજું શું ?

[૨]

ભારતની પ્રાચીન સંસ્કૃતિમાં અતિ પ્રાચીન વેદકાળથી મંત્ર-ઋચાઓ દ્વારા મંત્ર શબ્દ પ્રચલિત છે. આ મંત્રના ગ્રન્થને વિષે જે શબ્દો લખવા પૂર્વે આરભમા વાચકોને મંત્ર એટલે શું ? મંત્રના પ્રકારો, મંત્રની કળસિદ્ધિ પરત્વે પ્રારંભિક વિષયપ્રવેશ કરાવવો ગોચ્ય ગણાશે. મંત્ર વિષે લોકભાષામાં ઘણા પ્રયોગો થાય છે. જેમ કે : ‘શ્રોતાનું’ પ્રવચન એટલું સુંદર હતું કે લોકો મંત્રમુગ્ધ બની સાભળી રહ્યા’ ‘આટલુંય કામ તમારાથી ન થયું’, એમા ક્યો મોટો મંત્ર (મંત્ર) ભણવાનો હતો ? ‘એને ત્યાં સવાશેર માટીની ખોટ પૂરાણી

નથી. એણે તો ધણાય ધાગામંતર કરી નેયા છે'. આ અને આવાં અવતરણો ઉપરથી મંત્રની શક્તિનો લોકોના વિવિધ સ્તરમાં જે ખ્યાલ પ્રવર્તે છે, તેનો આપણને પરિચય મળે છે. વર્ષોથી સુપ્રસિદ્ધ પત્ર 'કિસ્મત'ના સંપાદનમાં અનેકવિધ મંત્રો (યંત્રો સહિત) પ્રગટ કર્યા છે, તેમાં અમને પણ આ શાસ્ત્રનો અભ્યાસ થતો રહ્યો છે અને અમને એમાં સંશોધન પૂરતો જ રસ છે. લોકોમાં મંત્ર વિષે વધુ જાણવાની સમજવાની જિજ્ઞાસા છે. મંત્ર વિષે ઉંડાણથી સમજવાની ઉત્કંઠા છે. તેવે સમયે શ્રી ધીરજલાલ ટો. શાહે જે પ્રયત્નો આરંભ્યા છે, તે સ્તુત્ય બને છે. એમણે 'મંત્રવિજ્ઞાન' વગેરે ગ્રંથો પૂર્વે પ્રગટ કર્યા છે. તેમણે મને આમુખ લખવા વિનંતિ કરી, તે મેં સહર્ષ સ્વીકારી, કેમ કે મંત્રસિદ્ધિ એ સંકલ્પની જ સિદ્ધિ છે અને આયુર્વેદ તમામ રસાયન-વાજકરણમાં "સંકલ્પો વૃષ્ટ્યાણાં અગ્ર્યં" ગણે છે.

[૩]

આજે આપણે ઉત્તરોત્તર વિજ્ઞાનની સફળતામાં વધુ અને વધુ યાંત્રિક જીવન, ઝડપી જીવન અને પ્રગતિની હરણ્ફાળો ભરતા રહીએ છીએ. હજારો માઈલોનું અંતર આજના શક્તિશાળી જેટો કલાકની ગણતરીમાં કાપી શકે છે. એટલે દૂર સુદૂરના બે માનવી ભૌતિક રીતે ધણા ઝડપથી નિકટ આવ્યા છે, પણ બે અતિ નિકટ માનવી વચ્ચેનું અંતર વધ્યું છે. આનું કારણ ગમે તેટલી વૈજ્ઞાનિક પ્રગતિ છતાં માનવીને મનની શાંતિ, પ્રસન્નતા કે સંતોષ નથી. ડૉ. એલેક્સિસ કેરલ જેવા નોબલ પ્રાપ્ત વિજ્ઞેતા 'મેન ધ અનનોન'મા એવો ભાવ વ્યક્ત કરે છે કે જ્યાં આપણા વડવાઓ ૮૦ વર્ષની વયે ખડતલ આરોગ્ય સાથે ખેતીમાં રચ્યાપચ્યા રહેતા, ત્યાં ૪૦ વર્ષની વયે આરામખુરશીમાં વર્તમાનપત્ર વાચતાં કે ટેબલ ટેનિસ જેવી રમત રમતાં હાર્ટ એટેકથી દુર્ગી પડી મરણ પામવાના બનાવો વધતા જ ન્યથે છે. અઢારમી સદી શુદ્ધિનો યુગ હતો, ઓગણીસમી સદી પ્રગતિનો યુગ હતો, તો વીસમી

સદી ચિંતાનો (અને ચિતાનો) પણ યુગ છે, એવા અમારા વિધાનના સમર્થન માટે અમે આજે અનેક પશ્ચિમના સમર્થ વિચારકોને ટાંકી શકીએ છીએ. કોલન વિલ્સન જેવા ચિતકને ‘આઉટ સાઈડર’ અને ‘બીચોન્ડ ધ આઉટ સાઈડર’ જેવા ગ્રંથો લખવા પડ્યા છે. અને સારત્રે જેવા વિચારકને પણ વ્યથા વ્યક્ત કરવી પડી છે. અલ્ડસ હક્સલીએ ‘ધ ડોર્સ ઓફ પરસેપ્શન’ નામના ગ્રંથમાં કહ્યું છે કે “ધણા માનવીઓ (હવે) માને છે કે આત્મસાક્ષાત્કારનો અગમ્ય રોમાંચક અનુભવ કરવાની રાસાયણિક ચાવી મળી ગઈ છે. ઉપવાસ, તિતિક્ષા, મંત્રોના જપ અતિ પ્રાચીનકાળથી આવા પ્રકારની સ્થિતિ લાવવા વપરાય છે અને હાલ આવા સાધનોનાં બદલે મીસેટાઇન નામનું રસાયણ વાપરીને સાક્ષાત્કારના દ્વારને વધુ વિસ્તૃત બનાવી શકાય છે અને સમાધિસ્થિતિ જેવી પ્રખુદ્ધ અને ચિત્તલયની અવસ્થા અનુભવી શકાય છે. એલ. એસ ડી. સંપ્રદાયના નામે જાણીતા થયેલા સંપ્રદાયે તો એક ડગલુ આનાથી આગળ ભયું છે.”

યોગ—સમાધિ અને મંત્ર (જપ)ને ઘણો ગાઠ સંબંધ છે. પાંતજલ મતથી “યોગસ્તુ ચિત્તવૃત્તિનિરોધઃ” ની વ્યાખ્યા પ્રમાણે યોગમાં ચિત્તને કાયબાની જેમ સંકેરી લેવાનો ઉદ્દેશ્ય છે. યોગ એટલે જીદુઈ ચમત્કાર કે હવામાં ઉડ્યનના ખ્યાલ છોડી દેવા જોઈએ. આવું મંત્ર વિષે છે. મંત્ર મનને ઉર્ધ્વરેતસ બનાવે છે. મંત્ર મનનો નિયંત્રા બને છે. જેમ પોતાના કાર્યમાં કુશળતા હોય—યોગ. કર્મસુ કૌશલમ્—તેમ મંત્રનો પણ સાધક કે પ્રયોગકર્તા ઉચ્ચ આધ્યાત્મિક સાધક બને છે. આજે પણ વિજ્યા (ભાગ) કે ગાંજો લઈ તેની મસ્તીમાં મસ્ત બની વિહરનારા જે ભ્રમ, આનંદ અને બ્રાંતિક્ષાન કરે છે, તેઓ સમાધિનો અનુભવ ક્યાંની વાતો કરે છે, તે યથાર્થ નથી. મંત્રના પ્રયોક્તા કે સમર્થકો ઘણી વાર કહેતા હોય છે “દુનિયામાં એવો કોઈ પણ પદાર્થ નથી કે જે મંત્રસાધના દ્વારા સિદ્ધ ન થાય.”

આવા અંશ claims કે દાવાઓ ઉપર ખૂદ મંત્રવિજ્ઞાનના સમર્થકોએ નિષ્પાસસ અતી રહ્યો આપવો જોઈએ. કેમકે મંત્રમાં પણ તાંત્રિક વગેરે અનેક પ્રકારો છે. વિવિધ સાધનાઓ છે, તે સાધકોમાં પણ વિવિધ પ્રકારો છે. શ્રી ભગવદ્ ગીતામાં ભગવાન કૃષ્ણ કહે છે કે જેમ પોતાને વિવિધ સ્વરૂપે ભજનારામાં પોતાને કોણ પ્રિય છે અને અન્ય ભક્તિ સાધના કરતા પોતપોતાની રીતે પોતાનું ધ્યેય પ્રાપ્ત કરે છે, તેમ મંત્રવિજ્ઞાનમાં અનેક મંત્રો, વિધિઓ અને તેના અનેક પ્રકારો અને લક્ષ્યો છે. એટલે બધા જ મંત્રોનું એક જ મૂલ્યાંકન સંભવી શકે જ નહીં. પરંતુ મંત્રની ભૂમિકાને પણ સાત્ત્વિક, રાજસિક અને તામસિક ત્રણ અવસ્થામાં વહેંચી પ્રવર, મધ્ય અને અરૂપ દક્ષામાં વિભક્ત કરી શકાય. આ કાચ સંશોધકોનું અને પંડિતોનું દે. પરંતુ તે કાચ ત્યાં સુધી તો સામાન્ય પૃથગ્જન મંત્ર વિષે અનેક પ્રશ્નો ઉપસ્થિત કરે છે. એને અનેક આશંકાઓ છે. એમાં કેટલાકનું નિરસન-નિરાકરણ કરવા ઉપયોગી ગ્રંથની ખાસ જરૂર છે, તે 'મંત્ર-ચિંતામણિ'થી દૂર કરવામાં લેખક મહદંશે સફળ નીવડ્યા છે.

[૪]

આ દળદાર ગ્રંથમાં પ્રથમ ખંડ પૃષ્ઠ ૧૭ થી ઐક્યાર અને તેની ઉપાસના એ ચિર્ષક હેઠળ છે. તેમાં વિદ્વાન લેખકે અનેક અવતરણો આપી ઐક્યારનું બાહ્યત્મ્ય વર્ણવ્યું છે. લેખક ખરું કહે છે કે પોતાને અને પરને દૃષ્ટાણુકારી નીવડે તેવી ઉપાસના ઐક્યારની છે. અવિદ્યામાંથી તે વિદ્યારત્ન બનાવે છે, માનવિહીનને માનવંત બનાવે છે. શ્રી સંમત-ભદ્રાચાર્યે ૧૧ શ્લોકોનું સુંદર ઐક્યાર સ્તોત્ર આપ્યું છે, તે પૃષ્ઠ ૧૩૬ થી ૧૪૦ સુધીમાં છે. લેખકે એનો સરળ અનુવાદ આપી ઐક્યારની સાધનામાં જૈનવર્મનો કાળો વ્યક્ત કર્યો છે. અમને લાગે છે કે પ્રથમ ખંડમાં કુંડલિની-જ્ઞાનરણનો નવમો અધ્યાય વિસ્તારથી આપી શકાયો તેમ છતાં પ્રાસ્તાવિકની રજૂઆત બરોબર કરે છે.

ખીજો ખડ પૃષ્ઠ ૧૪૭ થી ૨૪૨ નો છે. તેમા હ્રીંકાર અને તેની ઉપાસનાના વર્ણનો છે. ઝંકાર એ સિદ્ધિસાધન છે, તો હ્રીંકાર એ પણ સિદ્ધિસાધન છે. પણ હ્રીં શક્તિખીજ છે. એના ઉપર નત્રગ્રન્થોના અવતરણોમા હ્રીંકાર વિદ્યાસ્તવન, તારાકર્પૂરગજ સ્તોત્ર, ભૂતડામરોક્ત ખીજભિધાન વગેરેના ઉદ્દેષો લેખકનુ વિશાળ વાચન અને તેનો અનુભવ દર્શાવે છે. માયાખીજકલ્પમા હ્રીંકારનો મહિમા અપૂર્વ સ્વરૂપે વર્ણવેલો છે. લેખકે તેની સરળ અને મુદ્દર રજૂઆત પૃષ્ઠ ૨૦૭ ઉપર કરી છે. હ્રીંકારમા નવે ગ્રહોની સ્થાપના પૃષ્ઠ ૨૧૧ ઉપર આપી દશસ્કિપાલોથી હ્રીંકાર મુરક્ષિત છે, તે પણ ખરોખર રજૂ કરાયુ છે લેખકે જૈનધર્મમા હ્રીંકારની ઉપાસનાનુ વર્ણન બહુ જ મુદ્દર સ્વરૂપે આપ્યું છે

ત્યાર બાદ ખડ ત્રીજો પૃષ્ઠ ૨૪૩ થી પૃષ્ઠ ૩૪૮ મુધી આપ્યો છે, જેમા અન્ય મત્રો અને પ્રયોગો આપ્યા છે જેમા કેટલાક શક્તિ-શાળી મત્રો તેની વિધિ સાથે આપ્યા છે તેમા નામસ્મરણનો મહિમા પણ વર્ણવ્યો છે અહી ત્રીજા પ્રકરણમા રામનામનો મહિમા મુખેરે વર્ણવાયો છે. ત્યારબાદ વ્યાધિનાશક નારાયણમત્ર, પદ્યાક્ષરીમત્ર, શ્રી નમસ્કાર મહામત્ર વર્ણવી ‘ગાયત્રીમત્રનુ અજગ્મ સામર્થ્ય’ એ પ્રકરણમા ગાયત્રીનો મહિમા ખૂબ જ સક્ષેપમા આપ્યો છે ઋદ્ધિ-સિદ્ધિદાયક ગણપતિ મત્રો સારી રીતે આપી ગ્વ’નમાતંગી, બુદ્ધિ-સ્મૃતિ વધારનારા પ્રયોગો આપ્યા છે કન્યા માટે ઈચ્છિત વરપ્રાપ્તિના પ્રયોગો આપી, પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સિદ્ધિ પ્રયોગો આપ્યા છે

આયુર્વેદમા પણ મન્ત્રવિષયક ઉદ્દેષો મળે છે સારવારમા પણ મત્રનો ઉદ્દેષ છે

ઈદમાગમસિદ્ધત્વાત પ્રત્યક્ષકલદર્શનાત,
મન્ત્રવત્સંપ્રયોક્તવ્યં ન મીમાંસ્યં કથંચન.

ઉપરના વચનોમા “મન્ત્રવત્” પ્રયોગ કરવો, એ અનુરોધ.

પાછળ મંત્રની શક્તિ જ રહેલી છે. અને ખીજા સૂત્રમાં જવર-તાવ જેવા દર્દોમાં મંત્રનો ઉપયોગ સારવારમાં આપ્યો છે. ખીજા અનેક અવતરણો આપી શકાય. આયુર્વેદ તો વેદોનો ઉપવેદ છે. ખાસ કરી અથર્વવેદથી વધુ સંકલિત છે. સંસ્કારવિધિમાં ગર્ભાધાન, પુસવન વગેરેમાં મંત્રોનો સ્પષ્ટ ઉલ્લેખ છે. આજ ગ્રંથમાં શ્રી ધીરજલાલભાઈ એ પુત્રપ્રાપ્તિના મંત્રના પ્રયોગમા-૧૩મા પ્રકરણમાં પ્રસિદ્ધ મંત્ર

“ દેવકીસુત ગોવિન્દ વાસુદેવ જગત્પતે ।

રક્ષ મે તનયં કૃણુ ત્વામહં શરણું ગતઃ ॥ ”

આપ્યા બાદ જે ઔષધપ્રયોગો સૂચવ્યા છે. તેમાં યોગ્ય રીતે કહેલું છે કે પતિ-પત્નીએ આનંદમાં રહેવું. એ વખતે શોક ઉદ્વેગ, ચિંતા આદિ કરવા નહિ. કેમકે મહર્ષિ અત્રેય પણ કહે છે :

સૌમનસ્ય હિ ગર્ભકરાણાં અદ્યં ।

ગર્ભકર બધા ભાવોમાં આ ભાવ અગ્રય છે, સર્વોપરિ છે. વધુમાં “ આ ઔષધનું સેવન કરતાં બહુ તીખાં ખારા ખાટાં પદાર્થોના લાગ કરવો અને દૂધ ચોખા, મગની દાળ આદિ હલકો ખોરાક લેવો. ” એ સૂચના પણ વ્યાજબી છે. પરંતુ તેમાં અત્રે વધુમાં સૂચવતું અમે યોગ્ય માનીએ છીએ કે મગ કરતા અડધ વધુ પ્રશસ્ત છે. આયુર્વેદમાં સ્ત્રીના રજઃ આર્તવને આગ્નેય ગણેલ છે, પુરુષના વીર્યને સૌમ્ય ગણેલ છે. જેમ યોગ્ય ખેતી માટે ઋતુક્ષેત્ર અંશુ અને ખીજ (યોગ્ય કાલ, ખાતર, પાણી અને તદુરસ્તી ખીજ જરૂરી છે) તેમ ગર્ભાધાન માટે ઋતુકાળ, યોગ્ય શુદ્ધ યોનિ, (આયુર્વેદમાં યોનિ શબ્દથી યોનિમુખથી ગર્ભાશય ખીજકોશ પર્યાંતનો વિભાગ યોનિ કહેવાય છે—જુઓ મધુકોશઃ અત્ર યોનિશબ્દાત્ યોનિમુખાત્ આરમ્ભ્ય ગર્ભાશયપર્યન્તં યોનિરુચ્યતે । તંદુરસ્ત (વીર્ય જેમાં પર્યાપ્ત પુખ્તીએ પણ હોય) અને શુદ્ધ આર્તવ ગર્ભધારણામાં જરૂરી બને છે. આ બધું સુયોગ્ય આયુર્વેદજ્ઞની સલાહથી

નક્કી કરી ઉપરના મંત્રપ્રયોગ પછી પુંસવનસસ્કાર (ઈન્ડિગ્રાન્ડ પુત્ર કે પુત્રીની પ્રાપ્તિ) માટે સુશ્રુતાદિ ગ્રંથો વિસ્તૃત વર્ણન આપે છે. આમાં ખાસ કરી કાશ્યપસહિતા ગ્રંથમાં વિસ્તૃત વર્ણન મળે છે. શ્રી શાહે સૂચવેલા પ્રયોગોમાં એક પદ્માશ (ખાખરાનો) અને અન્ય. ‘નાગકેશર’નો ઉલ્લેખ છે. પદ્માશ તો જાણીતું વૃક્ષ છે, પણ નાગકેશરમાં બે જાત આવે છે. અસલી અને નક્લી. આમાં અસલી (લાલ કેશરી-સુગંધિત રંગ જેવી) નાગકેશરનો પ્રયોગ જ પ્રશસ્ત બનશે. એમણે નાગકેશરની માત્રા નથી જણાવી, પરંતુ તે માત્રા ૧૨ થી ૨૪ રતીની ગણાય. આવા અન્ય પ્રયોગોમાં વડજટા, પીપળજટા વગેરે અન્ય ઉલ્લેખો પણ છે. આવતી આવૃત્તિમાં શ્રી શાહ આ બધાનું સંકલન કરશે તો વધુ સમૃદ્ધ માહિતી મળશે વધ્યત્વના બે પ્રકાર હોય છે. એક તો Sterility અને બીજું Infertility. આમાં યોગ્ય નિદાન સાથે આ મંત્રપ્રયોગ ગર્ભધારણાની શક્યતા પ્રબળ કરે છે. પરંતુ પુરુષે સૌમ્ય અને સ્ત્રીએ તીક્ષ્ણ ઉપચાર કરવા જરૂરી બને છે, તેટલું સૂચવતું રહ્યું. અને છેલ્લે આપત્તિનિવારક અદ્ભૂતસ્તોત્ર તરીકે ‘ઉવસગ્ગહર’ સ્તોત્ર’ આપ્યું છે. જેમાં શ્રી પાર્શ્વનાથજીની સરળ ઉપાસના દર્શાવી છે. દૂકમાં ૩૪૮ પૃષ્ઠમાં જ્ઞકાર, હ્રીંકાર અને કેટલાક શક્તિશાળી મંત્રોનું સંકલન છે.

[૫]

આટલા વિવેચન પછી આ ગ્રંથના લેખકને બે ચાર સૂચનો કરવાનું પણ જરૂરી બને છે. આ ગ્રંથને તેઓ હિંદી, અંગ્રેજી વગેરે અન્ય ભાષામાં પણ ઉતારે. તે ઉપરાંત તેમનો તલસ્પર્શી જિ હો અભ્યાસ-એટલો વિપૂલ છે કે એક પ્રમાણભૂત “મંત્રસંગ્રહ” કે ‘મંત્રસર્વસ્વ’ આપણને આપે, જેમાં જૈનાદિ વિવિધ સમ્પ્રદાયના તમામ મંત્રોના સંગ્રહ હોય. સાધકને એમાંથી પોતાનો મનપસંદ માર્ગ મલી રહે આ ઉપરાંત ભારતમાં અત્યારે સિદ્ધ યતિઓ કે પૂજ્ય મહારાજો પાસેથી-

આવા જ્ઞાનનું અનુભવામૃત મેળવીને તે પણ રજૂ કરતા રહે. કેમકે ‘થીયરી’ (સિદ્ધાંત) તે થીયરી જ છે અને ‘ત્રેકટીકત્ર’ પ્રત્યક્ષ તે પ્રત્યક્ષજ છે. શ્રી ધીરજલાલ શાહ પોતાના વિપુલ અથપ્રકાશનમાં આટલું કરશે તો સુવર્ણમા સુગંધ મળશે. આ ઉપરાંત ‘કંઠી’ તથા ‘ઐ’ એ બે બીજાં મંત્રો ઉપર પણ વધુ પ્રકાશ આવતી આવૃત્તિમાં પાડે તો મંત્રસાધકોને ઘણું માર્ગદર્શન મળશે.

લેખકે પુસ્તકની ભાષા અત્યંત સરળ રાખી છે. જાણે તેઓ વાચક સાથે વાતચીત કરતા હોય તેટલી સરળતાથી લખે છે દૃષ્ટાંતો બોધકથાઓ અને ઉદાહરણો આપે છે. (રામનામનો મહિમાના પ્રકરણમાં શિકારીને માછલી ન મળવી). આ જ શૈલીએ તેઓ મંત્ર ઉપર લેખ આગળ ઉપર લખતા રહેશે.

આ ગ્રંથ લખી શ્રી ધીરજલાલ ભાઈએ એક મોટી સેવા બજાવી છે. અને મંત્ર બાબત નિખાલસ, સરળ, સ્પષ્ટ અને સચોટ માર્ગદર્શન આપ્યું છે. આની પૂર્વે ‘મંત્રવિજ્ઞાન’ ‘નમસ્કાર-મંત્રસિદ્ધિ’ આદિ ગ્રંથોથી આરભેલી આ લેખનયાત્રા ‘મંત્રચિંતામણિ’માં વધુ પરિપક્વ, વધુ પુષ્ટ અને વધુ પીઠ બની છે. આવો મુન્દર ગ્રંથ લખવા બદલ તેમને હાર્દિક અભિનંદન આપતાં હું આનંદ અનુભવું છું.

દત્તબાંતી : સં. ૨૦૨૪
સિન્ધ આયુર્વેદિક કાર્મણી,
૩૭૫, ઠાણબાદેવી
મુંબઈ-૨.

ડૉ. ચન્દ્રશેખર ગો. હક્કર
સંપાદક : ‘કિસ્મત’

સાક્ષીભૂત ગ્રંથોની યાદી

[વૈદિક, પૌરાણિક, નાંત્રિક]

૧ અગ્નિપુરાણ	૨૧ નાદકારિકા
૨ અથર્વવેદ-પાશુપત	૨૨ નારદીય કલ્પ
બ્રહ્મોપનિષદ	૨૩ નારાયણ ઉપનિષદ
૩ અથર્વવેદીય સંન્યાસોપનિષદ	૨૪ પ્રણવકલ્પ
૪ અથર્વ શિરોપનિષદ	૨૫ પ્રણવવિદ્યાસ્તવન
૫ કઠોપનિષદ	૨૬ પ્રશ્નોપનિષદ
૬ કલિસ તરણ ઉપનિષદ	૨૭ ફેલ્કારી તત્ર
૭ કલ્યાણવૃષ્ટિસ્તોત્ર	૨૮ બીજમ ત્રવિવેચન
૮ કૃષ્ણ યજુર્વેદ અક્ષિ ઉપનિષદ	૨૯ બીજાલિધાન
૯ " અમૃતનાદોપનિષદ	૩૦ બૃહદારણ્ય ઉપનિષદ
૧૦ " ગર્ભોપનિષદ	૩૧ ભગવદ્ ગીતા
૧૧ " યોગ તત્ત્વોપનિષદ	૩૨ ભૂતકામરોક્ત બીજાલિધાન
૧૨ કૃષ્ણ યજુર્વેદીય ધ્યાન	૩૩ મહાભારત-અનુશાસનપર્વ
ગિન્દૂપનિષદ	૩૪ મ ત્રવિજ્ઞાન
૧૩ છાંદોગ્ય ઉપનિષદ	૩૫ મંત્રમહાણ્ય
૧૪ " " ભાષ્ય	૩૬ મંત્રાલિધાન
૧૫ જ્ઞાનેશ્વર સહિતા	૩૭ મંત્રોપચાર
૧૬ તૈત્તિરિય ઉપનિષદ	૩૮ માર્કંડેય પુરાણ
૧૭ ત્રિપુરોપનિષદ	૩૯ માતૃકા નિર્ધંટુ
૧૮ દેવી ઉપાસના	૪૦ માંડૂક્યોપનિષદ
૧૯ દેવી ભાગવત	૪૧ યાજ્ઞવલ્ક્ય સહિતા
૨૦ " " ગાયત્રી સહસ્રનામ	૪૨ યોગદર્શન

૪૩ યોગશિષોપનિષદ્	૫૫ „ „ શાટ્યનીયાય
૪૪ રશ્મિમાલા	ઉપનિષદ્
૪૫ લિંગપુરાણ	૫૬ શ્રી તાન્ત્રિકોપાસના દર્પણ
૪૬ વર્ણનિઘંટુ	૫૭ શ્રીમદ્ ભાગવત
૪૭ વશિષ્ઠસંહિતા	૫૮ શ્રી શ્રીતન્ત્રાભિધાન
૪૮ વૃક્ષહારિતસંહિતા	૫૯ ષટ્ચક્રનિરૂપણ
૪૯ શાકતાન દત્તરંગિણી	૬૦ ષટ્ચક્રો અને કુંડલિની
૫૦ શારદાતિલક	શક્તિ
૫૧ શિવપુરાણ-વિદ્યેશ્વરસંહિતા	૬૧ સામવેદ સંન્યાસોપનિષદ્
૫૨ શુક્લ યજુર્વેદ	૬૨ „ યોગચૂડામણિ
૫૩ „ „ નારાયણોપનિષદ્	ઉપનિષદ્
૫૪ „ „ પ્રાતેશાખ્ય	૬૩ સિદ્ધાન્તભાષ્યભૂમિકા
મંત્રવિભાગ	૬૪ હંસોપનિષદ્
	૬૫ હ્રીં કારવિદ્યાસ્તવન

[જૈન]

૬૬ અજિતશાંતિ સ્તવ	૭૫ મંત્રવ્યાકરણ
૬૭ આચારદિનકર-પૌષ્ટિકા- ધિકાર	૭૬ મંત્રાધિરાજકલ્પ
૬૮ ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર	૭૭ માયાબીજકલ્પ
૬૯ ઐકાર સ્તોત્ર	૭૮ યોગશાસ્ત્ર
૭૦ નમસ્કાર મંત્રસિદ્ધિ	૭૯ શ્રી ઋષિમંડલસ્તોત્ર
૭૧ નવકારસારથવર્ણ	૮૦ શ્રી ઋષિમંડલસ્તવચંત્રા- લેખન
૭૨ નવતત્ત્વદીપિકા	૮૧ સૂરિમંત્ર
૭૩ બ્રહ્મવિદ્યાવિધિ	૮૨ સૂરિમુખ્યમંત્રકલ્પ
૭૪ મંત્રરાજરહસ્ય	૮૩ હ્રીં કાર વિદ્યાસ્તવન

[અંગ્રેજી પુસ્તકો]

૮૪ Imagination and
its wonders

૮૫ Incredible India

मंत्रचिंतामणि

અગ્રવચન

જીવનનો ઉત્કર્ષ સાધવા માટે મંત્ર એક મહાશક્તિ-શાળી સાધન છે. તે જીવનની જૂદી જૂદી ભૂમિકાઓ પર રહેલા મનુષ્યોને જૂદી જૂદી રીતે સહાયભૂત થાય છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તે ધનાર્થીને ધન આપે છે, પુત્રાર્થીને પુત્ર આપે છે; તથા આરોગ્ય, યશ કે અધિકારની ઇચ્છાવાળાને આરોગ્ય, યશ કે અધિકાર આપે છે; વળી તે વિવિધ પ્રકારના ભયોમાંથી રક્ષણ કરે છે; કોઈ વ્યાધિ, રોગ કે પીડાએ પીછો પકડ્યો હોય તો તેનું નિવારણ કરે છે; અને આધ્યાત્મિક વિકાસ દ્વારા પરમાત્મપદે પહોંચવાની અભિલાષા હોય તો તેમાં પણ છેવટ સુધી મદદ કરે છે.

આ વિરાટ વિશ્વમાં એવો કોઈ પદાર્થ નથી કે એવી કોઈ વસ્તુ નથી કે જે મંત્રશક્તિના પ્રભાવે પ્રાપ્ત કરી શકાય નહિ; તેથી જ આપણા પ્રાચીન મહાપુરુષોએ તેને કલ્પવૃક્ષ, કામધેનુ કે ચિંતામણિ રત્નની ઉપમા આપી છે અને તેની સાધના, આરાધના કે ઉપાસના કરવા પર ખાસ ભાર મૂકેલો છે.

મંત્રનું વાસ્તવિક સ્વરૂપ શું છે ? તેમાં શક્તિ કઈ રીતે ઉત્પન્ન થાય છે ? તેના કેટલા પ્રકારો છે ? તેની કેટલી

અવસ્થાઓ છે ? તેની સાધના કરનારમાં કેવી યોગ્યતા હોવી જોઈએ ? તે માટે ગુરુની કેટલી આવશ્યકતા છે ? સાધનાનો ક્રમ શો છે ? તે કઈ વિધિએ આગળ વધે છે ? મંત્રસિદ્ધિ થવાનાં લક્ષણો શું છે ? મંત્રસિદ્ધિ થયા પછી તેના પ્રયોગો કેવી રીતે થાય છે ? વગેરે અનેક મહત્ત્વની બાબતો અમે થોડા સમય પૂર્વે પ્રકટ કરેલા ‘મંત્રવિજ્ઞાન’ નામના ગ્રંથમાં ચર્ચેલી છે, એટલે અહીં તેનું વિવેચન કરતા નથી. પ્રજ્ઞાવંત પાઠકો પ્રથમ તેનું વાંચન-મનન કરીને પછી જ આ ગ્રંથમાં પ્રવેશ કરે, એવું અમારું વિનમ્ર સૂચન છે.

ખેતર બરાબર ખેડાયેલું હોય તો તેમાં ધાન્ય સારા પ્રમાણમાં પાકે છે, અથવા વસ્ત્ર નિર્મલ થયેલું હોય તો તેના પર રંગ બહુ સારો ચડે છે. એ જ રીતે શંકા-કુશંકાઓથી રહિત થયેલું મન વિનક્ષિત વિષયને સારી રીતે ગ્રહણ કરે છે અને તેથી કરવા ધારેલી જ્ઞાનયાત્રા અડપથી આગળ વધે છે. તાત્પર્ય કે મંત્રવિદ્યા અંગે પ્રથમ પાઠકનું મન શંકા-કુશંકાઓથી રહિત થવાની જરૂર છે અને તે દૃષ્ટિને લક્ષ્યમાં રાખીને જ ઉક્ત મંત્રવિજ્ઞાન ગ્રંથનું આલેખન કરવામાં આવ્યું છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો ઉક્ત ગ્રંથ મંત્રવિદ્યારૂપી મહાલયની ભૂમિકા જેવો છે અને પ્રસ્તુત ગ્રંથ તેના પર કરાયેલા ચણતર સમાન છે, એટલે ‘મંત્રવિજ્ઞાન’ને પૂર્વાર્ધ અને ‘મંત્રચિંતામણિ’ને ઉત્તરાર્ધ સમજીને તેનું પઠન-પાઠન કરનારાઓને વિશેષ લાભ થવા સંભવ છે.

મંત્રશાસ્ત્રની રચના જનસંસર્ગથી મોટા ભાગે દ્વંદ્વ

રહેનારા તથા સંયમ, તપ અને યોગની આરાધના કરવામાં આનંદ માનનારા ભારતના ઋષિમુનિઓએ કરેલી છે, પરંતુ તે પરથી કોઈ એમ કહેવા ઇચ્છતું હોય કે તેમાં કંઈ વૈજ્ઞાનિક તથ્ય નથી, તો એ ગંભીર ભૂલ છે. સત્ય હકીકત એ છે કે આપણા ઋષિ-મુનિઓ માત્ર સંયમી, માત્ર તપસ્વી કે માત્ર યોગસાધકો જ નહિ, પરંતુ જ્ઞાનના સમર્થ ઉપાસકો હતા અને વિશ્વની દરેક ઘટના અંગે ઊંડો વિચાર કરી તેમાંથી વૈજ્ઞાનિક તથ્યો તારવવાનું સામર્થ્ય ધરાવતા હતા, તેથી જ તેમણે રચેલાં વિવિધ શાસ્ત્રોમાં વિજ્ઞાનની ઝલક દેખાય છે અને તે જીવનનો ઉત્કર્ષ કે અભ્યુદય સાધવામાં અતિ ઉપયોગી પુરવાર થયાં છે.

વિરાટ વિશ્વનું અવલોકન, આકાશી પદાર્થોનું યોગ્ય વર્ગીકરણ, તેની માનવજીવન પર થતી અસરો, શક્તિ અને શબ્દની ગહન વિચારણા, વસ્તુના ગુણધર્મોનું સૂક્ષ્મ વિવેચન, આણુ-પરમાણુના સિદ્ધાંતની વિશદ ચર્ચા, રસાયણની શોધ, જીવસૃષ્ટિનું વ્યવસ્થિત નિરૂપણ, ગણિતની લિન્ન લિન્ન પ્રક્રિયાઓ તથા ક્ષેત્ર અને કાલના સૂક્ષ્માતિસૂક્ષ્મ વિભાગો વગેરે તેમની વૈજ્ઞાનિક દૃષ્ટિ પૂરવાર કરવા માટે પૂરતા નથી શું ?

‘આપણે અંધકાર યુગમાં જીવતા હતા અને પશ્ચિમના લોકોએ જ્ઞાન-વિજ્ઞાનનો પ્રકાશ આપ્યો’ આવો પ્રચાર છેલ્લાં દોઢસો વર્ષથી આ દેશમાં એકધારે ચાલુ રહ્યો છે, પણ તેમાં કંઈ તથ્ય નથી. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તે એક પ્રકારનું જૂઠાણું છે અને રાજદ્વારી હેતુ સિદ્ધ કરવા માટે ઇરાદાપૂર્વક

ફેલાવવામાં આવેલું છે. તટસ્થ ભાવે કરાયેલું ઇતિહાસનું અવલોકન તો એમ કહે છે કે જ્યારે જગતની અન્ય પ્રજાઓ અજ્ઞાનરૂપી અંધકારથી સંબંધિત હતી અને ધર્મ-કર્મની + ભાવનાથી સાવ જ અપરિચિત હતી, ત્યારે ભારતવર્ષમાં જ્ઞાનનો માર્ગ અનેરી આભારી પ્રકાશતો હતો અને તેના સામાન્ય માનવીઓ પણ ધર્મ-કર્મની ભાવનાથી રંગાયેલા હતા.

સુરજનોએ અહીં એ વિચાર કરવો ઘટે કે જે દેશમાં અનેક અવતારી પુરુષો થયા હોય, અનેક તીર્થંકરો અને અનેક તથાગતોએ ભવ્ય જ્ઞાનગંગા વહાવી હોય તથા વિદ્વાનોના વૃદ્ધોએ વિવિધ વિષયના સહસ્રાવધિ ગ્રંથોની રચના કરી હોય, ત્યાં અંધકારયુગ ક્યાંથી હોય ? બાકી ચડતી-પડતીનું ચક્ર તો દરેક દેશ અને દરેક પ્રજા પર ફરી વળે છે અને તેના લીધે પરિસ્થિતિમાં કેટલુંક પરિવર્તન થાય છે. એ રીતે આ દેશની પરિસ્થિતિમાં કેટલુંક પરિવર્તન થયું છે અને સ્વાર્થી તત્ત્વોએ મંત્રવિદ્યાનો દુરુપયોગ કરતાં મંત્રવિદ્યા નિંદાર્થ છે. આજે પણ કેટલાક અંશે તેવી જ પરિસ્થિતિ છે, તેથી મંત્રવિદ્યા પોતાનું મૂળભૂત ગૌરવ-ભયું સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકતી નથી. પરંતુ સમજુ-શાણુ લોકોનું એ કર્તવ્ય છે કે તેઓ આ વિદ્યાનો-આ વિજ્ઞાનનો ઊંડાણથી અભ્યાસ કરે અને તેમાં જે કલ્યાણકારી તત્ત્વો રહેલાં છે, તેને પ્રકાશમાં લાવવાનો પુરુષાર્થ આદરે.

મેકમમૂલર એક ધુરંધર લોકપ્રસિદ્ધ પશ્ચિમી વિદ્વાન

+ અહીં કર્મનો અર્થ નિત્ય-તૈમિતિક કર્મ સમજવો.

ગણાય છે. તેણે ભારતના ઋષિ-મુનિઓએ રચેલાં શાસ્ત્રોની મુક્ત કંઠે પ્રશંસા કરી છે અને તેમાં રહેલાં વૈજ્ઞાનિક તથ્યોને ભાવભરી અંજલિ આપી છે. ફ્રાંસ દેશના એક મહાન વિદ્વાન્ વિક્ટર ક્યુઝને લખ્યું છે કે, ‘ભારતમાં ઉગેલા વિજ્ઞાન-સૂર્યના પ્રચંડ તેજની સામે પશ્ચિમદેશીય વિજ્ઞાનશાસ્ત્ર એક આંખા દીવા જેવું છે. તેનો પ્રકાશ કોઈ પણ દિશાએ લુપ્ત થઈ જવા સંભવ છે.’ વિખ્યાત વિદ્વાન્ શૌપનહોરે જણાવ્યું છે કે, ‘ભારતીય વિદ્યાઓની મહત્તા માટે મોટા મોટા ગ્રંથો લખવામાં આવે તો પણ તેનું પૂર્ણ વર્ણન થઈ શકે એમ નથી.’ તાત્પર્ય કે આપણા ઋષિ-મુનિઓએ વિવિધ વિદ્યાઓનો અને ખાસ કરીને મંત્રવિદ્યાનો જે વારસો આપણને આપ્યો છે, તે વૈજ્ઞાનિક તથ્યોથી ભરપૂર છે અને તેથી પૂરેપૂરો શ્રદ્ધેય છે.

મંત્રવિદ્યાની સત્યતા અને ઉપયોગિતા હવે વિદેશી વિદ્વાનોને પણ સારી રીતે સમજવા લાગી છે. પી. થોમસ નામના એક વિદેશી વિદ્વાને ‘Incredible India—ન મનાય તેવું હિંદ’ એ નામના પુસ્તકમાં કહ્યું છે કે, ‘મંત્ર એ ગૂઢ શાસ્ત્રોનું એક અગત્યનું અંગ છે. ખરેખર તો આર્યોની ગૂઢ વિદ્યા એ મંત્રશાસ્ત્ર જ છે. ‘શબ્દ’ પછી તે બોલાયેલો હોય કે લખાયેલો હોય, એ અનાદિ અને બહુઈ શક્તિથી યુક્ત છે. આ માન્યતાના પાયા ઉપર જ મંત્રશાસ્ત્ર રચાયેલું છે. ચોક્કસ રીતે રચાયેલાં વાક્યો કે શબ્દોનું વારંવાર ભારપૂર્વક ઉચ્ચારણ કરવાથી સર્વ કામના

સિદ્ધ થાય છે. આ માન્યતા ગ્રીક લોકોના ‘લોગોસ’ અને ‘ન્યુ ટેસ્ટામેન્ટ’ના શબ્દોનું ભૌતિકરણ (Words made flesh) ને લગતી છે.

આર્થર લોવેલે ‘Imagination and its wonders—કલ્પના અને તેના ચમત્કારો’ નામના પુસ્તકમાં કહ્યું છે કે, ‘શબ્દમાં રહેલી ગર્ભિત શક્તિ પર મંત્રની યોજના થયેલી છે કે જેને પ્રબળ ઇચ્છાશક્તિ તથા વિશાલ કલ્પના વડે ગતિમાન કરવામાં આવે છે. કુદરતની વિવિધ શક્તિઓ વચ્ચે કોઈ સ્પષ્ટ ભેદરેખા નથી, એટલે ગતિના એક પ્રવાહને બીજા પ્રવાહમાં પલટી શકાય છે. કુદરતની બીજી વસ્તુઓની માફક શબ્દ પણ ઇથરની ગતિનું એક પરિણામ છે, એટલે તે ચોક્કસ ઘટનાઓ ઉત્પન્ન કરવામાં ઘણો અસરકારક ભાગ ભજવે છે.’

અહીં એ પણ જણાવી દઈએ કે મંત્રવિધાનાં ઘણાં અંગ-પ્રત્યંગો છે અને તેની ઉપાસનાને લગતી અનેક પ્રકારની પદ્ધતિઓ અસ્તિત્વમાં આવેલી છે, એટલે તેનો પાર પામવો સહેલો નથી. એક મનુષ્ય વિદ્વાન થઈને તેનો જીવનભર અભ્યાસ કરે ત્યારે જ મંત્રવિધાનું કંઈક રહસ્ય પામી શકે છે અને તેના વિધિવિધાનોથી પરિચિત થાય છે. અમને પોતાને મંત્રના વિષયમાં પ્રવેશ કરતાં તથા ક્રિયિત્ રહસ્ય પ્રાપ્ત કરતાં બે દાયકા કરતાં પણ અધિક સમય લાગેલો છે. તેમાં કેટલીક વાર તો ‘ખોદીએ ડુંગર અને નીકળે ઊંદર’ એવો અનુભવ પણ થયો છે.

‘અમુક જંગલમાં અમુક મહાત્મા રહે છે, તે મંત્ર-શાસ્ત્રના સારા જાણકાર છે.’ એવું ઘણા માણસો પાસેથી સાંભળ્યા પછી તે જંગલનો સાહસભર્યો પ્રવાસ ખેડીએ, ત્યારે ત્યાં મહાત્માનાં દર્શન જ થાય નહિ કે દર્શન થાય તો મંત્રશાસ્ત્ર અંગે કોઈ વિશિષ્ટ માહિતી મળે નહિ. સામાન્ય લોકોએ તો બાહ્ય દેખાવ કે પ્રચાર પરથી તેના વિષે અમુક પ્રકારની ધારણા બાંધી લીધેલી હોય છે અને તે જ આપણી આગળ રજૂ કરતા હોય છે, પણ જ્યારે એ બાબતમાં ઊંડા ઉતરીએ ત્યારે જ સાચી સ્થિતિ ખ્યાલમાં આવે છે.

એક વાર ઘણી જહેમત પછી એક ગ્રંથલંડારનો પત્તો લાગ્યો કે જેમાં મંત્રવિષયક કેટલાક મહત્વના ગ્રંથો હોવાનો સંભવ હતો, એટલે તેના ટ્રસ્ટીઓને મળ્યા, તેના વ્યવસ્થાપકને મળ્યા અને તે ગ્રંથલંડારના ગ્રંથોની સૂચી મેળવી. તેમાં મંત્રવિષયક ત્રણ-ચાર સુંદર ગ્રંથોનાં નામ જોતાં અમારા હર્ષનો પાર રહ્યો નહિ. પછી કેટલાક પ્રયત્ને વ્યવસ્થાપક પાસેથી ગ્રંથલંડારની ચાવી મેળવી અને તેમાં રહેલા ગ્રંથોનું નિરીક્ષણ કર્યું તો મંત્રવિષયક એક પણ ગ્રંથ હાથ લાગ્યો નહિ ! બીજા પણ કેટલાક ગ્રંથો તેમાંથી ગુમ થયેલા હતા ! વ્યવસ્થાપકને પ્રશ્ન કર્યો કે, ‘આમ કેમ ?’ તો તેણે જણાવ્યું કે, ‘કોઈ લઈ ગયું હશે.’ ફરી પ્રશ્ન કર્યો કે, ‘તેની કંઈ પણ યાદી ખરી ?’ વ્યવસ્થાપકે કહ્યું કે, ‘કોઈ ગ્રંથો ઉઠાવી જાય તેની યાદી ક્યાંથી હોય ? અહીં તો બધું આમ જ ચાલે છે. અમે ઘરનો ધંધો-ધાપો

છોડીને આખો દિવસ તેની સંભાળ રાખવા નવરા નથી. સમય મળે તો અહીં આવીએ છીએ અને ગ્રંથસંકલનું કામ સંભાળીએ છીએ.’

અમે તે મહાશયને વિશેષ પ્રશ્ન કર્યો નહિ, પણ અમારા અંતરમાંથી અફસોસની ઊંડી આહ નીકળી ગઈ અને અત્યંત ખેદપૂર્વક ત્યાંથી વિદાય લીધી.

દક્ષિણ ભારતનો આ કિસ્સો છે કે જ્યાં આજે પણ મંત્રવિષયક ઘણી મહત્વની સામગ્રી સંગ્રહાયેલી છે, પણ કાલના કુટિલ પ્રભાવથી ત્યાં આ પ્રકારની સ્થિતિ નિર્માણ થઈ રહી છે.

ગુજરાત, રાજસ્થાન તથા માલવામાં મંત્રવિષયક ઘણું ગ્રંથો હતા. ખાસ કરીને જૈન જતીઓએ તેનો વિશાલ સંગ્રહ એકઠો કર્યો હતો, પણ પરિસ્થિતિમાં પલટો આવતાં એ સંગ્રહો ચૂંથાઈ ગયા અને તેમાંના કેટલાયે મહત્વના ગ્રંથો મામૂલી મૂલ્યમાં વિદેશીઓના હાથમાં પહોંચી ગયા. અમને વધારે ખેદ તો ત્યારે થયો કે જ્યારે અમે મંત્રગ્રંથનાં પાનાઓથી દવા તથા ગંધિયાણાનાં પડીકાંઓ વળાતાં જોયાં. આમ છતાં ગુજરાત, રાજસ્થાન તથા માલવાના ગ્રંથસંકલનોમાં ઘણા મંત્રગ્રંથો વિદ્યમાન છે અને તે જિજ્ઞાસુઓને અભ્યાસની વિપુલ સામગ્રી પૂરી પાડે છે.

યુક્તપ્રાંત, બિહાર, બંગાળ, આસામ વગેરે પ્રદેશમાં આજે કેટલાક મંત્રવાદીઓ—મંત્ર વિશારદો મૌજુદ છે, પણ તેઓ પોતાના મંત્રસંપ્રદાયની દીક્ષા ન લીધી હોય તેવી.

કેઈ પણ વ્યક્તિ સાથે મંત્ર સંબંધી કંઈ પણ વાત કરવા તૈયાર નથી. જેને સુશિક્ષિત કહીએ અને અન્ય ભાષતોમાં ઉદાર મતવાદીનું બિરુદ આપીએ, તેમની સ્થિતિ પણ આવી જ છે. ગમે તેવો પ્રયત્ન કે વિનંતિ કરવા છતાં તેઓ આપણને તેમની મંત્રોપાસના-પદ્ધતિ અંગે કશી માહિતી આપતા નથી, એટલું જ નહિ પણ તેમના પ્રમાણભૂત સાહિત્યનો નિર્દેશ પણ કરતા નથી. તેઓ ‘ગોપનીય’ ના સિદ્ધાંતને અતિ ચૂસ્તતાથી વળગી રહેલા છે.

નેપાલ રાજવંશીય લેફ્ટેનન્ટ જનરલ ધનસુમશેર જંગ બહાદુર રાણા કે જેમણે તંત્રોપાસનામાં ઘણા રસ લીધો હતો અને જેમનું તંત્રવિષયક જ્ઞાન જોઈને વિદ્વાનો તરફથી ‘વિશ્વવિજયી કુલશિરોમણિ’ની પદવી આપવામાં આપી હતી, તેમણે ‘શ્રીતાન્ત્રિકોપાસનાદર્પણ’ ના પ્રથમ ખંડની ભૂમિકામાં આ પરિસ્થિતિની આલોચના કરતાં જણાવ્યું છે કે ‘હિંદુ ધર્મનાં તંત્રશાસ્ત્રોનાં રહસ્યોનો દિન-પ્રતિદિન હાસ થઈ રહ્યો છે, એ ઘણા જ ખેદની વાત છે. હકીકત એ છે કે તંત્રશાસ્ત્રના ગ્રંથો અસંખ્ય છે અને તેમાંથી ચૂંટી-ચૂટીને તથા પોતાના અનુભવથી સિદ્ધ કરીને અનેક-ગુરુઓએ અનેક પરંપરાઓ કાઢેલી છે. તે બધીને જાણવાનું કામ અસંભવિત છે. કેવલ પોતાની જ ગુરુપરંપરાની વાત યથાર્થપણે જાણનારા સાધકો પણ એ ‘ગોપનીય’ ના વિચારમાં મગ્ન થઈ રહ્યા છે. કેટલાયે જ્ઞાતા સાધક લોક પૂર્વોક્ત વિચારથી જેટલો પ્રકાશ કરવા યોગ્ય હતો, તેટલો પ્રકાશ

પણ ન કરતાં દેહ છોડીને ચાલ્યા ગયા છે અને પોતાનું અનુભવજન્ય સકલ જ્ઞાન પોતાની સાથે લેતા ગયા છે. નહિ તો આજ સુધીમાં તંત્રશાસ્ત્રની ઘણી ઉન્નતિ થઈ હોત !'

પરિસ્થિતિ આ પ્રકારની હોઈને 'મંત્રવિજ્ઞાન' ગ્રંથનું નિર્માણ કરતાં અમને ઘણો જ પરિશ્રમ પડ્યો હતો અને પ્રસ્તુત ગ્રંથના નિર્માણમાં પણ એ અવસ્થા રહી છે; પરંતુ અમને એ વસ્તુનો સંતોષ છે કે આવી પરિસ્થિતિમાં પણ અમે જિજ્ઞાસુ સ્ત્રી-પુરુષોના કરકમલમાં મંત્રવિદ્યાવિષયક કેટલીક પ્રમાણભૂત અને વિશ્વસનીય માહિતી રજૂ કરી શક્યા છીએ.

આ ગ્રંથના પ્રથમ ખંડમાં અત્રે મંત્રાધિરાજ ઐક્યારનો મહિમા વેદો, ઉપનિષદો, પુરાણો, તંત્રગ્રંથો, તેમજ જૈનોના મંત્રસાહિત્યના આધારે વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે, તેના અર્થ-સંકેત વગેરે અંગે વિપુલ માહિતી આપી છે તથા તેની ઉપાસનાપદ્ધતિનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું છે. વૈદિક સંપ્રદાયમાં આમ તો શૂદ્રો તથા સ્ત્રી માટે ઐક્યારની ઉપાસનાનો નિષેધ કરવામાં આવ્યો છે, પરંતુ કોઈ શુદ્ધ ચિત્તવાળા થઈને વૈરાગ્ય-નિષ્કામ ભાવે તેનું સ્મરણ આદિ કરવા ઇચ્છે તો કરી શકે છે. આ વસ્તુ 'સહસ્રનામાર્થવાદ' નામના ગ્રંથમાં સ્પષ્ટ શબ્દોમાં લખેલી છે. બીજું જૈન તથા બૌદ્ધ ધર્મમાં તો ઐક્યારની ઉપાસના માટે કોઈ વર્ણ કે લિંગનો નિષેધ નથી, એટલે અમે તેની ઉપાસનાનો વિધિ ઉપર જણાવ્યું તેમ વિસ્તારથી બતાવ્યો છે.

આ ગ્રંથના બીજા ખંડમાં હ્રીંકારનો મહિમા ઘણું શાસ્ત્રો, કલ્પો તથા અન્ય સાહિત્યના આધારે વિસ્તારપૂર્વક રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, તેના શાસ્ત્રીય સંકેતો અંગે પ્રકાશ પાડવામાં આવ્યો છે તથા તેની ઉપાસના વિધિઓનું વિસ્તૃત વિવેચન કરેલું છે. જૈન ધર્મમાં હ્રીંકારની જે વિશિષ્ટ ઉપાસના છે, તેનો એક વિસ્તૃત પ્રકરણ દ્વારા ખ્યાલ આપવામાં આવ્યો છે. જેઓ માત્ર હ્રીંકારની ઉપાસના કરવા ગ્રાહતા હોય, તેમને આ સામગ્રીમાંથી ઘણું માર્ગદર્શન મળી રહેશે.

આ ગ્રંથના ત્રીજા ખંડમાં કેટલાક ઉપયોગી મંત્રો અને મંત્રપ્રયોગો આપવામાં આવ્યા છે અને તે અંગે જરૂરી વિવેચન કરવામાં આવ્યું છે. તેનાથી પાઠકો ઘણા લાભાન્વિત થઈ શકશે.

દ્વંકમાં પ્રસ્તુત ગ્રંથ પાઠકોને માટે ચિંતામણિ રત્ન જેવો પુરવાર થાય, તે માટે પૂરતો પ્રયત્ન કરવામાં આવ્યો છે. તેનો કેવો અને કેટલા પ્રમાણમાં લાભ લેવો? તેનો પાઠકોએ પોતે નિર્ણય કરવાનો છે. આમ છતાં અહીં મિત્રભાવે એટલો અતુરોધ કરીએ છીએ કે તમને કુલપરંપરાથી અથવા ગુરુની કૃપાથી કેઈ મંત્ર મળી ગયો હોય અને તેની ઉપાસના કરવાથી આનંદ-સંતોષ પ્રવર્તતો હોય તો ખુશીની વાત છે, અન્યથા ડંકાર કે હ્રીંકારમાંથી કેઈ પણ એક મંત્રરાજની પસંદગી કરી તેની ઉપાસના કરવાનો.

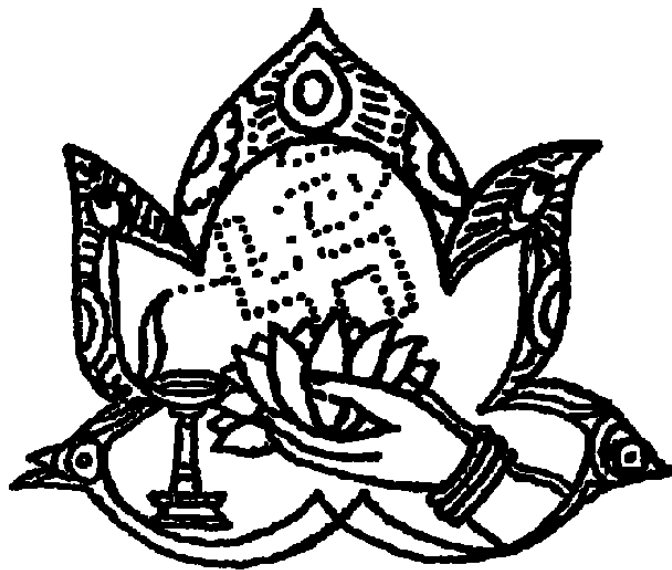
નિર્ણય કરે અને તેમાં મધ્યમ પગલે આગળ વધે તો આ જીવનમાં ઘણું ઘણું કરી શકશે અને અપૂર્વ આત્મ-સંતોષની લાગણી અનુભવી શકશે.

આ અગ્રવચન સમાપ્ત કરતાં એ પણ જણાવી દઈએ કે મંત્રનો વિષય ગહન છે, એટલે કેટલીક બાબતો તરત સમજમાં ન આવે એ બનવા યોગ્ય છે, પરંતુ આ ગ્રંથને બે-ત્રણવાર શાંત ચિત્તે વાંચશો-વિચારશો તથા તેના પર કેટલુંક મનન કરવાનું રાખશો તો એ મુશ્કેલીને સહેલાઈથી પાર કરી શકશો અને તેના પરમાર્થ સુધી પહોંચી શકશો.

જે મનુષ્યે મંત્રનો પરમાર્થ જાણ્યો છે, તે વહેલો કે મોડો મંત્રની ઉપાસના અવશ્ય કરવાનો અને એ રીતે જીવનને સફલ બનાવવાનો, એવો અમને વિશ્વાસ છે.

અગ્રવચનમાં આથી વિશેષ શું કહીએ ?

ખાંડ પહેલો
ઠાંકાર
અને તેની
ઉપાસના

[૧]

ઐકારનો મહિમા

‘ આ વસ્તુ સરસ છે, અતિ મહત્વની છે કે અતિશય લાભદાયી છે ’ એવો ખ્યાલ આવ્યા પછી જ તેના માટે આકર્ષણ થાય છે, તેના માટે પ્રેમ જાગે છે અને તેના માટે જે કંઈ પ્રયત્ન, પ્રયાસ કે પુરુષાર્થ કરવાની જરૂર જણાય, તે કરવાનો ઉત્સાહ પ્રકટે છે.

‘ હિમાલયની શોભા અપૂર્વ છે. ’ ‘ કાશ્મીર એક અતિ સુંદર પ્રદેશ છે. ’ ‘ તાજમહાલ એક વાર જીંદગીમાં અવશ્ય જોવા જેવો છે. ’ આવો ખ્યાલ ઉત્પન્ન થવાથી જ આજે દૂર-સુદૂરના હજારો પ્રવાસીઓ આપણા દેશમાં આવે છે અને તેની સરસતા, સુંદરતા કે ભવ્યતા નિહાળીને પોતાના દિલ તથા દિમાગને પ્રસન્ન કરી રહ્યા છે.

‘ વનરાજ અર્થાત્ સિંહને નજીકથી નિહાળવાનું શક્ય છે અને એકી સાથે બે, ત્રણ, ચાર કે તેથી પણ વધારે સિંહો નિર્ભયપણે જોઈ શકાય છે ’ એવો ખ્યાલ આવ્યા પછી સૌરાષ્ટ્ર-ગીરનાં જંગલમાં દર વર્ષે દેશ-વિદેશના હજારો

પ્રવાસીઓ આવવા લાગ્યા છે અને વનરાજોની લીલા નિહાળીને આનંદ અનુભવવા લાગ્યા છે.

માનવસ્વભાવની આ ખાસિયત ધ્યાનમાં રાખીને જ આપણા ઋષિ-મહર્ષિઓએ, આપણા સાધુ-સંતોએ તીર્થોનાં માહાત્મ્ય રચ્યાં છે તથા મંત્રોનો મહિમા ગાયો છે. તેનું શ્રવણ કરીને પ્રતિવર્ષ લાખો મનુષ્યો તીર્થયાત્રા કરે છે તથા મંત્રોપાસના કરવાને પ્રવૃત્ત થાય છે.

આમ તો ઈંકાર શબ્દ આપણ સહુને પરિચિત છે અને તે એક પવિત્ર મંત્ર છે, તે પણ જાણીએ છીએ, પરંતુ તેનો વાસ્તવિક મહિમા શો છે ? તેનો આપણને ખ્યાલ નથી. ખાસ કરીને આધુનિક શિક્ષા પામેલો યુવાનવર્ગ તો તેનાથી અનભિજ્ઞ જ છે, તેથી જ અમે પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં ઈંકારનો મહિમા રજૂ કરવાનું મુનાસબ માન્યું છે. અમને ખાતરી છે, વિશ્વાસ છે કે ઈંકારનો મહિમા જાણ્યા પછી હજારો હૈયાં તેનાં તરફ આકર્ષાશે અને તેની નિત્ય-નિયમિત ઉપાસના કરવાના નિર્ણય પર આવી જશે.

શુકલ યજુર્વેદના બીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે ‘ ઈં પ્રતિષ્ઠ-હે પરમાત્મન્ ! અમે જે કંઈ ઇચ્છીએ છીએ તે સ્થિર થઈ જાય.’ તેના ચાલીશમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે ‘ ઈં સ્વસ્ બ્રહ્મ-ઈં એ આકાશ સમાન વ્યાપક બ્રહ્મ છે.’ વળી એજ અધ્યાયમાં ‘ ઈં ક્રતો સ્મર ’ એ શબ્દ વડે એમ જણાવ્યું છે કે ‘ હે સત્ય સંકલ્પવાળા સાધક ! સર્વવ્યાપી પરમાત્માનું સ્મરણ કર. ’

શુકલયજુર્વેદના પ્રાતિશાખ્ય મંત્રવિભાગમાં
પણ તેનો મહિમા જોવા મળે છે. જેમ કે—

ઓદ્ધકારઃ સ્વાધ્યાયાદૌ ॥ ૮ ॥

‘સ્વાધ્યાયના પ્રારંભમાં ઐકારનું ઉચ્ચારણ કરવું,
કારણ કે તે પરમ માંગલિક છે.’

ઓદ્ધકારઃ વેદેષુ ॥ ૯ ॥

‘સર્વ વેદોમાં ઐકાર શ્રેષ્ઠ છે.’

ઓમિતિ નામનિર્દેશો બ્રહ્મણઃ ॥ ૧૧ ॥

‘ઐકાર એ પરબ્રહ્મનો નામ નિર્દેશ છે.’

શુકલયજુર્વેદ-કલ્પસૂત્રમાં કહ્યું છે કે—

ઐકારશ્ચાથશબ્દશ્ચ દ્વાવેતૌ બ્રહ્મણઃ પુરા ।

કળ્પં મિત્વા વિનિર્યાતૌ તસ્માન્માઙ્ગલિકાવુમૌ ॥

‘ઐકાર’ તથા ‘અથ’ શબ્દ આ બંને સૌથી પહેલાં
બ્રહ્માના કંઠનું લેહન કરીને નીકળેલા છે, તેથી બંને માંગલિક છે.’

શુકલ યજુર્વેદના તારસારોપનિષદમાં જણાવ્યું
છે કે—

ઓમિત્યેદક્ષરં પરં બ્રહ્મ તદેવોપાસિતવ્યમ્ ।

‘ઐકાર મંત્ર પરબ્રહ્મ રૂપ છે, તેથી તેની જ ઉપાસના
કરવી જોઈએ.’

શુકલ યજુર્વેદની શાટ્યાયનીય ઉપનિષદમાં
જણાવ્યું છે કે—

ઓમિત્યાત્માનમવ્યગ્રાં બ્રહ્મણ્યગ્નૌ જુહોતિ યત્ ।

જ્ઞાનયજ્ઞઃ સ વિજ્ઞેયઃ સર્વયજ્ઞોત્તમોત્તમઃ ॥

‘સ્થિર મન વડે ઈંકારનો જપ કરતો જે યોગી પોતાના આત્માને બ્રહ્મરૂપ અગ્નિમાં હોમે છે, તે સર્વ યજ્ઞોમાં ઉત્તમોત્તમ જ્ઞાનયજ્ઞ છે, એમ બાણુવું.’

કૃષ્ણયજુર્વેદના અક્ષિ-ઉપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

‘ઓઢ્કારમાત્રમશ્વિલમ્ ॥

‘સંપૂર્ણ જગત્ ઈંકારમય છે.’

કૃષ્ણયજુર્વેદના ગર્ભોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

‘ગર્ભે ચેતસા ઓઢ્કારં ચિન્તયતિ ॥’

‘મનુષ્ય જ્યારે માતાના ગર્ભમાં હોય છે, ત્યારે ચિત્તવૃત્તિ વડે ઈંકારનું ચિંતન કરે છે.’

કૃષ્ણયજુર્વેદના યોગતત્ત્વોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

સર્વવિઘ્નહરો મન્ત્રઃ પ્રણવઃ સર્વદોષહા ।

એવમમ્યાસયોગેન સિદ્ધિરારમ્ભસમ્ભવા ॥

‘પ્રણવ-ઈંકાર એ સર્વે વિઘ્નોને હરનારો તથા સર્વ દોષોનો વિનાશ કરનારો મંત્ર છે. આ રીતે (મનમાં સ્થિર નિર્ણય રાખી) જપ કરવાથી મંત્રસિદ્ધિ પ્રકટ થવાનો આરંભ સંભવે છે.’

સામવેદ-સંન્યાસોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

‘માઙ્ગલ્યં પાવનં ધર્મ્યં સર્વકામપ્રસાધનમ્ ।

ઈંકારં પરમં બ્રહ્મ સર્વમન્ત્રેષુ નાયકમ્ ॥

‘ઐકાર મંત્ર મંગલમય છે, પવિત્ર છે, ધર્મરૂપ છે, સર્વ કામનાઓનો સાધક છે તથા પરબ્રહ્મનું પ્રતીક છે (અને તે જ કારણે તે) સર્વ મંત્રોનો નાયક છે.’

અથર્વવેદના પાશુપતબ્રહ્મોપનિષદ્માં જણાવ્યું છે કે—

તત્પ્રણવહંસસૂત્રેણૈવ ધ્યાનમાચરન્તિ ।

‘તેથી પ્રણવરૂપ હંસસૂત્રથી જ ધ્યાન ધરે છે.’

તૈન્નિરીય ઉપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

ઓમિતિ બ્રહ્મ ॥ ૧-૮ ॥

‘ઐકાર એ અક્ષરબ્રહ્મ છે’

માંડૂક્યોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

‘ઓમત્યેદક્ષરમિદં સર્વં તસ્યોપવ્યાખ્યાનમ્ । ભૂતં મવદ્
મવિષ્યદિતિ સર્વમોક્ષાર એવ । યચ્ચાન્યત્ ત્રિકાલાતીતં
તદપ્યોક્ષાર એવ ॥

‘ઐકાર એ અક્ષરબ્રહ્મ છે. આ બધો શાસ્ત્રરૂપ વિસ્તાર તેનું ઉપવ્યાખ્યાન એટલે નિકટતમ વર્ણન છે. ભૂત, વર્તમાન અને ભવિષ્ય એ ત્રણેય કાલમાં થનારાં બધાં કાર્યો ઐકારમાં જ વ્યાપ્ત છે. અને જે ઉપર્યુક્ત ત્રણ કાલથી અતીત છે, તે સર્વ પણ ઐકારમય છે, ઐકારમાં જ અંતર્ગત છે.’

માંડૂક્યોપનિષદ્માં એ પણ કહેવાયું છે કે—

ઓમિત્યેવ ધ્યાયથ આત્માનં સ્વસ્તિ વઃ પારાય તમસઃ
પરસ્તાત્ ।

‘તમે ઈંકારરૂપી પોતાના આત્માનું ધ્યાન ધરો. એનાથી તમારું કલ્યાણ થશે. અજ્ઞાનરૂપી અંધકારનો નાશ કરી તમે સ્વયં જ્યોતિર્મય આનંદપૂર્ણ બ્રહ્મસ્વરૂપ બની જશો.’

છાંદોગ્ય ઉપનિષદના પહેલા અધ્યાયમાં ઈંકારનો મહિમા અનેક રીતે વર્ણવ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

‘સમસ્ત ભૂતોનો સાર પૃથ્વી છે; પૃથ્વીનો સાર જલ છે; જલનો સાર ઔષધિ (ધાન્યાદિ) છે; ઔષધિનો સાર પુરુષ છે; પુરુષનો સાર વાણી છે; વાણીનો સાર ઋચાઓ છે; ઋચાઓનો સાર સામવેદ છે; અને સામવેદનો સાર ઉદ્દગીથરૂપ ઈંકાર છે. તે ઈંકાર જ સારભૂત વસ્તુઓમાં સારતમ અષ્ટમ વસ્તુ છે, સર્વોત્કૃષ્ટ અને સર્વથી મહાન છે.’

‘પ્રજાપતિ બ્રહ્માએ સાર વસ્તુનું અન્વેષણ કરવા માટે ચૌદ ભુવનનું અવલોકન કર્યું, ત્યારે તેમને ઋક્, યજુષ્ અને સામરૂપ વેદત્રયી સારરૂપે પ્રતીત થઈ. પશ્ચાત્ વેદત્રયીનું આલોચન કર્યું, ત્યારે તેમાં ‘મૂઃ સુવઃ અને સ્વઃ’ એ ત્રણ વ્યાહૃતિઓ સારરૂપમાં પ્રતીત થઈ. અનંતર તેમણે આ ત્રણ વ્યાહૃતિઓનું પણ આલોચન કર્યું, ત્યારે તેમને ઈંકાર એ જ સારરૂપે પ્રતીત થયો. જેમ શંકુમાં બધાં પાંદડાંએ જાલની માફક ગુંથાયેલા હોય છે, તેમ સમગ્ર વાણી ઈંકારમાં ગુંથાયેલી છે. ઈંકાર એ સર્વ વિશ્વ છે.’

‘આ જે સ્વરૂપ એકાક્ષરી ઈંકાર છે, તે જ અમૃત અને અભય છે. તેની ઉપાસના કરીને દેવો અમર-અભય થઈ ગયા. જે કેઈ શ્રદ્ધાલુ અને પુરુષાર્થી ઈંકારના યથાર્થ

સ્વરૂપને જાણીને તેની ઉપાસના કરે છે, તે દેવોની જેમ અમર અને અભય બની જાય છે.’

શ્રી શંકરાચાર્યે છાંદોગ્યોપનિષદ્ભાષ્યમાં જણાવ્યું છે કે ‘ૐ’ આ એકાક્ષરી મંત્ર પરમાત્માનું અત્યંત પ્રિય અભિધાન છે. જેમ અત્યંત પ્રિય નામ—સ્વામીજી, શેઠજી, પંડિતજી—કહેવાથી મનુષ્ય શીઘ્ર પ્રસન્ન થઈ જાય છે, તેમજ ઐકાર નામથી ભગવાન્ શીઘ્ર પ્રસન્ન થઈ જાય છે. ‘ૐ’ આ મંત્ર પરમાત્માનું વાચક નામ હોવાથી તથા પરમાત્માનું સાકાર પ્રતીક હોવાથી પરમાત્માની ઉપાસનાનું શ્રેષ્ઠ સાધન છે. આ વાત સમસ્ત ઉપનિષદોએ નિર્ણીત કરેલી છે. વેદાધ્યયન, મંત્રજપ, યોગાદિકર્મ વગેરે શુભ કર્મોમાં ઐકારનો પ્રચુર પ્રયોગ હોવાથી તેની શ્રેષ્ઠતા સર્વત્ર પ્રસિદ્ધ છે, તેથી મુમુક્ષુઓએ પરમાત્માના પ્રતીકરૂપ ઐકારમાં જ એકાગ્ર—દૃઢ બુદ્ધિનો તૈલાગ્ર—ધારાવત્ વિસ્તાર કરતાં રહેવું જોઈએ.’

કઠોપનિષદ્માં કહેવાયું છે કે—

सर्वं वेदा यत्पदमामनन्ति, तपांसि सर्वाणि च यद् वदन्ति ।
यदिच्छन्तो ब्रह्मचर्यं चरन्ति, तत्ते पदं संग्रहेण ब्रवीम्योमित्येतत् ॥

ધર્મરાજ ઋષિકુમાર નચિકેતાને કહે છે : ‘હે નચિકેતા ! સમગ્ર વેદો જે પદને કહે છે અને જેમાં તપોનાં ક્ષેત્રોનો અંતર્ભાવ થઈ જાય છે તથા જે પદના લાભની ઇચ્છાથી સાધકો સર્વોત્તમ અને કઠોર એવા બ્રહ્મચર્યવ્રતનું પાલન કરે છે, તે પદ હું તને સંક્ષેપમાં કહું છું કે તે ‘ૐ’ છે.’

एतद्ध्येवाक्षरं ब्रह्म, एतद्ध्येवाक्षरं परम् ।

एतद्ध्येवाक्षरं ज्ञात्वा, यो यदिच्छति तस्य तत् ॥

‘આ જ ડુંકાર અક્ષર અમર અર્થાત્ સગુણ બ્રહ્મ છે અને આ જ ડુંકાર અક્ષર પર અર્થાત્ નિર્ગુણ બ્રહ્મ છે. આ સર્વવ્યાપી અવિનાશી અક્ષરબ્રહ્મને બાણીને જે સાધક જે ફલની ઇચ્છા કરે છે, તેને તેજ ફલ મળે છે.’

एतदालम्बनं श्रेष्ठमेतदालम्बनं परम् ।

एतदालम्बनं ज्ञात्वा ब्रह्मलोके महीयते ॥

‘બ્રહ્મની ઉપાસનામાં આ ડુંકારમંત્રનું આલંબન શ્રેષ્ઠ અને સર્વોત્તમ છે. આ આલંબનનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરી સાધક બ્રહ્મલોકમાં પહોંચી આનંદમય જ્યોતિસ્વરૂપ મહિમાનો અનુભવ કરે છે.’

प्रश्नोपनिषद्भां शिष्यपुत्र सत्यकाम અને પિપલાદ મહર્ષિ વચ્ચેનો સંવાદ આ પ્રમાણે નોંધાયેલો છે :

‘सं यो ह वै तद् भगवन् ! मनुष्येषु प्रायणान्तमोङ्कारम-
भिध्यायोत । कतमं वाव स तेन लोकं जयतीति ? ॥५-१॥’

‘હું ભગવન્ ! મનુષ્યોમાં જે પુરુષ પ્રાણપ્રયાણ પર્યન્ત આ ડુંકારનું નિરંતર ધ્યાન ધરે છે, તેના વડે તે કયા લોકને જિતી લે છે ?’

‘तस्मै स होवाच, एतद्वै सत्यकाम ! परं चापरं च ब्रह्म
यदोङ्कारः । तस्माद्विद्वाने तेनैवायतनेऽनैकतरमन्वेति ॥५-२॥’

‘હે સત્યકામ ! આ જે ઐકાર છે, તે નિશ્ચયપણે પર અને અપર અર્થાત્ નિરાકાર અને સાકાર બ્રહ્મ છે; એટલે તેની ઉપાસનાથી વિદ્વાન્ તેમાંથી કોઈ પણ એક બ્રહ્મને પ્રાપ્ત થાય છે.’

કૈવલ્યોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

આત્માનમરણિં કૃત્વા પ્રણવશ્ચોત્તરારણિમ્ ।

ધ્યાનનિર્મથનામ્યાસાદ્ દેવં પश्यેન્નિગૂઢવત્ ॥

‘જેમ બે અરણીનાં લાકડાનાં મંથનથી તેમાં છૂપાયેલા અગ્નિનું પ્રાકટ્ય થઈ જાય છે, તેમ આત્મારૂપ પ્રથમ અરણીમાં પ્રણવરૂપ ઉત્તર અરણીના નિરંતર ધ્યાનનું મંથન થતાં તેમાં (આત્મામાં) છૂપાયેલા પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર થઈ જાય છે.’

અર્થવશિરોપનિષદ્માં પણ ઐકારનો મહિમા વિશદ રીતે વર્ણવાયો છે. જેમકે—

‘ય ઐકારઃ સ પ્રણવઃ, યઃ પ્રણવઃ સ સર્વવ્યાપી, યઃ સર્વવ્યાપી સોઽનન્તઃ, યોઽનન્તસ્તત્તારં, ય તારં તત્ સૂક્ષ્મં, યત્ સૂક્ષ્મં તચ્છુક્લં, યચ્છુક્લં તદ્વૈધુતં, યદ્વૈધુતં તત્ પરં બ્રહ્મ, સ ઈકો રુદ્રઃ, સ ઈશાનઃ, સ ભગવાન્ મહેશ્વરઃ, સ મહાદેવઃ ।

‘જે ઐકાર છે, તે પ્રણવ છે; જે પ્રણવ છે, તે સર્વ-વ્યાપી છે; જે સર્વવ્યાપી છે, તે અનંત (ત્રિવિધ દેશાદિ પરિચ્છેદરહિત) છે; જે અનંત છે, તે તાર છે, જે તાર છે, તે સૂક્ષ્મ (જ્ઞાનશક્તિ-બ્રહ્મવિદ્યા) છે; જે સૂક્ષ્મ છે, તે શુદ્ધ છે; જે શુદ્ધ છે, તે વિદ્યુત્ છે, (વિદ્યુત્ની અધિષ્ઠાત્રી

અહાવિદ્યાસ્વરૂપિણી ભગવતી ઉમા છે;) જે વિદ્યુત છે, તે પરબ્રહ્મ છે, તે જ અદ્વય રુદ્ર છે, તે જ ઇશાન છે, તે જ પરમેશ્વર છે અને તે જ મહાદેવ છે.’

ભૃહદારણ્યક ઉપનિષદ્દના ત્રીજા અધ્યાયમાં મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્કય અને ગાર્ગીનો સંવાદ આવે છે. તેમાં મહર્ષિ યાજ્ઞવલ્કય ગાર્ગીને ઉદ્દેશીને કહે છે :

‘યો વા એતદક્ષરં ગાર્ગિ અવિદિત્વાઽસ્માલ્લોકાત્ પ્રૈતિ સ કૃપણઃ । અથ ય એતદક્ષરં ગાર્ગિ ! વિદિત્વાઽસ્માલ્લોકાત્ પ્રૈતિ સ બ્રાહ્મણઃ ।’

‘હું ગાર્ગી ! જે આ અક્ષરબ્રહ્મને જાણ્યા વિના આ લોકમાંથી ચાલ્યો જાય છે (મૃત્યુ પામે છે), તે કૃપણ છે—દયાને પાત્ર છે, અને જે આ અક્ષરબ્રહ્મને જાણીને આ લોકમાંથી ચાલ્યો જાય છે, તે બ્રાહ્મણ છે, અર્થાત્ બ્રહ્મને જાણનારો સાચો બ્રહ્મજ્ઞાની છે. ’

શ્રીમદ્ ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—

વેદઃ પ્રણવ એવાગ્રે ।

‘ સૃષ્ટિના આરંભમાં પ્રણવ જ વેદ હતો. ’

વળી ત્યાં એ પણ કહ્યું છે કે—

સ સર્વમન્ત્રોપનિષદ્ વેદવીજં સનાતનમ્ ।

‘ તે ઈંકાર સર્વ મંત્રોનું રહસ્ય છે, વેદોનું ખીજ છે અને સનાતન છે. ’

ભગવદ્ગીતાના સાતમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

રસોઽહમપ્સુ કૌન્તેય પ્રમાઽસ્મિ શશિસૂર્યયોઃ ।

પ્રણવઃ સર્વવેદેષુ શબ્દઃ સ્વે પૌરુષં નૃષુ ॥૮॥

‘ હે કુંતીપુત્ર ! જળમાં રસ હું છું, ચંદ્ર અને સૂર્યમાં તેજ હું છું; સર્વ વેદોમાં પ્રણવ એટલે ઐકાર પણ હું જ છું અને આકાશમાં શબ્દ તથા પુરુષોમાં પુરુષત્વ પણ હું જ છું. ’

તાત્પર્ય કે વેદસ્વરૂપ ઐકાર એ વાસ્તવમાં પરમાત્માનું જ સ્વરૂપ છે.

ભગવદ્ગીતાના આઠમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

સર્વદ્વારાણિ સંયમ્ય મનોઽહિ નિરુધ્ય ચ ।

મૂઢ્યાધ્યાયાત્મનઃ પ્રાણમારિથતો યોગધારણમ્ ॥

ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ વ્યાહરન્મામનુસ્મરન્ ।

યઃ પ્રયાતિ ત્યજન્દેહં સ યાતિ પરમાં ગતિમ્ ॥

‘ સર્વ ઇન્દ્રિયોરૂપી દરવાજા વશ કરી, મનને હૃદયમાં રોકી, પોતાના પ્રાણને મસ્તકે અક્ષરંધ્રમાં સ્થાપી, યોગ-ધારણાનો આશ્રય કરનારો જે પુરુષ ઐક એવા એકાક્ષર-બ્રહ્મનું ઉચ્ચારણ કરતો અને (જેના અર્થરૂપ) મારું સ્મરણ કરતો દેહને ત્યાજી જાય છે, તે પરમ ગતિ પામે છે. ’

ભગવદ્ગીતાના તેરમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

પિતાઽહમસ્ય જગતો, માતા ધાતા પિતામહઃ ।

વેદ્યં પવિત્રમૌકારં, ઋક્ સામ યજુરેવ ચ ॥

‘ આ જગતનો પિતા, માતા, ધાતા (કર્મ ક્ષણ આપનાર) અને પિતામહ અર્થાત્ દાદો હું છું; જાણવા યોગ્ય પવિત્ર ઐકાર ઋગ્વેદ, સામવેદ અને યજુર્વેદ પણ હું જ છું. ’

યોગદર્શનમાં કહ્યું છે કે—

તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ । તજ્જપસ્તદર્થમાવનમ્ ।

—સમાધિપાદ ૨૭-૨૮

‘ તે પરમાત્માનો વાચક શબ્દ પ્રણવ છે. તેથી તેનો જપ કરવો જોઈએ તથા તેની અર્થભાવના પણ કરવી જોઈએ. ’

અગ્નિપુરાણમાં કહ્યું છે કે—

‘ ઓં ’ યુતં વા સર્વમન્ત્રાઃ પૂજનાજ્જપતઃ સ્મૃતાઃ ।

હોમાત્તિલઘ્વતાદૈશ્વ ધમકાસાર્થ મોક્ષદાઃ ॥

અ. ૨૧, શ્લો. ૩૬.

‘ ઐકારની સાથે બધા મંત્રોને જોડી પૂજન, જપ તથા તલ અને ધી વડે હોમ કરવાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે. ’

આ જ પુરાણના અટ્ટાવીમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

ઓદ્ધારં વાચકં વિષ્ણોઃ ।

‘ ઐકાર એ ભગવાન વિષ્ણુનો વાચક છે. ’

માર્કેડેય પુરાણના બેંતાલીશમાં અધ્યાયમાં ઐકારનો મહિમા વિસ્તારથી વર્ણવ્યો છે. તેમાં કહ્યું છે કે—

ઓમિત્યેતત્ ત્રયોવેદાસ્ત્રયો લોકાસ્ત્રયોજનયઃ ॥

‘ ઐ એવો જે અક્ષર છે, તે ત્રણ વેદસ્વરૂપ, ત્રણ લોકસ્વરૂપ અને ત્રણ અગ્નિસ્વરૂપ છે. ’

શિવપુરાણ-વિદ્યેશ્વરસંહિતાના દશમા અધ્યાયમાં નીચેની મતલબનો ઉલ્લેખ આવે છે :

‘ ભગવાન્ શિવ બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને કહે છે કે ‘ મેં પૂર્વકાલમાં પોતાના સ્વરૂપભૂત મંત્રનો ઉપદેશ આપ્યો છે, જે ઐકારના રૂપમાં પ્રસિદ્ધ છે. તે મહા મંગલકારી છે. સૌથી પહેલાં મારા મુખથી ઐકારનું પ્રાકટ્ય થયું છે, જે મારા સ્વરૂપનો યોધ કરાવનારો છે. ઐકાર વાચક છે અને હું વાચ્ય છું. આ મંત્ર મારું સ્વરૂપ છે. નિત્ય નિરંતર ઐકારનું સ્મરણ કરવાથી મારું જ સ્મરણ થાય છે. ’

જૈન ધર્મમાં પણ ઐકારને પરમેષ્ઠીરૂપ માનવામાં આવ્યો છે અને તેનો સેતુ તથા બીજ તરીકે વ્યાપાક ઉપયોગ થાય છે. તેને લગતી વધારે વિગતો “ જૈન ધર્મમાં ઐકાર ઉપાસના ” નામના દશમા પ્રકરણમાં જોઈ શકાશે.

બૌદ્ધ ધર્મે પણ ઐકારને અતિ ઉન્નત સ્થાન આપેલું છે અને દરેક મંત્રની આદિમાં તેની પ્રતિષ્ઠા કરેલી છે. જેમકે— ‘ ઓમની પદ્મો હોમ્—મારા હૃદયકમલમાં ઐકારરૂપી મણિ વિરાજે છે. ’

જગતની અન્ય ભાષાઓમાં પણ ઐકાર જૂદા જૂદા સ્વરૂપે દર્શાવેલ છે. ગ્રીક ભાષાનો ‘ ઓમેગા ’ ફારસી અને અરબી ભાષાનો ‘ આમીન ’ તથા હિબ્રુ અને ખ્રિસ્તીઓની પ્રાર્થનામાં બોલાતો ‘ એમેન ’ ઐકારનું જ એક સ્વરૂપ છે.

છેવટે સર્વ આર્યધર્મોએ માન્ય કરેલી ઐકારની સ્તુતિ કરીને આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરીશું.

ઐકારં વિન્દુસંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ ।

કામદં મોક્ષદં ચૈવ ઐકારાય નમો નમઃ ॥

‘યોગીઓ ઐકારનું ઝિંદુ સાથે નિત્ય ધ્યાન ધરે છે. તે મનુષ્યની સર્વ કામનાઓ પૂર્ણ કરનારો છે તથા મોક્ષ સુખને આપનારો છે. તેને પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

[૨]

ઑંકારની ઉત્પત્તિ

ગત પ્રકરણમાં એક ઉદ્દેશ એવો આવ્યો છે કે ઑંકાર સહુથી પ્રથમ બ્રહ્માજીનો કંઠ લેહીને નીકળ્યો છે, માટે તે માંગલિક છે; તેમજ બીજો ઉદ્દેશ એવો આવ્યો છે કે ઑંકાર સહુથી પ્રથમ શિવજીના મુખમાંથી નીકળેલો છે અને તે એમના સ્વરૂપનો બોધ કરાવનારો છે. તે પરથી આપણે એટલું તો જરૂર સમજી શકીએ કે ઑંકારની ઉત્પત્તિ કોઈ દેવી તત્ત્વો સાથે સંબંધ ધરાવે છે. આ વસ્તુ પર તંત્રકારોએ કેટલોક પ્રકાશ પાડ્યો છે. તેને સન્મુખ રાખીને અમે આ પ્રકરણનું આલેખન કરી રહ્યા છીએ.

આ વિશ્વ, બ્રહ્માંડ, જગત્ કે દુનિયાનું અંતિમ સનાતન તત્ત્વ (Ultimate reality) પરમેશ્વર, પરમાત્મા કે પરબ્રહ્મ છે. તેને સદાશિવ કે શિવ પણ કહેવામાં આવે છે. જેમ તલમાં તેલ ધૂપાઈને રહેલું હોય છે, તેમ શિવમાં શક્તિ ધૂપાઈને રહેલી હોય છે. તે એક પ્રકારની નિર્ગુણ અવસ્થા છે. તેમાં કોઈ પણ પ્રકારની ક્રિયા હોતી નથી, એટલે

તેને સામ્યાવસ્થા સમજવાની છે. શબ્દ, રૂપ, રસ, ગંધ આદિ કોઈ ને કોઈ પ્રકારની ક્રિયાને આભારી છે, એટલે સામ્યાવસ્થામાં તેમાંનું કંઈ પણ હોતું નથી. ઋગ્વેદના નાસદીય સૂક્તની ભાષામાં કહીએ તો એ વખતે પરમાત્મા નિરાકાર, નિર્ગુણ, અવ્યક્ત, શબ્દરહિત તથા દ્વૈતની ગંધ વિનાના હોય છે.

આ પરમેશ્વર, પરમાત્મા કે શિવરૂપી સનાતન તત્ત્વમાંથી શક્તિ (Cosmic energy) જ્યારે વ્યક્ત થાય છે, પ્રકટ થાય છે, ત્યારે તેને સગુણ કે સકલ અવસ્થા પ્રાપ્ત થઈ ગણાય છે. તેમાં ક્રિયાનો પ્રારંભ થાય છે અને સામ્યાવસ્થાનો અંત આવે છે.

શક્તિ તંત્રોની ભાષામાં કહીએ તો ‘પરમાનંદવિભવશિવ’ માં જ્યારે નાનાત્વ વિસ્તારની ઈચ્છા થાય છે, ત્યારે તે સગુણ શિવ અને શક્તિનાં રૂપમાં પોતાને દ્વિધા વિભક્ત કરી લે છે અને તે બંનેની અભિન્ન શક્તિ અહંતાપ્રધાન ‘નાદ’ તથા ઈદંતાપ્રધાન ‘બિંદુ’માં પ્રકાશિત થાય છે. આ બંનેને જ ‘ઈચ્છાશક્તિ’ અને ‘ક્રિયાશક્તિ’ કહે છે. પરમ શિવની જ્ઞાનશક્તિ વડે તે બંને એકી સાથે ઉઠે છે. વાસ્તવમાં શિવ અને શક્તિ એકબીજાથી અભિન્ન છે.

અહંતા અને ઈદંતા, નાદ અને બિંદુ, ઈચ્છા અને ક્રિયા, ગતિ અને સ્થિતિ, કાલ અને સ્થાન આ બધાં એક જ (પરમ શિવની) શક્તિનાં બેવડાં વિભાજિત રૂપો છે. જેમ ચંદ્ર અને ચંદ્રિકામાં ભેદ હોતો નથી, તેમ આમાં પણ સમજવું.

શ્રી રામકંઠાચાર્યે^૧ નાદકારિકામાં કહ્યું છે કે ‘પ્રમાણ-પ્રમાતૃ-પ્રમેયરૂપે વિશ્વપ્રપન્નવિલાસે પ્રવૃત્તસ્ય સૃષ્ટ્યુન્મુલ્કસ્ય પરશિવેચ્છાશક્ત્યા ક્ષોભિતો બિન્દુરેવ પ્રણવ ઉચ્યતે । -પ્રમાણુ, પ્રમાતા અને પ્રમેયરૂપ આ વિશ્વપ્રપંચના વિલાસમાં પ્રવૃત્ત, સૃષ્ટિ કરવાની ભાવનાથી પ્રેરિત, પરશિવની ઇચ્છાશક્તિવડે ક્ષોભને પ્રાપ્ત બિંદુ, તેજ ‘પ્રણવ’ કહેવાય છે.’

તાત્પર્ય^૨ કે નાદ અને બિંદુ પ્રકટ થતાં જ એક પ્રકારનો ક્ષોભ થાય છે, કંપન થાય છે અને આકાશમંડળમાં એક પ્રકારનો વિશિષ્ટ ધ્વનિ વ્યાપી જાય છે. આ ધ્વનિને જ ‘પ્રણવ’ કહેવામાં આવે છે.

નિર્ગુણ પરમાત્મા સગુણ થયા અને તેમાં શક્તિ વડે ઉદ્ભવેલો નાદ મુખ્ય નિમિત્ત બન્યો, તે ખરેખર પ્ર-પ્રકૃતિની, નવ-નવીન ઘટના છે, એટલે તેનું ‘પ્રણવ’ એ નામ સાર્થક છે; અથવા તો એ નાદ હવે પછી પ્ર-પ્રકૃષ્ટતાએ નવ-નૂતન ક્રિયાઓને જન્મ આપનારો છે, એટલે તેનું ‘પ્રણવ’ એ નામ સાર્થક છે.

પ્રણવને મહાન્ પ્રતિષ્ઠા પ્રાપ્ત થયા પછી અને તે ઇશ્વરોપાસનાનું શ્રેષ્ઠ સાધન ગણાયા પછી તેને અનુસરતી બીજી પણ અનેક વ્યાખ્યાઓ કરવામાં આવી છે*, પરંતુ

* કૃષ્ણચણુર્વેદ-અમૃતનાદોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—પ્રાણાન્ સર્વાન્ પરમાત્માનિ પ્રણમયતીત્યેસ્માત્ પ્રણવઃ ॥ સર્વ પ્રાણોને પરબ્રહ્મમાં સ્થિર કરવા માટે નમાવી દે છે, તેથી તેને પ્રણવ કહે છે.

આ વ્યાખ્યા મૂળભૂત ઘટનાને સંગત કરનારી છે, એટલે તેનો ખાસ નિર્દેશ કરવામાં આવ્યો છે.

નાદમાંથી રજસ્, સત્ત્વ તથા તમસ્ એ ત્રણ ગુણોની ઉત્પત્તિ થઈ અને તેમાંથી સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર નામની ક્રિયાઓ શરૂ થઈ. તેના આધિપત્ય ધરાવનારાં દેવી તત્ત્વો (Divine forces) અનુક્રમે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ તથા રુદ્ર કહેવાયા. તેમણે આ સૃષ્ટિની અદ્ભુત લીલાનો વિસ્તાર કર્યો.

શિવપુરાણ-વિદ્યેશ્વરી સંહિતામાં કહ્યું છે કે—

પ્રો હિ પ્રકૃતિજાલસ્ય સંસારસ્ય મહોદધેઃ ।

નવં નાવાન્તરમિતિ પ્રણવં વદુર્બુધાઃ ॥ ૧૦-૪ ॥

પ્ર પ્રપંચો ન નાસ્તિ વો યુષ્માકં પ્રણવં વિદુઃ ।

પ્રકર્ષેણ નયેદ્ યસ્માન્ મોક્ષં વઃ પ્રણવં વિદુઃ ॥ ૧૦-૫ ॥

(૧) પ્ર-પ્રકૃતિની લીલારૂપ સંસારસાગર, તેને માટે નવ એટલે નૌકા સમાન તેથી પડિત પુરુષો તેને પ્રણવ કહે છે.

(૨) અથવા ઝંકાર પોતાનો જપ કરનારને એમ કહે છે કે, પ્ર = પ્રપંચ, ન = નથી, વઃ = તમને-તમારા માટે. હે ઉપાસકો ! હવે તમારા માટે સંસારનો કોઈ પ્રપંચ નથી. તાત્પર્ય કે તમે સંસાર-સાગર તરીકે જરૂર પાર ઊતરી જવાના, તેથી પણ પડિત પુરુષો પ્રણવ કહે છે.

(૩) અથવા જે પ્ર-પ્રકર્ષપણે, ન-નયેત-મોક્ષ પ્રત્યે લઈ જાય છે, વઃ-તમને ઉપાસકોને તે પ્રણવ. તાત્પર્ય કે ઝંકાર તેના બધા ઉપાસકોને બળપૂર્વક મોક્ષ સુધી પહોંચાડનારો હોઈને તેને પડિત પુરુષો પ્રણવ કહે છે.

આ સિવાય બીજી પણ કેટલીક વ્યાખ્યાઓ આ પ્રકારે થયેલી છે.

એક છોડ ઉગે છે, અનુક્રમે મોટો થઈને ફૂલ તથા ફળ આપે છે અને છેવટે કરમાઈ જાય છે. એક મનુષ્ય જન્મે છે, કેટલોક વખત જીવે છે અને છેવટે મૃત્યુને આધીન થાય છે. અથવા એક નગર વસે છે, કેટલોક વખત બહોળ-લાલી ભોગવે છે અને છેવટે નાશ પામે છે. આમાં સર્જન, સ્થિતિ અને સંહાર એ ત્રણેય ક્રિયાઓ ખરાબર નિહાળી શકાય છે. વાસ્તવમાં આ જગતની કોઈ પણ ઘટના આ ત્રિગુણાત્મક સત્તાની મર્યાદા બહાર નથી. સૃષ્ટિનો પ્રલય થતાં સુધી આ સત્તા ચાલુ રહેવાની.

નાદ, ધ્વનિ કે શબ્દની શક્તિ અગાધ છે. તેનો આપણા પ્રાચીન ઋષિ-મુનિઓને પૂરેપૂરો ખ્યાલ હતો, તેથી જ તેમણે શબ્દને શબ્દપ્રદા કહ્યો છે. ત્યાર પછી યોગેન્દ્ર ગોરખનાથ આદિ જે શબ્દસાધક મહાત્માઓ થયા, તેમણે પણ શબ્દશક્તિનો મહિમા મુક્ત કંઠે ગાયો છે. કબીરજીએ તો એટલે સુધી કહ્યું છે કે, ‘શબ્દ વિના સાધૂ નહીં—જે શબ્દનું સાધન કરતા નથી, તે સાચા અર્થમાં સાધુ નથી.’

તેમણે વિશેષમાં એ પણ કહ્યું છે કે—

एक शब्द गुरुदेव का, जा का अनन्त विचार ।

पंडित थाके मुनि जना, वेद न पावे पार ॥

मैं कलि का कूतवाल हूँ, लेहूँ शब्द हमार ।

जो यह शब्द ही जानि है, सो उतरे भव पार ॥

शब्दे मार्या मर गया, शब्दे छोड्या राज ।

जिन् जिन शब्द उच्चारिया, सरिया तिनका काज ॥

‘સદ્ગુરુએ કૃપા કરીને મંત્રરૂપે કાનમાં જે શબ્દ કહ્યો હોય, તેનો વિચાર અનંત પ્રકારે થાય છે. મહાન પંડિતો કે મુનિવરો પણ તેનો વિચાર કરતાં થાકી જાય છે, અને વેદો કે જે જ્ઞાનની ખાણ કહેવાય છે, તે પણ એનો પાર પામી શકતા નથી.

હું કલિયુગની ચોકી કરનારો કોટવાલ છું; એટલે મારો શબ્દ તમે ખાતરીપૂર્વક માની લો કે જે આ શબ્દ જાણે છે, તે જ ભવનો-સંસારસાગરનો પાર કરે છે.

કેટલાક શબ્દપ્રયોગો એવા થાય છે કે જેના લીધે માણસોને મરવું પડે છે અથવા મરણતુલ્ય આઘાત પહોંચે છે, તો કેટલાક શબ્દપ્રયોગો એવા થાય છે કે જેના લીધે રાજપાટનો ત્યાગ કરવો પડે છે, પરંતુ સદ્ગુરુએ કૃપા કરીને આપેલા શબ્દનું જેણે જેણે ઉચ્ચારણ કર્યું છે, જપ કર્યા છે, તે બધાનું કામ સચું છે.’

શબ્દમાર્ગી અન્ય સંતોએ કહ્યું છે કે—

શબ્દ હી કુંજી, શબ્દ હી તાલા ।

શબ્દે શબ્દ હુઆ ડજિયાલા ॥

“શબ્દ એ જ તાણું છે અને શબ્દ એ જ કુંચી છે. શબ્દ વડે જ (પરમ) શબ્દનો પ્રકાશ થાય છે.’

આધુનિક વિજ્ઞાનના જમાનામાં તો એ વાત નિઃશંક પુરવાર થઈ ગઈ છે કે આપણે જે કંઈ બોલીએ છીએ, તે પ્રતિબંધક ન રહેતાં સમસ્ત આકાશમાં ફેલાઈ જાય છે અને

તેને ખીજા સ્થાન પર બેઠેલી વ્યક્તિ ગ્રહણ કરી શકે છે. રેડિયો એ તેનું પ્રસિદ્ધ ઉદાહરણ છે. વગી એ વાત પણ પ્રયોગોથી સિદ્ધ થઈ ચૂકી છે કે શબ્દનું જે પ્રકારનું સંયોજન હોય, તે પ્રકારની આકૃતિ ઉત્પન્ન થાય છે અને તેમાં ભાવનું અનુસંધાન થાય તો તેનાથી ધાર્યું કાર્ય લઈ શકાય છે.

કેટલાક વર્ષો પૂર્વેની આ વાત છે કે જ્યારે ક્રાંસ દેશમાં એક મહાવિદ્વષી સ્ત્રી રહેતી હતી. તેણે શબ્દવિજ્ઞાનનો ઘણો અનુભવ લીધો હતો. તે જૂઠાં જૂઠાં પ્રકારનાં ગીતો ગાઈને બોર્ડ પર જૂઠાં જૂઠાં પ્રકારનાં છાયાચિત્રો ઉત્પન્ન કરી શકતી હતી. તે વખતે એક બંગાલી છાત્ર પણ ત્યાં વિદ્યાભ્યાસ કરતો હતો. તે સંસ્કૃત જાણતો ન હતો, પણ તેને શ્રી શંકરાચાર્યકૃત ભૈરવાષ્ટક યાદ હતું. તે છાત્રે એ અષ્ટકનું ગાન કર્યું અને વિદ્વષી મહિલાએ વીણા વગાડી. તે જ વખતે બોર્ડ પર કૂતરાની સાથે એક ભયંકર મૂર્તિ દેખાવા લાગી. વારાણસીના કાલભૈરવ-મંદિરમાં જે મૂર્તિ છે, તેના જેવી જ એ મૂર્તિ હતી.

આ સમાચારો તે વખતના વર્તમાનપત્રોમાં પ્રકટ થયા હતા. ભારતીય સંગીતશાસ્ત્રમાં રાગ-રાગિણીનાં જે વિલિન્ન રંગ, રૂપ, વાહનો આદિનું વર્ણન આવે છે, તેમાં આજ તથ્ય છે. તે રાગના ધ્વનિથી એવી જ મૂર્તિઓ નિર્માણ થાય છે.

લલિતાસહસ્રનામ પર સૌભાગ્યભાસ્કર નામની મંત્રમય ટીકા રચનાર શ્રી ભાસ્કરાચાર્ય મળી જ્યારે વારાણસી ગયા,

ત્યારે ત્યાંના પંડિતો વાદવિવાદ કરવા તૈયાર થયા. તેમણે મખીજીને તેમનો ખાસ વિષય પૂછ્યો. મખીજી વ્યાકરણ, ન્યાય, જ્યોતિષ તથા ધર્મશાસ્ત્ર આદિ પર અનેક પ્રભુત્વ ધરાવતા હતા, છતાં તેમણે તંત્રશાસ્ત્રનું નામ આપ્યું, એટલે તંત્રના જાણકાર વિદ્વાનો મોખરે આવ્યા. તેમાંના એક વિદ્વાને ચોસઠ યોગિનીઓ પૈકી એક યોગિનીનું સ્વરૂપ પૂછ્યું.

મખીજીએ કહ્યું કે ‘હું તેનું વર્ણન અવશ્ય કરીશ, પણ તેની તમને ખાતરી થવી જોઈએ, એટલે તમે મારા સામે ખરાબર નજર રાખજો.’ પછી તેમણે પેલી યોગિનીનું સંસ્કૃત શ્લોકો દ્વારા વર્ણન કરવા માંડ્યું કે તેમની પાછળ એ જ સ્વરૂપે તે યોગિની જિભી રહેલી અને આશીર્વાદ આપતી જણાઈ. ત્યાર બાદ ળીજી યોગિનીઓ તથા દેવોનાં સ્વરૂપ પૂછ્યાં, ત્યારે પણ એવાં જ દૃશ્યો ખડાં થયાં અને તે જોતાં જ તંત્રશાસ્ત્રનું ગુમાન રાખનારા પંડિતોનાં મસ્તક નમી પડ્યાં. તેમણે મખીજીનો વિજય સ્વીકાર્યો અને તેમનું બહુમાન કર્યું.

વર્તમાનકાલે પણ આવી શક્તિ ધરાવનારા પુરુષો ભારતવર્ષમાં વિદ્યમાન છે. કેટલાંક વર્ષો પહેલાં એક મિત્રે વાત કરી કે, ‘મેં આજે અવનવું દૃશ્ય જોયું.’ અમે તેની હકીકત પૂછી, ત્યારે તેણે કહ્યું કે ‘એક સાધુ મહાકાળીની સ્તુતિના શ્લોકો બોલતો હતો અને તેની પાછળ બાંધેલા શ્વેત વસ્ત્રના કોરા પડદા પર ખરાબર એવું જ ચિત્ર દેખાતું

હતું. પછી સરસ્વતીની સ્તુતિ બોલ્યો, ત્યારે ત્યાં સરસ્વતીનું ચિત્ર દેખાયું.’

અમે કહ્યું : ‘તમે એનું ઠામ-ઠેકાણું પૂછ્યું ?’ ત્યારે તેમણે કહ્યું કે હું બનતાં સુધી એનો પતો મેળવી આપીશ, પણ ‘સાધુજન રમતા ભલા,’ એનો પતો શે મળે ?

ત્યાર પછી કેટલાક વર્ષે મુંબઈની એક બાણીતી હોસ્પીટલના ડોક્ટરે અમને આવી જ શક્તિવાળા એક સાધુને જોયાની વાત કરી, પરંતુ તેમણે પણ એ સાધુ-મહાત્માનું નામ-ઠેકાણું પૂછ્યું ન હતું કે તેમની આ વિદ્યાનું રહસ્ય સમજવા પ્રયત્ન કર્યો ન હતો ! તેઓ તો પ્રામાણિકપણે એમ જ માનતા હતા કે આ એક પ્રકારનું બદ્ધ છે અને આ સાધુ પેટ ભરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરે છે ! આપણા દેશમાં વિદ્યાવાનોની કેવી કહર થાય છે, તે જુઓ ! ખરેખર આપણે વિદ્યાનું મહત્ત્વ વિસરી ગયા છીએ અને તેથી જ આપણી અનેક અદ્ભુત વિદ્યાઓનો કાયમને માટે લોપ થઈ ગયો છે.

તાર્પર્ય કે શબ્દશક્તિના આવા ચમત્કારો આજે પણ થાય છે અને તે મંત્રવિદ્યાની શક્તિ પર સત્યતાની મહોર મારી જાય છે.

સૃષ્ટિમાં પ્રથમ નાદ ઉત્પન્ન થયો, એટલે કે પ્રણવનું પ્રાકટ્ય થયું, ત્યારથી તે અસ્ખલિત ચાલુ છે અને તે સૃષ્ટિના અંત સુધી ચાલુ જ રહેશે. બ્રહ્માંડના ખૂણે ખૂણે, તેમજ આપણી નસ-નાડીઓમાં પણ તે પ્રણવ ધબકી રહ્યો છે.

વાસ્તવમાં તો આ સમસ્ત સૃષ્ટિ તેના લીધે જ ટકી રહી છે. તે નાદરૂપી પ્રણવ બંધ થાય કે ત્રિવિધ ગુણોની લીલા સમેટાઈ જાય, તેની સાથે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રની ત્રિપુટી પણ અલોપ થઈ જાય તથા બધું પૂર્વવત્ સામ્યાવસ્થામાં આવી જાય. ‘સંપૂર્ણ જગત્ ઈંકારમય છે અને હરિહરાદિ દેવો તેમાંથી જ પ્રકટ થયા છે.’ એમ જે કહેવાય છે, તે આ દૃષ્ટિએ જ કહેવાય છે.

મહર્ષિ જ્ઞાનાનન્દ તથા શ્રી યોગાચાર્ય આદિ યોગ-દર્શનના વિવેચનકારોએ એ વસ્તુ સ્પષ્ટ કરી છે કે પ્રણવ એ ધ્વન્યાત્મક તત્ત્વ છે. યોગી જ્યારે ભક્તિ અને યોગ વડે સામ્યાવસ્થામાં આવે છે, ત્યારે તેના અંતઃકરણમાં પ્રણવનો ધ્વનિ સંભળાય છે. આ ધ્વનિ મુખ્યત્વે તો ચિત્તવૃત્તિઓ વડે જ સાંભળવા યોગ્ય છે. તે સકલ વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલ પરમેશ્વર કે પરમાત્માનું ભાન કરાવનારો છે, તેથી જ તેને પરમાત્માનો વાચક સમજવાનો છે. પરંતુ આ ધ્વનિનું અંગ મુખ વડે ઉચ્ચારી શકાય એવું નથી, આમ છતાં તેના જેવો કે તેને મળતો ઉચ્ચાર કરતાં ઈંકાર ઉત્પન્ન થયો છે કે જે ઉપાસનાકાંડની સિદ્ધિનું એક મહત્ત્વનું અંગ છે.’

આ પરથી એમ કહી શકાય કે ધ્વન્યાત્મક પ્રણવમાંથી વર્ણાત્મક-વાણીમય ઈંકારની ઉત્પત્તિ થયેલી છે, પરંતુ કાલાંતરે પ્રણવ એટલે ઈં અને ઈં એટલે પ્રણવ એવો વ્યવહાર રૂઢ બની ગયો છે.

અહીં એ પણ સ્પષ્ટતા કરી દઈએ કે ધ્વન્યાત્મક

પ્રણવને વાણીમાં ઉતારવાનું કાર્ય કોઈ સામાન્ય મનુષ્યો દ્વારા નહિ, પણ દૈવી તત્વો દ્વારા થયેલું છે અને તેથી જ તે અધ્યાત્મવાદનો એક ગૂઢ સંકેત બની ગયો છે.

આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરતાં પહેલાં એ પણ જણાવી દઈએ કે સામાન્ય રીતે બીજા નાદો-શબ્દો જે રીતે સાંભળી શકાય છે, તે રીતે પ્રણવ કે ઐકારનો નાદ સાંભળી શકાતો નથી, પરંતુ થોડો અભ્યાસ કરીએ અને સાંભળવાની કોશીશ કરીએ તો એ અવશ્ય સાંભળી શકાય છે અને તેમાં ચિત્ત-વૃત્તિઓનો લય થાય તો અપૂર્વ આનંદ આવે છે.

પાઠક બંધુઓ! સ્થિર ચિત્તે આ નાદ સાંભળવાનો જરૂર પ્રયત્ન કરો.

[૩]

ઐકારનાં વિવિધ નામો

પરમેશ્વર કે પરમાત્મા વિવિધ નામોથી ઓળખાયા છે, તેમ ઐકાર પણ વિવિધ નામોથી ઓળખાયો છે. ખાસ કરીને આગમગ્રંથો અર્થાત્ તંત્રગ્રંથોમાં તેને માટે જૂદા જૂદા અનેક મંત્રોનો પ્રયોગ થયેલો છે. આ નામો ઐકારની વિશેષતા પર પ્રકાશ પાડનારાં છે તથા તેના અંતર્બાહ્ય સ્વરૂપનો પ્રશસ્ત પરિચય કરાવનારાં છે, તેથી પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં તેની રજૂઆત કરવામાં આવી છે.

શ્રી શ્રીતન્ત્રાસિદ્ધાન્તમાં કહ્યું છે કે—

ઐકારો વર્તુલસ્તારો વામઞ્ચ હંસકારણમ્ ।
મન્ત્રાઘ્રઃ પ્રણવઃ સત્યં વિન્દુશક્તિસ્ત્રિદૈવતમ્ ॥
સર્વવીજોત્પાદકઞ્ચ પञ્ચદેવો ધ્રુવસ્ત્રિક્કઃ ।
સાવિત્રી ત્રિશિરો વ્રહ્મ ત્રિગુણો ગુણજીવકઃ ॥
આદિવીજં વેદસારો વેદવીજમતઃ પરમ્ ।
પञ્ચરશ્મિ-ત્રિકૂટે ચ ત્રિમવો ભવનાશનઃ ॥

ગાયત્રીબીજ—પञ्चांशौ मन्त्रविद्याप्रसूः प्रभुः ।

અક્ષરં માતૃકાસૂત્રાનાદિરદ્વૈત — મોક્ષદૌ ॥

ઐકાર સૂક્ષ્મ સ્વરૂપે ઝિંદુ જેવો હોય છે અને તેનો આકાર વર્તુલ અર્થાત્ ગોળ હોવાથી તે ‘વર્તુલ’ કહેવાય છે. અથવા તો ઐકારની આકૃતિ વર્તુલો વડે નિર્માણ થાય છે, તેથી તે ‘વર્તુલ’ કહેવાય છે.

ઐકાર પોતાના ઉપાસકોને સંસારસાગરમાંથી તારે છે, માટે તે ‘તાર’ તરીકે ઓળખાય છે. અથવા તો તેનું ઉચ્ચારણ તાર એટલે અતિ ઉચ્ચ સ્વરે થાય છે, તેથી પણ તેને ‘તાર’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર સ્મરણ તથા ધ્યાન માટે સુંદર હોવાથી તેને ‘વામ’ કહેવામાં આવે છે. અથવા તો અધ્યાત્મવાદીઓને તે અતિ પ્રિય હોવાથી ‘વામ’ કહેવાય છે. વળી ઐકાર શિવસ્વરૂપ છે અને શિવનું એક નામ ‘વામ’ છે, તેથી પણ તેને ‘વામ’ સંજ્ઞા ઘટી શકે છે. અને ઐકારનું મુખ્ય વામ એટલે ડાબી બાજુ તરફ હોઈને પણ તેની ‘વામ’ એવી સંજ્ઞા સાર્થક ઠરે છે.

ઐકાર એ હંસ એટલે જીવાત્માનું મુખ્ય કારણ છે, તેથી તેને ‘હંસકારણ’ કહેવામાં આવે છે. મનુષ્યની નસ નાડીઓમાં ઐકાર ધબકી રહ્યો છે અને તેના આધારે જ આ જીવન ટકી રહ્યું છે, એ વસ્તુ પૂર્વ પ્રકરણમાં સ્પષ્ટ કરવામાં આવી છે.

ઐકાર બધા મંત્રોમાં પહેલો છે, તેથી તેને ‘મન્ત્રાદ્ય’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર અને ‘પ્રણુવ’ એક-બીજાના પર્યાયશબ્દો કેવી રીતે બની ગયા ? તેનું વિવેચન બીજા પ્રકરણમાં વિસ્તારથી થઈ ગયું છે.

જગત્ મિથ્યા છે, બ્રહ્મ સત્ય છે; એ દૃષ્ટિએ બ્રહ્મ સ્વરૂપ ઐકારને ‘સત્ય’ કહેવામાં આવે છે, અથવા જેના વડે પરમાર્થનું જ્ઞાન થાય તેને સત્ય કહેવામાં આવે છે, એ દૃષ્ટિએ ઐકારને ‘સત્ય’ સંજ્ઞા અપાયેલી છે. અથવા તો પરમેશ્વર ‘સત્યં શિવં સુન્દરમ્’ ની ઉક્તિને ચરિતાર્થ કરે છે, તેથી પરમેશ્વરતુલ્ય ઐકારને ‘સત્ય’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે.

ઐકારમાં ઊંદુ એટલે શિવની મૂળભૂત શક્તિ રહેલી છે, તેથી તેને ‘ઊંદુશક્તિ’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકારમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને મહેશ એ ત્રણેય દેવતાઓનો વાસ છે, તેથી તેને ‘ત્રિદેવત’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકારમાંથી સર્વ મંત્રબીજોની ઉત્પત્તિ થયેલી છે, તેથી તેને ‘સર્વબીજોત્પાદક’ ની સંજ્ઞા અપાયેલી છે.

ઐકારમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, શક્તિ અને પરબ્રહ્મ એ પાંચે દેવોની સમષ્ટિ રહેલી છે, તેથી તેને ‘પંચદેવ’ કહેવામાં આવે છે. અ = બ્રહ્મા. ય = વિષ્ણુ. મ્ = મહેશ. વ = શક્તિ અને ં = પરબ્રહ્મ.

ઐકાર એ નિત્ય કે શાશ્વતમંત્ર છે, તેથી તેને ‘ધ્રુવ’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર ત્રણ અક્ષરો કે ત્રણ ગુણોનો સમૂહ છે, તેથી તેને ‘ત્રિક’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર એ સૂર્ય અંબધી મૂલમંત્રનું ઉદ્ભવસ્થાન છે, તેથી તેને ‘સાવિત્રી’ સંજ્ઞા અપાયેલી છે.

ઐકારની આકૃતિમાં ત્રિશૂલ જેવા ત્રણ પાંખડાં છે, તેથી તેને ‘ત્રિશિખ’ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. અથવા તો ત્રણ શિખાવાળા સર્વોચ્ચ દેવ બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, અને મહેશથી યુક્ત હોવાને લીધે તેને ‘ત્રિશિખ’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર બ્રહ્મવાચક છે, તેથી તેને ‘બ્રહ્મ’ કહેવામાં આવે છે. અથવા તો પોતાનું બૃંહણ અર્થાત્ વિસ્તાર કરનાર છે, તેથી તેને ‘બ્રહ્મ’ કહેવામાં આવે છે. સમસ્ત વર્ણમાલાનો વિસ્તાર તેનાથી થયેલો છે.

ઐકારમાં સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણો રહેલા છે, તેથી તેને ‘ત્રિગુણુ’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર સત્ત્વાદિ ગુણો વડે જીવનનો વિસ્તાર કરનારો છે, તેથી ‘ગુણુજીવક’ કહેવાય છે.

ઐકાર બધા મંત્રોનું પ્રથમ બીજ છે, તેથી તેનું ‘આદિબીજ’ તરીકે સંબોધન થાય છે.

ઐકાર બધા વેદોનો સાર છે, તેથી તેને ‘વેદસાર’ એવું અભિધાન પ્રાપ્ત થયેલું છે.

ૐકાર બધા વેદોનું બીજ છે, તેથી તે ‘વેદબીજ’ તરીકે સ્તવાય છે.

ૐકારમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ, શક્તિ અને પરબ્રહ્મ એ પાંચ દેવોનું તેજ હોવાથી તેને ‘પંચરશ્મિ’ કહેવામાં આવે છે.

ૐકારમાં ત્રણ અક્ષરોનો કૂટ અર્થાત્ સમુદાય છે, તેથી તેને ‘ત્રિફૂટ’ કહેવામાં આવે છે. અથવા ૐકારમાં ત્રણ પ્રકારનું રહસ્ય છૂપાયેલું છે, તેથી તેને ‘ત્રિફૂટ’ કહેવામાં આવે છે.

ૐકારનો ઉદ્ભવ ત્રણ માત્રાઓથી થયેલો છે, તેથી તે ‘ત્રિભવ’ કહેવાય છે.

ૐકાર તેના ઉપાસકોના ભવનો-સંસારનો નાશ કરનારો છે, તેથી ‘ભવનાશન’ કહેવાય છે.

ૐકાર ગાયત્રીનું મૂલ બીજ છે, તેથી તેને ‘ગાયત્રીબીજ’ કહેવામાં આવે છે.

ૐકારમાં ઐ, ઇ, ઋ, નાદ અને ઊંદુ એવા પાંચ અંશો છે, તેથી તેને ‘પંચાંશ’ કહેવામાં આવે છે.

ૐકાર સર્વમંત્રો અને વિદ્યાને ઉત્પન્ન કરનારો છે, તેથી તેને ‘મંત્રવિદ્યાપ્રસૂ’ કહેવામાં આવે છે.

ૐકારનો પ્રભાવ સમસ્ત વિશ્વમાં વિસ્તરી રહેલો છે, તેથી તેને ‘પ્રભુ’ કહેવામાં આવે છે.

ૐકારનું કદી ક્ષરણ થતું નથી, એટલે કે તે નાશ પામતો નથી, માટે તેને ‘અક્ષર’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર વર્ણુમાતૃકાઓને જન્મ આપનારો હોઈ ‘માતૃ-કાસૂ’ કહેવાય છે. કેટલાક વિદ્વાનોનું એવું મંતવ્ય છે કે જગતની તમામ લિપિઓ ઐકારમાંથી જ ઉદ્ભવેલી છે.

ઐકારની પરબ્રહ્મસ્વરૂપે આદિ નથી, તેથી તેને ‘અનાદિ’ કહેવામાં આવે છે.

ઐકાર દ્વૈતભાવથી રહિત એવા પરબ્રહ્મનો વાચક હોવાથી ‘અદ્વૈત’ કહેવાય છે, અથવા તો એની કોટિનો અન્ય કોઈ મંત્ર નથી, તેથી પણ એ ‘અદ્વૈત’ કહેવાય છે.

ઐકાર પોતાના ઉપાસકોને મોક્ષ દેનારો છે, તેથી ‘મોક્ષદ’ કહેવાય છે.

શ્રી મધ્વાચાર્યકૃત માતૃકાનિઘંટુમાં કહ્યું છે કે—

ધ્રુવસ્તારસ્ત્રિવૃદ્ બ્રહ્મવેદાદિસ્તારકોઽવ્યયઃ ।

પ્રણવશ્ચ ત્રિમાત્રોઽપિ ઐકારો જ્યોતિરાદિમઃ ॥

‘ધ્રુવ, તાર, ત્રિવૃત્, બ્રહ્મ, વેદાદિ, તારક, અવ્યય, પ્રણવ, ત્રિમાત્ર, જ્યોતિ અને આદિમ એ ઐકારના પર્ચાય-શબ્દો છે.’

ઐકાર ત્રણ માત્રા કે ત્રણ અક્ષરથી ગુંથાયેલો છે, તેથી ‘ત્રિવૃત્’ કહેવાય છે; વેદનું આદિ સ્વરૂપ છે, તેથી ‘વેદાદિ’ કહેવાય છે; સર્વે ઉપાસકોને તારનારો છે, તેથી ‘તારક’ કહેવાય છે; કદી વ્યય એટલે વિકાર પામે તેવો નથી, તેથી ‘અવ્યય’ કહેવાય છે; જ્યોતિસ્વરૂપે તેનું

ધ્યાન ધરાય છે, તેથી 'જ્યોતિ' કહેવાય છે; અને સહુથી પહેલો ઉદ્ભવેલો છે, તેથી 'આદિમ' કહેવાય છે.

વાર્ણુનિઘંટુમાં કહ્યું છે કે—

આદિમશ્ચ ધ્રુવૌકારો મૂલજ્યોતિઃ શિવાદિકઃ ।

ત્રિવૃદ્ બ્રહ્મ ત્રિમાત્રશ્ચ શબ્દાઃ પ્રણવવાચકાઃ ॥

‘આદિમ, ધ્રુવ, ઈંકાર, મૂલજ્યોતિ, શિવાદિક, ત્રિવૃત્, બ્રહ્મ અને ત્રિમાત્ર એ પ્રણવવાચક શબ્દો છે.’

ઈંકારમાંથી સર્વ જ્યોતિ પ્રકટેલી છે, તેથી તેને ‘મૂલજ્યોતિ’ કહેવાય છે અને તે શિવ, વિષ્ણુ અને બ્રહ્મ એ ત્રણ દેવોનું પ્રતીક હોવાથી, તેમજ શિવમાંથી જ વિષ્ણુ અને બ્રહ્માનો વિસ્તાર અને વિષય હોવાને કારણે તેને શિવાદિક કહેવાય છે.

મંત્રવ્યાકરણમાં કહ્યું છે કે—

તેજો મક્તિર્વિનયઃ પ્રણવ બ્રહ્મ પ્રદીપવામાશ્ચ ।

વેદોઽબ્જદહનધ્રુવમાદિદ્યુર્મિરોમિતિ સ્યાત્ ॥

‘ઈંકાર તેજ, ભક્તિ, વિનય, પ્રણવ, બ્રહ્મ, પ્રદીપ, વામ, વેદ, અબ્જ, દહન, ધ્રુવ, આદિ, દ્યુઃ (આકાશ) એ સંસારોમાંથી ઓળખાય છે.’

જ્યોતિ અને ‘તેજ’નો અર્થ સમાન છે.

ઈંકાર પરમેશ્વર કે પરમાત્મા પ્રત્યે ભક્તિ જગાડનારો છે, એટલે ‘ભક્તિ’ કહેવાય છે.

ઐકાર વિશેષે કરીને મોક્ષ તરફ લઈ જનારો છે, તેથી ‘વિનય’ તરીકે ઓળખાય છે.

ઐકાર અજ્ઞાનનો નાશ કરવા માટે મહાન દીપક જેવો છે, તેથી ‘પ્રદીપ’ સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત થયેલો છે.

ઐકાર વેદસ્વરૂપ છે, તેથી ‘વેદ’ સંજ્ઞા ધારણ કરે છે. અબ્જ એટલે કમલ. તે પવિત્રતા કે ભક્તિનો એક સુંદર સંકેત છે, તેથી તેને ‘અબ્જ’ કહેવામાં આવે છે. અથવા તો તે ભક્ત જનોના હૃદયકમલમાં સદા વાસ કરનારો છે, તેથી પણ ‘અબ્જ’ સંજ્ઞાને સાર્થક કરે છે.

ઐકાર માત્રા વડે વૈશ્વાનરનો સંકેત કરે છે, તેથી તેને ‘દહન’ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલી છે.

ઐકાર સૃષ્ટિની આદિમાં ઉત્પન્ન થયેલો છે, તેથી ‘આદિ’ કહેવાય છે.

ઐકાર આકાશ જેટલો વ્યાપક છે, તેથી તેને ‘દ્યુઃ’ કહેવામાં આવે છે.

ભૂતકામરોક્ત બીજાસિધાનમાં ઐકારને ‘વિષ-બીજ’ ‘હાલાહલ’ ‘કાલ’ ‘શ્રુતિસુખ’ ‘બહુરૂપી’ ‘તપન’ અને ‘નિરંજન’ સંજ્ઞાવાળો પણ કહ્યો છે. તેમજ અન્ય તંત્રગ્રંથોમાં આમાંનાં કેટલાંક નામો ઉપરાંત અન્ય નામોનો પણ પ્રયોગ થયેલો છે. જેમકે— ‘અગુણ’ ‘અષ્ટ-સિદ્ધિભૂઃ’ ‘અષ્ટાક્ષર’ ‘હિહા’ ‘ઉભયદ’ ‘એક’ ‘કુંડલીશ’ ‘અંક’ ‘અક્ષ’ ત્રૈગુણ’ ‘ધનુષ’

‘ નાદવેદ ’ ‘ નિર્વાણુખીજ ’ ‘ પંચમ ’ ‘ પીયૂષ ’ ‘ પ્રજ્ઞા ’
 ‘ ખાલીશ ’ ‘ બ્રહ્મખીજ ’ ‘ મહાનાદ ’ ‘ મહેશ્વર ’
 ‘ સુક્રિા ’ ‘ વેદધારા ’ ‘ શ્રુતિપથ ’ ‘ ષડ્ભુજ ’ ‘ ષોડશા-
 ર્તમા ’ વગેરે.

પ્રણવકેદપમાં ઐકારનાં ૧૦૮ તથા ૧૦૦૮ નામો
 જણાવેલાં છે. વાસ્તવમાં ઐકાર અનંત ગુણવાળો હોઈને
 અનંત નામોવાળો છે અને તેથી સાધકો તેનું અનેક
 નામોથી સ્મરણ કરે છે.

[૪]

ઐકારનો અર્થવિસ્તાર

ઐકાર એ મહિમાશાળી મંત્ર છે, એ વસ્તુ પ્રારંભમાં જ સ્પષ્ટ કરવામાં આવી. તે પછી તેની ઉત્પત્તિ જાણાવી અને તેનાં વિવિધ નામોનો પરિચય કરાવ્યો. હવે તેનો અર્થ પ્રકાશવા ઇચ્છીએ છીએ.

શબ્દ જાણીએ પણ તેનો અર્થ ન જાણીએ, તો સ્થિતિ તુંબડીમાં કાંકરા જેવી થાય છે. વાસ્તવમાં શબ્દનો અર્થ જાણ્યા વિના કોઈ ઉપયોગી હેતુ સરતો નથી, તેથી જ મહાપુરુષોએ શબ્દની સાથે તેનો અર્થ પણ જાણી લેવાની હિમાયત કરી છે.

પોપટ મુખથી ‘રામ-રામ’ બોલે છે, પણ રામનો અર્થ શો? રામ કોણ હતા? તેમણે શું કર્યું? તેમની મહત્તા શી? વગેરે જાણતો નથી, તો તેના હૃદયમાં રામ પ્રત્યે શ્રદ્ધા, ભક્તિ કે આંતરિક બહુમાનની લાગણી પ્રગટતી નથી. તે તો યંત્રવત્ રામ-રામ બોલ્યે જ જાય છે. તેવા શ્રમ કે પરિશ્રમનું ફળ લોકરંજન સિવાય બીજું શું?

મંત્ર પરત્વે આપણી સ્થિતિ પણ આવી ન બની જાય, તેની ખાસ તકેદારી રાખવાની છે.

આજે એક વર્ગમાં એવી માન્યતા પ્રવર્તે છે કે મંત્ર જપ્યા કરીએ એટલે તેનું ફળ મળી જાય, પછી તેનો અર્થ જાણવાની જરૂર શી? પણ આ માન્યતા યોગ્ય નથી. ‘મનનાત્ મન્ત્રઃ’ એ સૂત્ર અનુસાર મંત્રમાત્રનું નિર્માણ મનન કરવા માટે જ થયેલું છે. આ મનન માત્ર ઉચ્ચારણ, માત્ર રટણ કે માત્ર જપથી થઈ શકે નહિ. તેની સાથે અર્થનો વિચાર પણ જરૂર જોઈએ, તેથી જ યોગદર્શન આદિ ગ્રંથોમાં જપની સાથે અર્થભાવનાનો નિર્દેશ કરાયેલો છે.

અહીં એ પણ વિચારવું ઘટે કે જો મંત્રનો અર્થ જાણવાની જરૂર ન હોય તો શાસ્ત્રકારો મંત્રનો અર્થ શા માટે લખે? અને તેનો અર્થવિસ્તાર પણ શા માટે કરે? તાત્પર્ય કે મંત્રનો અર્થ જાણવો એ ઉપાસકના હિતમાં છે, તેથી જ શાસ્ત્રકારો મંત્રનો અર્થ પ્રકાશે છે અને આવશ્યકતા અનુસાર તેનો વિસ્તાર પણ કરે છે. છતાં ઘડીભર માની લઈએ કે અમુક મંત્રોનો અર્થ કરવાની મનાઈ છે, તો મંત્રોના એ વર્ગમાં ઝંકારનો સમાવેશ થતો નથી. શાસ્ત્રોમાં ઝંકારનો અર્થ વિવિધ રીતે કરવામાં આવ્યો છે અને તે આપણે લક્ષ્યમાં રાખવા જેવો છે.

ઝંકારનો મુખ્ય અર્થ પરબ્રહ્મ, પરમેશ્વર કે પરમાત્મા છે અને ઉપનિષદ્ધકારોએ તેનો અર્થ આત્મા પણ કર્યો છે. પ્રથમ પ્રકરણમાં માંડૂક્યોપનિષદનો જે ઉદ્દેશ્ય રજૂ કરવામાં આવ્યો છે, તે આ વસ્તુનું સમર્થન કરનારો છે.

ભાષાવિશારદોએ ઐકારની ઉત્પત્તિ ‘અવ રક્ષणे’ ધાતુ પરથી માની છે અને તેથી ‘અવતિ રક્ષતિ સંસારસાગરાત્ સ ઓમ્-જે સંસારસાગરમાંથી રક્ષા કરે, તે-ઓમ્કાર’ એવો અર્થ કયો છે.

માંડૂક્યોપનિષદમાં કહ્યું છે કે—

સોડ્યમાત્માધ્યક્ષરમોઙ્કારોઽધિમાત્રમ્ ।

પાદા માત્રાઃ । માત્રાશ્ચ પાદાઃ । અકાર ઉકાર મકારઈતિ ॥૪॥

‘તે આ આત્મા બ્રહ્મને અધિકૃત અક્ષર ઐકારમાં છે અને તે ઐકાર માત્રાઓમાં વિરાજમાન છે. તે આત્માના ત્રણેય પાદ માત્રારૂપ છે અને માત્રાઓ પાદરૂપ છે, તે અ કાર, ઉ કાર અને મ કાર છે.’

સામવેદ યોગ્યૂકામણિ ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે—

અકાર-ઉકાર-મકારએતિ ત્રયો વર્ણાઃ ।

‘ઐ મંત્રના ઉચ્ચારણમાં અકાર, ઉકાર અને મકાર એ ત્રણ અક્ષરો રહેલા છે.’

યોગદર્શનના ‘તસ્ય વાચકઃ પ્રણવઃ’ એ સૂત્રના વિવેચનમાં ઐકારને અ, ઉ અને મ એ ત્રણ માત્રાઓ કે વર્ણવાળો જ જણાવ્યો છે.

શિવપુરાણ-વિદ્યેશ્વરસંહિતાના દશમા અધ્યાયમાં શિવજી બ્રહ્મા અને વિષ્ણુને કહી રહ્યા છે કે ‘મારા ઉત્તર-વર્તી મુખથી અ કાર, પશ્ચિમ મુખથી ઉ કાર, દક્ષિણ મુખથી મ કાર, પૂર્વવર્તી મુખથી િંદુ અને મધ્યવર્તી મુખથી નાદનું

પ્રાકટ્ય થયું છે. આ રીતે પાંચ અવયવોથી યુક્ત ઐકારનો વિસ્તાર થયો છે. આ નામ-રૂપાત્મક જગત્ તથા વેદ તથા સ્ત્રી-પુરુષવર્ગરૂપ બંને કુલો આ પ્રણવમંત્રથી વ્યાપ્ત છે. આ મંત્ર શિવ અને શક્તિ બંનેનો બોધક છે. એનાથી જ પંચાક્ષર મંત્ર (ૐ નમઃ શિવાય) ની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

આ પંચાક્ષરી મંત્રથી માતૃકાવર્ણો અને તેનાથી શિરોમંત્ર સહિત ગાયત્રી મંત્ર અને તેથી વેદો પ્રકટ થયા છે. અને ત્યાર પછી ક્રમશઃ ક્રોડો મંત્ર નીકળ્યા છે.*

આ ઉલ્લેખ પણ ઐકારમાં જ, હ અને મ્ એ ત્રણ માત્રાઓ હોવાનું સમર્થન કરે છે. ઊંદુ અને નાદ વર્ણાત્મક માત્રાઓથી પર છે. તે માત્ર ધ્યાનને યોગ્ય છે.

શારદાતિલકના બીજા પટલના વિવેચનપ્રસંગે શ્રી રાઘવભટ્ટે જણાવ્યું છે કે પ્રણવના ત્રણ ભેદો જ, હ અને મ્ છે. તેનાથી ૨૮ કલાઓની ઉત્પત્તિ થઈ છે.

કૈતકારીતંત્રના તારાકર્પૂરશજસ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે—
 શ્રી કળ્ઠામૃતકેશવર્ણઘટિતં ચન્દ્રાર્ધવિન્દૂજ્જ્વલં,
 બીજં ચત્પરમં ગુણત્રયમયં કામપ્રદં મુક્તિદમ્ ।
 માતઃ શક્કરવલ્લભે પ્રતિદિનં ધ્યાયન્તિ યે યે સદા,
 તે તે યાન્તિ ચિદાત્મકં હરિહરબ્રહ્માદિ સામ્યં શુદા ॥

* અહીં ઐકારની અક્ષરમાં ગણના થતી નથી, એટલે તેને પંચાક્ષર મંત્ર કહ્યો છે. આગળ સેતુરૂપે ઐને લગાડતા તેનો અર્થ ઐકારરૂપી શિવને નમસ્કાર હો એવો થાય છે.

‘ હે શિવપ્રિયે માતા ! શ્રીકંઠ અ અને અમૃતકેશ
હ આ એ વર્ણોથી બનેલા તથા ચન્દ્રાર્ધર્ષિન્દુ થી પ્રકાશિત
ભુક્તિ અને મુક્તિ આપવાવાળા ત્રિગુણાત્મક પરમોત્કૃષ્ટ બીજ
‘ ઐ ’ નું જે જે સાધક ચિંતન કરે છે, તે ચૈતન્યસ્વરૂપ હરિ, હર
અને બ્રહ્માદિ દેવોની સરખામણી અનાયાસે પ્રાપ્ત કરે છે. ’

તાત્પર્ય કે ઐકારમાં અ, હ અને મ્ એ ત્રણ વર્ણો
કે ત્રણ માત્રાઓ રહેલી છે અને તે ગૂઢાર્થના સંકેતરૂપ છે.

માંડૂક્યોપનિષદ્માં આ ત્રણેય માત્રાઓનો અર્થ કરવામાં
આવ્યો છે. જેમકે—

‘ જાગરિતસ્થાનો વૈશ્વાનરોઽકારઃ પ્રથમા માત્રાઽપ્રાપ્તે-
રાદિમત્ત્વાદ્ વાઽઽપ્નોતિ હ વૈ સર્વાન્ કામાનાદિશ્ચ ભવતિ ય
એવં વેદ ॥૯॥

‘ તે માત્રાઓમાં જાગરિત સ્થાનવાળો વૈશ્વાનરરૂપ અ
કાર પ્રથમ માત્રા છે. જેમ અ કાર સર્વ વર્ણોમાં આદિ છે,
તેમ વૈશ્વાનર પણ સર્વ વસ્તુઓમાં આદિ છે. એટલે અ
કાર અને વૈશ્વાનરમાં અંતર નથી. આ ઐકારની અકાર
રૂપ પ્રથમ માત્રા આદિ એટલે મહાન તત્ત્વોમાં સર્વ પ્રથમ
છે, એવું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરનાર સર્વ કામો (મનોરથ મુજબની
ચોગ્ય વસ્તુઓને) પ્રાપ્ત કરે છે. ’

‘ સ્વપ્નસ્થાનસ્તૈજસ ઉકારો દ્વિતીયા માત્રોત્કર્ષાદુભય-
ત્વાદ્યોપકર્ષતિ હ વૈ જ્ઞાનસન્તતિસમાનશ્ચ ભવતિ નાસ્યાઽબ્રહ્મ-
વિત્કુલે ભવતિ ય એવં વેદ ॥૧૦॥

‘સ્વપ્ન સ્થાનવાળો તૈજસરૂપ હ કાર બીજી માત્રા છે. જેમ અ કારની ઉપર રહેવાથી હ કાર ઉત્કૃષ્ટ છે, તેમ વિરાટની ઉપર રહેવાથી તૈજસ પણ ઉત્કૃષ્ટ છે. ઉપર્યુક્ત કારણથી તથા ઐકારની ત્રણેય માત્રાઓમાં મધ્યસ્થ હોવાને લીધે આ હકાર રૂપ બીજી માત્રા ઉત્કૃષ્ટ છે. આ વિષયના જ્ઞાનને પ્રાપ્ત કરનારની જ્ઞાનપરંપરા ઉત્કૃષ્ટ થાય છે અને તે તુલ્યદર્શી એટલે સમદષ્ટિવાળો પણ થાય છે. તેથી તેના શત્રુઓ તેના પર દ્વેષ રાખતા નથી. જેને આ દ્વિતીય માત્રાનું જ્ઞાન હોય છે, તેના કુલમાં કોઈ અપ્રહ્લવિત્ જન્મ લેતો નથી.’

સુષુપ્તસ્થાનઃ પ્રાજ્ઞો મકારસ્તૃતીયા માત્રા મિતેરપીતેર્વા
મિનોતિ હ વા ઇદં સર્વમપીતિ શ્ચ ભવતિ ય એવં વેદ ॥૧૧॥

‘સુષુપ્ત સ્થાનવાળો પ્રાજ્ઞ મ કાર ત્રીજી માત્રા છે. જેમ ઉચ્ચારણ કરતી વખતે નાદની નિકટતાથી અ કાર અને હ કાર બહાર ફેંકાય છે, તેમ પ્રાજ્ઞ પુરુષ વડે સૃષ્ટિદશામાં વૈશ્વાનર અને તૈજસ બંને બહાર પ્રેરિત થાય છે. જેમ ઐકારની સમાપ્તિમાં મ કાર, હ કાર અને અ કાર લીન થઈ જાય છે, તેમ પ્રલયદશામાં વિશ્વ * અને તૈજસ પ્રાજ્ઞમાં વિલીન થઈ જાય છે.’

ત્યાં ચોથી માત્રાનું પણ વિવેચન કરેલું છે. જેમ કે—

‘અમાત્રશ્ચતુર્થોઽવ્યવહાર્યઃ પ્રપશ્ચોપશમઃ શિવોઽદ્વૈત એવમો-
ક્ષાર આત્મૈવ સંવિશત્યાત્મનાઽસ્માનં ય એવં વેદ ॥૧૨॥

* આત્માનો એક અર્થ વિશ્વ પણ થાય છે.

ઐકારની ઉપયુક્ત ત્રણ માત્રાઓથી અતિરિક્ત એક યોથી માત્રા નાદ રૂપ છે^x, પરંતુ તે અવ્યવહાર્ય છે. આ અવ્યવહાર માત્રા પ્રપંચોત્તું ઉપશમન કરનાર અને શિવરૂપ છે. આ ચતુર્થ માત્રાનો નાદ એ જ આત્મા છે. આ રીતે ઐકારરૂપ આત્મા જ આત્મામાં પ્રવેશ કરે છે. તેને જે જાણે છે, તે પોતાની સર્વ કામનાઓને પ્રાપ્ત કરે છે.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે એકી સાથે બે મંત્રની ઉપાસના થઈ શકતી નથી, અર્થાત્ કેઈ પણ એક મંત્રની જ ઉપાસના થઈ શકે છે, એટલે મંત્રોપાસના કરવાની ઈચ્છા-અભિલાષાવાળાએ જે મંત્ર શ્રેષ્ઠ હોય તેની જ પસંદગી કરવી જોઈએ. ઐકારની તુલનામાં કેઈ મંત્ર ઊભો રહી શકે એમ નથી, એ હકીકત છે; તેથી તેની જ પસંદગી કરવી યોગ્ય છે, હિતાવહ છે, કલ્યાણકારી છે.

બીજામંત્રવિવેચનમાં કહ્યું છે કે, ‘લગવન્નામજપમાં કેટલાંક નામો તેમાં ધૂપાયેલા સંદેશાઓ અને સંકેતોને કારણે જ જપ કરવા યોગ્ય માનવામાં આવે છે અને તેથી જ તેઓ મંત્રની સંજ્ઞાને પ્રાપ્ત કરે છે. દાખલા તરીકે—

ગોપાલ- નામમાં ગોપાલનનો સંદેશ અને ઇન્દ્રિય-સંયમનો સંકેત ધૂપાયેલો છે.

રામ-નામમાં જગતને આનંદિત કરવાનો તથા આત્મા-નંદમાં રમણ કરવાનો સંકેત નિહિત છે.

^x આ માત્રાને અધમાત્રા, અધમિન્ડ, અમાત્ર તથા તુરીય ચિન્માત્ર પણ કહે છે.

નારાયણ-નામમાં પ્રાણી માત્રનાં સંકટોને દૂર કરવાની ભાવનાનો સંદેશ અને કોઈને દુઃખ ન આપવાનો સંકેત ધૂપાયેલો છે.

ગોવિન્દ-નામમાં ઈન્દ્રિયોના સ્વવશીકરણનો સંદેશ અને ઈન્દ્રિયોને વશ કરનારને જ ઈશ્વરપ્રાપ્તિ થાય છે, આવો સંકેત રહેલો છે.

પુરુષોત્તમ-નામમાં પુરુષોમાં ઉત્તમતા પ્રાપ્ત કરવાનો સંદેશ અને બ્રહ્મની ઉત્તમતાનો સંકેત સ્થિત છે.

તે રીતે જ ઈંકારના ત્રણ અક્ષરો ‘અ + ઉ + મ્’માં અ અધ્યાત્મ, ઉ ઉન્નતિ અને મ્-મુક્તિ એટલે આધ્યાત્મિક ઉન્નતિ વડે મુક્તિ-મોક્ષની પ્રાપ્તિ થાય છે, આવો સંદેશ રહેલો છે. તેમજ અ-અવિરત, ઉ-ઉપાસનામાં મ્-મનને લગાડવું આવો સંકેત પણ ધૂપાયેલો છે. વૈદિક ધર્મ સંકેત-મય ધર્મ છે. યજ્ઞોપવીતનાં ત્રણ સૂત્રો, તેમાં પણ સૂક્ષ્મ ત્રણ સૂત્રો, ગાયત્રી મંત્રનાં ત્રણ પદો, ચોવીશ અક્ષરો વગેરે પણ સંકેતરૂપ જ છે.

એટલે ઈંકારમાં રહેલા અક્ષરો એક રીતે ગૂઢ સંદેશ અને સંકેત આપનારા છે, એમ જરૂર કહી શકાય.

આપણા ઋષિ-મહર્ષિઓએ સ્પષ્ટ શબ્દોમાં કહ્યું છે કે મૂલ વસ્તુ ઈંકાર છે અને સર્વ ધર્મશાસ્ત્રો તેનો અર્થવિસ્તાર છે. આ જાણ્યા પછી કોના હૃદયમાં ઈંકાર પરત્વે શ્રદ્ધા-ભક્તિ-બહુમાનનાં પૂર ઉમટશે નહિ ?

[૫]

ઐકારની આકૃતિ

ઐકારની આ આકૃતિ પ્રસિદ્ધ છે. આપણી આર્યજાતિમાં એવો મનુષ્ય ભાગ્યે જ મળશે કે જેણે પોતાનાં જીવનમાં આ આકૃતિનાં દર્શન કર્યાં ન હોય ! કેટલાંક દેવમંદિરોમાં આ આકૃતિ ચીતરેલી હોય છે. ધાર્મિક ઉત્સવ-મહોત્સવોમાં તેનાં સુંદર સ્વરૂપે દર્શન થાય છે; તથા સંસ્કારી ગૃહોનાં સુશોભન-ચિત્રોમાં પણ તે પ્રાયઃ જોવામાં આવે છે. વળી

પુસ્તકો વગેરેમાં પણ આ આકૃતિ એક મંગલ ચિહ્ન તરીકે છપાયેલી હોય છે, પરંતુ આ આકૃતિ પર ઊંડું ચિંતન-મનન કરનારાં કેટલાં ? આ આકૃતિનું વાસ્તવિક રહસ્ય સમજનારાં કેટલાં ? અમે અનુભવથી જોયું છે કે સારા સુશિક્ષિત ગણાતા માણસોના મનમાં પણ તે અંગે ગરબડ છે. તે અંગે જેવો અને જેટલો સ્પષ્ટ ખ્યાલ હોવો જોઈએ, તેવો કે તેટલો સ્પષ્ટ ખ્યાલ નથી; તેથી જ અમે પ્રસ્તુત પ્રકરણનું આલેખન ઉચિત માન્યું છે.

પ્રથમ તો એ સમજી લેવું જોઈએ કે માત્ર લાપાના ધોરણે ઈંકાર લખવો હોય તો દેવનાગરી લિપિ અનુસાર ‘ઓમ્’ આ પ્રમાણે લખી શકાય છે અને ઓનો ઉચ્ચાર ખુત એટલે દીર્ઘથી દોઢો લાંબો કરવો હોય તો ઓઃમ્ આ રીતે લખી શકાય છે. (અહીં ૩ નો જે આંક મૂકાય છે, તે ૧ હ્રસ્વ, ૨ દીર્ઘ અને ૩ ખુત એ ત્રણ પ્રકારના ઉચ્ચારણો પૈકીના ત્રીજા પ્રકારનો સંકેત કરે છે.) પરંતુ આ પંડિતોનો ઓંકાર છે, ઉપાસકોનો નહિ. ઉપાસકો તો ઉપર રજૂ થયેલી આકૃતિનો જ ઈંકાર તરીકે સ્વીકાર કરે છે અને ધ્યાનાદિ સર્વ પ્રક્રિયામાં તેનો જ આધાર લે છે.

આ આકૃતિમાં ઐ એ અ તથા હ તું સંયોજન છે અને તેના ઉપર રહેલું ણિંદુ એ મ્ તું અનુનાસિક સ્વરૂપ છે. એ ણિંદુની નીચે જે ચંદ્રકલા છે, તે સાધકો દ્વારા ધ્યાનને માટે કલ્પાયેલી છે. આ ચંદ્રકલા નાદ, ણિંદુ આદિનું પ્રતિનિધિત્વ કરે છે. આપણે અ, હ અને મ્ના સંકેતરૂપ ઈંકારનું

ધ્યાન ધરીએ, પણ નાદ-બિંદુ આદિનું ધ્યાન ન ધરીએ તો ધ્યાનની પ્રક્રિયા અધૂરી રહે છે અને તે નિર્વાણપદની સિદ્ધિ કરી શકતી નથી. તેથી જ કહેવાયું છે કે ‘ ઐકારબિન્દુસંયુક્તં નિત્યં ધ્યાયન્તિ યોગિનઃ—યોગી પુરુષો ઐકારનું બિંદુ સાથે. (ચંદ્રકલા સાથે) નિત્ય ધ્યાન ધરે છે. ’

કેટલાકને ઐકારની આ આકૃતિમાં ગણપતિ એટલે ગજાનન, ગણેશ કે વિનાયકનાં દર્શન થાય છે અને તેઓ એની વિનાયક તરીકે સ્તુતિ કરે છે. જેમકે—

ઋધ્વશુન્દમધઃશુન્દં દ્વિધા વ્યાવૃત્તશુન્દકમ્ ।

સર્ગવિસર્ગસન્ધીશં નૌમ્યોઢ્ઢારવિનાયકમ્ ॥

‘ ઊર્ધ્વ સૂંઢ, અધઃ સૂંઢ તેમજ ઝેવડી વળી ગયેલ સૂંઢવાળા અને એ રીતે સર્ગ, વિસર્ગ અને સંધિના ઇશ્વર એવા ઐકારરૂપી વિનાયકને હું પ્રણામ કરું છું. ’

તાત્પર્ય કે ઐકારનો એક ભાગ હાથીએ સૂંઢ ઊંચી કરી હોય એવો છે, એક સૂંઢ નીચી કરી હોય એવો છે અને એક ભાગ સૂંઢ ઝેવડી વળી ગઈ હોય એવો છે. તે અનુક્રમે સર્ગ એટલે સૃષ્ટિ, વિસર્ગ એટલે સંહાર અને સર્ગ-વિસર્ગની સંધિ એટલે સ્થિતિનું સૂચન કરે છે. આ ત્રણેય વસ્તુ પર આધિપત્ય ભોગવનાર ઐકાર એ ખરેખર વિનાયક રૂપ છે. તેને હું પ્રણામ કરું છું.

પાછળના ચિત્રનું નિરીક્ષણ કરવાથી આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ થશે :

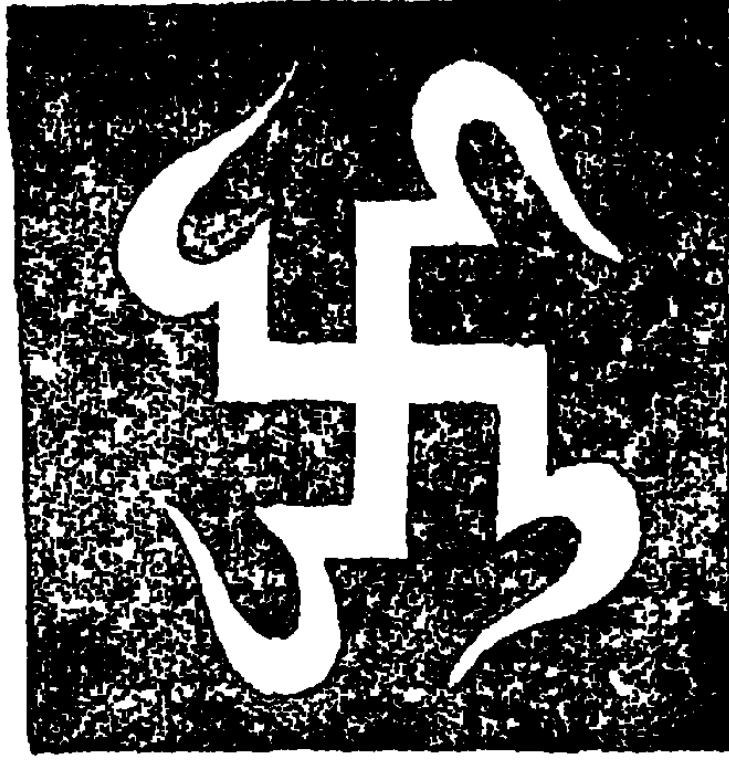

મૌદ્ગલ્યપુરાણમાં ગજ શબ્દ ઔંકારનો વાચક છે, એમ જણાવતાં કહ્યું છે કે ‘સમાધિના યોગિનો ગચ્છન્તિ યત્ર ઇતિ ‘ગઃ’ –યસ્માદ્ વિમ્બપ્રતિવિમ્બવત્તયા પ્રણવાત્મકં જગજ્જાયતે ઇતિ ‘જઃ’ –અર્થાત્ યોગીઓ સમાધિ વડે જે પરમ તત્ત્વ તરફ જાય છે, તે ‘ગ’ છે અને જેમ ઝિંબથી પ્રતિઝિંબ ઉત્પન્ન થાય છે, તેમ કાર્યકારણસ્વરૂપ પ્રણવાત્મક જગત્ જેનાથી ઉત્પન્ન થાય છે, તે ‘જ’ કહેવાય છે. આ રીતે ગજપદ ઔંકારનું વાચક છે.’

ત્યાં એ પણ જણાવ્યું છે કે ગણપતિનો અધોદેહ મનુષ્યનો છે, તેથી ઔંકાર સોપાધિક બ્રહ્મ કહેવાય છે.

આ રીતે ઔંકારની આકૃતિમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, મહેશ તથા અન્ય દેવોની ભાવના પણ થયેલી છે. વાસ્તવમાં તો ઔંકાર સર્વે દેવી તત્ત્વોનું એક પારાવાર-સ્વરૂપ છે, તેથી તેમાં જે દેવ કે દેવીની ભાવના કરવી હોય, તે થઈ શકે છે.

એક વિદ્વાને કહ્યું છે કે ઔંકારની વિશ્વતોમુખ પ્રતિમા આ રીતે તૈયાર થાય છે :

આ પ્રતિમાને આપણે કોઈ પણ બાજુએથી જોઈએ તો ઁકાર જ જોવામાં આવશે. પરંતુ આ રચના પ્રમાણમાં કઠિન છે, એટલે સર્વ સાધારણ જનતા માટે તેમાંથી સ્વસ્તિકનું સ્વરૂપ નિર્માણ થયું છે. તે આજે ભારતીય સંસ્કૃતિનું પવિત્ર પ્રતીક છે અને બધા દેશોમાં તેનું સન્માન છે.

તેમણે એ પણ જણાવ્યું છે કે વર્તમાનકાલે ખ્રીસ્તી લોકોનું પરમ પવિત્ર ચિહ્ન ક્રોસ + છે, પણ તે યોગ્ય લાગતું નથી; કેમ કે જે સાધન વડે કોઈ પ્રતિષ્ઠિત વ્યક્તિના પ્રાર્થ લેવાયા હોય, તેને પવિત્ર ચિહ્ન માનવામાં કોઈ તર્ક નથી. તેને તો વાસ્તવમાં ઘૃષ્ટિત જ સમજવું જોઈએ. એટલે આ ક્રોસ ચિહ્ન + વાસ્તવમાં સ્વસ્તિકનું જ સંક્ષિપ્ત રૂપાંતર લાગે છે.

આ રીતે હાંકારની પ્રમાણભૂત પ્રચલિત આકૃતિ એક ગૂઢ સંકેતરૂપ છે અને તેના પર ચિંતન-મનન કરવાથી અનેક રહસ્યોનો સ્ફોટ થાય છે. આપણે પ્રતિદિન તેનું ચિંતન-મનન કરીએ અને તેમાંથી પ્રાપ્ત થતાં દિવ્ય સંકેતોને ઝીલી લઈએ તો આપણું જીવન દિવ્ય બની જાય, એમાં કોઈ સંદેહ નથી.

[૬]

ઐકારની ઉપાસના અંગે કિંચિત્

ઐકારનો વિવિધ દષ્ટિએ પરિચય કરી લીધા પછી આગળ વધીએ અને તેની ઉપાસના લાણી પગલાં માંડીએ, કારણ કે અભીષ્ટની સિદ્ધિ તો ઉપાસના વડે જ થાય છે. ઔષધનું જ્ઞાન મેળવીએ, પણ તેનો ઉપયોગ ન કરીએ તો વ્યાધિ મટતો નથી, તેમ મંત્રનું જ્ઞાન મેળવીએ, પણ તેની યથાવિધિ ઉપાસના ન કરીએ તો રોગ, શોક, ભય, ચિંતા આદિ ટળતાં નથી અને આ જીવનમાં જે પ્રગતિ, ઉન્નતિ કે ઉત્કર્ષની ઇચ્છા-આશા-અભિલાષા રાખી હોય તે પૂર્ણ થતી નથી. જન્મ-મરણના ફેરા ટાળવા માટે પણ મંત્રોપાસના અમોઘ ઉપાય છે.

માંડૂક્યોપનિષદ્નું એ મહાવચન છે કે—

પ્રણવો ધનુઃશરો હ્યાત્મા બ્રહ્મ તલ્લક્ષ્યમુચ્યતે ।

અપ્રમત્તેન વેદ્ધવ્યં શરવત્ તન્મયો મવેત્ ॥

‘ ઐ મંત્રને ધનુષ્ય સમજવું, જીવાત્માને બાણ સમજવું’

અને બ્રહ્મને તેનું નિશાન સમજવું. સુર સાધકે અપ્રમત્ત થઈને અર્થાત્ મોહ, માયા, નિદ્રા, આલસ્ય, ઉપેક્ષા આદિનો ત્યાગ કરીને તથા શાંત-સ્થિર ચિત્તવાળા થઈને ઐકારની ઉપાસના વડે એ નિશાનને વીંધી નાખવું જોઈએ. બાણ નિશાનને લાગ્યા પછી તેમાં ચોંટી જાય છે, તેમ સાધકે ઐકારની ઉપાસના શરૂ કર્યા પછી ચિત્તવૃત્તિઓને બ્રહ્મના ચિંતનમાં જોડી દેવી જોઈએ અને તેમાં જ તદ્દલીન થઈ જવું જોઈએ.’

માંડૂક્યોપનિષદની ગૌડપાદાચાર્યકૃત કારિકામાં કહ્યું છે કે—

ઐકારં પાદશો વિદ્યાત્, પાદા માત્રા ન સંશયાઃ ।

ઐકારં પાદશો જ્ઞાત્વા, ન કિંચિદપિ ચિન્તયેત્ ॥૨૪॥

‘ઐકારને પાદના ક્રમથી જાણવો. પાદ એ અકારાદિ (ત્રણ) માત્રાઓ છે, એમાં સંશય નથી. ઐકારને પાદક્રમથી જાણ્યા પછી બીજું કંઈ પણ ચિંતવવું નહિ.’

તાત્પર્ય કે ઐકારનું સ્વરૂપ યથાર્થપણે જાણ્યા પછી તેનું જ ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ અને તેની જ ઉપાસનામાં પ્રવૃત્ત થવું જોઈએ. પછી બીજા કશાનો વિચાર કરવો નહિ. હાથમાં કોહીનૂર જેવો હીરો આવી જાય, પછી કાચના કંકડાની ઇચ્છા કોણ કરે છે ? ઐકાર સર્વમંત્ર-શિરોમણિ છે અને અન્ય સર્વ મંત્રો તેમાંથી ઉદ્ભવેલા છે, એ સ્પષ્ટતા શાસ્ત્રાધારે પૂર્વ પ્રકરણોમાં થઈ ગયેલી છે.

અહીં પ્રસંગાવશાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે એકી

સાથે જો મંત્રની ઉપાસના થઈ શકતી નથી, અર્થાત્ કેઈ પણ એક મંત્રની જ ઉપાસના થઈ શકે છે, એટલે મંત્રોપાસના કરવાની ઇચ્છા-અભિલાષાળાએ જો મંત્ર શ્રેષ્ઠ હોય તેની જ પસંદગી કરવી જોઈ એ. ઐકારની તુલનામાં કેઈ મંત્ર ઊભો રહી શકે એમ નથી, એ હકીકત છે; તેથી તેની જ પસંદગી કરવી યોગ્ય છે, હિતાવહ છે, કલ્યાણકારી છે.

કારિકામાં આગળ કહ્યું છે કે—

યુક્તીતં પ્રણવે ચેતઃ, પ્રણવો બ્રહ્મ નિર્ભયમ્ ।

પ્રણવે નિત્યયુક્તસ્ય, ન મયં વિદ્યતે ક્વચિત્ ॥૨૫॥

‘ચિત્તને-ચિત્તવૃત્તિઓને ઐકારમાં જોડવી, કારણ કે ઐકાર એ નિર્ભય બ્રહ્મ છે. ઐકારના ચિંતન-મનનમાં જો સાધક સદા જોડાએલો રહે છે, તેને કેઈ પણ વખતે ભય ઉત્પન્ન થતો નથી.’

‘વિવિધ પ્રકારના ભયોમાંથી કેમ બચવું ?’ એ મનુષ્ય માત્રની સમક્ષ રહેલી એક વિકટ સમસ્યા છે. મનુષ્યને મનુષ્ય તરફનો ભય ઉત્પન્ન થાય છે. સખળો નખળાને મારે છે અને તેનું સર્વસ્વ પડાવી લે છે. વળી તેને જીવનભરનો શુદ્ધામ બનાવી તેની પાસેથી મનધાર્યું કામ લે છે. મવાલી, ગુંડા, ચોર, ડાકુ, યુદ્ધ વગેરેના ભયો આ પ્રકારના છે. યુદ્ધ-પ્રસંગના આક્રમણથી તો દેશના દેશ તારાજ થઈ જાય છે અને તેમાં રહેનારા મનુષ્યો ભયંકર મોતને ભેટે છે, અથવા તો અતિ કઠંગી સ્થિતિમાં આવી પડે છે.

અહીં કદાચ પ્રશ્ન થશે કે ‘મંત્રોપાસનાથી યુદ્ધનો

ભય ટાળી શકાય ખરો ? ' તેનો ઉત્તર અમે હકારમાં આપીએ છીએ. જેમ થોડા સૈનિકોએ સતત ચિંતન કરવાથી લીલોછમ વડેલો થોડા જ દિવસમાં તદ્દન સૂકાઈ ગયો, તેમ રાષ્ટ્રના અનેક માણસો પવિત્ર મનથી એક જ મંત્રની ઉપાસના કરતા હોય તો તેનાં પ્રબળ આંદોલનો શત્રુપક્ષને અસર કરે છે, એટલે તે આક્રમણનો વિચાર એક યા બીજાં કારણે માંડી વાળે છે; અથવા આક્રમણ કરે છે, તો તેમાં ક્ષવતો નથી. ભૂતકાળમાં આવી કેટલીયે ઘટનાઓ ઇતિહાસના પાને નોંધાયેલી છે.

મહારાણા પ્રતાપ અને છત્રપતિ શિવાજીનાં નામો આ દેશની મહાન રાષ્ટ્રીય વિભૂતિઓ તરીકે બહાર આવેલાં છે, પરંતુ મહારાણા પ્રતાપ એકલિંગજી મહાદેવના અનન્ય ઉપાસક હતા અને છત્રપતિ શિવાજી માતા ભવાનીના અનન્ય સેવક હતા, એ વાત ભૂલવા જેવી નથી. તાત્પર્ય કે તેમના હૃદયમાં રાષ્ટ્રરક્ષાનો જે અદ્ભુત ઉત્સાહ વ્યાપ્યો, તેની પાછળ શિવ કે શક્તિ રૂપે લૅન્કારની શક્તિ કામ કરતી હતી. ભારત પર અનેક આક્રમણો થવા છતાં તેની સંસ્કૃતિ ટકી રહી છે, તેનું ખરું કારણ તેના લોહીમાં રહેલો અધ્યાત્મવાદ છે, તેની ભવ્ય મંત્રોપાસના છે, એમ કહીએ તો અત્યુક્તિ નથી.

મંત્રનું અનન્ય ભાવે સ્મરણ કરવાથી ચોર-ડાકુ-લૂંટા-રુઓનો ભય ટળે છે, એ અનુભવ ઘણાને થયો છે. તેનો એક દાખલો થોડાં વર્ષ પહેલાં દક્ષિણના પ્રવાસ દરમિયાન અમારા જાણવામાં આવ્યો હતો, તે અહીં રજૂ કરીએ છીએ.

મારવાડના એક ગામમાં કેટલાક સશસ્ત્ર ધાડપાડુઓ ચડી આવ્યા. તેમની સંખ્યા મોટી હતી, એટલે ગામલોકો સામનો કરી શકે એવી સ્થિતિમાં ન હતા. ત્યાં એક જૈન શ્રીમંત વસતા હતા અને તેમના પર ધાડપાડુઓની ખાસ દષ્ટિ હતી. આ શેઠ આમ તો ધંધાર્થે બેંગલોરમાં વસતા હતા, પણ આ વખતે તેઓ કોઈ વ્યાવહારિક પ્રસંગે ગામમાં આવ્યા હતા અને તેમની તિબેરીમાં આશરે એક લાખ રૂપિયાનું સોનું હતું.

તેમને સમાચાર મળ્યા કે ધાડપાડુઓ ચડી આવ્યા છે અને થોડી જ વારમાં અહીં આવી પહોંચશે, એટલે તેઓ પરિસ્થિતિની વિકટતા સમજી ગયા, પણ ગભરાયા નહિ. તેમણે ઘરની બહાર મોટું તાણું લગાવી દીધું અને કુટુંબની વ્યક્તિઓને પાછલાં બારણેથી અહીંતહીં વિદાય કરી દીધી. પછી પોતે એ જ મકાનના એક ભાગમાં આસન જમાવી નમસ્કાર મહામંત્રની⁺ ગણના કરવા લાગ્યા. તેમને નમસ્કાર મહામંત્ર પર અનન્ય શ્રદ્ધા હતી. તેની ગણનાથી આજસુધીમાં તેમનાં કેટલાએ વિકટ કાર્યો પાર પડ્યાં હતાં.

ધાડપાડુઓ ગામમાં દાખલ થતાં જ ગોળીબાર કરવા

⁺ વૈદિક પરંપરામાં જે સ્થાન ઠંકાર કે ગાયત્રી મંત્રનું છે, તે જ સ્થાન જૈન ધર્મમાં નમસ્કાર મહામંત્રનું છે. અમે ‘નમસ્કાર-મંત્રસિદ્ધિ’ નામનો એક બૃહદ્ ગ્રંથ લખેલો છે, તે મંત્રપ્રેમીઓએ અવશ્ય વાંચવા-વિચારવા જેવો છે. આ ગ્રંથના ત્રીજા ખંડમાં ‘નમસ્કાર મહામંત્ર’ નામનું ખાસ પ્રકરણ આપેલું છે, તે પણ જિજ્ઞાસુએ ધ્યાનથી જોઈ લેવું.

લાગ્યા, એટલે બધા લોકો ભયભીત થઈને પોતપોતાના સ્થાનમાં ભરાઈ ગયા. પછી પેલા ધાડપારૂઓ ભેક્ષમ લૂંટ કરતાં પેલા શ્રીમંતના ઘર આગળ આવ્યા, પણ તાળાંને લીધે ઘર ભૂલ્યા અને બાબુમાં તેના જેવું જ ઘર હતું, તેને એમનું ઘર માની, તેમાં દાખલ થઈ, મનમાની મત્તા ઉપાડી ચાલતા થયા.

આ કિસ્સો તે શેઠે જ અમને કહેલો છે અને તેની પ્રામાણિકતા વિષે અમારા મનમાં જરાયે શંકા નથી.

યાત્રાર્થે જૈનોના મોટા મોટા સંઘો નીકળે છે, તે વખતે તેમાં લાખોની મત્તા હોય છે. આ સંઘની રખેવાળી માટે ચોકિયાતો રાખવામાં આવે છે, પરંતુ તેની સાથે ચાલનારા મુનિવરો પૈકી કોઈ એક મુનિ ‘ૐ નમો અરિહંતાણં ધણુ ધણુ મહાધણુ મહાધણુ સ્વાહા’ એ મંત્રનો જપ કરતા જ હોય છે, તેથી એ સંઘને ચોર-ડાકુ-લૂંટારાઓનો ઉપદ્રવ થતો નથી. ૐકારનો અનન્ય મને જપ કરતાં પણ આવું જ પરિણામ આવે છે.

મનુષ્યને પશુ, પક્ષી, સર્પ, અજગર વગેરે તરફથી પણ ભય ઉત્પન્ન થાય છે અને ભૂત, પિશાચ, વ્યંતર, ડાકિની, શાકિની આદિ તરફથી પણ ભય ઉત્પન્ન થાય છે. વળી પાણીનાં પ્રચંડ પૂર, આગ, ઝંઝાવાત તથા અનેક પ્રકારના અકસ્માતો પણ તેને ભયથી વિહ્વળ બનાવી મૂકે છે. તે જ રીતે વિવિધ પ્રકારનાં રોગો અને મૃત્યુ તેને ભયથી થરથરાવી મૂકે છે.

ઐકાર તેના ઉપાસકને આ બધા ભયોમાંથી રક્ષણ આપે છે અને ‘મનનાત્ ત્રાયતે इति मन्त्रः’ ની ઉક્તિ ચરિતાર્થ કરે છે.

જેઓ ભારત જેવી ભવ્ય ભૂમિમાં જન્મવા છતાં કે ઉત્તમ આર્યજાતિમાં ઉત્પન્ન થવા છતાં ઐકારનો મહિમા જાણતા નથી કે જાણવા છતાં તેની ઉપાસના કરતા નથી, તેમની સ્થિતિ ખરેખર ! શોચનીય છે.

મનુષ્યને સમર્થ મન મળ્યું છે, વિશિષ્ટ પ્રકારની બુદ્ધિ સાંપડી છે, તેનું વાસ્તવિક ક્ષત તત્ત્વની વિચારણા છે. ‘બુદ્ધેઃ ફલં તત્ત્વવિચારણં ચ ।’ પરંતુ અફસોસની વાત છે કે ઘણા મનુષ્યો પોતાની બુદ્ધિનો ઉપયોગ તત્ત્વની વિચારણા માટે ન કરતાં માત્ર અર્થ અને કામની પ્રાપ્તિ માટે જ કરે છે અને તેના દ્વારા સુખની ઉપલબ્ધિ-પ્રાપ્તિ ઇચ્છે છે પરિણામે તેમના હાથમાં સુખનો પડછાયો આવે છે, પણ સુખ આવતું નથી. જ્યારે તેમને આ વસ્તુનું જ્ઞાન થાય છે, ત્યારે ઘણું મોડું થઈ ગયું હોય છે. ચકલાં જેતર ચણી જાય, પછી પસ્તાવો કરવામાં આવે કે અરેરે ! મેં તેમને પહેલેથી ઉડાડ્યા નહિ, તો તેથી શો દહાડો વળે ? પાણી પહેલાં પાળ બાંધવી જોઈએ. પછી પાળ બાંધવા નીકળીએ તો એ બંધાતી નથી અને પાણી દ્વારા જે નુકશાન થવાનું હોય તે થાય જ છે.

આજનું હુવામાન ભૌતિકવાદનું છે અને તે મનુષ્યને અર્થ-કામ તરફ જ ખેંચી જાય છે, પણ તેનાથી મનુષ્યને સરવાળે કાયદો નથી. કહો કે મોડું નુકશાન જ છે. તેથી

અધ્યાત્મવાદને આગળ લાવવા માટે પ્રખળ પ્રયાસો કરવા જોઈએ. અધ્યાત્મવાદ ધર્મ અને મોક્ષની હિમાયત કરે છે તથા મનુષ્યને સાચી શાંતિ આપી શકે છે, એ નિર્વિવાદ હકીકત છે. મંત્રોપાસના એ અધ્યાત્મવાદનું એક ઉત્કૃષ્ટ અંગ છે, એ ભૂલવાનું નથી.

અનુભવી પુરુષો કહે છે કે મનુષ્યને બાલપણથી જ ઈકંકારની ઉપાસનામાં જોડવો જોઈએ અને તેનો અમુક જપ કરાવવો જોઈએ. અહીં કોઈ એમ કહેતું હોય કે ‘બાળકો તો ખાથ, પીએ અને ખેલે-કૂદે. તેમને મંત્રોપાસનામાં જોડવાની જરૂર શી ?’ પણ આમ કહેનારાઓ ભૂલી જાય છે કે સુસંસ્કારોનું વાવેતર કરવાનો ખરો કાલ બાલ્યાવસ્થા છે. જો તેમાં સુસંસ્કારોનું વાવેતર થયું હશે, તો તે આગળ જતાં વિકાસ પામશે અને તેનાં મધુરાં ફલો તે આખી શકશે. માત્ર બાઈ-પીઈને ખેલવા કૂદવાથી શ્રેયસ્સની સાધના થઈ શકશે ખરી ? એ સુજનોએ વિચારી લેવું.

જે માતા-પિતાઓ એમ ઈચ્છે છે કે અમારાં સંતાનો સંસ્કારી થાય, આગળ જતાં કોઈ પણ ક્ષેત્રમાં નામના મેળવે અને અમારું નામ રોશન કરે, તેમણે તો આ બાબતમાં જરા પણ દુર્લક્ષ્ય કરવા જેવું નથી. અમે અનુભવથી જોયું છે કે જો બાળકોને પ્રેમથી-મીઠાશથી પાસે બેસાડવામાં આવે અને આસન કેમ લગાવવું ? ઈકંકારમંત્ર કેમ બોલવો ? ધ્યાન કેમ ધરવું ? વગેરે શીખવવામાં આવે તો એ સહેલાઈથી શીખી જાય છે અને ઘણી વાર તો મોટા મનુષ્યો કરતાં પણ વધારે સારું પરિણામ બતાવે છે.

કોઈ કારણસર બાલ્યાવસ્થામાં ઔકારની ઉપાસના ભણી પગલાં ન મંડાયાં તો યુવાવસ્થામાં માંડવા જોઈએ. શુભ કાર્ય તો જ્યારે પણ કરીએ, ત્યારે ફલદાયક થાય છે. જો કોઈ એમ માનતું હોય કે ‘યુવાવસ્થા તો ભોગને માટે નિમિત્તિ છે, એટલે તેમાં વિવિધ પ્રકારના ભોગો ભોગવવા જોઈએ અને એ રીતે જીવનનો આનંદ માણવો જોઈએ.’ તો એ માન્યતા ભૂલભરેલી છે. એ રીતે યુવાવસ્થાનો ઉપયોગ કરનારા પસ્તાયા છે. છેત્રે તેમના હાથમાં કંઈ આવ્યું નથી અને રોગ, શોક, ભય, ચિંતા આદિના ચકરાવે ચડવું પડ્યું છે.

જો જીવનનું મુખ્ય ક્ષેત્ર મોક્ષ હોય, હોવું જ જોઈએ તો બાલ્યાવસ્થાથી જ એ દિશામાં પ્રયત્નો આરંભવા જોઈએ અને યુવાવસ્થામાં તેને વધારે જોરદાર બનાવવા જોઈએ. ‘ઘડપણમાં ગોવિંદ ગુણ ગાઈશું’ એમ કહેનારાઓ ઘડપણ સુધી પહોંચવાની કોઈ ખાતરી આપે છે ખરા ? વાસ્તવમાં આપણું જીવન ક્ષણભંગુર છે અને આયુષ્યનો દોર ક્યારે—કેવી રીતે તૂટી જશે, તે આપણે જાણતા નથી; તેથી આપણું કર્તવ્ય તો એ જ રહે છે કે જ્યારે પણ તક મળે ત્યારે શ્રેયસાધન કરી લેવું; તેમાં જરા પણ પ્રમાદ કરવો નહિ.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ કહી દઈએ કે જેઓ યુવાવસ્થામાં ઔકારની નિયમિત ઉપાસના કરતા રહે છે, તેમનું શરીર નીરોગી રહે છે, મનની સ્ફૂર્તિ વધે છે અને શુદ્ધિ નિર્મલ બનતાં કોઈ પણ કાર્ય પરત્વે સાચો નિર્ણય થઈ શકે છે. વળી તેમને ધંધા કે નોકરીમાં યશ મળે છે,

કોઈથી પરાભવ પામવાનો વખત આવતો નથી અને જીવનનો સર્વ વ્યવહાર સુખપૂર્વક ચાલે છે. એટલું જ નહિ પણ આગળ વધવાની મહત્વાકાંક્ષા હોય તો એનાથી પૂરી પડે છે.

એક મહિના સુધી ઈશ્વરનો વિધિસર જપ કરવાથી છસો રૂપિયાના પગારદાર મહાશય માત્ર બાર જ મહિનાની અંદર બે હજાર રૂપિયાના પગારવાળા મેનેજર બન્યા, તેના અમે સાક્ષી છીએ. તેઓ મેનેજર બને એવી કોઈ શક્યતા એ વખતે ન હતી. તેમાં અનેકવિધ અંતરાયો રહેલા હતા, પરંતુ ઈશ્વરની ઉપાસનાના બળે એ બધા અંતરાયો અજબ રીતે તૂટી ગયા અને તેમની મહત્વાકાંક્ષા પૂરી થઈ.

તાત્પર્ય કે યુવાવસ્થામાં ઈશ્વરની ઉપાસના બને તેટલી જરૂર કરવી જોઈએ. તે પ્રત્યે દુર્લભ્ય કરવું યોગ્ય નથી.

કોઈ કારણસર યુવાવસ્થામાં ઈશ્વરની ઉપાસના થઈ ન શકી તો વાનપ્રસ્થ અવસ્થામાં (પચાસ વર્ષ પછીની ઉંમરમાં) તો જરૂર જ કરવી જોઈએ. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો આ વખતે ઈશ્વરની ઉપાસનાને જીવનની મુખ્ય પ્રવૃત્તિ બનાવવી જોઈએ અને તેમાં બની શકે તેટલો વધારે સમય ગાળવો જોઈએ. ગપસપ કે ટોળટિંબળમાં ગાળેલો સમય વૃથા છે અને તાત્વિક દૃષ્ટિએ તો વ્યવહાર-વ્યાપારની ભાંજગડો પણ વૃથા જ છે. જ્યારે પરમેશ્વર કે પરબ્રહ્મરૂપ ઈશ્વરની ઉપાસનામાં ગાળેલી પ્રત્યેક ક્ષણ ઘણી કિંમતી છે, કારણ કે તે અભ્યુદયને નજીક લાવનારી છે.

અંત સમયનો સાથી તો ઈશ્વર જ હોવો જોઈએ,

એમાં કોઈને શંકા છે ખરી ? તો પછી એની મિત્રતા અત્યારથી જ કેમ ન કરવી ? રોગથી રીખાતાં, અનેક પ્રકારનાં કલ્પાંતો કરતાં કે બેભાન અવસ્થામાં મૃત્યુને લેટવું તેના કરતાં સ્વસ્થ-પ્રસન્ન ચિત્તે ઐકારના ધ્યાનપૂર્વક દેહનો ત્યાગ કેમ ન કરવો ? એ સર્વથા શક્ય છે, પણ તે માટે અત્યારથી જ ઐકારની ઉપાસના શરૂ કરી દેવી જોઈએ અને તેમાં મક્કમતાથી આગળ વધવું જોઈએ. જેનો નિર્ધાર મક્કમ છે, તેને વિજય અવશ્ય સાંપડે છે.

ઐકારની ઉપાસના અંગે સ્વામી શ્રી મહેશાનંદ-ગિરિજીનું ચરિત્ર જાણવા જેવું છે, તેથી તે અહીં સંક્ષેપમાં રજૂ કરીએ છીએ.

ઐકારના અનન્ય ઉપાસક સ્વામી શ્રી મહેશાનંદગિરિજી

હરદ્વાર-કનખલમાં ગંગા નદીના તટ ઉપર સંન્યાસીઓનો એક વિશાલ સુંદર મઠ છે. તે સુરતગિરિજી મહારાજના નામથી વિખ્યાત છે. સ્વામી સુરતગિરિજી મહારાજ સંન્યાસી-સમાજમાં એક ઘણા પ્રસિદ્ધ યોગીશ્વર થઈ ગયા. તેમને એક શિષ્ય હતા, તેમનું નામ સ્વામી શ્રી મહેશાનંદગિરિજી. તેઓ ગુજરાતના નાગર બ્રાહ્મણના કુલમાં જન્મેલા હતા અને સુયોગ્ય વિદ્વાન હતા. પ્રથમ તેઓ ધર્મપ્રચાર માટે એક મંડલી સાથે ભારત-ભરમાં ભ્રમણ કરતા હતા.

તેમને મોટા મોટા પંડિતોની લેટ થતી હતી, પણ તેમની સર્વતોગામી પ્રતિભાથી બધા પંડિતો સ્તબ્ધ તથા

નતમસ્તકે બની જતા હતા. એક વાર તેઓ જયપુર પધાર્યા, ત્યાંના પંડિતો સાથે રાજસભામાં શાસ્ત્રાર્થ થયો અને તેમાં તેમણે જ્વલંત વિજય મેળવ્યો. વિદ્વાન્ રાજ્યે તેમની કદર કરી અને તેમને ભારે માન આપ્યું.

આ રીતે કેટલોક વખત ભારતભ્રમણ કર્યા પછી તેઓ પોતાના ગુરુ શ્રી સુરતગિરિજી મહારાજનાં દર્શન અર્થે હરદ્વાર-કનખલમાં આવ્યા. ગુરુજી સાથે વાતમાં વાત નીકળતાં તેમણે કંઈક અહંકારના ભાવથી પંડિતપરાજય અને પોતાના વિજયની વાત કહી. એકાંતવાસી યોગી ગુરુરાજને આ વાત પસંદ ન પડી. તેમણે કંઈક રોષમાં આવીને કહ્યું કે ‘શું તું બ્રાહ્મણ પંડિતોના પરાજય માટે જ વિદ્યા શીખ્યો છે? આવી અહંકારની વાત કરતાં તને શરમ કેમ નથી આવતી?’ પછી શાંત ભાવથી તેઓ કહેવા લાગ્યા કે ‘અરે ભાઈ! વિદ્યા તો આપણા કલ્યાણને માટે હોવી જોઈએ. જે વિદ્યાર્થી અવિદ્યાની નિવૃત્તિ ન થાય, તે વિદ્યા શા કામની? પ્રકાશ તો તેનું નામ કે જે અધિકારને દૂર કરે.’

શ્રેષ્ઠ પુરુષોને તો એક જ ચીમકી ખસ હોય છે. તેમણે ગુરુજીનો ઉપદેશ ગ્રહણ કરી લીધો અને પોતાની પાસેનાં તમામ પુસ્તકો તથા વસ્ત્રનો પરિત્યાગ કરીને નગ્ન અવધૂતની અવસ્થામાં ચૂપચાપ હૃષિકેશની વાટ પકડી. ત્યાં એક અંગલાના પાછળના ભાગમાં આવેલી એક કુટિરમાં નિવાસ કર્યો. ગુરુજીને ખબર પડતાં કેટલાક મહાત્માઓને મોકલી તેમને પાછા બોલાવ્યા, પણ તેઓ પાછા ફર્યા નહિ.

હૃષિકેશમાં તેમણે અચલ પ્રહ્મનિષ્ઠા ધારણ કરીને, મૌનવૃત્તિએ કેટલાંયે વર્ષો પસાર કર્યાં, પણ પોતાની એ દ્વિગમ્બર અવસ્થા તથા મૌનવૃત્તિમાં કશું પરિવર્તન કર્યું નહિ કે કોઈની સાથે દષ્ટિ પણ મેળવી નહિ ! કોઈ જખર-દસ્તીથી તેમની પાસે વસ્ત્ર મૂકી જતું તો તેઓ એના ફાડીને દૂકડા કરી નાખતા કે જેથી ફરીને તે વસ્ત્ર આપવાનું સાહસ કરે નહિ. તેમની તિતિક્ષા અતિ ઉચ્ચ કોટિની હતી. હિમાલયની કડકડતી ઠંડીમાં પણ તેઓ એક ચટાઈ પર દ્વિગમ્બર અવસ્થામાં જ આરામથી સૂઈ રહેતા હતા.

તેઓ એ એકાંત સ્થાનમાં બેસીને ઐ મંત્રનો નિરંતર અભ્યાસ કરતા હતા. પ્રથમ તેઓ ઐકારનું દીર્ઘસ્વરે ઉચ્ચારણ કરતા અને પછી માનસજપમાં લાગી જતા તથા ‘તજ્જપસ્તદર્થ-ભાવનમ્’-સૂત્ર અનુસાર ઐકાર નિર્દિષ્ટ આત્મતત્ત્વનું નિદિધ્યાસન કરતા. આ ઉપાસનાના પરિણામે તેમને કેટલીક વિલક્ષણ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થઈ હતી, તેથી લોકો તેમને ‘સિદ્ધ બાબા’ના નામથી ઓળખવા લાગ્યા હતા.

તેમની કુટિરમાં કદી કદી વીંછી કે સાપનાં દર્શન થતાં, પરંતુ તેઓ એનાથી જરાપણ ભય પામતા નહિ, એટલું જ નહિ પણ તેને દૂર કરવાની એટા પણ કરતા નહિ. તેઓ સદા ઐકારના ચિંતનમાં જ મગ્ન રહેતા. ઉપર કહેવાયું છે કે ઐકાર એ નિર્ભય પ્રહ્મ છે, તેના જપમાં મગ્ન રહેનારને કદી કોઈ પણ સ્થળેથી કોઈ પ્રકારનો ભય ઉત્પન્ન થતો નથી, તે વસ્તુ અહીં સાક્ષાત્ જોવા મળતી હતી. યોગશાસ્ત્રમાં

કહ્યું છે કે જ્યારે હૃદયમાં અહિંસાની પ્રતિષ્ઠા થાય છે, ત્યારે અન્ય પ્રાણીઓ વૈરનો ત્યાગ કરી દે છે, અર્થાત્ તેઓ અહિંસક વૃત્તિવાળા મહાપુરુષ પર કોઈ પ્રકારનો હૂમલો કરતા નથી. જે જંગલમાં પગ મૂકતાં આપણે ગભરાઈએ અથવા પાસે બંદુક વગેરે શસ્ત્ર વિના હાથ ન ભરીએ, ત્યાં મહાત્મા લોકો નિર્ભયતાથી ચાલ્યા જાય છે, એ શું બતાવે છે? હંકાર મંત્રના પ્રભાવે તેઓ નિર્ભય બની જાય છે અને હિંસક પશુઓને તેમના પ્રત્યે જરા પણ દ્વેષ ઉત્પન્ન થતો નથી.

એક વાર અમૃતસરની એક બાઈ હરદ્વારમાં આવી. તેણે લોકોને પૂછ્યું કે ‘આટલામાં કોઈ સિદ્ધ બાબા રહે છે ખરા?’ લોકોએ તેમનું નામ આપ્યું તથા તેમનું સ્થાન પણ બતાવ્યું. તે બાઈનો પ્રશ્ન પૂછવાનો હેતુ એ હતો કે એ સિદ્ધ બાબાની કૃપાથી પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય. તેને હજી સુધી પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થઈ ન હતી. તે બાઈ બાબાના સ્થાન પર પહોંચી અને પુત્રને માટે પ્રાર્થના કરવા લાગી. તે જ્યારે ઘણી પાછળ પડી, ત્યારે બાબાજીએ પાસે પડેલો ડંડૂકો ઉઠાવ્યો અને તેના ત્રણ પ્રહારો કર્યા. તે બાઈ સમજી કે આ તો મને સિદ્ધ બાબાનો પ્રસાદ મળ્યો, એટલે મને ત્રણ પુત્રોની પ્રાપ્તિ થશે. અને બન્યું પણ એવું કે થોડા વર્ષમાં તેને ત્રણ પુત્રરત્નોની પ્રાપ્તિ થઈ. પછી આનંદની સીમા શું રહે? આ પુત્રો મોટા થયા પછી દર વર્ષે કનખલ આવતા અને ત્યાં રહેલા મહાત્માઓ માટે ભંડારો વગેરે કરતા.

શરીર છોડતાં પહેલાં સિદ્ધ બાબાએ વીશ દિવસ અગાઉ

સોજનનો ત્યાગ કર્યો હતો અને માત્ર ગંગાજળ લેવાનું રાખ્યું હતું. શરીરનો ત્યાગ કરતાં પહેલાં તેમની પીઠ પર એક મોટો પીડાજનક ફોલ્લો નીકળ્યો હતો, પરંતુ તે અંગે તેમણે કદી કોઈ પ્રકારનું દુઃખ વ્યક્ત કર્યું ન હતું. ‘દેહનો ધર્મ દેહ બબ્બે’ એમ માનીને તેઓ શાંત-સ્વસ્થ રહ્યા હતા.

નિર્ધારિત દિવસે તેઓ શરીર છોડવા તત્પર થયા, ત્યારે સ્થાનીય સર્વ મહાત્માઓ એકત્ર થઈને તેમની પાસે આવ્યા અને ‘અમને અંતિમ ઉપદેશ આપો’ એવી પ્રાર્થના કરવા લાગ્યા, ત્યારે તેમણે એક પણ શબ્દ ન ઉચ્ચારતાં કોરા કાગળ પર ઐકાર ચિતર્યો, તે એમ બતાવવાને કે આ મંત્રનો પ્રતિક્ષણ જપ કરતા રહેજો અને તેના અર્થનું નિરંતર અનુસંધાન કરજો. આ સિવાય મારે અન્ય કંઈ કહેવાનું નથી.

પછી તેમણે પોતાનાં નયનો બંધ કરી દીધાં કે પ્રાણનું વિસર્જન થયું. આવું ધન્ય મૃત્યુ કોણ પામી શકે છે? આજે પણ તેમની એ કુટિર ઉક્ત બંગલામાં વિદ્યમાન છે. તેનાં દર્શન કરતાં જ એ મહાપુરુષની પુણ્ય સ્મૃતિ આપણા મનમાં જાગી જાય છે અને ઐકારની અનન્ય મને ઉપાસના કરવાનો સંદેશ આપી જાય છે.

આજે કેટલાક મહાત્માઓ કોઈ પર્વતની ગુફામાં કે ઘાસ વગેરેની બનાવેલી પર્ણકુટિમાં વસીને પણ ઐકારની ઉપાસના કરે છે અને તે વખતે લંગોટી તથા એકાદ વસ્ત્રનો ઉપયોગ કરે છે. આમ છતાં શ્રદ્ધા, પવિત્રતા, એકાંત, મૌન, સાત્ત્વિક સોજન, જપ અને ધ્યાનના પ્રભાવે તેમને પણ અનેક

પ્રકારની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે. હિમાલયમાં આવા મહા-
ત્માઓની સંખ્યા ઘણી છે, પણ ભાગ્યશાળીઓને જ તેમનો
લેટો થાય છે. થોડાં વર્ષ પહેલાં એક વિદેશી વિદ્વાને આ
બાબતનો પોતાનો અનુભવ વર્તમાનપત્રો દ્વારા પ્રકટ કર્યો હતો.

આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરતાં પહેલાં એટલું જણાવીશું
કે હૈંકારની ઉપાસના પ્રાચીન કાલમાં હતી, આજે પણ છે
અને ભવિષ્યમાં પણ રહેશે.

[૭]

જપવિધિ

જપનો હેતુ :

‘ નાજપાત્ સિદ્ધ્યતે મન્ત્રઃ-જપ વિના મંત્ર સિદ્ધ થતો નથી.’ તેથી ઈંકારમંત્રની સિદ્ધિ માટે તેનો જપ કરવાની આવશ્યકતા છે.

અગ્નિપુરુષમાં કહ્યું છે કે-

ઓઙ્કારં યો વિજાનાતિ, યોગી સ હરિઃ પુમાન્ ।

ઓઙ્કારમભ્યસેત્ તસ્માત્, મન્ત્રસારં તુ સર્વદમ્ ॥

સર્વમન્ત્રપ્રયોગેષુ, પ્રણવઃ પ્રથમઃ સ્મૃતઃ ।

ઓઙ્કારો પરમો મન્ત્રસ્તં જપ્ત્વા ચામરો ભવેત્ ॥

‘ જે પુરુષ ઈંકારને સારી રીતે જાણે છે, એટલે કે તેનું તત્ત્વ અને ધ્યાનથી સંવેદન કરે છે, તે ખરો યોગી છે અને તેજ સાક્ષાત્ હરિ છે; તેથી (અભ્યુદયની ઈચ્છાવાળાએ) સર્વમંત્રોમાં શ્રેષ્ઠ અને સર્વ વસ્તુઓને આપનાર એવા ઈંકારમંત્રનો નિત્ય અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

‘સર્વ’ મંત્રપ્રયોગોમાં ઈંકારને પ્રથમ કહેલો છે, એટલે તેનું સ્મરણ સહુથી પહેલાં કરવું જોઈએ. ખરેખર! ઈંકાર એ પદ્મ મંત્ર છે. તેનો જપ કરીને—જપ કરવાથી મનુષ્ય અમર અર્થાત્ દેવ બને છે; અથવા કદી મરવું ન પડે તેવી સ્થિતિ પ્રાપ્ત કરે છે.’

જપ કરવાનું સ્થાન :

જપ કરવાનું સ્થાન જેટલું શાંત અને જેટલું પવિત્ર હોય તેટલું વધારે સારું. આજ કારણે પ્રાચીન કાલમાં ઈંકારની વિશિષ્ટ ઉપાસના કરનારાઓ જનસંસર્ગથી દૂર એવા એકાંત પ્રદેશમાં, જલાશયની સમીપ, ઘાસની કુટિ બાંધીને રહેતા; અને આજે પણ એવા મનુષ્યો બનતાં સુધી કોઈ પહોંડનો એકાંત પ્રદેશ, નદીનો એકાંત કિનારો કે વનપ્રદેશમાં આવેલાં તીર્થસ્થાન કે આશ્રમ આદિનો આશ્રય લે છે. પરંતુ બધા મનુષ્યોને આવો સંયોગ પ્રાપ્ત થઈ શકે નહિ. તેમણે પોતાનાં સાધન—સંયોગ અનુસાર જ સ્થાનની પસંદગી કરવી, એટલે કે પોતાના નિવાસસ્થાનનો શાંત—એકાંત ભાગ પસંદ કરવો.

ભૂમિ શુદ્ધ હોય, સ્વચ્છ શીતલ પવનની લહરિઓ આવતી હોય; નજીકમાં બાલખંડો કે અન્ય મનુષ્યોનો કોલાહલ ન હોય, મચ્છર, માંકડ કે ચાંચડ વગરનો ઉપદ્રવ ન હોય, તેમજ ત્યાં કોઈ પ્રકારની દુર્ગંધ આવતી ન હોય, તો એ સ્થાનને જપ માટે ઉત્તમ સમજવું.

જ્યાં જપને માટે જૂદો ચોરડો કે ચોરડી કાઢી શકાય

એવી સ્થિતિ હોય, ત્યાં તેમ અવશ્ય કરવું અને તે ઓરડા કે ઓરડીને ઇષ્ટદેવનાં ચિત્રો તથા સુંદર સુભાષિતોથી શણગારી દેવો. વળી તેમાં નિયમિત ધૂપ અને દીપ કરતા રહેવું. તેનાથી વાતાવરણ સ્વચ્છ રહે છે અને પ્રેરક પણ બને છે.

દૂકમાં જપ માટેનું સ્થાન એવું રમણીય કે સુંદર બનાવવું કે જેમાં દાખલ થતાં જ ચિત્ત પ્રસન્ન થાય અને ત્યાં બેસી જવાનું દિલ થાય. સ્થાન તથા વાતાવરણની અસર આપણા મન તથા શરીર પર બહુ મોટી થાય છે, એમાં કોઈને સંદેહ છે ખરો ? આપણાં તીર્થસ્થાનો સાગર તટે, નદીના સંગમસ્થાને, વનપ્રદેશમાં કે પર્વતોના શિખર આદિ પ્રદેશમાં બાંધવાની પાછળ એ જ હેતુ રહેલો છે કે ત્યાં આવનારનાં ચિત્ત પ્રસન્ન થાય અને તેઓ ભક્તિ-તપ-જપ-ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ સારી રીતે કરી શકે. રાજા, મહારાજાઓ તથા શ્રીમંતો પોતાના મહેલ કે બંગલાઓની આસપાસ સુંદર બગીચાઓ એટલા જ માટે બનાવે છે કે તેમાં રહેવાથી-બેસવાથી ચિત્ત પ્રસન્ન રહે અને તેનાં સુરમ્ય દર્શનથી નેત્રોને ટાઢક વળે. તાત્પર્ય કે મંત્રજપ માટે સ્થાન એક મહત્વની વસ્તુ છે, એટલે તેની પસંદગી બને તેટલી ઉત્તમ કરવી જોઈએ.

આસન :

મંત્રજપ બેસીને પણ થઈ શકે છે અને ઊભા ઊભા પણ થઈ શકે છે. કેટલાક એક પગે ઊભા રહીને પણ મંત્રજપ કરે છે; પરંતુ વર્તમાન કાલે આપણી શારીરિક સ્થિતિ

જોતાં બેસીને મંત્રજપ કરવાનું વધારે સુગમ છે. બેસીને જપ કરતી વખતે કંબલ, મૃગચર્મ, વ્યાઘ્રચર્મ વગેરેનો ઉપયોગ કરી શકાય છે, પરંતુ કંબલનું આસન સહુ કોઈને સહેલાઈથી પ્રાપ્ત થઈ શકે એવું છે.

શરીરની અવસ્થા :

જપ કરતી વખતે શરીરની અવસ્થા કેવી રાખવી જોઈએ? તેનો ઉત્તર સામવેદીય-યોગચૂડામણિ ઉપનિષદના નિમ્નશ્લોકથી પ્રાપ્ત થાય છે :

પદ્માસનં સમાસ્થા, સમકાયશિરોધરઃ ।

નાસાગ્રદષ્ટિરેકાન્તે, જપેદ્ ઓઙ્કારમવ્યયમ્ ॥

‘પદ્માસને બેસીને, શરીર તથા મસ્તકને સીધું રાખીને, દષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગ પર સ્થાપીને, ઓઙ્કાર સ્થાનમાં, અવ્યય એટલે અવિકારી એવા ઓઙ્કારમંત્રનો જપ કરવો જોઈએ.’

પદ્માસન પ્રસિદ્ધ છે. તેના પર બેસીને ઓઙ્કારનો જપ થઈ શકે તો ઉત્તમ, પણ લાંબો સમય તેવી સ્થિતિમાં બેસી શકાય તેવું ન હોય તો સુખાસને એટલે સાદી પલાંઠી વાળીને પણ એ જપ કરી શકાય છે.

શરીરને સીધું રાખવું, એટલે ખરડો સીધો રાખવો—કરોડરજ્જુ સીધી રાખવી, વાંકા વળીને બેસવું નહિ. થાંભલા કે ભીંતને અઢલીને બેસતાં આ નિયમનું પાલન થઈ શકે નહિ, માટે તેનાથી થોડે દૂર બેસવું.

મસ્તકને સીધું રાખવાનો અર્થ એ છે કે તેને ઊંચું કે નીચું ન રાખતાં સમાંતર રાખવું—સીધું રાખવું.

દૃષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગ પર સ્થાપવાનો અર્થ એ છે કે એ વખતે આંડું—અવળું જોવાય નહિ, ઊંચે પણ નજર નખાય નહિ, પણ નેત્રોને અર્ધાં બંધ અને અર્ધાં ઉઘાડાં રાખીને તેની નજર નાકના ટેરવા પર સ્થિર કરવી જોઈએ. વિકલ્પે નેત્રો બંધ કરીને પણ ઈંકારનો જપ કરી શકાય છે.

માલા :

ઈંકારનો જપ કરમાલા એટલે હાથનાં આંગળાંઓનો ઉપયોગ કરવાથી પણ થઈ શકે અને અક્ષમાલા એટલે મણકાની બનેલી માલાથી પણ થઈ શકે કે જેને સામાન્ય રીતે જપમાલિકા કે જપમાલા કહેવામાં આવે છે. કરમાલાથી જપ કેવી રીતે થઈ શકે ? તે અમે મંત્રવિજ્ઞાનના ત્રેવીશમા પ્રકરણમાં વિસ્તારથી બતાવ્યું છે, તે જિજ્ઞાસુએ જોઈ લેવું. અક્ષમાલાથી જપ કરવા ઈચ્છનારે રુદ્રાક્ષ કે સુખડની માલાનો ઉપયોગ કરવો. સ્ફટિકની માલા પણ કામમાં લઈ શકાય. આ માલા પ્રાયઃ ૧૦૮ મણકાની જ રાખવી, જેથી મંત્રગણના બરાબર થઈ શકે.

દિશા :

ઈંકારનો જપ કરતી વખતે ઉપાસકે 'પોતાનું' મુખ પૂર્વ દિશા ભણી રાખવું જોઈએ, કારણ કે એ સૂર્યની દિશા છે અને તેમાંથી શક્તિનો સ્રોત મેળવવાનો છે. પ્રાચીન

કાલમાં વિશિષ્ટ ઉપાસના માટે જે કુટિ બનાવવામાં આવતી, તેનું મુખ પૂર્વ દિશા ભણી રાખવામાં આવતું અને મંત્રજપ સૂર્યની સામે બેસીને કરવામાં આવતા. ઈંકારની બીજી માત્રા ૩ એ હિરણ્યગર્ભની માત્રા છે, એટલે તેનો સૂર્યની સાથે ગાઢ સંબંધ છે, એ ભૂલવાનું નથી. જો પૂર્વ દિશાનો યોગ ન હોય તો ઉત્તર દિશામાં બેસી શકાય છે.

સમય :

ઈંકારનો જપ કોઈ પણ સમયે કરી શકાય છે; કારણ કે તે સતત સ્મરવા યોગ્ય છે. આમ છતાં બ્રાહ્મ મુહૂર્ત અને પ્રાતઃકાલનો સમય તે માટે વધારે પસંદ કરવા યોગ્ય છે. બ્રાહ્મ મુહૂર્ત એટલે રાત્રિની છેલ્લી ૭ ઘડી. કાલની વર્તમાન પરિભાષામાં કહીએ તો રાત્રિના છેલ્લા અઢી કલાક. * આ વખતે વાતાવરણ શાંત અને ખુશનુમા હોય છે. તેમાં મુખ્યત્વે બ્રહ્મનું જ ચિંતન કરવું જોઈએ, તેથી જ તેનું નામ બ્રહ્મ-મુહૂર્ત રાખેલું છે. ભાગવતના આઠમા સ્કંધના ચોથા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

ઉત્થાયાપરરાત્રાન્તે પ્રયતાઃ સુસમાહિતાઃ ।

સ્મરન્તિ પ્રણવં સત્યં મુચ્યન્તે હ્યેનસોઽરિલાત્ ॥૬૪॥

‘રાત્રિના અંતે બ્રહ્મમુહૂર્તમાં સ્થિર મન વડે જે મનુષ્યો પ્રયત્નપૂર્વક સત્યસ્વરૂપ પ્રણવનો જપ કરે છે, તે સમસ્ત પાપોથી મુક્ત થઈ જાય છે.’

* ૭ ઘડીની ૧૪૪ મીનીટ થાય. અઢી કલાક એટલે ૧૫૦ મીનીટ.

પ્રાતઃકાલમાં સૂર્યોદય થયા પછી તેની સામે બેસીને જપ કરવાની તક મળે છે, તેમજ આ સમય પણ પ્રમાણમાં શાંત અને પવિત્ર હોય છે, તેથી તેની પસંદગી કરવી યોગ્ય છે.

જો પ્રાતઃકાલમાં સમય ન મળે તો રાત્રે સૂતાં પહેલાં ઈંકારનો જપ કરવો ઇષ્ટ છે. તેનાથી પણ ઘણો લાભ થવા સંભવ છે. તે અંગે મંત્રવિજ્ઞાન પૃ. ૧૭૨ પર આપેલો દાખલો ધ્યાનમાં રાખવા જેવો છે.

જપસંખ્યા

હવે જપની સંખ્યા પર આવીએ. સામવેદીય સંન્યાસોપનિષદ્દના બીજા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

યસ્તુ દ્વાદશસાહસ્રં પ્રણવં જપતેઽન્વહમ્ ।

તસ્ય દ્વાદશભિર્માસૈઃ પરં બ્રહ્મ પ્રકાશતે ॥

‘જે મનુષ્ય પ્રતિદિન પ્રણવનો ૧૨૦૦૦ જપ કરે છે, તેને બાર મહિનામાં જ પરબ્રહ્મનાં દર્શન થાય છે.’

ત્યાં એમ પણ કહ્યું છે કે—

સર્વેષામેવ પાપાનાં સદ્ગતે સમુપસ્થિતે ।

તારં દ્વાદશસાહસ્રમભ્યસેચ્છેદનં હિ તત્ ॥

‘જે મનુષ્યનાં સર્વ પ્રકારનાં પાપોનો સમૂહ એકત્ર થઈ ગયો હોય (અને તેના વિનાશનો અન્ય-કોઈ ઉપાય ન હોય તો) નિત્ય ૧૨૦૦૦ સંખ્યાપ્રમાણ ઈંકારનો જપ કરવાથી તેનું છેદન થાય છે, એટલે કે તેનો સંપૂર્ણ નાશ થઈ જાય છે.’

જેઓ પ્રતિદિન આટલી મોટી સંખ્યામાં જપ કરી ન શકે, તેઓ ૫૦૦૦ જપ કરે. તેથી પણ મર્યાદિત સમયમાં સિદ્ધિ થાય છે. આટલો જપ કરવાની પણ અનુકૂલતા ન હોય તો રોજનો ૧૦૦૮ જપ તો અવશ્ય કરવો જોઈએ. આથી ઓછો જપ કરતાં મન-હૃદય પર જેવો અને જેટલો સંસ્કાર પડવો જોઈએ, તેટલો પડતો નથી, તેથી ઈંકારની જપસંખ્યાનું ઓછામાં ઓછું પ્રમાણ ૧૦૦૮ સમજવું.

પ્રાણાયામ :

ઈંકારનો જપ શરૂ કરતાં પહેલાં પ્રાણાયામ, ન્યાસ, ધ્યાન અને પ્રણવકવચનો પાઠ કરવાથી નાડીતંત્રમાં સ્ફૂર્તિ આવે છે, જપ બહુ સારી રીતે થઈ શકે છે, ઈંકારની હૃદયમાં પ્રતિષ્ઠા થાય છે તથા સર્વ પ્રકારના ભયોમાંથી રક્ષણ મળે છે.

કેટલાક પ્રાણાયામનું નામ સાંભળીને ભડકે છે, પણ તેમાં ભડકવા જેવું કંઈ જ નથી. એ તો દીર્ઘ શ્વાસોચ્છવાસ લેવા-મૂકવાની તથા સ્થિર કરવાની એક નિર્દોષ ક્રિયા છે.

આસને ટટાર બેઠા પછી ડાબા હાથની ટચલી આંગળી વડે જમણું નસકોરું અને અંગૂઠા વડે ડાબું નસકોરું બંધ કરવું. પછી ટચલી આંગળી ઊંચી કરી જમણું નસકોરું ખુલ્લું કરવું અને તેના વડે દીર્ઘ શ્વાસ લેવો. આ થઈ શ્વાસ લેવાની-પૂરવાની ક્રિયા. તેને યૌગિક ભાષામાં પૂરક કહે છે. પછી જમણી આંગળીથી ફરી નસકોરું દબાવી દેવું અને દીર્ઘેલા શ્વાસને શરીરમાં સ્થિર કરવો. તેને યૌગિક પરિભાષામાં કંભક કહે છે. જ્યાં સધી શ્વાસ ટકાવી શકાય ત્યાં

સુધી આ ક્રિયા ચાલુ રાખવી. પછી અંગૂઠો ઉઠાવી લઈને ડાબા નસકોરાંથી શ્વાસને ધીરે ધીરે છોડવો—ખડાર કાઢવો. તેને યૌગિક પરિભાષામાં રેચક કહે છે. આ રીતે પૂરક, કુંભક અને રેચક થાય ત્યારે એક પ્રાણાયામ થયો કહેવાય. કુંભક જેટલો વધારે થાય, તેટલો વધારે ફાયદો થાય છે, પણ તે અભ્યાસ માગે છે. અભ્યાસ વધતાં કુંભક લાંબો સમય કરી શકાય છે. પ્રાણાયામ કરતી વખતે ઈકારનો જપ ચાલુ રાખવો જોઈએ.

શરૂઆતમાં પાંચ થી છ પ્રાણાયામ કરવા, પછી ધીમે ધીમે સંખ્યા વધારવી અને સોળ સુધી પહોંચવું.

પ્રાણાયામને લીધે અજીર્ણ, મંદાગ્નિ, પેટનું શૂળ કોષ્ઠ-અદ્વતા વગેરે દૂર થાય છે, પિત્તાશય સુધરે છે તથા હૃદયને અળ મળે છે. આ ક્રિયા મનને સ્થિર—એકાગ્ર કરવામાં ઉપયોગી હોવાથી જ તેને યોગસાધનનું તથા મંત્રસાધનનું એક ખાસ અંગ માનેલું છે.

ન્યાસ :

ૐઅસ્ય પ્રણવકવચસ્ય બ્રહ્મઋષિસ્તુષ્ટુપ છન્દઃ । પરમાત્મા દેવતા । અં બીજં । ડં શક્તિર્મઙ્ગીલકં । ગુણત્રયાત્મકમાયાત્મક-
વન્વમોક્ષાર્થે જપવિનિયોગઃ ।

પ્રાણાયામ પછી કરન્યાસ તથા અંગન્યાસ કરવો જોઈએ. તે અંગે પ્રણવકવચમાં કહ્યું છે કે—

‘ પ્રણવકવચના ઋષિ બ્રહ્મા છે, છંદ અનુષ્ટુપ છે,

દેવતા પરમાત્મા છે, બીજ અ છે, શક્તિ હ છે અને કીલક મ્ છે. આવા ઈકારનો સત્ત્વ, રજસ અને તમોરૂપ માયા-મય બંધથી મુક્તિ પામવા માટે ન્યાસરૂપમાં જપ કરવાનો નિશ્ચય કરું છું.’

કરન્યાસ કરવાનો વિધિ આ પ્રમાણે સમજવો :

ૐ અં-અંગુષ્ઠાભ્યાં નમઃ ।

આ પદ બોલતાં તર્જની આંગળી પર દૃષ્ટિ રાખવી અને તેમાં અ રૂપી બીજની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું. તથા તર્જની આંગળી વડે તેને સ્પર્શ કરવો.

ૐ હં તર્જનીભ્યાં નમઃ ।

આ પદ બોલતાં તર્જની આંગળી પર દૃષ્ટિ રાખવી અને તેમાં હ રૂપી શક્તિની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું. તથા અંગૂઠા વડે તેને સ્પર્શ કરવો.

ૐ મં મધ્યમાભ્યાં નમઃ ।

આ પદ બોલતાં મધ્યમા આંગળી પર દૃષ્ટિ રાખવી અને તેમાં મ્ રૂપી કીલકની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું તથા અંગૂઠા વડે તેને સ્પર્શ કરવો.

ૐ હં અનામિકાભ્યાં નમઃ ।

આ પદ બોલતાં અનામિકા પર દૃષ્ટિ રાખવી અને અ રૂપી બીજની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું તથા અંગૂઠા વડે તેને સ્પર્શ કરવો.

ૐ હં કનિષ્ઠાભ્યાં નમઃ ।

આ પદ બોલતાં કનિષ્ઠા એટલે ટચલી આંગળી પર દષ્ટિ રાખવી અને તેમાં હ રૂપી શક્તિની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું તથા અંગૂઠા વડે તેને સ્પર્શ કરવો.

ૐ મં કરતલકરપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ ।

આ પદ બોલતાં કરતલ એટલે હથેળી અને કરપૃષ્ઠ એટલે તેની પાછળનો ભાગ તેના પર દષ્ટિ રાખવી અને તેમાં મ્ રૂપી કીલકની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું તથા બંને હાથના પૃષ્ઠભાગ તથા તળિયાં એક બીજાને મેળવવાં. આ રીતે કરન્યાસની ક્રિયા પૂરી થયા પછી અંગ-ન્યાસની ક્રિયા શરૂ કરવી. તે આ પ્રમાણે :

ૐ અં હૃદયાય નમઃ ।

આ પદ બોલતાં હૃદય પર હાથ રાખવો અને તેમાં અ રૂપી બીજની સ્થાપના થઈ રહી છે, એમ ચિંતવવું.

ૐ હં શિરસૈ સ્વાહા ।

આ પદ બોલતાં કપાળને સ્પર્શ કરવો અને તેમાં હ રૂપી શક્તિની સ્થાપના થઈ રહી છે, એમ ચિંતવવું.

ૐ મં શિખાયૈ વષટ્ ।

આ પદ બોલતાં શિખાને સ્પર્શ કરવો અને તેમાં મ્ રૂપી કીલકની સ્થાપના થઈ રહી છે, એમ ચિંતવવું.

ૐ અં કવચાય હ્રું ।

આ પદ બોલતાં કવચ એટલે હાથના મધ્ય ભાગને સ્પર્શ કરવો અને તેમાં અ રૂપી બીજની સ્થાપના થઈ રહી છે, એમ ચિંતવવું.

ૐ ડં નેત્રત્રયાય વૌષટ્ ।

આ પદ બોલતાં બે નેત્રો તથા બે લૂકુટિના વચલા ભાગને સ્પર્શ કરવો અને ત્યાં ડ રૂપી શક્તિની સ્થાપના થાય છે, એમ ચિંતવવું.

છેવટે ‘અભાય પદ્’ કહીને તાલી બળવતાં અંગ-ન્યાસની ક્રિયા પૂરી થાય છે.

ધ્યાન :

પ્રણવકલ્પમાં કહ્યું છે કે—

ૐકારમાઘં પરમાત્મરૂપં,

સંસારનાશે ચ સમર્થમન્ત્રમ્ ।

અચન્નલં પ્રાપ્યમજિહ્વમક્તૈ—

ધ્યાયેત્ સદા દેશિકવાક્યમાનાત્ ॥૧॥

‘સર્વ જગત્તુ’ કારણુ પરમાત્માનુ’ શબ્દબ્રહ્મમય રૂપ અથવા સ્વરૂપને પ્રકટ કરનાર અને તેથી જ સંસારનો નાશ કરવામાં તથા નિરતિશય સુખ આપવામાં સમર્થ, કુટિલતા આદિ સર્વ દોષોથી રહિત તથા સરળતા, નિરભિમાનતા આદિ ગુણોથી યુક્ત એવા ભક્તો વડે અંદર અને બહારની ચંચલતાથી રહિત થયા પછી સ્થિરતામાં પ્રાપ્ત થનાર એવા ૐકાર મંત્રનું પોતાની ગુરુપરંપરા વડે પ્રાપ્ત તેનાં અંગ અને રહસ્યનું જ્ઞાન મેળવી નિરંતર ધ્યાન કરવું જોઈએ.’

રશ્મિમાલામાં કહ્યું છે કે નીચેના શ્લોક બોલીને ૐકારનું ધ્યાન ધરવું :—

ઓઙ્કારવાચ્યમુચ્ચવળ્ડાંશુસદ્શપ્રભમ્ ।

વાસુદેવાભિધં બ્રહ્મ વિશ્વગર્ભમુપાસ્મહે ॥

‘ ઐકારરૂપ વાચ્ય જે મધ્યાહ્નના સૂર્ય જેવી પ્રભાવાળો છે, વાસુદેવ તરીકે ઓળખાય છે, તે બ્રહ્મરૂપ છે તથા વિશ્વ-ગર્ભ છે, એટલે કે સકલ વિશ્વ તેના ગર્ભમાં રહેલું છે, તેની અમે ઉપાસના કરીએ છીએ. ’

અહીં સમ્પ્રદાય અનુસાર અન્ય શ્લોક બોલવો હોય. તો બોલી શકાય છે; પરંતુ એટલી વાત ધ્યાનમાં રાખવી કે મંત્રનું જે સ્વરૂપે ધ્યાન ધરવામાં આવે છે, તે જ સ્વરૂપે તે આગળ જતાં દર્શન દે છે, એટલે ધ્યાનની આ ક્રિયા અતિ મહત્ત્વની છે. તે માત્ર બોલી જવા માટે નહિ, પણ મનમાં તે પ્રકારનું સ્વરૂપ અંકિત કરવા માટે યોગ્યેલી છે.

પ્રણવકુદયમાં આગળ કહ્યું છે કે—

ન્યાસં કૃત્વા તતો ધ્યાત્વા કવચં પ્રજપેત્ સુધીઃ ।

‘ ઉપર બતાવેલા ક્રમાનુસાર ન્યાસ અને સૂચવેલા પ્રકારથી ધ્યાન કરીને બુદ્ધિમાન સાધકે કવચનો પાઠ કરવો... તે આ પ્રમાણે :

પ્રણવકવચ :

ઐકારઃ પાતુ મૂર્ધ્નિનં સહસ્રારેણ શોભિતમ્ ॥૨॥

તારકં મે શ્રુવોર્મધ્યમાજ્ઞાચક્રવિરાજિતમ્ ।

પ્રણવઃ શ્રોત્રયુગ્મં ચ નેત્રયુગ્મં પ્રપશ્ચગઃ ॥૩॥

नासिकां नासिकाध्यक्षस्ताल पातु परात्परः ।
 चिबुकं सर्वदः पातु दन्तान्दानवनाशकः ॥४॥
 ओष्ठद्वयं सदा पायात्कण्ठं पातु समाऽव्ययः ।
 भुजद्वयं भुवोऽध्यक्षः करौ पातु कराकृतिः ॥५॥
 कुक्षि मे पातु सततं पृष्ठं पातुः पुमुत्तमः ।
 कुचद्वयं सदा रक्षेद्वेदान्तवनगोचरः ॥६॥
 नाभिं पातु नराकारो जघने परमेश्वरः ।
 गुह्यस्थानं गुह्यरूप ऊरू पातु स्वयंभवः ॥७॥
 अवाच्यो जानुनोर्मध्यं जङ्घे जम्भारिसेवितः ।
 पादद्वयं तथा विष्णुः पुनभवहरो नखान् ॥८॥
 सर्वाण्यङ्गानि सर्वात्मा पातु बाणीमनःप्रियः ।
 प्राचीनदेशतः पातु मामर्वाचीनदेशतः ॥९॥
 प्रतीचीनप्रदेशाच्च पायात्प्रत्यक्सरूपकः ।
 उदीचीनप्रदेशाच्च पातु मां मनुजेश्वरः ॥१०॥
 ऊर्ध्वाधोदेशतः पातु त्रिमूर्तिस्वरूपकः ।
 पञ्चभूतात्मकः पातु पञ्चभूतानि भीतितः ॥११॥
 ज्ञानेन्द्रियाणि तद्रूपी कर्त्ता कर्मेन्द्रियाणि च ।
 षण्णामरीणां वर्गं च हिनस्तूर्मीश्च षण्मम ॥१२॥
 षड्भावविकृतीर्मे च द्वन्द्वदुःखानि सर्वशः ।
 हिनस्तु सप्तधातूंश्च निरोगान् स करोति च ॥१३॥
 व्याघ्रचोरादिभीतिश्च पातु मां तत्तदाकृतिः ।

સૂત ઉવાચ :

માર્ગમીત્યા શત્રુમીત્યા ચોરમીત્યા ચ કમ્પતઃ ॥૧૪॥

ઈદં ચ કવચ જપ્ત્વા મુચ્યતે મીતિસ્તતઃ ।

વ્યાઘ્રાદિપ્રબલગ્રસ્તો જપાન્મુક્તિમવાપ્નુયાત્ ॥૧૫॥

જપિત્વા કવચં નૂનં તરન્તિ ભવસાગરમ્ ।

કવચેન યુતો રાજા શત્રૂનિવ દુરાસદાન્ ॥૧૬॥

તસ્માત્ પઠન્તુ સતતં ત્રિષુ કાલેષુ યોગિનઃ ।

ૐકારકવચં ગૌર્યાં ઇત્યેયં શંભુરબ્રવીત્ ॥૧૭॥

॥ ઇતિ પ્રણવકવચં સમાપ્તમ્ ॥

પ્રણવ-કવચનો અર્થ

પ્રહ્લરંધ્રમાં સ્થિત સહસ્રદલ કમલ વડે શોભિત એવા મારાં મસ્તકેનું ૐકાર રક્ષણ કરો. ૨.

સંસારરૂપ મહાભયથી તારનાર ‘તારક’-ૐકાર બે દલ-વાળા આશાચક્રથી વિભૂષિત એવા ભૂકુટીના મધ્યભાગનું રક્ષણ કરો.

પ્રહ્લ પ્રત્યે લઈ જનાર ‘પ્રણવ’-ૐકાર મારા કર્ણ-ચુગલનું રક્ષણ કરો.

વૈખરીવાણીના ભાવથી સમસ્ત શબ્દ-પ્રપંચમાં વ્યાપ્ત એવો ‘પ્રપંચગ’-ૐકાર મારાં નેત્રચુગલનું રક્ષણ કરો. ૩.

નાસિકામાં સંચાર કરનાર પ્રાણાત્મા એવો ‘નાસિકાધ્યક્ષ’-ૐકાર મારી નાસિકાનું રક્ષણ કરો.

કાર્યબ્રહ્મથી પર એવો 'પરાત્પર'—ૐકાર મારા તાલુનું રક્ષણ કરો.

સર્વાત્મક બ્રહ્મને આપનાર એવો 'સર્વદ'—ૐકાર મારી હૃડપચીનું રક્ષણ કરો.

દાનવોનો અથવા દાનવ એવા માનવોની સંગતિ વડે થયેલ પાપનો નાશ કરનાર —'દાનવ-નાશન' ૐકાર મારા દાંતોનું રક્ષણ કરો. ૪.

સર્વકાળે વિરાજમાન એવો 'સદા' ૐકાર મારા બંને હોઠોનું રક્ષણ કરો.

ક્ષયથી રહિત—કદીયે ક્ષયને ન પામે એવો 'અવ્યય'—ૐકાર મારા કંઠનું રક્ષણ કરો.

ભૂમિનો અધિષ્ઠાતા —'ભુવોડધ્યક્ષ' ૐકાર મારી બંને ભુજાઓનું રક્ષણ કરો.

નાગરી લિપિમાં જે ૐકારના આકૃતિ ફેલાયેલી આગળીઓવાળા હાથની જેમ થાય છે અથવા બધા શિલ્પોની રચનામાં જે કારણભૂત છે, એવો 'કરાકૃતિ' ૐકાર મારા બંને હાથોનું રક્ષણ કરો. ૫.

(અહીં ૐકારના જુદા-જુદા અંગો વડે થતી વિશ્વની સમગ્ર લિપિઓની આકૃતિઓનું પણ સૂચન હોય એમ લાગે છે.)

શાશ્વત બ્રહ્મરૂપ 'સતત' ૐકાર મારી કુક્ષિનું રક્ષણ કરો.

'પુરુષોત્તમ' રૂપ ૐકાર મારી પીઠનું રક્ષણ કરો.

વેદાન્તરૂપ વનમાં જે નજરે પડે છે, એવો 'વેદાન્તવનગોચર' ૐકાર મારા બંને સ્તનોનું રક્ષણ કરો. ૬.

- ‘પુરુષાકૃતિ’ ઈંકાર મારી નાભિનું રક્ષણ કરો.
 ‘પરમેશ્વર’ ઈંકાર મારાં કટિપ્રદેશનું રક્ષણ કરો.
 ‘ગુહ્યમય’ ઈંકાર મારાં ગુહ્યસ્થાનનું રક્ષણ કરો.
 ‘સ્વયંભવ’ ઈંકાર મારા ઉરપ્રદેશનું રક્ષણ કરો. ૭.
 જેનો મહિમા કહી ન શકાય એવો ‘અવાચ્ય’ ઈંકાર
 મારા જાનુઓના મધ્યપ્રદેશનું રક્ષણ કરો.
 ‘જંભારિ-સેવિત’ ઈંકાર મારી જંઘાઓનું રક્ષણ કરો.
 ‘વિષ્ણુ’રૂપ ઈંકાર મારા બંને ચરણોનું રક્ષણ કરો.
 ‘ભવહર’ ઈંકાર મારા નખોનું રક્ષણ કરો. ૮.
 ‘સર્વાત્મા’ ઈંકાર મારા બધા અંગોનું રક્ષણ કરો.
 ‘વાણીપ્રિય’ ઈંકાર પૂર્વ દિશાની બાજુથી રક્ષણ કરો.
 ‘મનપ્રિય’ ઈંકાર દક્ષિણ દિશાની બાજુથી રક્ષણ કરો. ૯.
 ‘પ્રત્યક્સરૂપ’ ઈંકાર પશ્ચિમ દિશાની બાજુથી રક્ષણ કરો.
 ‘મનુજેશ્વર’ ઈંકાર ઉત્તર દિશાની બાજુથી રક્ષણ
 કરો. ૧૦.
 ‘ત્રિમૂર્તિ’ ઈંકાર ઉપરની બાજુથી રક્ષણ કરો.
 ‘સ્વસ્વરૂપક’ ઈંકાર નીચેની બાજુથી રક્ષણ કરો.
 ‘પંચભૂતાત્મક’ ઈંકાર વિલિન્ન ભયોથી પંચભૂતોની
 રક્ષા કરો. ૧૧.

જ્ઞાનેન્દ્રિયરૂપી ઈંકાર આંખ, કાન, નાક, જિહ્વા
 અને ત્વચારૂપ પાંચ જ્ઞાનેન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરો.

‘કર્મેન્દ્રિયરૂપી’ ઈંકાર હાથ, પગ વગેરે પાંચ કર્મેન્દ્રિયોનું રક્ષણ કરો. તથા તેજ ઈંકાર કામ, ક્રોધ, લોભ,

મોહ, મદ અને મત્સર એવા છ શત્રુઓના સમૂહનો તેમજ ભૂખ, તૃષ્ણા, શોક, મોહ, જરા અને મૃત્યુ એવી છ ઉર્મિઓના સમૂહનો નાશ કરો. ૧૨.

અને તે ઈંકાર છ ભાવવિકારો કે જે ઉત્પન્ન થાય છે, વિદ્યમાન રહે છે, વધે છે, વિવિધ રૂપોમાં બદલાય છે, ક્ષીણ થાય છે અને નષ્ટ થાય છે—તથા ટાઢ, ગર્મી, હર્ષ, વિષાદ—દુઃખ, વગેરે બધા સ્થાન-કાળ-નિમિત્ત વડે પ્રાપ્ત એવા દ્વંદ્વ-દુઃખોનો નાશ કરો.

તે ઈંકાર—ત્વચા, રક્ત, માંસ, ચર્મી, હાડકા, મજ્જા અને વીર્ય એવા સાત ધાતુઓને નીરોગી બનાવો. ૧૩.

તે ઈંકાર વ્યાધિ, ચોર વગેરેના ભયોથી માર્ગ રક્ષણ કરો. સૂતજી કહે છે—

માર્ગના ભયથી, શત્રુના ભયથી, ચોરના ભયથી અને બીજા કોઈ પણ ભયથી ઉદ્વેગ પામેલો મનુષ્ય આ કવચનો જપ-પાઠ કરવાથી તે-તે પ્રકારના ભયોથી મુક્ત થાય છે. ૧૪.

તેમજ વ્યાધિ, સર્પ, દાવાનલ વગેરેના ભયથી ઉદ્વેગને પામેલો મનુષ્ય પણ આ કવચના જપ-પાઠથી મુક્ત થાય છે. ૧૫.

આ કવચનો જપ કરવાથી નિશ્ચિતપણે ભવસાગરથી પાર પમાય છે કે જેમ રાજા કવચ પહેરીને દુર્જય એવા શત્રુઓને જીતી લે છે. ૧૬.

તેથી હે યોગિઓ ! આ ઈંકાર-કવચનો ત્રિકાળ પાઠ કરો, એમ શિવજીએ પાર્વતીને કહ્યું છે. ૧૭.

પ્રણવ-કવચનો અર્થ પૂર્ણ થયો.

આ કવચ સહેલાઈથી કંઠસ્થ થઈ શકે એવું છે. તે ઉપાસનાનો પ્રારંભ કરતાં પહેલાં કંઠસ્થ કરી લેવું જોઈએ. જપનો પ્રારંભ :

કવચ બોલ્યા પછી ઈંકારના જપનો પ્રારંભ કરવો. જપ કરવો એટલે મંત્રપદોનું યથાક્રમ અવિચ્છિન્ન સ્મરણ કરવું. આ સ્મરણ સહુ સાંભળે તેમ મોટેથી બોલીને થઈ શકે છે, કેઈ ન સાંભળે એ રીતે બોલીને પણ થઈ શકે છે અને માત્ર મનોવૃત્તિથી પણ થઈ શકે છે. જપ કે સ્મરણના આ ત્રણ પ્રકારોને અનુક્રમે લાખ્ય, ઉપાંશુ અને માનસ કહેવામાં આવે છે. તેમાં લાખ્ય કરતાં ઉપાંશુ અને ઉપાંશુ કરતાં માનસ જપ શ્રેષ્ઠ ગણાય છે, તેથી સામાન્ય રીતે ઉપાંશુ અને માનસ જપનું આલંબન જ વધારે લેવાય છે, પરંતુ ઈંકારના જપની બાબતમાં તો પ્રથમ લાખ્યનો જ આશ્રય લેવાનો હોય છે, અર્થાત્ તેનો ઉચ્ચાર તાર સ્વરે કરવાનો હોય છે.

વશિષ્ઠસંહિતામાં કહ્યું છે કે—

ઓઙ્કારમકરોત્તારસ્વરમૂર્ધ્વગતધ્વનિમ્ ।

સમ્યગાહતલાંગૂલં ઘણ્ટાકુણ્ડમિવામ્બરમ્ ॥

‘જેમ ઘંટની વચમાં લટકતા લોલકને દોરી બાંધીને સારી રીતે હલાવવાથી રણકાર ઉઠે છે અને તેનાથી ઘંટની વચ્ચેનો ભાગ વ્યાપ્ત થઈ જાય છે, તેમ ઈંકારનો ઉચ્ચાર તાર સ્વરે એવી રીતે કરવો કે જેથી એક પ્રકારનો રણકાર ઉઠે અને તે રણકાર ઊંચે જતાં બ્રહ્મરંધ્ર તથા મુખનો બધો ભાગ તેનાથી વ્યાપ્ત થઈ જાય.’

યોગશાસ્ત્ર તથા અન્યગ્રંથોમાં પણ ઈંકારનો ઉચ્ચાર તાર સ્વરે કરવાનું વિધાન આવે છે, તેમજ સાધુ-સંન્યાસીઓ એ રીતે ઉચ્ચાર કરતા જોવાય છે. ગત પ્રકરણમાં સ્વામી શ્રી મહેશાનંદગિરિજીના ચરિત્રમાં પણ એ હકીકત આવી છે કે તેઓ પ્રથમ ઈંકારનો તાર સ્વરે ઉચ્ચાર કરતા અને પછી માનસ જપમાં લીન થઈ જતા. તાત્પર્ય કે ઈંકાર મંત્રની બાબતમાં પ્રથમ થોડા સમય સુધી તેનો ઉચ્ચાર તાર સ્વરે કરવો અને પછી ઉપાંશુ કે માનસ જપમાં લીન થવું, એ સુવિહિત વિધિ છે.

જપ એ મંત્રસિદ્ધિનું મુખ્ય મંડાણ છે, એટલે તે યથાર્થ રીતે થવો જોઈએ. તેમાં ગરબડ થઈ તો કામ જોટાળે ચડ્યું સમજવું. જપનું મહત્ત્વ શું છે ? જપના પ્રકારો તથા નિયમો કેટલા છે ? જપની ગણનાપદ્ધતિ કયા પ્રકારની છે ? તથા જપ સંબંધી વિશેષ વિચારવા-સમજવા જેવું શું છે ? તેનું વર્ણન અમે મંત્રવિજ્ઞાનના એકવીશમા પ્રકરણથી આરંભીને એવીશમા પ્રકરણ સુધી વિસ્તારથી કરેલું છે, એટલે સાધકે તે અવશ્ય જોઈ લેવું અને ઈંકારના જપમાં તેનો યથોચિત ઉપયોગ કરવો.

મુખ્ય વાત એ છે કે મંત્રજપ કરતી વખતે ચિત્ત સ્વસ્થ, શાંત, પ્રસન્ન હોવું જોઈએ અને એ વખતે અન્ય કોઈ વિચાર મનમાં દાખલ થવા ન જોઈએ. એ વખતે કદી વિચાર આવે તો તે ઈંકાર સંબંધી જ આવે કે તેના અર્થ સંબંધી જ આવે, એ રીતે મનને કેળવી લેવું જોઈએ.

જપની ભાવના :

આ જપ કરતી વખતે ભાવના કેવી હોવી જોઈએ ? તેનું વર્ણન શાસ્ત્રકારોએ કર્યું છે. અથર્વવેદીય પરમહંસ પરિબ્રાજકોપનિષદ્માં કહ્યું છે કે—

ब्रह्मप्रणवानुसन्धानेन कृतकृत्यो भवति ।

‘બ્રહ્મ અને પ્રણવના અનુસંધાન વડે સાધક કૃતકૃત્ય થાય છે.’

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ઈંકારના ઉપાસકે બ્રહ્મ અને પ્રણવને ભિન્ન ન માનતાં તેનું અલેદ ચિંતન કરવું જોઈએ. આ રીતે અલેદ ચિંતન કરવાથી અભીષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે અને સાધકને અન્ય કંઈ કરવાનું રહેતું નથી.

શિવપુરાણ વિદ્યેશ્વર સંહિતામાં કહ્યું છે કે ‘પ્રણવના ઝ + હ + મ્ આ ત્રણ અક્ષરોથી જીવ અને બ્રહ્મની એકતાનું પ્રતિપાદન થાય છે. આ વસ્તુ ધ્યાનમાં રાખીને પ્રણવનો— ઈંકારનો જપ કરવો જોઈએ. વળી જપકાલમાં એવી ભાવના કરવી જોઈએ કે ત્રણેય લોકની સૃષ્ટિ કરનાર બ્રહ્મા, પાલન કરનાર વિષ્ણુ તથા સંહાર કરનાર રુદ્ર જે સ્વયં પ્રકાશ-સ્વરૂપ ચિન્મય છે, તેની હું ઉપાસના કરી રહ્યો છું. આ પ્રકાશસ્વરૂપ ચિન્મય ઈંકાર મારી કર્મેન્દ્રિયોની વૃત્તિઓને અને મનની વૃત્તિઓને તથા બુદ્ધિની વૃત્તિઓને ધર્મ અને જ્ઞાન પ્રત્યે પ્રેરિત કરો.’

નિયત જપ પૂરો થયા પછી ચિત્ત સ્વસ્થ હોય તો

ઐકારનું ધ્યાન ધરવામાં પ્રવૃત્ત થવું, અન્યથા પોતાના કામે લાગવું.

જપ દરમિયાન શુદ્ધ અને સાત્ત્વિક ભોજન કરવું. વળી ઉદરનો ચોથો ભાગ જલપાન તથા વાયુ માટે ખાલી રાખવો. ઠાંસીને જમવાથી આળસ આવે છે, ફરજિયાત નિદ્રા કરવી પડે છે તથા અજીર્ણાદિ રોગો ઉત્પન્ન થાય છે, એટલે ભૂખ કરતાં થોડું ઓછું જમવું. જૈન ધર્મમાં તો બિનોદ-રિકાને એક પ્રકારનું તપ માન્યું છે અને તેના ઘણા લાભો અતાવેલા છે.

‘અન્ન તેવું મન’ એ ન્યાયે શુદ્ધ-સાત્ત્વિક ભોજન લેવાથી મનમાં સાત્ત્વિક ભાવો ઉઠે છે અને તે ઉપાસનામાં ઘણા સહાયક થાય છે.

[૮]

ધ્યાનવિધિ

ઋષિ-મુનિઓ તથા યોગીઓ ડૉંકારનો જપ કરતા, તેમ તેનું ધ્યાન પણ ધરતા, તેથી જ તેમને ડૉંકાર મંત્ર સત્વર સિદ્ધ થતો. વાસ્તવમાં કોઈ પણ મંત્રની સાધના, આરાધના કે ઉપાસના ધ્યાન વિના પૂર્ણ થતી નથી, તેથી જ ઉપાસનાવિધિમાં તેનો ખાસ નિર્દેશ કરેલો હોય છે.

કેટલાક મંત્રવિશારદોએ મંત્રોપાસનાના પાંચ ભાગ કર્યા છે. જેમ કે—(૧) અભિગમન, (૨) ઉપાદાન, (૩) ઈન્દ્રિયા, (૪) સ્વાધ્યાય અને (૫) યોગ. તેમાં અભિગમન શબ્દથી મંત્રોપાસના માટે નક્કી કરેલા સ્થાન પ્રત્યે જવાનો તથા તેની શુદ્ધિ કરવાનો અર્થ અભિપ્રેત છે.

ઉપાદાન શબ્દથી મંત્રોપાસના માટે જે જે ઉપકરણો કે સાધનો આવશ્યક હોય તેને એકત્ર કરવાનો નિર્દેશ છે. ઈન્દ્રિયા શબ્દથી ભૂતશુદ્ધિ, પ્રાણાયામ, ન્યાસ આદિપૂર્વક મંત્રદેવતાની વિવિધ ઉપચારો વડે પૂજા કરવાનું સૂચન છે. સ્વાધ્યાય શબ્દમાં જપ કરવાનો તથા મોક્ષ અથવા

મંત્રદેવતા સંબંધી શાસ્ત્રોનું ચિંતન કરવાનો સંકેત છે અને યોગ શબ્દથી ધ્યાનની પ્રક્રિયા સમજવાની છે.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એટલી સ્પષ્ટતા કરી દઈએ કે કેટલાક ઉપાસકો પ્રાણાયામ પહેલાં ભૂતશુદ્ધિની ક્રિયા કરે છે કે જેનું વિવેચન અમે મંત્રવિજ્ઞાનના અઢારમા પ્રકરણમાં કરેલું છે. તેમ જ કેટલાક ઉપાસકો સ્નાન આદિ કયાં પછી ઉપાસનાના સ્થાનમાં એક બાજે પર ચાંદી કે ઉત્તમ ધાતુનો થાળ રાખી તેમાં સુંદર ગુલાબનાં પુષ્પો વડે હાંકારની આકૃતિ બનાવે છે અને તેનું ભક્તિથી વંદન-પૂજન કયાં પછી તેની સન્મુખ બેસીને મંત્રજપ કરે છે. તાત્પર્ય કે તેઓ ઈચ્છ્યા વડે સૂચવાયેલો વિધિ આ રીતે પૂરો કરે છે.

જેમણે મંત્રયોગનાં સોળ અંગો માનેલાં છે, તેમણે પણ જપ પછી ધ્યાનને સ્થાન આપેલું છે. જેમકે—(૧) ભક્તિ, (૨) શુદ્ધિ, (૩) આસન, (૪) પંચાંગસેવન, (૫) આચાર, (૬) ધારણા, (૭) દિવ્યદેશસેવન, (૮) પ્રાણક્રિયા, (૯) મુદ્રા, (૧૦) તર્પણ, (૧૧) હવન, (૧૨) બલિ, (૧૩) યાગ, (૧૪) જપ, (૧૫) ધ્યાન અને (૧૬) સમાધિ.

વળી મંત્રવિશારદોમાં પ્રચલિત ‘જપાદ્ શતગુણં ધ્યાનમ્’ એ ઉક્તિ એમ બતાવે છે કે જપ કરતાં ધ્યાન ઘણું બળવાન સાધન છે, એટલે કે તે મંત્રશક્તિને શીઘ્ર જાગ્રત કરે છે અને તેના લીધે મંત્રસિદ્ધિ ઘણી સમીપ આવે છે.

વર્તમાન કાલમાં અદ્વિતીય વિદુષીનું સ્થાન પામેલ ડૉ. એની બેસન્ટે એક સ્થળે લખ્યું છે કે ‘એક હિંદી

ન્યાયાધીશ આત્મીશ વર્ષથી સત્યનું ધ્યાન ધરતા હતા. મેં તેમને એક વાર પૂછ્યું કે ‘આટલા વર્ષોના ધ્યાનનો તમને શો અનુભવ થયો?’ તેમણે કહ્યું કે ‘આ ધ્યાનના પ્રતાપે મારી સામે રજૂ થયેલો અપરાધી કે સાક્ષી સત્ય બોલે છે કે નહિ? તેની મને તરત ખબર પડી જાય છે.’ તાત્પર્ય કે સત્યનું ધ્યાન ધરતાં તેમને સત્ય જાણવાની શક્તિ પ્રાપ્ત થઈ ગઈ હતી. એ રીતે જે સદ્ગુણનો વિકાસ કરવો હોય તેનું ધ્યાન ધરવાથી તે સદ્ગુણનો વિકાસ થાય છે.’ આ પરથી એમ સમજવાનું કે આપણે પ્રહ્લ્લસ્વરૂપ થવા ઇચ્છતા હોઈએ કે શક્તિનો અદ્ભુત વિકાસ કરવા ચાહતા હોઈએ તો આપણે પ્રહ્લ્લસ્વરૂપ અથવા તો શક્તિના મહાભંડારરૂપ હંકાર મંત્રનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

ડૉ. રાજારામે ઉપનિષદોની ભૂમિકામાં લખ્યું છે કે મનુષ્યના ધ્યાનમાં એટલી શક્તિ છે કે તેનાથી તે પોતાની અંદર તથા બહાર મોટાં મોટાં પરિવર્તનો કરી શકે છે. છાંદોગ્ય ઉપનિષદનાં સૂક્તો એમ કહી જાય છે કે વરસાદને વરસાવવો, રોગને હઠાવવા તથા હીર્ધાયુષી થવું એ બધી સિદ્ધિઓ ધ્યાની ઉપાસકના ઇશારા પર નાચે છે. જો કે ઉપાસનાનું પરમ લક્ષ્ય આ સિદ્ધિઓ નથી; પરમ લક્ષ્ય તો એક માત્ર પરમાત્મા જ છે કે જેને પ્રાપ્ત કરવાથી મનુષ્ય સઘળાં બંધનોમાંથી છૂટી જાય છે.’

આજના માનસવિજ્ઞાને પણ ધ્યાનની અદ્ભુત શક્તિ કબૂલ રાખી છે. વાસ્તવમાં ધ્યાનનું બંધ અપરિમિત છે અને

તેનો ઉપયોગ કરતાં આવડે તો મનુષ્ય મહાન કાર્યો કરી શકે છે.

આહી' ધ્યાન શબ્દથી ઔંકારનું અર્થચિંતન તથા તેના અંતર્બાહ્યસ્વરૂપ પરત્વે ચિત્રની એકાગ્રતા સમજવાની છે. તે અંગે સાધકે નીચે પ્રમાણે પ્રવૃત્તિ કરવી યોગ્ય છે :

પ્રથમ ભૂમિકા :

ઔંકારના ચિત્રને ક્રેમમાં મઢાવી એક બાજોઠ પર પધરાવવું. તેની જમણી બાજુએ ઘીનો દીવો કરવો અને ડાબી બાજુ અગરબત્તીનો ધૂપ કરવો.

પછી એ છબીની સામે પક્ષાસને બેસવું અને દષ્ટિ ઔંકારના ચિત્ર પર સ્થિર કરવી, એટલે કે તેની સામે એકી ટશે તાકી રહેવું. આ વખતે મનમાં કોઈ પણ તર્ક-વિતર્ક કરવા નહિ, એટલે કે મનને તદ્દન શાંત રાખવું. દષ્ટિને સ્થિર કરતાં આંખમાં જળજળિયાં આવી જાય તો તેથી ગભરાવું નહિ કે ધ્યાન છોડી દેવું નહિ. જો વૃત્તિનું ઉત્થાન થાય તો થોડી વાર વિશ્રાંતિ લઈને ફરી પાછી ધ્યાનની પ્રવૃત્તિ કરવી અને એ રીતે ૫ થી ૧૦ મીનીટનો સમય તેમાં જ ગાળવો.

આપણું મન નિરંતર વિચારો કરવાને ટેવાયેલું છે અને તે પોતાના વિષયો બદલ્યા જ કરે છે. તે ઘડીપણ જાંપીને રહેતું નથી, તેથી જ અનુભવી પુરુષોએ તેને કુંજરના કાન જેવું તથા મદિરા પીધેલા મર્કટ જેવું કહ્યું

છે. પ્રથમ ક્ષણે તો એમ જ લાગે છે કે આવા ચંચળ મનનો નિગ્રહ શી રીતે થઈ શકે? પણ સંકલ્પ દૃઢ હોય, સત્સંગ-સ્વાધ્યાય ચાલુ હોય તથા સાત્ત્વિક ભોજનનો ઉપયોગ થતો હોય તો એ મનનો ધીમે ધીમે નિગ્રહ કરી શકાય છે. અને તેને ચિંતનીય વિષયમાં એકાગ્ર કરી શકાય છે. યોગનો સમસ્ત વિષય ચિત્તવૃત્તિઓનો નિરોધ કેમ કરવો? તે અર્થે યોગ્યેલો છે, એટલે યોગશાસ્ત્રનાં સારાં સારાં પુસ્તકો વાંચવાથી આ બાબતમાં ઘણી સહાય મળે છે અને આપણે મનને એકાગ્ર-શાંત-સ્થિર કરવામાં સફળતા પ્રાપ્ત કરી શકીએ છીએ.

ધ્યાનનો સમય ધીમે ધીમે વધારતા જવું. આ પ્રમાણે કેટલોક અભ્યાસ થયા પછી ઝંકારનું ધ્યાન ધરતાં તેની આસપાસ તેજનું વર્તુલ દેખાવા લાગશે અને છેવટે ઝંકાર-માંથી પણ તેજનાં કિરણો ફૂટતાં જણાશે.

આ ધ્યાન પૂરું કરતી વખતે ઝંકારને ઉદ્દેશીને કહેવું કે ‘હું ઝંકાર! તું મારો પ્રાણ છે, તું મારું જીવન છે, તું મારા જીવનને જ્યોતિર્મય બનાવ, તું મને અમરપદની પ્રાપ્તિ કરાવ. મને તારા સિવાય બીજા કોનો આધાર છે?’

ધ્યાનની ક્રિયા સારી રીતે થવા લાગી કે ચિત્તમાં શાંતિ-સ્થિરતા આવે છે અને જપ બહુ સારી રીતે થવા લાગે છે. આ જ કારણે જપની સાથે સાથે ધ્યાનની શરુઆત કરી દેવાનો મહાપુરુષોનો ઉપદેશ છે. તેને માટે સ્થાન, સમય, દિશા આદિ જપની માફક જ સમજવું.

ખીજ સૂમિકા :

છખીના આલંબનથી ધ્યાનક્રિયા ખરાબર થવા લાગે, ત્યારે એક ડગલું આગળ વધવું અને હૃદયમાં આઠ પાંખ-ડીઓનું એક કમલ કલ્પી તેની કણિકામાં (મધ્યભાગમાં) ઈંકાર વિરાજી રહ્યો છે, એમ ચિંતવવું. આ વખતે નેત્રો ખંધ કરીને હૃદય ભણી દૃષ્ટિ કરતાં ઈંકારનું તે ચિત્ર ખરાબર દેખાશે કે જેનું આજ સુધી છખી દ્વારા ધ્યાન ધરવામાં આવતું હતું. એક વસ્તુને વારંવાર જોઈ હોય તો તેનો સંસ્કાર આપણા મન પર ઘણો ઊંડો પડે છે અને ચિંતન માત્રથી તેનું ઉદ્બોધન તે જ સ્વરૂપે થાય છે. પ્રથમ છખીનું આલંબન લઈને ધ્યાન ધરવાનું મુખ્ય કારણ પણ આ જ છે.

આ ચિત્ર પર મનોવૃત્તિઓને સ્થિર કરી દેવી. એથી ધ્યાન જામશે અને એક પ્રકારના અલૌકિક આનંદનો અનુભવ થશે. ભૌતિક વસ્તુઓની પ્રાપ્તિથી જે આનંદ થાય છે, તે ઉપરછલો હોય છે, તેમ જ ક્ષણિક હોય છે, જ્યારે આ આનંદ ઊંડો હોય છે અને તેની અસર મન તથા શરીર પર વધારે વખત રહે છે. વાસ્તવમાં તે આનંદ આત્માના ચિદાનંદ-સ્વરૂપમાંથી પ્રકટ થાય છે અને તે ધ્યાનની પ્રગતિ સાથે વધારે અને વધારે પ્રમાણમાં વ્યક્ત થતો રહે છે.

અહીં એટલી વાત લક્ષ્યમાં રાખવી કે હૃદયકમલમાં ઈંકારનું જે ચિત્ર ઉઠે, તેને શ્વેત રંગનું જ ચિંતવવું, કારણ

દે તેથી શાંતિ-તુષ્ટિ-પુષ્ટિનો લાભ થાય છે. અન્ય શબ્દમાં કહીએ તો જેઓ આત્મકલ્યાણ ઇચ્છે છે, શ્રેયસ્ની સાધનામાં આગળ વધવાની ભાવના રાખે છે અને પરબ્રહ્મ, પરમેશ્વર કે પરમાત્માનાં દર્શન માટે તલસે છે, તેને માટે શ્વેતરંગનું ધ્યાન જ યોગ્ય છે.

મંત્રવિશારદો કહે છે કે સગાંસખંધી, શાંતિજનો, સમાજના સર્વ માણસોનું પોતાના તરફ આકર્ષણ થાય, એવી ઇચ્છા હોય તો ઉપાસકે ઐકારનું રક્ત વર્ણુ ધ્યાન ધરવું અને લક્ષ્મીની ઇચ્છા હોય તો પીત એટલે પીળા વર્ણુ ધ્યાન ધરવું. ઐકારનું ધૂમ્ર વર્ણુ ધ્યાન ધરતાં સ્તંભન તથા ઉચ્ચાટન થાય છે, એટલે કે શત્રુઓનું કોઈ પણ અંગ રહી જાય છે કે તેની સ્થિતિને મોટો ફટકો પડવાથી તેને પોતાનું સ્થાન કે ગામ છોડવાનો વખત આવે છે. વળી ઐકારનું શ્યામવર્ણુ ધ્યાન ધરતાં શત્રુપક્ષનો નાશ થાય છે, પણ વિશ્વમૈત્રીની ભાવનાવાળા ઉત્તમ કોટિના ઉપાસકે આ બે રંગોનું ધ્યાન ધરવું યોગ્ય નથી. કદી ન છૂટકે સંયોગોવશાત્ ધર્મ, સમાજ કે દેશના હિતાર્થે આવું ધ્યાન ધરવું પડે, એ જૂદી વાત છે.

ત્રીજી ભૂમિકા :

ઐકારની આકૃતિ, ઐકારનું ચિત્ર એ તેનું બાહ્યસ્વરૂપ છે, જ્યારે ચિન્મય જ્યોતિ એ તેનું અંતઃસ્વરૂપ છે અને તેથી ધ્યાનની ત્રીજી ભૂમિકાએ તેનું જ્યોતિરૂપે જ ધ્યાન ધરવામાં આવે છે.

યોગશાસ્ત્રમાં કહ્યું છે કે—

ધ્યાયેત્ તેજોમયં બ્રહ્મ, તેજોધ્યાનં પરાત્પરમ્ ।

બ્રૂવોર્મધ્યે મનોઽર્દ્ધે ચ, યત્તેજઃ પ્રણવાત્મકમ્ ॥

‘તેજોમય બ્રહ્મનું ધ્યાન ધરવું. તેજોમય ધ્યાન સર્વોત્તમ છે. બંને બુકુટિઓની વચ્ચેમાં (અગ્નિચક્રમાં) - તથા હૃદયમાં જે પ્રણવરૂપ તેજ છે, તેની જ બાહ્યરૂપે ભાવના કરવી.’

કૃષ્ણચતુર્વેદીય ધ્યાનખિન્દૂપનિષદ્દમાં કહ્યું છે કે—

શૂદ્ધ્યા વાયુમાપૂર્ય પૂરયિત્વોદરસ્થિતિમ્ ।

ઓક્કારં દેહમધ્યસ્થં ધ્યાયેજ્જ્વાલાવલીવૃત્તમ્ ॥

‘અંદ્રનાડીથી વાયુને ખેંચી, કુંભક કરી, શરીરની મધ્યમાં રહેલા અપાર તેજ પુંજસમા ઝંકારનું ધ્યાન ધરવું.’

ત્યાં વધારે સ્પષ્ટતા એમ કરી છે કે—

હૃત્પદ્મકર્ણિકામધ્યે સ્થિરદીપમિવાકૃતિમ્ ।

અંગુષ્ઠમાત્રમચલં ધ્યાયેદ્ ઓક્કારમીશ્વરમ્ ॥

‘હૃદયપદ્મની કર્ણિકાના મધ્ય ભાગમાં સ્થિર દીપકની ન્યોતિ જેવો, અંગૂઠા જેટલા પ્રમાણવાળો, અચલ ઝંકાર વિરાજે છે, તેનું ધ્વનિરૂપે—બ્રહ્મરૂપે ધ્યાન ધરવું.’

યાજ્ઞવલ્ક્યસંહિતામાં પણ લગભગ આ જ ભાવાર્થ-વાળો ઉલ્લેખ છે. જેમ કે—

લલાટમધ્યે હૃદયામ્બુજે વા,

યો ધ્યાયતિ જ્ઞાનમયીં પ્રમાં તુ ।

શક્તિં યદા દીપવદુજ્જ્વલન્તી,
પર્યન્તિ તે બ્રહ્મ તદેકનિષ્ઠાઃ ॥

‘જે સાધકો લલાટની મધ્યમાં કે હૃદયકમલમાં દીપકની માફક પ્રકાશી રહેલી જ્ઞાનમયી પ્રભા શક્તિનું અર્થાત્ ઐકારનું એકનિષ્ઠ થઈને ધ્યાન ધરે છે, તે બ્રહ્મનાં દર્શન કરે છે અર્થાત્ પરમેશ્વર કે પરમાત્માનો સાક્ષાત્કાર કરે છે અને કૃતકૃત્ય થાય છે.’

આ રીતે ધ્યાનની ત્રીજી ભૂમિકાએ ઉપાસકને અભીષ્ટની પ્રાપ્તિ થાય છે, એટલે તેને કંઈ પણ કરવાનું રહેતું નથી. તે મંત્રસિદ્ધ મહાપુરુષ ગણાય છે અને સહુ તેને વંદે-પૂજે છે. તેનું વચન કદી ખાલી જતું નથી. જે દેખીતું અશક્ય લાગતું હોય, તે પણ શક્ય બને છે અને તેનો સર્વત્ર વિજય થાય છે.

અહીં અમે સાધકોને એટલું કહેવા ઇચ્છીએ છીએ કે ઐકારની આ ઉત્કૃષ્ટ ધ્યાનસિદ્ધિ થોડા દિવસ કે થોડા મહિનામાં થતી નથી, પણ કેટલાંક વર્ષો પછી થાય છે, એટલે તેમણે ધૈર્યનું આલંબન લેવું અને ખંત રાખીને આગળ પ્રવૃત્તિ કરવી. દરમિયાન કોઈ પણ નાનું કે મોટું વિધ્ન આવી જાય તો તેથી ડરવું નહિ કે હતાશ થવું નહિ. સારાં કામમાં વિધ્નો તો આવે જ છે, પણ તે આપણા ધૈર્યની કસોટી કરવા આવે છે, એટલે આપણે તેમાં પાર ઉતરવું જોઈએ અને જે ઉપાસના શરૂ કરી છે, તેમાં સિદ્ધિ મેળવીને જ જંપવું જોઈએ.

[૯]

કુંડલિની-જાગરણ

આધુનિક વિજ્ઞાને મનુષ્યના શરીરનો અભ્યાસ કરીને તેમાં કેટલાં હાડકાં હોય છે? કેટલા સ્નાયુઓ હોય છે? કેટલી અને કેવી નાડીઓ હોય છે? તથા તેના જૂદા જૂદા ભાગો કેવી રીતે કામ કરે છે? તેની માહિતી મેળવી છે, પણ તેમાં જે ચેતના કે ચૈતન્ય છે, તેના વાસ્તવિક સ્વરૂપને તે હજી સુધી જાણી શક્યું નથી.'

ચેતના કે ચૈતન્ય વિષેનો આધુનિક વિજ્ઞાનનો ખ્યાલ તદ્દન પ્રાથમિક છે. તે એમ માને છે કે અમુક પદાર્થોના સંયોજનથી ચેતના ઉત્પન્ન થાય છે, પણ તેને લગતું કોઈ પ્રમાણભૂત સમીકરણ હજી સુધી રજૂ કરી શકેલ નથી. તે આંખ, કાન, નાક, હાથ, પગ વગેરેની આકૃતિ બનાવી શકે છે, પણ તેમાં ચેતનનો ચમકાર લાવી શકતું નથી. વૈજ્ઞાનિક પ્રક્રિયાના આધારે બનાવેલો આંખનો ડોળો જુઓ અને જીવંત મનુષ્યના શરીરમાં રહેલો આંખનો ડોળો જુઓ, એટલે તેમાં રહેલો જખ્ખર તફાવત જાણી શકાશે. તે જ રીતે સર્વે અવયવોનું સમજી લેવું.

તાત્પર્ય કે ચેતના કોઈ ભૌતિક પદાર્થોથી ઉત્પન્ન કરી શકાતી નથી, તે એક નિરાળી જ વસ્તુ છે અને સઘળી જ્ઞાનપ્રક્રિયા તેના લીધે જ સંભવે છે. યાંત્રિક મનુષ્ય હલન-ચલન કરી શકે, દોડી પણ શકે, અથવા અમુક પ્રકારનો અવાજ પણ કરી શકે, પરંતુ તે વિચારી શકે નહિ, તેને કોઈ પણ પ્રકારનું જ્ઞાન થઈ શકે નહિ. વિમાનો ઘણી ઝડપથી ઉડી શકે છે, પણ તેણે કઈ દિશામાં ઉડવું અને ક્યારે-ક્યાં ઉતરવું ? તેનો નિર્ણય તો તેની અંદર બેઠેલો ચેતનાશક્તિ યુક્ત મનુષ્ય જ કરી શકે છે.

અહીં એ પણ સ્પષ્ટ કરી દઈએ કે આપણા શરીરમાં કેટલાંક શક્તિકેન્દ્રો છે, ચેતન-ચેક્રો છે, તેનો પત્તો આધુનિક યુગના વૈજ્ઞાનિકોને લાગ્યો નથી, પરંતુ એ પત્તો આપણા ઋષિ-મુનિઓએ હજારો વર્ષ પહેલાં પોતાના દીર્ઘ યોગાભ્યાસથી મેળવ્યો હતો અને તેમાં કુંડલિની નામની એક અદ્ભુત શક્તિ કામ કરી રહી છે, તેની જગતને જાણ કરી હતી. આ શક્તિ નાગણની જેમ કુંડાળું કરીને અર્થાત્ સાડા ત્રણ ગોળ આંટા મારીને રહેલી નાલિની નીચેની નાડી સાથે મુખ્ય સંબંધ ધરાવતી હોવાથી તેને ‘કુંડલિની’ એવું સૂચક નામ આપવામાં આવ્યું હતું.

તેમણે કુંડલિનીને પરાશક્તિ કહેલી છે, કેમકે તેનું જાગરણ થતાં સાધકના શરીરમાં અલૌકિક શક્તિનો પ્રાદુર્ભાવ થાય છે અને તેના લીધે તે નજીક તથા દૂરના ભૂતકાળની, નજીક તથા દૂરના ભવિષ્યકાલની, તેમજ વર્તમાનકાલની સર્વ વાતો

અનાયાસે જાણી શકે છે, તેમજ પરકાયપ્રવેશ આદિ અપૂર્વ સિદ્ધિઓનો સ્વામી બની શકે છે. વળી તેનું શરીર દિવ્ય કાંતિમાન થાય છે અને તે 'સંપૂર્ણ' આરોગ્યયુક્ત દીર્ઘાયુ ભોગવી શકે છે.

વડોદરા રાજ્યના ભૂતપૂર્વ દીવાન અને ધી રીઝર્વ બેન્ક ઓફ ઇન્ડિયાના ભૂતપૂર્વ ગવર્નર શ્રી મણિલાલ બાલાભાઈ નાણાવટી કે જેમનો હમણાં જ * સ્વર્ગવાસ થયો, તેમને જગતે એક કાર્યદક્ષ પ્રામાણિક અધિકારી તરીકે પિછાણ્યા હતા અને કૃષિવિદ્યાના પ્રેમી તરીકે ધિરદાબ્યા હતા, પણ તેઓ એક ઉત્તમ કોટિના સાધક હતા અને તેમની કુંડલિની શક્તિ જાગ્રત થઈ હતી, એ વાત બહુ ઓછા મનુષ્યો જાણે છે. છેલ્લાં ત્રીશ વર્ષના તેમની સાથેના સહવાસથી અમે આ વસ્તુ જાણી શક્યા હતા અને તેના લીધે તેમના ચિત્તમાં જે શાંતિ, સ્વસ્થતા તથા પ્રસન્નતા રહેતી હતી, તેનો અનુભવ પણ કર્યો હતો. તેમનું શરીર તથા મુખ્યારવિંદ અપૂર્વકાંતિ-વાળું હતું, તેમનો પ્રભાવ તેમના સહવાસમાં આવનાર પર ખૂબ જ પડતો અને તેઓ ૯૧ વર્ષ જેટલું દીર્ઘાયુષ્ય ભોગવી શક્યા તથા પોતાની પાછળ સંસ્કારી-સુખી કુટુંબને તથા ઉજ્જવલ કીર્તિને મૂકી જવા શક્તિમાન થયા.

તેઓ ધ્યાનની વિશિષ્ટ ક્રિયા કરતા કે કુંડલિની શક્તિ-નો પ્રવાહ ઉપર ચડવા લાગતો અને ડોક સુધી આવતો. ત્યાં તેમને વિચિત્ર સંવેદન થતું. ત્યાર પછી તેઓ એ પ્રવાહને

* સને ૧૯૬૭ના ઓગસ્ટ માસમાં.

ધીમે ધીમે નીચે ઉતારતા. આ હકીકત તેમણે સ્વમુખે જ અમને કહેલી છે.

આવી મહિમાશાળી કુંડલિની શક્તિનું જાગરણ કરવાની ઈચ્છા કયા સુર સાધકને ન થાય ? તાત્પર્ય કે ભૂતકાલમાં અનેક સાધકોએ તે માટે પ્રયત્નો કરેલા છે અને આજે પણ કરે છે, પરંતુ આ કાર્ય ધારવા જેટલું સહેલું કે સરલ નથી. પ્રથમ તો તેમાં, જેમણે કુંડલિની શક્તિ જાગ્રત કરી હોય તેવા ગુરુની જરૂર રહે છે અને તેવા ગુરુઓ ‘ચન્દનં ન વને વને’ એ ઉક્તિ અનુસાર કવચિત્ કોઈ સ્થળે જ હોય છે, એટલે તેમની મુલાકાત થવી કે તેમનો અનુગ્રહ પ્રાપ્ત કરવો, એ ખરેખર ! ઘણું કઠિન કાર્ય છે.

બાકી, ‘દુનિયા ઝુકતી હૈ, ઝુકાનેવાલા ચાહિયે’ એ ન્યાયે કેટલાક પોતાની કુંડલિની શક્તિ જાગ્રત થઈ ન હોય છતાં થયાનો દેખાવ કરે છે અને તેનો છૂપી રીતે પ્રચાર પણ કરે છે. વળી તેઓ શક્તિપાતથી એટલે પોતાની શક્તિનો અંશ ભક્તમાં મૂકીને તેની કુંડલિની શક્તિ જાગ્રત કરી દેવાનો દાવો પણ કરતા હોય છે, તેથી કેટલાક માણસો તેમની પકડમાં આવી જાય છે. તેઓ પોતાનું ધન તથા પોતાનો સમય સારા પ્રમાણમાં ગુમાવે છે, પણ તેમને કશો લાભ થતો નથી. પેલા ગુરુ તો એક યા બીજું બહાનું આગળ ધરી વિદાય થઈ જાય છે અને ફરી મુખ બતાવતા નથી. અમારા એક શ્રીમંત મિત્રને આવો અનુભવ થયાનું અમારી જાણમાં છે.

આ ધૂર્તવિદ્યા કે ઠગબાજીનું પરિણામ ઘણું ખરાબ આવે છે. તેથી યોગવિદ્યા નિંદાય છે, સાધુસમાજ નિંદાય છે અને પેલાની શ્રદ્ધા આવાં સત્સાધનો પરથી સહાને માટે ઉઠી જાય છે. મંત્ર તથા વિદ્યાઓની બાબતમાં પણ આવું જ છે. આથી અમે પાઠક મિત્રોને તેમજ સાધકવર્ગને એટલું જણાવવા ઇચ્છીએ છીએ કે ‘પીળું તેટલું સોનું અને ઉજળું તેટલું દૂધ’ મानी ન લેતાં પરીક્ષા કરતાં શીખો અને તેમાં જેમની પાસે યોગ, મંત્ર કે વિદ્યાનો સાચો પ્રકાશ જણાય ત્યાં તમારું મસ્તક નમાવો, અન્યથા તેમનાથી દૂર રહો. અને તમારી સદ્ગુરુની શોધ આગળ ચલાવો. કદી તેવા ગુરુ ન મળ્યા તો તમે પોતે તમારા ગુરુ બનીને સત્સાધનની પ્રવૃત્તિ ચાલુ રાખો. તેમાં તમને અદૃશ્ય સહાય જરૂર મળશે.

સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થયા પછી પણ કુંડલિની શક્તિ જાગ્રત કરવા માટે દીર્ઘકાલ સુધી અભ્યાસ કરવો પડે છે. અને તેમાં યમ-નિયમપૂર્વક જપ તથા ધ્યાનનો આશ્રય લેવો પડે છે. ખાસ કરીને પટ્ટચક્રોનું ભેદન થાય, ત્યારે જ આ સાધનામાં સફલતા મળે છે.

શ્રીમાન્ અવધૂતે તેમના ‘પટ્ટચક્રો અને કુંડલિની શક્તિ’ અંગેના એક નિબંધમાં કહ્યું છે કે ‘પટ્ટચક્રો એક પ્રકારની સૂક્ષ્મ ગ્રંથિઓ છે, જે (કરોડરજ્જુમાંથી પસાર થતી) બ્રહ્મનાડીના માર્ગમાં આવેલી છે. સાધક બ્યારે આ ચક્રગ્રંથિ ઉપર પોતાનું ધ્યાન કેન્દ્રિત કરે છે, ત્યારે ત્યાંની સૂક્ષ્મ પરિસ્થિતિનો એને બહુ વિચિત્ર અનુભવ

થાય છે. આ ગ્રંથિઓ ગોળ નથી હોતી, એમાં એવી રીતે ખૂણાઓ નીકળેલા હોય છે કે જેવી રીતે પુષ્પમાં પાંખડીઓ. એ ખૂણાઓવાળી પાંખડીઓને (યૌગિક પરિભાષામાં) ‘પક્ષદલ’ કહે છે. આ એક પ્રકારની તંતુઓની સમૂહજાળ છે. અંગ્રેજીમાં એ ચક્રોને ‘પ્લેક્સસ’ (Plexus) અથવા નાડીપુંજ કહેવાય છે.’

ચક્રની ગણના નીચેથી શરૂ થાય છે અને તે અનુક્રમે ઉપરના ભાગમાં આગળ વધે છે. આ રીતે આધાર કે મૂલાધાર નામનું પ્રથમ ચક્ર ગુદા અને લિંગની મધ્યમાં આવેલું છે. ત્યાર પછી બીજું સ્વાધિષ્ઠાન ચક્ર પેડુની સીધી લીટીમાં છે, ત્રીજું મણિપુર ચક્ર નાભિની સીધી લીટીમાં છે, ચોથું અનાહતચક્ર હૃદયની સીધી લીટીમાં છે, પાંચમું વિશુદ્ધ કે વિશુદ્ધાખ્ય ચક્ર કંઠની સીધી લીટીમાં અને છઠ્ઠું આજ્ઞાચક્ર ભ્રુકુટિની મધ્યમાં આવેલું છે. એના પર મસ્તકના અગ્રભાગે સહસ્રાર કમલ આવેલું છે કે જેમાંથી અમૃતનો છંટકાવ થયા કરે છે.

આ દરેક ચક્રમાં અમુક દેવ-દેવીઓનું સ્થાન મનાયેલું છે, તેમાં અમુક વર્ણની મંત્રબીજ રૂપે સ્થાપના કરવામાં આવે છે અને સાધકે તેનો અમુક સંખ્યાપ્રમાણ જપ કરવાનો હોય છે, તેમજ તેનું ધ્યાન પણ ધરવાનું હોય છે.

હંસોપનિષદ્, યોગચૂડામણિ ઉપનિષદ્, યોગશિષોપનિષદ્, તથા યોગ કુંડલિની ઉપનિષદ્ વગેરેમાં, તેમજ દેવી ભાગવત, લિંગપુરાણ, અગ્નિપુરાણ

આદિમાં પદ્મચક્ર અને કુંડલિની સંબંધી કેટલુંક વર્ણન પ્રાપ્ત થાય છે. શ્રી શંકરાચાર્યે 'સૌંદર્યલહરિમાં કુંડલિની શક્તિ અંગે સુંદર વર્ણન કરેલું છે અને સ્વામી પૂર્ણાનંદકૃત પદ્મચક્રનિરૂપણમાં તેનું વિસ્તૃત વર્ણન જોઈ શકાય છે.

શાકતાનંદતરંગિણીમાં કહ્યું છે કે 'આશાચક્રમાં જે દ્વિહલ કમલ (જે પાંખડીવાળું કમલ) વિરાજમાન છે, તેની કર્ણિકામાં સર્વશાસ્ત્રપ્રસિદ્ધ અતીન્દ્રિય સૂક્ષ્મ મનનો નિવાસ છે. તે કમલની કર્ણિકામાં એક ત્રિકોણ ચંત્ર છે, તેમાં ઇતરાખ્ય શિવલિંગ વિરાજે છે. તેના ઉર્ધ્વ ભાગમાં વીજળી જેવો દેહીખ્યમાન એક શક્તિ-ત્રિકોણ છે. તે ત્રિકોણમાં સ્થિરતર હૃદયવાળો સાધક બ્રહ્મનાડીને જગાવનાર તથા વેદોના આદિબીજ એવા ઈંકારનું ચિંતન કરે છે.'

ગત પ્રકરણમાં ઈંકારનું ધ્યાન આશાચક્રમાં ધરવાનો જે ઉલ્લેખ આવ્યો છે, તેનું આ સ્પષ્ટીકરણ છે. જો આ ઈંકારના ધ્યાનમાં મન લીન થઈ જાય તો ઉપાસકને પરકાય-પ્રવેશ આદિ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે અને તે સર્વજ્ઞ તથા સર્વદર્શી બની જાય છે, એટલે કે તેને ભૂત, ભવિષ્ય અને વર્તમાનનું સર્વજ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.

તંત્રગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે જે યોગીનો દેહ આશાચક્રમાં ધ્યાન ધરતાં છૂટી જાય છે, તે નિર્લાણ અર્થાત્ મુક્તિ પામે છે.

આ વિષય સંબંધી તંત્રગ્રંથોમાં ઘણું સૂક્ષ્મ વિવેચન જોવામાં આવે છે, પણ તે સહેજે સમજાય તેવું નથી અને અહીં તે પ્રસ્તુત પણ નથી.

આ સ્થળે તો અમારે એટલું જ કહેવાનું છે કે જે ઉપાસકો પ્રતિદિન ઈશ્વરનો તાર સ્વરે ઉચ્ચાર કરે છે અને ત્યાર પછી તેના ઉપાંશુ કે માનસ જપમાં તથા ધ્યાનમાં લીન બની જાય છે, તેમની કુંડલિની શક્તિ આપોઆપ જાગ્રત થઈ જાય છે અને તેના જે લાભો ઉપર વર્ણવ્યા છે, તે બધા જ તેને પ્રાપ્ત થાય છે.

[૧૦]

ઐકારકલ્પ

જીર્ણ થઈ ગયેલી કાયામાં નવયૌવન પૂરનારા આયુ-
વેદના વિશિષ્ટ વિધિ-વિધાનને ‘ કાયાકલ્પ ’ કહેવામાં આવે
છે, તેમ માનવહૃદયમાં શક્તિનો સ્રોત વહેવડાવનારા અને
તેને અપૂર્વ સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરાવનારા ઐકારના વિશિષ્ટ
વિધિ-વિધાનને ‘ ઐકારકલ્પ ’ કહેવામાં આવે છે.

કાયાકલ્પની શોધ આપણા ઋષિ-મુનિઓએ કરી હતી
અને તે વૈદ્યકના ઇતિહાસમાં હજી સુધી અજોડ રહી છે,
તેમ ઐકારકલ્પ અંગે પણ સમજવાનું છે. તેમાં તદ્દાવત
એટલો જ છે કે કાયાકલ્પનો પ્રયોગ હજી સુધી યત્રતત્ર
થતો રહ્યો છે અને તે જનતાની નજરે પડ્યો છે, જ્યારે
ઐકારકલ્પનો પ્રયોગ આધુનિક કાલે ભાગ્યે જ થાય છે, એટલે
તે જનતાની નજરે પડ્યો નથી. પરંતુ પ્રાચીન કાલમાં આ
પ્રયોગ વ્યાપક પ્રમાણમાં થતો અને તેથી જ મહર્ષિ ઓધાયને
ગૃહ્યસૂત્રમાં તેની નોંધ લીધેલી છે.

આ કલ્પ અલખત ઘણો સંક્ષિપ્ત છે, છતાં ઘણો મહત્વનો છે અને ઐકારના ઉપાસકોને એક નવી જ પ્રેરણા આપે એવો છે, એટલે અહીં તેની રજૂઆત કરીએ છીએ.

ઐકારકલ્પ

ૐ અથાતઃ પવિત્રાણાં પવિત્રાયાતિપવિત્રાયાપરાજિતાય ગુહ્યાય બ્રહ્મહૃદયાય ઐકારકલ્પં વ્યાख्याસ્યામઃ ॥૧॥

યત્ર ગ્રામ્યાણાં પશૂનાં શબ્દં નોપશ્રુણુયાદપાં સમીપે બ્રહ્મવૃક્ષેઁકસ્થૂણાં કુટીં ગ્રાહ્યુસ્વાં કારયેત્ ॥૨॥

કુશધ્વજી કુશવેષ્ટી કુશચીવરવાસાઃ કુશોપવિષ્ટઃ કુશહસ્તઃ કુશમેસ્વલાં ધારયમાણહિષવણસ્નાયી કુશશાયી શાક્રયાવક્રયો-
મૈક્ષાહાર આદિત્યાભિમુખસ્તિષ્ઠન્ ૐકારં પશ્ચસહસ્રં જપેત્ ।
તત્તોઽસ્યમન્ત્રાસ્સર્વે સિદ્ધ્યન્તિ, સર્વે વેદા અધીતાભવન્તિ । સર્વેષુ
વેદેષુ ચીર્ણવ્રતો ભવતિ । સર્વે તીર્થેષુ સ્નાતો ભવતિ । સર્વવેદ
જ્ઞાતા ભવતિ । સર્વદેવૈર્જ્ઞાતો ભવતિ । સર્વયજ્ઞકતુરિષ્ટવાન્
ભવતિ । આચક્ષુષઃ પંક્તિ પુનાતિ । માતાપિતૃદોષૈઃ પુરુષદોષૈશ્ચ
નિર્દોષઃ પૂતો ભવતિ । ચાણ્ડાલ-શ્વપાકાન્ પુનાતિ ॥૩॥

શ્વેતાયા : સરૂપવત્સાયાઃ પયસિ સ્થાલીપાકં શ્રપયિત્વા
ઽઽદિત્યાભિમુખ-ૐકારસહસ્રેણાભિમન્ત્રિતં કૃત્વા સ્વયં
પ્રાશ્નીયાત્ ।

સપ્તાનાં પુરુષાણામલક્ષ્મીં નુદતિ, જાતિસ્મરત્વં લભતે,
શ્રિયં દેવીં ભજતે, બ્રહ્મસ્યાવિચ્છિન્નં સન્તતં ભવતિ ॥૪॥

પ્રણવાદ્યાસ્તથા વેદાઃ પ્રણવે પર્યવસ્થિતાઃ ।

વાહ્મયં પ્રણવં સર્વં તસ્માત્ પ્રણવમમ્યસેત્ ॥ ૫ ॥

પ્રણવેન વિહીનં યત્ તન્મન્ત્રં પ્રાણહીનકમ્ ।

સર્વમન્ત્રેષુ મન્ત્રાણાં પ્રાણઃ પ્રણવ ઉચ્યતે ॥ ૬ ॥

ભગવાન બોધાયન મહર્ષિ કહે છે : અમે પવિત્રોમાં પવિત્ર, અતિ પવિત્ર, અપરાજિત, ગુહ્ય અને બ્રહ્મહૃદય (એવા ઉપાસક માટે) ઈંકારકલ્પનો ઉપદેશ આપીએ છીએ.

અહીં પાઠના પ્રારંભમાં ઈં અને અથ શબ્દનો પ્રયોગ મંગલ અર્થે તથા અતઃ શબ્દનો પ્રયોગ વિષયના અનુસંધાન માટે થયેલો છે.

ઈંકારની ઉત્કૃષ્ટ ભાવે ઉપાસના કરવી હોય તો ઉપાસકમાં કેવી યોગ્યતા જોઈએ ? અથવા તો ઉપાસકે કેવી તૈયારી કરવી જોઈએ ? તેનું સ્પષ્ટ સૂચન આમાંથી પ્રાપ્ત થાય છે. જેઓ પૂર્વ તૈયારી કર્યા વિના ચુદ્ધના મેદાનમાં જાય છે, તેના કેવા હાલ થાય છે, તે આપણે જોઈએ છીએ. કોઈ વ્યાપાર-ધંધાની જમાવટ કરવી હોય તો શું એ પૂર્વ તૈયારી વિના થાય છે ખરી ? પરીક્ષામાં ઉત્તીર્ણ થવા માટે વિદ્યાર્થીઓ કેવી અને કેટલી તૈયારીઓ કરે છે, તે આપણા કોઈથી અજાણ્યું નથી.

જેઓ બાહ્ય અને અંતર એમ બંને પ્રકારની પવિત્રતાથી યુક્ત હોય તે પવિત્રમાં પવિત્ર અથવા અતિપવિત્ર ગણાય છે. તેમાં બાહ્ય પવિત્રતા સ્નાનાદિથી આવે છે અને

અંતરની પવિત્રતા કામ, ક્રોધ, મદ, મોહ, લોભ આદિ અંતરના શત્રુઓને જિતવાથી આવે છે. સાધુવ્રતમાં સ્થિર રહેનારાઓ આવી પવિત્રતા જરૂર કેળવી શકે છે અને તેથી જ પવિત્ર પુરુષોમાં તેમની ગણના થાય છે.

જેઓ કામ-લોભની વાસનાથી પરાજિત થતા નથી, અર્થાત્ પ્રહ્લચર્યનું શુદ્ધ પાલન કરે છે, તે અપરાજિત કહેવાય છે. સર્વ વ્રતોમાં આ વ્રત ઘણું મોટું છે, તેથી શ્રેષ્ઠ કે ઉત્તમ ગણાય છે. આપણી સામે હનુમાનજીનો આદર્શ મૂકાયો છે, તે એટલા માટે જ મૂકાયો છે. કેટલાક મનુષ્યો હનુમાનજીને તેલ કે મલીદો ચડાવીને મનઃકામના પૂર્ણ કરવાની પ્રાર્થના કરે છે, પણ તેમના જીવનનો સહુથી ઊંચો આદર્શ પ્રહ્લચર્ય, તે તરફ તો દષ્ટિપાત પણ કરતા નથી. વાસ્તવમાં પ્રહ્લચર્ય એ સર્વ સિદ્ધિનું મૂલ છે. પ્રહ્લચારીનો સંકલ્પ કદી નિર્થક જતો નથી. તેના સર્વ નિશ્ચયો પાર પડે છે અને તે કદી મૃત્યુને આઘું ઠેલવા ઇચ્છે તો ઠેલી શકે છે. જેણે પ્રહ્લચર્ય પાળ્યું, તેણે સર્વ વ્રતો પાળ્યાં. એમ સમજવાનું છે.

અહીં એ સ્પષ્ટતા પણ જરૂરી છે કે પ્રહ્લચર્યનો અર્થ માત્ર વીર્ય-સંરક્ષણ એટલો જ નથી, પણ વીર્યશોધન અને વીર્યનું ઊર્ધ્વીકરણ પણ છે. જેઓ આ રીતે પ્રહ્લચર્યનું પાલન કરે છે, તેને રોગો સતાવતા નથી કે બીજી કોઈ મુશ્કેલીઓ નડતી નથી.

આજે ભૌતિકવાદે આપણને ભેરથી ભરડો લીધો છે-

અને આપણી આધ્યાત્મિક ભાવનાઓને કચડી નાખી છે, એટલે બ્રહ્મચર્યવ્રત પ્રત્યે આપણી જેવી અને જેટલી ચીવટ-કાળજી ભેઈએ તેવી રહી નથી. સહશિક્ષણે બ્રહ્મચર્યની ભાવનાને સખ્ત ફટકો માર્યો છે અને જીવનનો પહેલો આશ્રમ—જીવનની પહેલી પચીસી (આજના ધોરણે વીસી) કે જેમાં બ્રહ્મચર્યનું યથાર્થ પાલન કરવું ભેઈએ, તેમાં પણ વિદ્યાસની વૃત્તિ ફાટી નીકળી છે. સીનેમા, વિકૃત સાહિત્ય, ભક્ષ્યાભક્ષ્યનો અવિવેક આદિ વસ્તુઓ તેમાં ઉત્તેજક નીવડી છે અને તેણે આપણા એ પ્રાચીન આદર્શનું સત્યાનાશ વાળી નાખ્યું છે. મંત્રસિદ્ધિમાં જે વસ્તુઓને અંતરાયરૂપ ગણવામાં આવી છે, તેમાંની એક વસ્તુ વિષયવાસના છે. જો મનનો એક વિષયવાસના તરફ જ ઢળેલો હોય અને વિષયવાસનાના તરંગો મનમાં ઉઠ્યા જ કરતા હોય તો મંત્રસિદ્ધિ થવાની ભેઈ જ શક્યતા નથી, પછી તેનો કોડોની સંખ્યામાં ભલે જપ કરવામાં આવે.

અહીં એ વસ્તુ પણ સ્પષ્ટ કરવા ઇચ્છીએ છીએ કે જે ગૃહસ્થ પોતાની વિવાહિત સ્ત્રીથી સંતુષ્ટ રહે છે અને અન્ય કોઈ સ્ત્રી તરફ વિકારની દૃષ્ટિથી જોતો નથી, તેને પણ શાસ્ત્રકારોએ બ્રહ્મચારી તુલ્ય જ માન્યો છે. હૈંકારકલ્પ દરમિયાન સાધકે મન-વચન-કાયાથી શુદ્ધ બ્રહ્મચર્યનું પાલન કરવાનું હોય છે અને તે પૂર્વના સારા સંસ્કારો હોય તો જ શક્ય બને છે.

જેઓ ગુપ્ત રહીને યોગસાધના કે મંત્રસાધના કરે છે, અર્થાત્ તેની પ્રસિદ્ધિ કે જાહેરાત કરતાં નથી, તે શુદ્ધ કહેવાય

છે. યોગસાધના કે મંત્રસાધના પોતાના કલ્યાણ માટે કરવાની છે, તે કંઈ લોકને દેખાડવા માટે કરવાની નથી. જ્યારે લોકોને દેખાડવાની વૃત્તિ થાય, ત્યારે સમજવું કે આપણો અહું સળવળે છે અને તે આપણને ખોટી દિશામાં દોરી જાય છે. અહુંને યોગાગવો અને વિનમ્ર બની જવું, એ ભક્ત કે મંત્રોપાસકનું એક વિશિષ્ટ લક્ષણ છે અને એ તેણે અવશ્ય કેળવવું જોઈએ.

જેના હૃદયમાં પ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરવાની એક માત્ર ઈચ્છા હોય તે પ્રહ્મહૃદય કહેવાય છે. ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ આખરે તો માયાના બંધનમાં જકડી લેનારી છે, એટલે આવા ઉચ્ચ કોટિના ઉપાસકો તેની લેશ માત્ર ઈચ્છા રાખતા નથી. તેઓ તો ક્યારે પ્રહ્મનો સાક્ષાત્કાર કરીએ અને સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપમાં મગ્ન બની જઈએ? તેની જ તાલાવેલી ધરાવે છે અને તે માટે જ આ પ્રકારનો કલ્પ કરવા તૈયાર થાય છે.

ત્યાર પછી મહર્ષિએ ઐકારકલ્પ માટે ખાસકુટી બનાવવાની જરૂર જણાવી છે અને તે માટે ચાર નિયમોનું વિધાન કર્યું છે.

(૧) આ કુટી એવા સ્થળે બનાવવી જોઈએ કે જેની સમીપમાં ગ્રામ્ય પશુઓ એટલે ગાય, બળદ, ભેંસ, પાડા, ઘોડા, ખર્યર, ગધેડાં, બકરાં, ઘેટાં વગેરેનો અવાજ થતો ન હોય. ગામ કે ગામની નજીકમાં આવા અવાજો થવાની સંભાવના છે, એટલે જનસંસર્ગથી અલિપ્ત એવા કોઈ એકાંત પ્રદેશની પસંદગી કરવી જોઈએ.

(૨) આવી કુટી કેઈ જલાશયની નજીકમાં બાંધવી જોઈએ. આ નિયમ એટલા માટે રાખેલો જણાય છે કે હૈંકારકલ્પ કરનારે પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન અને સાયં એમ ત્રણ વખત સ્નાન કરવાનું હોય છે, એટલે તે માટે અનુકૂલતા થાય તથા જલાશય નજીક હોવાથી શીતલ વાયુની લકુરિઓ વાતાવરણને ખુશનુમા રાખે.

(૩) આવી કુટી બ્રહ્મવૃક્ષ એટલે પલાશ કે ખાખરાના લાકડાનો એક દંડ ભૂમિમાં ઘોડીને તેના આધારે બનાવવી જોઈએ. આપણા ઋષિ-મુનિઓએ વનસ્પતિનો ઊંડો અભ્યાસ કર્યો હતો અને તે દરેકના ગુણ-દોષો જાણી લીધા હતા, એટલું જ નહિ પણ તેમાં જે રહસ્યમય તત્ત્વો છે, તેની પણ યોગ્ય માહિતી મેળવી લીધી હતી અને તેથી ધર્માનુષ્ઠાનો, મંત્રસાધના તથા મંત્રપ્રયોગો આદિમાં કઈ વનસ્પતિનો કેવી રીતે ઉપયોગ કરવો? તેનાં નિશ્ચિત વિધાનો કર્યાં હતાં. આ કુટીમાં બ્રહ્મવૃક્ષનો દંડ ઉપયોગમાં લેવાની પાછળ પણ કંઈક રહસ્ય અવશ્ય ધૂપાયેલું હશે.

(૪) આ કુટીનું મુખ પૂર્વ દિશા તરફ રાખવું. આ નિયમ એટલા માટે રાખેલો જણાય છે કે તેમાં સૂર્યનો તડકો આવી શકે, તેમ જ સૂર્યની સામે બેસીને મંત્રજપ કરી શકાય. આગળ આ પ્રમાણે જપ કરવાનું વિધાન આવે છે.

ત્યાર પછી આગળનો વિધિ દર્શાવતાં કહ્યું છે કે—

(૫) આવી કુટી પર કુશધાસની બનાવેલી એક ધ્વજ રાખવી.

(૬) આવી કુટીની ચારેય બાજુકુશ ઘાસની જ બનાવવી.

(૭) આ કલ્પ દરમિયાન કુશનાં બનેલાં જ વસ્ત્ર વાપરવાં. તાત્પર્ય કે લાંગોટી તથા ઉત્તરીય વસ્ત્ર વાપરવાં પડે તો તે કુશમાંથી જ બનાવેલાં હોવાં જોઈએ.

(૮) આ કલ્પ દરમિયાન કુશના બનાવેલા આસન પર જ બેસવું.

(૯) મંત્રજપ હાથમાં કુશ રાખીને કરવો.

(૧૦) આ કલ્પ દરમિયાન કેડ પર કુશનો બનેલો કંદોરો ધારણ કરવો.

(૧૧) પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન અને સધ્યા એમ ત્રણ વાર સ્નાન કરવું.

(૧૨) કુશની શય્યા પર જ સૂવું.

(૧૩) શાક અને યવાદિ દેવધાન્યની ભિક્ષા લઈને આહાર કરવો. આ કલ્પ મુખ્યત્વે સાધુઓને માટે હોઈ તેમાં ભિક્ષાનું વિધાન છે. જો ગૃહસ્થ આવો કલ્પ કરે તો શાક અને યવાદિ દેવધાન્ય પર નિર્વાહ કરે એમ સમજવાનું છે. કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે આ વખતે કૂલ, સાત્ત્વિક વનસ્પતિ તથા યવ અને ચોખાનો ઉપયોગ કરે, પણ અન્ય ધાન્ય વાપરે નહિ. ચિત્તવૃત્તિઓને શાંત રાખવામાં આહાર પણ અગત્યનો ભાગ ભજવે છે, એ ભૂલવાનું નથી.

(૧૪) સૂર્યની સામે મુખ રાખીને ઐકાર મંત્રનો ૫૦૦૦ જપ કરવો.

(૧૫) બાકીના સમયમાં શું કરવું ? તેનો અહીં સ્પષ્ટ

નિર્દેશ નથી, પણ અન્યત્ર જે વર્ણનો આવે છે, તે પરથી બાકીના સમયમાં અર્થચિંતન તથા ધ્યાન કરવાનું હોય છે. સદ્ગુરુઓ પોતાના શિષ્યને ઈકારમંત્રનો ઉપદેશ કર્યા પછી તેના અર્થો કહે છે, તેનું વિવરણ કરે છે અને તેનું ધ્યાન કેમ કરવું ? તેનો વિધિ પણ શીખવે છે, તેથી આ કલ્પ દરમિયાન તેઓ ઈકારનું અર્થચિંતન તથા ધ્યાન ઘણી સારી રીતે કરી શકે છે અને તેથી બ્રહ્મસાક્ષાત્કાર સુધી પહોંચી શકે છે.

(૧૬) આ કલ્પ કેટલા દિવસ સુધી કરવો ? તેનું આમાં સ્પષ્ટ વિધાન નથી, પણ તે ઓછામાં ઓછો ૪૨ દિવસનો હોવો જોઈએ, એવું અમારું અનુમાન છે.

હવે આવો કલ્પ કરવાનું પરિણામ શું આવે છે ? તેનું મહર્ષિ વર્ણન કરે છે :

- (૧) તેને સર્વ મંત્રો સિદ્ધ થાય છે.
- (૨) તેને સર્વ વેદોના અધ્યયનનું પુણ્યફલ પ્રાપ્ત થાય છે.
- (૩) તેને સર્વ વેદોનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે.
- (૪) તેને સર્વ તીર્થોના સ્નાનનું પુણ્ય મળે છે.
- (૫) તે સર્વ વૈદિક રહસ્યનો જ્ઞાતા થાય છે.
- (૬) તેને સર્વ દેવોનાં દર્શન થાય છે.
- (૭) તે સર્વ યજ્ઞ-યાગોનો કરનાર અથવા તેનાથી મળનાર પુણ્યનો ભાગી થાય છે.

(૮) તે યોગી દષ્ટિ માત્રથી માનવસમૂહને પવિત્ર કરે છે.

(૮) તે માતૃદોષ, બ્રાતૃદોષ અને પુરુષદોષથી રહિત થાય છે.

(૧૦) તે ચાંડાલ અને શ્વપાક જાતિને દષ્ટિમાત્રથી પવિત્ર કરે છે.

હવે ઋદ્ધિ-સિદ્ધિની આકાંક્ષાવાળાને માટે બોધાયન મહર્ષિ એક વિશિષ્ટ પ્રયોગ બતાવે છે. શ્વેતરંગની ગાય જે શ્વેત વાછરડાવાળી હોય, તેના દૂધમાં ખીર બનાવી સૂર્યની સામે ૧૦૦૦ વાર ઐકાર બોલી અભિમંત્રિત કરી, તેનું પ્રાશન કરવું. આ પ્રયોગ કેટલા દિવસ કરવો? તે જણાવ્યું નથી, પણ તે એકવીશ કે અઠ્ઠાવીસ દિવસનો હોવા સંભવ છે.

આ પ્રયોગ કરવાથી સાત પેઢીનું દારિદ્ર્ય દૂર થાય છે જાતિસ્મરણ એટલે પૂર્વભવનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત થાય છે, ઐશ્વર્ય મળે છે તથા તેનું બ્રહ્મચર્ય અવિચ્છિન્ન અને નિરંતર સ્થિર રહે છે.

બધા વેદોનો પ્રારંભ પ્રણવથી જ થાય છે અને તેનો છેડો પણ પ્રણવમાં જ આવે છે. વાસ્તવમાં સમસ્ત વાક્યમય પ્રણવમય છે, તેથી પ્રણવનો અભ્યાસ કરવો જોઈએ.

જે મંત્ર પ્રણવથી રહિત હોય છે, તે પ્રાણુરહિત એટલે શવ જેવો છે. સર્વે મંત્રોમાં મંત્રનો પ્રાણુ પ્રણવ કહેવાય છે, તાત્પર્ય કે આ પરિસ્થિતિમાં ઐકારની ઉપાસના જ અનન્ય મને કરવી જોઈએ. તેમ કરવાનો આ એક ઉત્કૃષ્ટ વિધિ છે અને તેને અનુસરનારો શ્રેયની સાધના અવશ્ય કરી શકે છે.

[૧૧]

જૈન ધર્મમાં ઈકાર-ઉપાસના

ભારતની ભવ્યતાનું નિર્માણ કરનાર આર્ય સંસ્કૃતિ પવિત્ર ત્રિવેણીસંગમ જેવી છે, કારણ કે તેમાં વૈદિક, જૈન અને બૌદ્ધ એવા ત્રણ મહાન ધર્મો પ્રવર્તેલા છે. આ ત્રણેય ધર્મોએ પોતાનું મુખ્ય અધ્યાત્મવાદ તરફ રાખેલું છે અને જીવનના એક પવિત્ર ધ્યેય તરીકે મોક્ષ, મુક્તિ, પરમપદ કે નિર્વાણનો સ્વીકાર કરેલો છે. વળી તેઓ યમ, નિયમ અને નીતિવિષયક ભાવનામાં ઘણું સામ્ય ધરાવે છે અને ઇહલોક તથા પરલોકના કલ્યાણ અર્થે મંત્રોપાસનાને એક જરૂરી સાધન માને છે; એટલું જ નહિ પણ તેમાં ઈ, હ્રી, શ્રી, કલી આદિ બીજોનો સમાન ભાવે સ્વીકાર કરે છે અને તેની સાધના કે ઉપાસનામાં પણ લગભગ સમાન વિધિનું જ અનુસરણ કરે છે.

પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં અમે ઈકાર અને તેની ઉપાસના અંગે જૈન ધર્મ કેવું મંતવ્ય ધરાવે છે, તે રજૂ કરવા કૃત્તીએ છીએ.

જૈન ધર્મનું એવું મંતવ્ય છે કે આ વિશ્વ અનાદિ છે, જૈન ધર્મ પણ અનાદિ છે અને સતત સ્મરવા યોગ્ય પંચપરમેષ્ઠી પણ અનાદિ છે. આ પંચપરમેષ્ઠીના પ્રથમ અક્ષરોનું સંયોજન થવાથી ઈં એવો એકાક્ષરી મંત્ર નિર્માણ થયેલો છે, એટલે તે પંચપરમેષ્ઠી જેટલો જ પવિત્ર છે. તે અંગે નીચેની ગાથા જૈન શાસ્ત્રોમાં પ્રસિદ્ધ છે :-

અરિહંતા અસરીરા, આયરિય ઉવજ્ઞાય મુણિણો ।

પંચક્ષરનિષ્કમ્બો, ઈંકારો પંચપરમિદિ ॥

‘ઈંકાર પંચપરમેષ્ઠી—સ્વરૂપ છે, કારણ કે તે અરિહંત, અશરીરી (સિદ્ધો), આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને મુનિ (સાધુ) એ પંચપરમેષ્ઠીના પ્રથમ અક્ષરોથી નિષ્પન્ન થયેલો છે.’

અહીં થોડી સ્પષ્ટતા કરીએ તો યોગ્ય લેખાશે. પ્રથમ પરમેષ્ઠી અરિહંત છે તથા બીજા પરમેષ્ઠી અશરીરી એટલે સિદ્ધ છે. તેના પ્રથમાક્ષરો લઈએ તો સંધિના નિયમ અનુસાર અ + અ = આ થાય છે. તેમાં ત્રીજા પરમેષ્ઠી આચાર્યનો આ ઉમેરીએ તો આ + આ = આ થાય છે. તેમાં ચોથા પરમેષ્ઠી ઉપાધ્યાયનો હ જોડીએ તો આ + હ = ઓ થાય છે અને તેમાં પાંચમા પરમેષ્ઠી મુનિનો મ્ જોડીએ તો ઓમ્ એવો એકાક્ષરી પવિત્ર મંત્ર બને છે.

અહીં એટલો ખુલાસો આવશ્યક છે કે અન્યત્ર પરમેષ્ઠી શબ્દથી બ્રહ્મા, વિષ્ણુ કે મહેશ સમજવામાં આવે છે, ત્યારે જૈન ધર્મમાં પરમેષ્ઠી શબ્દથી આધ્યાત્મિક વિકાસ દ્વારા

પરમસ્થાનને પ્રાપ્ત થયેલી વ્યક્તિ એમ સમજવામાં આવે છે. જૈન દષ્ટિએ અષ્ટાદશ દોષરહિત, વિશિષ્ટ અતિશયવંત, સર્વજ્ઞ અને સર્વદર્શી એવા ધર્મપ્રવર્તક મહાપુરુષ તે અરિહંત નામના પ્રથમ પરમેષ્ઠી છે. સર્વ કર્મેનો^x ક્ષય કરીને આત્માની વિશુદ્ધ અવસ્થાને પ્રાપ્ત કરનાર પરમાત્મા તે સિદ્ધ લગવંત નામના બીજા પરમેષ્ઠી છે. લોકસમૂહને આચારનું શિક્ષણ આપનાર ત્યાગી વિરાગી મહાત્મા તે આચાર્ય નામના ત્રીજા પરમેષ્ઠી છે. સાધુસંતોને અધ્યાત્મ-શાસ્ત્રોનું જ્ઞાન આપનાર ત્યાગી વિરાગી મહાત્મા તે ઉપાધ્યાય નામના ચોથા પરમેષ્ઠી છે. અને સંયમાદિ સાધન વડે નિર્વાણયોગની સાધના કરનારા ત્યાગી વિરાગી મહાત્મા તે સાધુ નામના પાંચમા પરમેષ્ઠી છે. તેમાં સિદ્ધને માટે અશરીરી અને સાધુને માટે મુનિ એવો વૈકલ્પિક પ્રયોગ છે.

જૈન ધર્મનો એવો આદેશ છે કે શ્રેયસ્ અર્થાત્ આત્મ-કલ્યાણની અભિલાષાવાળાએ આ પાંચ પરમેષ્ઠીનું સતત સ્મરણ કરવું તથા તેમનું ધ્યાન ધરવું.

જૈનોના નવપદાત્મક પ્રસિદ્ધ નમસ્કાર મંત્રમાં આ પાંચ પરમેષ્ઠીને જ નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. જેમકે—

નમો અરિહંતાણં ।

અરિહંતોને (અહંતોને) નમસ્કાર હો.

નમો સિદ્ધાણં ।

^x આત્માની શક્તિનો અવરોધ કરનારા પૌદ્ગલિક અથવા ભૌતિક પદાર્થને કર્મ કહેવામાં આવે છે.

સિદ્ધાંતે (અશરીરીને) નમસ્કાર હો.

નમો આચરિયાણં ।

આચાર્યેને નમસ્કાર હો.

નમો ઉવજ્ઞાયાણં ।

ઉપાધ્યાયેને નમસ્કાર હો.

નમો લોએ સવ્વસાહુણં ।

લોકમાં (સમસ્ત પૃથ્વીમંડલમાં) રહેલા સર્વ સાધુ-
ઓને નમસ્કાર હો.

આ પાંચ નમસ્કારની ફલશ્રુતિરૂપ નીચેનાં ચાર પદો
ચણુ સાથે જ બોલવામાં આવે છે :

एसो पंच-नमुक्कारो,

आ पांचने करेदो नमस्कार,

सव्व-पावप्पणासणो ।

सर्व पापोनो संपूर्ण नाश करनार छे.

मंगलाणं च सव्वेसिं,

अने सर्व मंगलोनुं

पढमं हवइ मंगलं॥

प्रथम मंगल छे.

તાત્પર્ય કે જૈન ધર્મે ઐકારને સતત સ્મરવા યોગ્ય
પંચપરમેષ્ઠી તુલ્ય માનીને તેને અતિ ઉન્નત સ્થાન આપેલું છે.

જૈન ધર્મના મંત્રગ્રંથોમાં કહ્યું છે કે સ્તુતિ, મંત્ર,
વિદ્યા આદિનો પાઠ કરતાં પહેલાં ઐકારનો ઉચ્ચાર કરવો

જોઈએ. તે અંગે શ્રીમેરુતુંગસૂરિવિરચિત સૂરિસુખ્ય
મંત્રકલ્પમાં નીચેના શબ્દો દષ્ટિગોચર થાય છે:

સર્વત્ર સ્તુત્યાદૌ પ્રણવાઃ સ્વપરેષુ શાન્તિતુષ્ટિકૃતે ।

‘ સર્વત્ર સ્તુતિ આદિમાં સ્વપરના કલ્યાણનિમિત્તે થતાં
શાંતિકર્મ અને તુષ્ટિકર્મમાં પ્રણવો હોય છે. ’

ખીજા સૂરિમંત્રમાં પણ આ વસ્તુનો ખાસ નિર્દેશ
કરવામાં આવ્યો છે. જેમકે—

एवं ज्ञात्वा सर्वस्तुतिपदप्रारम्भे विद्याविभागप्रारम्भे ओमिति
सर्वलोकस्यात्मनश्च शान्ति-पुष्टि-ऋद्धि-वृद्धि-स्फूर्ति-शिवायो-
च्चारणीयः ।

‘ એમ જાણીને સર્વ સ્તુતિપદના પ્રારંભમાં તથા
વિદ્યાવિભાગના પ્રારંભમાં સર્વલોકની તથા પોતાની શાંતિ,
પુષ્ટિ, ઋદ્ધિ, વૃદ્ધિ, સ્ફૂર્તિ (મંત્રદ્વારા પ્રાપ્ત થતી એક વિશિષ્ટ
શક્તિ) અને કલ્યાણ માટે ઈંનો ઉચ્ચાર કરવો. ’

મંત્રવિશારદ શ્રી સિંહતિલકસૂરિએ તેમની પ્રસિદ્ધ કૃતિ
શ્રીમંત્રરાજ-રહસ્યમાં કહ્યું છે કે—

अहं देहाचार्योपाध्यायमुनीन्द्रपूर्ववर्णोत्थः ।

प्रणवः सर्वत्रादौ ज्ञेयः परमेष्ठि-संस्मृत्यै ॥ ૩૧૪ ॥

‘ અહંત, અદેહ (અશરીરી-સિદ્ધ), આચાર્ય, ઉપા-
ધ્યાય અને મુનીન્દ્રના પૂર્વ વર્ણોથી બનેલો પ્રણવ અર્થાત્
ઈંકાર પરમેષ્ઠીના સ્મરણ અર્થે સર્વત્ર આદિમાં લખવો. ’

તાત્પર્ય કે ઈંકાર સર્વ મંત્રોની આદિમાં બોલવા

યોગ્ય છે, એ વાતનો જૈન ધર્મે પણ સ્વીકાર કર્યો છે અને સર્વ મંત્રો તથા વિદ્યાના પાઠો યોગ્યતા વખતે આ નિયમનો અમલ કરવામાં આવે છે. અન્ય માંગાલિક પ્રસંગોએ જૈન ધર્મમાં સામાન્ય રીતે નમસ્કારમંત્રનો પાઠ કરવામાં આવે છે, પરંતુ તેમાં ગલિત રીતે ઈકાર રહેલો છે, તેનું વિસ્મરણ કરવા જેવું નથી.

જૈન ધર્મમાં ઈકારનું ચિંતન કરવાનો અર્થાત્ ધ્યાન કરવાનો ઉપદેશ પણ અપાયેલો છે. તે અંગે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમાં જણાવ્યું છે કે—

તથા હૃત્પદ્મમધ્યસ્થં શબ્દબ્રહ્મૈકકારણમ્ ।

સ્વરવ્યંજનસંવીતં વાચકં પરમેષ્ઠિનઃ ॥

મૂર્દ્ધસંસ્થિતશીતાંશુકલામૃતરસપ્લુતમ્ ।

કુમ્ભકેન મહામન્ત્રં પ્રણવં પરિચિન્તયેત્ ॥

‘તથા હૃદયકમલમાં રહેલા સમગ્ર શબ્દપ્રદાની ઉત્પત્તિનું એક કારણ, સ્વર તથા વ્યંજનસહિત પંચપરમેષ્ઠી પદવાચક તથા મસ્તકમાં રહેલી ચંદ્રકલામાંથી ઝરતા અમૃતના રસે કરી ભીંજતા મહામંત્ર પ્રણવને કુંભક કરીને અર્થાત્ શ્વાસોચ્છ્વાસ રોકીને ચિંતવવો.’

આ વિધાન તો વૈદિક પરંપરાને ઘણું જ મળતું છે અને ઈકારની એક મહામંત્ર તરીકે પ્રતિષ્ઠા કરનારું છે.

જૈન શાસ્ત્રોમાં એમ પણ કહ્યું છે કે, અંતસમયે શુદ્ધ ભાવથી નમસ્કારમંત્ર ગણવો, તેની રિથિતિ ન હોય તો પરમેષ્ઠીપદને અનુસરનારા અ સિ આ ચ સા એ પાંચ અક્ષરોને

સ્મરવા અને તેમ કરવાનું અનુકૂળ ન હોય તો માત્ર ઈંકારને જ સ્મરવો, કારણ કે તે પંચપરમેષ્ઠી સ્વરૂપ જ છે.

જૈન મંત્રોમાં ઈંકારનો સેતુ અને બીજાં તરીકે વ્યાપક ઉપયોગ થાય છે તથા દેવપ્રતિષ્ઠાદિ સમયે વેદિકા ઉપર તેનું મનોહર સુંદર ચિત્ર આલેખવામાં આવે છે.

અમે કેટલાક મુનિઓને ઈંકારની વિશિષ્ટ ઉપાસના કરતા જોયા છે અને તેનાથી શીઘ્ર કાવ્યત્વ આદિ શક્તિઓ પ્રાપ્ત થયેલી નિહાળી છે.

શ્રી સંમતલદ્રાચાર્યે^૧ ઈંકારનો મહિમા દર્શાવવા માટે બાર શ્લોકોથી શોભતું એક સુંદર સ્તોત્ર બનાવ્યું છે, તે પાઠકોની જાણ માટે અહીં રજૂ કરીએ છીએ.

ઈંકારસ્તોત્ર

પ્રણવસ્ત્વં પરબ્રહ્મન્ લોકનાથો જિનેશ્વરઃ ।

કામદસ્ત્વં મોક્ષદસ્ત્વં ઈંકારાય નમો નમઃ ॥ ૧ ॥

‘હે ઈંકાર ! તું પ્રણવ છે, તું પરબ્રહ્મ છે, તું લોકનાથ છે અને તું જ જિનેશ્વર છે. વળી સંસારની સર્વ કામનાઓ પૂરી કરનારો છે તથા મોક્ષસુખને આપનારો છે. એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

પીતવર્ણઃ શ્વેતવર્ણો રક્તવર્ણો હરિદ્વરઃ ।

કૃષ્ણવર્ણો મતો દેવઃ ઈંકારાય નમો નમઃ ॥ ૨ ॥

‘હે ઈંકાર ! તું પીતવર્ણનો, શ્વેત વર્ણનો, રક્તવર્ણનો, ધૂમ્રવર્ણનો તથા કૃષ્ણવર્ણનો એમ પાંચ વર્ણનો દેવ મનાયેલો છે. તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

તાત્પર્ય કે ઐક્ય રૂપી દેવનું આ પાંચ વર્ણો વડે
ધ્યાન ધરવામાં આવે છે. તેનું કલ આગળ સાતમી તથા
આઠમી ગાથામાં બતાવશે.

નમસ્ત્રિભુવનેશાય રજોઽપોહાય ભાવતઃ ।

પશ્ચદેવાય શુદ્ધાય ઐક્યારાય નમો નમઃ ॥ ૩ ॥

‘હે ઐક્ય ! તું ત્રિભુવનનો સ્વામી છે અને ભાવથી
કર્મરૂપી રજનું હરણ કરનારો છે. વળી તું (પંચપરમેષ્ઠી
સ્વરૂપ હોવાથી) પંચદેવ તરીકે વિખ્યાત છે અને (તાત્વિક
દૃષ્ટિએ) અતિ શુદ્ધ છે. એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ
નમસ્કાર હો.’

માયાદયે નમોઽન્તાય પ્રણવાન્તર્મયાય ચ ।

વીજરાજાય હે દેવ ! ઐક્યારાય નમો નમઃ ॥ ૪ ॥

‘હે દેવ ! તું માયાબીજની એટલે હ્રીંકારની આદિમાં
રહેનારો છે, તારા છેડે નમઃ પદ લાગે છે અને તું પ્રણવમય
છે. એવા બીજરાજસ્વરૂપ તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

આ સ્તુતિ ‘ઐ હ્રીં નમઃ ।’ એ મંત્રને ઉદ્દેશીને
કરાઈ છે. આ મંત્રની હ્રીંકારવિદ્યા તરીકે વિશેષ પ્રસિદ્ધિ
છે. અને તે અચિંત્ય કલને આપનારી છે. આ ગ્રંથના બીજા
અંકમાં તેની ઉપાસનાનો વિસ્તૃત વિધિ દર્શાવેલો છે.

ઘનાન્ધકારનાશાય ચરતે ગગનેઽપિ ચ ।

તાલુરન્ધ્રસમાયાતે સમ્પ્રાપ્તાય નમો નમઃ ॥ ૫ ॥

‘હું ઐકાર ! તું અજ્ઞાનરૂપી ગાઢ અંધકારનો નાશ કરનારો છે અને બ્રહ્મરંધ્રમાં પણ વિચરણ કરે છે. અને જેઓ જપ-સ્મરણ વડે તાલુરંધ્રમાં લાવે છે, તેમને તું પ્રાપ્ત થાય છે, એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

गर्जन्तं मुखरन्ध्रेण ललाटान्तरसंस्थितम् ।

विधानं कर्णरन्ध्रेण प्रणवं तं वयं नमः ॥ ६ ॥

‘વળી મુખરંધ્રમાં ગર્જતા, લલાટના મધ્ય ભાગમાં સ્થિર થતા અને કર્ણરંધ્રથી ઢંકાતા એવા હું પ્રણવ ! તને અમે નમસ્કાર કરીએ છીએ.’

ઐકારનું વિધિસર ઉચ્ચારણ કરીએ છીએ ત્યારે તે મુખરંધ્રમાં ગાજવા લાગે છે; લલાટના મધ્ય ભાગમાં તેનું ધ્યાન ધરીએ છીએ, ત્યારે ત્યાં સ્થિર થાય છે; અને કાનના બે છિદ્રો પર હાથ દઈએ ત્યારે તેનો સ્વાભાવિક નાદ સાંભળવામાં આવે છે.’

श्वेते :शान्तिकपुष्प्याख्यांऽनवद्यादिकराय च ।

पीते लक्ष्मीकरायापि ॐकाराय नमो नमः ॥ ७ ॥

‘હું ઐકાર ! શ્વેત વર્ણુથી ધ્યાન ધરતાં નિર્દોષ શાંતિ, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ કરનાર તથા પીત વર્ણુથી ધ્યાન ધરતાં લક્ષ્મી આપનાર એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

रक्ते वश्यकरायपि कुष्णे शत्रुक्षयकृते ।

धूम्रवर्णे स्तम्भनाय ॐकाराय नमो नमः ॥ ८ ॥

‘હે ઐકાર ! રક્તવર્ણીથી ધ્યાન ધરતાં વશીકરણ કરનાર, કૃષ્ણવર્ણીથી ધ્યાન ધરતાં શત્રુનો નાશ કરનાર તથા ધૂમ્રવર્ણીથી ધ્યાન ધરતાં સ્તમ્ભન કરનાર, એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

ब्रह्मा विष्णुः शिवो देवो गणेशो वासवस्तथा ।

सूर्यचन्द्रस्त्वमेवातः ॐकाराय नमो नमः ॥ ९ ॥

‘હે ઐકાર ! તુંજ બ્રહ્મા છે, તુંજ વિષ્ણુ છે, તુંજ શિવ છે, તુંજ દેવ છે, તુંજ ગણેશ છે, તુંજ ઇન્દ્ર છે, તુંજ સૂર્ય છે અને તુંજ ચન્દ્ર છે. એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

તાત્પર્યકે આ સર્વ વસ્તુઓમાં તુંજ વ્યાપીને રહેલો છે અથવા આ બધાં તારાં જ સિન્ન સિન્ન સ્વરૂપો છે.

न जपो न तपो दानं न व्रतं संयमो न च ।

सर्वेषां मूलहेतुस्त्वं ॐकाराय नमो नमः ॥ १० ॥

‘સર્વ સિદ્ધિઓનું મૂળ જપ નથી, તપ નથી, દાન નથી, વ્રત નથી, સંયમ નથી, પણ હે ઐકાર ! તું જ છે. એવા તને મારો પુનઃ પુનઃ નમસ્કાર હો.’

इति स्तोत्रं जपन् वाऽपि पठन् विद्यामिमां पराम् ।

स्वर्ग मोक्षपदं धत्ते विद्येयं फलदायिनी ॥ ११ ॥

‘આ સ્તોત્રને જપતો અથવા આ પરમ વિદ્યાનો પાઠ કરતો મનુષ્ય સ્વર્ગ અથવા મોક્ષપદને પામે છે. ખરેખર આ ઐકાર વિદ્યા શ્રેષ્ઠતાને આપનારી છે.’

કરોતિ માનવં વિજ્ઞમજ્ઞં માનવિવર્જિતમ્ ।

સમાનં સ્યાત્ પંચસુગુરોર્વિઘ્નૈકા સુસ્વદા પરા ॥ ૧૨ ॥

‘આ ઈંકાર વિદ્યા અજ્ઞાન મનુષ્યને વિદ્વાન કરે છે તથા માનવિહીનને માનવાળો કરે છે. પંચ સુગુરુઓના પ્રથમાક્ષરોથી નિષ્પન્ન થયેલી આ વિદ્યા અદ્વિતીય અને પરમ સુખદાયક છે.’

પંચ સુગુરુ એટલે પંચપરમેષ્ઠી. તેમના પ્રથમ અક્ષરોથી આ મંત્ર કેવી રીતે નિષ્પન્ન થાય છે, તે આ પ્રકરણના ‘પ્રારંભમાં જ સમજાવેલું’ છે.

દૂકમાં જૈન ધર્મે પણ ઈંકારનો એક મહાન મંત્ર તરીકે સ્વીકાર કરેલો છે અને તેની ઉપાસના કરવામાં તે ગૌરવ માને છે.

જૈન ધર્મે ઈંકારની જે આકૃતિ માનેલી છે, તેનો ખ્યાલ સામેના ચિત્ર પરથી આવી શકશે.

ઔંકારનો જપ કરતાં પહેલાં કોઈ સાધક-ઉપાસક આ ગાયત્રીનો ૨૪ કે ૧૦૮ વાર પાઠ કરે તો લાલ થવા સંભવ છે. જેની આંતરિક શ્રદ્ધા ગાયત્રી પર વિશેષ છે, તેણે તો આ પાઠ અવશ્ય કરવો.

પ્રણવકલ્પમાં ઔંકારના એક ચંત્રનું વર્ણન પણ આવે છે અને શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે યોગશાસ્ત્રમાં ઔંકારના એક ચંત્રનું વર્ણન કરેલું છે, તેનો પ્રયોગ કોઈ ઉપાસક કરવા ધારે તો તેથી લાલ થવા સંભવ છે, પણ તે કરવો જ જોઈએ એવું નથી; એટલે જ અમે ઉપાસનાવિધિમાં તેનો ખાસ નિર્દેશ કરેલો નથી. મૂળ તો મનને સ્થિર કરવા માટે જ ચંત્રનું આયોજન છે અને ઔંકારની આકૃતિ પણ એક ચંત્રરૂપ જ છે, એટલે ચિત્તની સ્થિરતાપૂર્વક તેનું ચિંતન કરવાથી-ધ્યાન ધરવાથી ચંત્રનો હેતુ સરે એમ છે.

કેટલાક ‘સોહં’ મંત્ર પર ખૂબ ભાર મૂકે છે અને તેનો અહર્નિશ જપ કરવાનો ઉપદેશ આપે છે, પણ અનુભવીઓનું કથન છે કે ‘સોહં’ મંત્રનું ઉચ્ચારણ પણ છેવટે ઓ + અમ્ = ઓમ્ એ પ્રકારે ઔંકારમાં જ પરિણમે છે, એટલે તે બેમાં વાસ્તવિક કંઈ ભેદ નથી. તંત્રકારો પણ હં માંથી સ અને હ નો લોપ થતાં ઓમ્-ઔંકાર અવરહો છે, એમ માનીને એ બંનેની એકવાક્યતાનું પાલન કરે છે.

એ તો સુર પાઠકો જાણતા જ હશે કે આપણે શ્વાસ ત્યારે સો અને મૂકીએ ત્યારે-હં એવો અવાજ થાય

છે અને એ રીતે આપણા શરીરમાં નિરંતર ‘સોડહં’ નો જપ થતો રહે છે, પણ તેનું જ્ઞાન થાય અને તેનો અર્થ સમજાય તેની જ મહત્તા છે. સોડહં મંત્રમાં સઃ અને અહં એવાં બે પદો છે. તેમાં સઃ નો અર્થ તે અને અહં નો અર્થ હું થાય છે. તાત્પર્ય કે ‘તે હું જ છું’ એવો સોડહં મંત્રનો અર્થ છે અને તે સુસજ્જનોએ સારી રીતે વિચારવા યોગ્ય છે.

તે એટલે અખિલ વિશ્વમાં વ્યાપી રહેલા પરબ્રહ્મ, પરમેશ્વર કે પરમાત્મા. મારા હૃદયમાં પણ તે જ બિરાજી રહ્યા છે, એટલે તે અને હું જૂદા નથી, તે હું જ છું. મેં અત્યાર સુધી પરમાત્મા અને મારી વચ્ચે ભેદ રાખ્યો, તે એક પ્રકારનો ભ્રમ હતો અથવા તો અવિદ્યા કે અજ્ઞાનનું પરિણામ હતું. હવે મારો તે ભ્રમ ટળી ગયો છે, એટલે તે અને હુંમાં કોઈ ભેદ માનીશ નહિ. ‘તે હું જ છું’ એ ભાવમાં સદા મગ્ન રહીશ.

ઐક્યરના ચિંતનથી પણ મનમાં—હૃદયમાં આવાજ ભાવો પ્રગટે છે, એટલે તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ તેમાં ભેદ માનેલો નથી.

સોડહં મંત્ર અરુણલિતપણે બોલાતો હોય તો હંસો હંસો એવો શબ્દ શ્રવણગોચર થાય છે, તેથી તેને હંસમંત્ર પણ કહે છે. આ મંત્રના સતત ઉચ્ચારણથી સર્પનું ઝેર ઉતરી જાય છે, તેના કેટલાક દાખલાઓ જૈન શાસ્ત્રોમાં નોંધાયેલા છે.

કોઈ પણ ધર્મ કે સંપ્રદાયનો મનુષ્ય ઐક્યરને પોતાના ઇષ્ટદેવ માનીને તેની ઉપાસના કરે તો તેને તે પ્રકારનું ક્ષણ

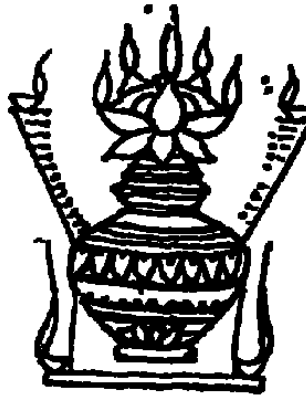
મળે છે અને તેનું જીવન કૃતાર્થ થાય છે. ઈંકારની આ મોટામાં મોટી ખૂબી છે અને તેથી જ આજે સમસ્ત વિશ્વમાં તેનો મહિમા પ્રસરેલો છે.

ઈંકારની નિત્ય નિયમિત ઉપાસના થાય એ અત્યંત ઇચ્છવા યોગ્ય છે, પણ કદી તેમ ન બની શકે તો રજા કે અવકાશના સમયમાં અથવા તો અમુક દિવસો ફાજલ પાડી શકાય એવા હોય ત્યારે ઈંકારની ઉપાસના શરૂ કરી દેવી અને તેનો સવા લક્ષ જપ કરી નાખવો તથા શક્તિ પ્રમાણે ધ્યાન ધરતાં રહેવું તો પણ અનેક પ્રકારના લાભો થવા સંભવ છે. એક કવિએ કહ્યું છે કે ‘ક્રિયાસિદ્ધિઃ સત્ત્વે વસતિ મહતાં નોપકરણે’ મહાન પુરુષોના કાર્યની સિદ્ધિનો આધાર ઉપકરણો અર્થાત્ સાધન-સંયોગો પર નહિ, પણ તેમના સત્ત્વ એટલે બલ અને પરાક્રમ ઉપર છે.’ આ વસ્તુનો ખ્યાલ રાખીને કેટલીક અગવડો હોય તો પણ દૈનિક સંકલ્પપૂર્વક ઈંકારનો જપ કરતા રહેવાથી માનવજીવનને સાર્થક કરી શકાશે.

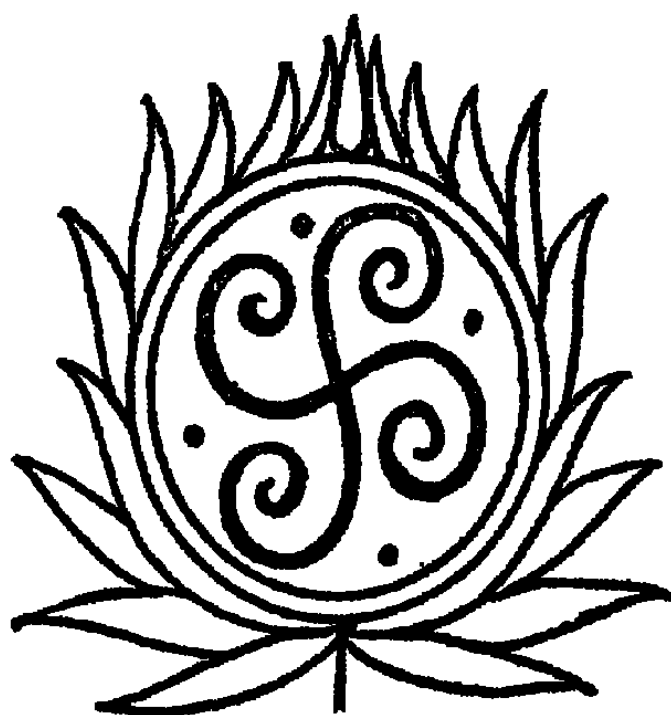
એક મંત્રવિશારદે કહ્યું છે કે ‘ઈંકાર એ સર્વ મંત્રોના રાજા છે. એ એક જ મંત્ર એવો છે કે જેને સમસ્ત સંસારના સર્વ ધર્મોએ ઉચ્ચ આસન આપ્યું છે. આલોક અને પરલોકની કોઈ પણ કામના એવી નથી કે જે ઈંકારના જપથી પૂર્ણ થાય નહિ. એના જપથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ પ્રાપ્ત થાય છે અને મનુષ્ય દેવતા બની જાય છે.’

અમે પણ ઈકાર વિષે આવો જ અભિપ્રાય દર્શાવેલો છે અને તેના માહાત્મ્યનું વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે, તે પાઠકો પુનઃ પુનઃ વાંચે—વિચારે.

ઈકારની ઉપાસના સ્વ-પર-કલ્યાણકારી નીવડો, એવી ભાવના સાથે આ મંત્રચિંતામણિ ગ્રંથનો પ્રથમ ખંડ પૂરો કરીએ છીએ.

અંડ બીજે
હૈંકાર
અને તેની
ઉપાસના

[૧]

હ્રીંકારનો મહિમા

ઐંકાર એ સિદ્ધિસાધન છે, તેમ હ્રીંકાર પણ સિદ્ધિ-સાધન છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો ઐંકારની જેમ હ્રીંકારરૂપી મંત્રબીજની વિધિપૂર્વક સાધના, આરાધના કે ઉપાસના કરવાથી અનેક પ્રકારની સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી શકાય છે અને અભ્યુદયરૂપી ગિરિરાજના ઉચ્ચતમ શિખર પર આરોહણ કરી શકાય છે.

અહીં એવો પ્રશ્ન થવા સંભવ છે કે ‘જો બંને સાધનો સમાન પરિણામ લાવનારાં હોય તો બીજા સાધનની આવશ્યકતા શી?’ તાત્પર્ય કે એ અવસ્થામાં બીજું સાધન અનાવશ્યક ઠરે છે અને તેથી તેનું વર્ણન કે વિવેચન કરવાની જરૂર રહેતી નથી. પરંતુ આ પ્રશ્નનો ઉત્તર એ છે કે ‘ધ્યેય તો સદા એક જ હોય છે, પણ તેની પ્રાપ્તિ કરાવનારાં સાધનો સદા એક પ્રકારનાં હોતાં નથી; એટલે કે તે વિવિધ પ્રકારનાં હોય છે અને તે અમુક પરિસ્થિતિ પરત્વે નિર્માણ

થયેલાં હોઈ તેમાંનાં કેઈને પણ અનાવશ્યક અર્થાત્ બીન-જરૂરી લેખી શકાતાં નથી.

આજે વિમાનો હોવા છતાં મોટરો ચાલે છે, મોટરો હોવા છતાં ઘોડાગાડીઓ ચાલે છે અને ઘોડાગાડીઓ હોવા છતાં બળદગાડાં પણ ચાલે છે, કારણ કે સ્થાન પરત્વે તે દરેકની આવશ્યકતા છે.

એક નગરમાં દાખલ થવાના આઠ દરવાજા હોય તો તેમાંના કેને આવશ્યક અને કેને અનાવશ્યક કહીએ ? જૂદી જૂદી દિશાઓમાંથી આવનાર મનુષ્યોને માટે તે દરેકનો ખાસ ઉપયોગ હોય છે. જો નગરમાં દાખલ થવાનો એક જ દરવાજો હોય તો કેવી પરિસ્થિતિ નિર્માણ થાય ? તેની કલ્પના કરવાનું કામ જરાયે અઘરું નથી.

તાત્પર્ય કે હ્રીંકારની ઉપાસના ઐંકારની ઉપાસના જેવું જ પરિણામ લાવનારી હોવા છતાં તેને પોતાની વિશેષતા છે અને તેથી જ પુરાતનકાલથી માંડીને આજ સુધીમાં અનેક મહાપુરુષોએ તેની અનન્ય મને આરાધના કરેલી છે.

દેવી ભાગવતમાં કહ્યું છે કે—

પુરા કૃતયુગે રાજન્ ગાયત્રીજયતત્પરાઃ ।

તારહલ્લેખયોશ્વાપિ જપે નિષ્ણાતમાનસાઃ ॥

‘હે રાજન્ ! પહેલાં કૃતયુગમાં દ્વિજો ગાયત્રીનો જપ કરવામાં તત્પર હતા, તેમ જ તાર એટલે ઐંકાર અને હલ્લેખા એટલે હ્રીંકાર, તેનો જપ કરવામાં પણ નિષ્ણાત માનસવાળા હતા.’

તાત્પર્ય કે હ્રીંકારની જેમ હ્રીંકારની ઉપાસના પણ આ દિવ્ય ભૂમિમાં ઘણા પ્રાચીન કાલથી ચાલુ હતી અને ઉચ્ચ કેટિના સાધકો-ઉપાસકો તેમાં ઘણો રસ લેતા હતા.

અમારી સમજ પ્રમાણે હ્રીંકાર-ઉપાસનાની આ પરં-પરા એક યા બીજા સ્વરૂપે અવિચ્છિન્ન ચાલુ રહેલી છે અને આજે પણ કેટલાક સાધકો-ઉપાસકો તેની ઉપાસના અનન્ય મને કરી રહેલ છે. હજી થોડાં વર્ષો પહેલાં જ મહારાષ્ટ્ર-નાશિકમાં એક ઉપાસક હ્રીંકાર મંત્રની અખંડ ઉપાસના કરીને વચનસિદ્ધ મહાપુરુષની કેટિમાં ખિરાળ્યા હતા. તેમણે હ્રીંકારનો પ્રસાદ આપીને અનેક દુઃખિયાઓનાં દુઃખો તથા રોગિઓના રોગો મટાડ્યા હતા, તેમ જ પોતાના શિષ્યસમૂહને પણ હ્રીંકાર મંત્રની દીક્ષા આપી હતી. અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે તેમના શિષ્યોએ પણ હ્રીંકારની ઉપાસનાના બળે કેટલીક સિદ્ધિઓ મેળવી હતી અને તેનો લોકકલ્યાણ અર્થે ઉપયોગ કર્યો હતો.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ જણાવી દઈ એ કે મદ્રાસ હાઈકોર્ટના નિવૃત્ત જજ મી. જ્જોન વુડ્રોકે કે જેમણે પાછળથી આર્થર એવેલોનના સાંકેતિક નામથી અનેક તંત્રગ્રંથોનું અંગ્રેજી ભાષામાં સંપાદન કર્યું, તેમને મંત્ર-તંત્રશાસ્ત્રમાં શ્રદ્ધા ઉત્પન્ન કરાવનાર તાંત્રિક પંડિત હ્રીંકારના ઉપાસક હતા અને તેમણે ર્ષ અગ્નિબીજનો પ્રયોગ કરીને થોડી જ વારમાં લાકડામાં અગ્નિ ઉત્પન્ન કરી બતાવ્યો હતો. આ

પરથી હ્રીંકારની ઉપાસનાનું સામર્થ્ય તથા તેનો મહિમા સમજી શકાશે.

૨. ઐકાર તથા હ્રીંકારમાં જે સમાનતા તથા વિશેષતા રહેલી છે, તેનો નિર્દેશ દેવી ભાગવતના સાતમા સ્કંધમાં આ પ્રમાણે કરવામાં આવ્યો છે :

ઓમિત્યેકાક્ષરં બ્રહ્મ તદેવાહુશ્ચ હ્રીંમયમ્,
દ્વે વીજે મમ મન્ત્રૌ સ્તો મુખ્યત્વેન સુરોત્તમે ।
તત્રૈકભાગઃ સમ્પ્રોક્તઃ સચ્ચિદાનન્દનામકઃ,
માયાપ્રકૃતિસંજ્ઞસ્તુ દ્વિતીયો ભાગ ઈરિતઃ ॥

‘(ભાગવાન શિવ પાર્વતીને ઉદ્દેશીને કહે છે કે) હે મહાદેવી ! ઐ એ એક અક્ષર બ્રહ્મનો વાચક છે અને તેને જ હ્રીંમય કહેવો છે. આ બંને બીજો મુખ્યત્વે મારા મંત્રો છે. તેમાંનો એક ભાગ સચ્ચિદાનંદ નામનો છે અને બીજો ભાગ માયા-પ્રકૃતિસંજ્ઞ છે.’

તાત્પર્યકે ઐકાર અને હ્રીંકાર તાત્ત્વિક દૃષ્ટિએ ભિન્ન નથી, કારણ કે તે બંને બ્રહ્મના વાચક છે. (અન્યત્ર કહેવાયું છે કે ‘હ્રીમિતિ સર્વશક્તિસર્વાધિષ્ઠાનબ્રહ્મબોધકમ્-હ્રીંકાર એ સર્વ શક્તિમાન અને સર્વમાં વિરાજમાન બ્રહ્મનો બોધક છે.’) પરંતુ તેમાંનો પ્રથમ ભાગ એટલે ઐકાર મુખ્યત્વે સચ્ચિદાનંદ સ્વરૂપ પ્રત્યે લઈ જનારો છે, જ્યારે બીજો ભાગ એટલે હ્રીંકાર માયા કે પ્રકૃતિની અપાર લીલાને દર્શાવનારો છે. તંત્રવિશારદોએ હ્રીંકારને તંત્રપ્રણવ, શક્તિપ્રણવ તથા

દેવીપ્રણવની સંજ્ઞા આપીને તેનો મહિમા ખૂબ વધાર્યો છે તથા સ્પષ્ટ શબ્દોમાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે ‘ગુહ્યાદ્ ગુહ્યતરો મન્ત્રો વાઙ્મઠાચિન્તામણિઃ સ્મૃતઃ ।—હ્રીં કાર એ ગુહ્યમાં ગુહ્ય મંત્ર છે અને તે મનુષ્યોના મનોરથો પૂર્ણ કરવામાં ચિંતામણિરત્ન સમાન છે.’ વળી તેમણે ભગવાન શંકરના મુખે એમ પણ કહેવડાવ્યું છે કે ‘માયાવીજં હિ મુખ્યો મે મન્ત્રઃ પ્રિયકરઃ સદા—અર્થાત્ હ્રીં કાર એ મારો મુખ્ય મંત્ર છે અને તે મને સદા પ્રિય છે.’

આમ છતાં ઈંકારને પુરુષપ્રણવ અને હ્રીં કારને પ્રકૃતિ—પ્રણવ માનવાનું વલણ વિશેષ રહ્યું છે અને તેથી અનેક મંત્રોની આગળ ‘ઈં હ્રીં’ એ બે મંત્રાક્ષરોને જોડી દેવામાં આવ્યા છે. વળી કેટલાક સ્થળે આઘશક્તિ કે મહાશક્તિને ઈંકારમયી અને હ્રીં કારમયી એમ ઉભય સ્વરૂપવાળી માનવામાં આવી છે. જેમકે—

નમઃ પ્રણવરૂપાયૈ, નમો હ્રીંકારમૂર્તયૈ ।

નાના મન્ત્રાત્મિકાયૈ તે, કરુણાયૈ નમો નમઃ ॥

+ + + +

હવે તંત્રગ્રંથોમાં હ્રીં કારની જે સ્તવનાઓ થયેલી છે, જે મહિમા ગવાયેલી છે, તેના પર એક દૃષ્ટિપાત કરી લઈએ.

હ્રીં કારવિદ્યાસ્તવનમાં કહ્યું છે કે—

કિં મન્ત્રયન્ત્રૈર્વિવિધાગમોક્તૈ—

દુઃસાધ્યસંશીતિફલાલ્પલાભૈઃ ।

સુસેવ્ય-સઘઃ ફલચિન્તિતાર્થા-

ઽધિકપ્રદશ્વેતસિ ચેત્ત્વમેકઃ ॥

‘સુખે સાધી શકાય એવો અને ચિંતવ્યા કરતાં પણ અધિક તેમજ શીઘ્ર ફળ દેનારો તું એક જો ચિંતમાં વિદ્યમાન છે, તો પછી લિપ્ત લિપ્ત આગમોએ (તંત્રશાસ્ત્રોએ) નિર્દેશોલા હુઃસાધ્ય તેમજ સંદિગ્ધ ફળવાળા અને અલ્પ લાભવાળા અન્ય મંત્રો અને યંત્રોથી શું?’

ચૌરારિ-મારિ-ગ્રહ-રોગ-ભૂતા

ભૂતાદિદોષાનલ-બન્ધનોત્થાઃ ।

મિથઃ પ્રભાવાત્ તવ દૂરમેવ

નશ્યન્તિ મારિન્દ્રવાદિ ચેમાઃ ॥

‘સિંહની ગર્જનાથી હાથીઓ જેમ દૂર નાશી જાય છે, તેમ તારા પ્રભાવથી ચોર, શત્રુ, મરડી, ગ્રહો, રોગ, આમડીનાં દંદોં (કરોળિયા આદિ), ભૂતનો વળગાડ તથા અગ્નિ અને બંધનથી ઉત્પન્ન થતા ભયો દૂર નાશી જાય છે.’

પ્રાપ્નોત્યપુત્રઃ સુતમર્થહીનઃ,

શ્રીદાયતે પત્તિરપીશતીહ ॥

દુઃસ્વી સુસ્વી ચાથ ભવેન્ન કિં કિં

ત્વદ્ગુણચિન્તામણિચિન્તિતેન ॥

‘ચિંતામણિ સમાન તારા રૂપનું ચિંતન કરવાથી શું શું પ્રાપ્ત થતું નથી? જેને પુત્ર નથી, તે પુત્ર પામે છે; જેની પાસે ધન નથી, તે ધનવાન થાય છે; સેવક પણ સ્વામી બને છે અને દુઃખી હોય તે સુખી થાય છે.’

પુષ્પાદિજાપામૃતહોમપૂજા
ક્રિયાધિકારઃ સકલોઽસ્તુ દૂરે ।
યઃ કેવલં ધ્યાયતિ વીજમેવ
સૌભાગ્યલક્ષ્મીર્વૃણુતે સ્વયં તમ્ ॥

‘પુષ્પો વગેરેથી જપ, ઘીનો હોમ, પૂજા વગેરે ક્રિયાનો સમગ્ર અધિકાર દૂર રહો, પણ કેવલ તારા બીજનું ધ્યાન ધરનારને સૌભાગ્ય તથા લક્ષ્મી સ્વયં વરે છે.’

ત્વત્તોઽપિ લોકાઃ સુકૃતાર્થકામ—
મોક્ષાન્ પુમર્થીશ્ચતુરો લભન્તે ।
યાસ્યન્તિ યાતા અથ યાન્તિ યે તે
શ્રેયઃપદં ત્વન્મહિમાલવઃ સઃ ॥

‘તારા પ્રભાવથી લોકો ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ રૂપ ચાર પુરુષાર્થોને પ્રાપ્ત કરે છે. અને જેઓ મોક્ષ પ્રાપ્ત કરશે, કરી ગયા તથા કરે છે, તે તારા મહિમાનો અંશમાત્ર છે.’

કલ્યાણવૃષ્ટિસ્તોત્રમાં* કહ્યું છે કે—

હ્રીંક્લારમેવ તવ નામ ગૃણન્તિ વેદાઃ,
માતસ્ત્રિકોણનિલયે ત્રિપુરે ત્રિનેત્રે ।
યત્સંસ્મૃતૌ યમમટાદિભયં વિહાય,
દીવ્યન્તિ નન્દનવને સહલોકપાલૈઃ ॥

‘ત્રિકોણમાં નિવાસ કરનારી, ત્રિપુરા તરીકે ઓળખાતી,

* આ સ્તોત્ર શ્રી શંકરાચાર્યે રચેલું છે.

ત્રણ નેત્રવાળી હે માતા ! વેદો હ્રીંકારના રૂપમાં તારા નામનું કથન કરે છે. તે હ્રીંકારનું સ્મરણ કરવાથી ચમરાજના સેવકોના ભયથી મુક્ત થઈ (સ્મરણ કરનારા લોકો) લોકપાલોની સાથે (સ્વર્ગમાં રહેલા) નંદનવનમાં કીડા કરે છે.’

હ્રીં હ્રીમિતિ પ્રતિદિનં જપતાં જનાનાં,
કિં નામ દુર્લભતરં ત્રિપુરાધિવાસે ! ॥
માલા—કિરીટ—મદવારણ—માનનીયાં—
સ્તાન્ સેવતે મધુમતી સ્વયમેવ લક્ષ્મીઃ ॥

‘હે ત્રિપુરમાં વાસ કરનારી ભગવતી ! આ જગતમાં ‘હ્રીં હ્રીં’ આ રીતે પ્રતિદિન જપ કરનાર મનુષ્યો માટે કઈ વસ્તુ એવી છે કે જે દુર્લભ હોય ? માનનીય એવા તે જપ કરનારાઓની માલા, મુકુટ અને મદવાળા હાથીઓ વડે મધુમતી લક્ષ્મી સ્વયં સેવા કરે છે.’

હ્રીંકારમેવ તવ ધામ તદેવ રૂપં,
ત્વન્નામ સુન્દરિ સરોજનિવાસમૂલે ।
ત્વત્તેજસા પરિણતં જગદાદિમૂલં,
સક્તં તનોતુ સરસીરૂહસક્તમસ્ય ॥

‘હે માતા ! તારું ધામ અને રૂપ તથા નામ માત્ર હ્રીંકાર જ છે. હે કમલમાં વસનારી ! તારા તેજથી પરિણત આ હ્રીંકાર મંત્ર જગતનું આદિ મૂલ છે. તે કમલના સંગમની સંગતિ કરનારો થાઓ.’

તારાકર્પૂરરાજ સ્તોત્રમાં* કહ્યું છે કે—

વ્યોમાર્ણં વામનેત્રાન્વિતમનલયુતં વિન્દુચન્દ્રાર્ધયુક્તં
બીજં તે ગુહ્યમેતત્ ત્રિભુવનજનનિ ત્રિક્ષણે યે જપન્તિ ।
તેષાં વક્ત્રારવિન્દે વિહરતિ મધુરા ગદ્યપદ્યાવલી ગી-
ર્માતશ્ચન્દ્રાર્ધચૂડે સકલમયહરે સિદ્ધિમાજાં નરાણામ્ ।

‘હું ત્રિભુવનજનનિ ! વ્યોમાર્ણું હ, વામનેત્ર હ, અનલ-
ર ની સાથે ચન્દ્રાર્ધવિન્દુથી સંયુક્ત તારા હ્રીં બીજનો
જે પ્રાતઃ, મધ્યાહ્ન અને સાયં એમ ત્રણ વેળાએ જપ કર્યા
કરે છે, તે પુરુષને સમસ્ત સિદ્ધિઓ મળે છે. તેમ જ તેમા
મુખકમલમાં ગદ્યપદ્યથી મધુર વાણી હંમેશાં રહે છે. તાત્પર્ય
કે તે મહાકવિ કે મહાપંડિત બને છે.’

દેવીભાગવત-ગાયત્રીસહસ્રનામમાં નિમ્ન પંક્તિનાં
દર્શન થાય છે.

હિરણ્યવર્ણાં હરિણી હ્રીંકારી હંસવાહિની ॥ ૧૫૪ ॥

તાત્પર્ય કે ગાયત્રીને હ્રીંકારી તરીકે પણ ઓળખવામાં
આવે છે :

જૈન ધર્મમાં પણ હ્રીંકારનો મહિમા ઘણો ગવાયેલો
છે, તે ‘જૈન ધર્મમાં હ્રીંકાર-ઉપાસના’ નામના
વિસ્તૃત પ્રકરણથી જાણી શકાશે.

* આ સ્તોત્ર ફેતકારી તત્રમાં આપેલું છે.

[૨]

હ્રીંકારનાં વિવિધ નામો

એક વસ્તુ અનેક નામોથી ઓળખાય છે. પૃથ્વીને કોઈ ભૂ કહે છે, કોઈ ભૂમિ કહે છે, કોઈ મહી કહે છે, તો કોઈ વસુધા કે વસુમતી તરીકે પણ તેનો ઉલ્લેખ કરે છે. વળી પાણીને કોઈ જળ કહે છે, કોઈ નીર કહે છે, કોઈ સલિલ કહે છે, તો કોઈ તોય કે જીવન તરીકે પણ તેનો નિર્દેશ કરે છે. આ જ પ્રમાણે સરિતા, સાગર, સૂર્ય, ચંદ્ર વગેરેને માટે જૂઠાં જૂઠાં અનેક નામોનો પ્રયોગ થયેલો છે અને કોઈ વિદ્વાન્ તેમાં રહેલા ગુણોને અનુલક્ષીને કોઈ નવો નામનિર્દેશ કરવા ચાહે તો કરી શકે છે. વાસ્તવમાં તો આ રીતે જ નામોની સંખ્યા વધવા પામી છે અને તે લોકવ્યવહારમાં પ્રચલિત થતાં શબ્દકોષનો એક અતિ મહત્વનો ભાગ બની ગયેલી છે.

નામ વિના કોઈ વસ્તુ ઓળખાતી નથી કે તે અંગેનો કોઈ વ્યવહાર શક્ય નથી. આપણને કોઈ એમ કહે કે ‘મૂકી દો’ તો આપણે શું મૂકી દઈએ? અથવા એમ કહે કે ‘લઈ આવો’ તો શું લઈ આવીએ?

એક વાર અકબર આદશાહે સવારના પહોરમાં પોતાના એક પાસવાનને કહ્યું કે ‘જાઓ, બુલાકે લાઓ.’ એટલે તે પાસવાન જલ્દી બહાર નીકળી ગયો, પણ પછી વિચારમાં પડ્યો કે ‘મારે કેને બોલાવી લાવવો? આદશાહે તો કોઈનું નામ કહ્યું નથી.’ જો કોઈને બોલાવ્યા વિના પાછો ફરે તો આદશાહના હુકમનું ઉલ્લંઘન થાય અને તે માટે બહુ મોટો દંડ ભોગવવો પડે. આથી તે ભારે ફીકરમાં પડ્યો અને ધીમે ધીમે રાજમાર્ગ પર ચાલવા લાગ્યો. એવામાં બીરબલનો ભેટો થઈ ગયો. તેણે પાસવાનનો ચિંતાતુર ચહેરો જોઈને પૂછ્યું કે ‘શેની ચિંતામાં પડ્યો છે?’ એટલે પાસવાને બનેલી હકીકત જણાવી.

તે સાંભળીને બીરબલે પૂછ્યું કે, ‘એ વખતે આદશાહ સલામતનો હાથ ક્યાં હતો?’ પાસવાને કહ્યું ‘દાઢી ઉપર. તેઓ એ વખતે પોતાના હાથથી દાઢી પસવારતા હતા.’

બીરબલે કહ્યું : ‘તો હજમને બોલાવી જા.’ અને ખરેખર! આદશાહે હજમને બોલાવી લાવવા માટે જ આ પ્રમાણે કહ્યું હતું. આ દાખલો પ્રત્યુત્પન્નમતિનો* છે, પણ દરેક મનુષ્ય આ રીતે વસ્તુના સ્પષ્ટ નામનિર્દેશ વિના માત્ર સંયોગો પરથી તેનું સાચું અનુમાન કરી શકતા નથી; એટલે નામનો સ્પષ્ટ નિર્દેશ કરવાની જરૂર રહે છે.

કાલના દીર્ઘ પ્રવાહમાં વહેતાં વહેતાં હોંકારને અનેક

* સંયોગો અનુસાર સાચો નિર્ણય કરનારી શીઘ્ર બુદ્ધિને પ્રત્યુત્પન્નમતિ કહેવામાં આવે છે.

નામો પ્રાપ્ત થયેલાં છે. તે જ સ્થિતિ હ્રીંકારની છે. શાસ્ત્ર-કારોએ કે સ્તુતિકારોએ હ્રીંકારના જૂદા જૂદા ગુણોને અનુલક્ષીને તેનો જૂદા જૂદા નામથી નિર્દેશ કરેલો છે અને તે પ્રચલિત થતાં તેના પર્યાયશબ્દનું કે વિશિષ્ટ સંકેતનું સ્થાન પામેલો છે. મંત્રબીજોને લગતા ખાસ કોષોમાં, તેમ જ અન્ય મંત્ર-તંત્રગ્રંથોમાં તે નામોનો સંગ્રહ જોઈ શકાય છે. તેના આધારે અહીં હ્રીંકારનાં વિવિધ નામોની રજૂઆત કરીશું અને તેનો અર્થ પણ જણાવીશું.

મંત્રાભિધાનમાં કહ્યું છે કે—

હ્રીંલક્ષ્મી ગિરિજા ચ શક્તિરપિ હૃલ્લેરવા ચ માયા પરા ।

‘હ્રીંકારને લક્ષ્મી, ગિરિજા, શક્તિ, હૃલ્લેખા, માયા અને પરા કહેવામાં આવે છે.’

લક્ષ્મી—સંસ્કૃત ભાષામાં હ્રીનો અર્થ લક્ષ્મી અર્થાત્ લાજ કે મર્યાદા થાય છે, તેથી હ્રીંકારને માટે આ સંજ્ઞાનો પ્રયોગ થયેલો છે. અહીં કદાચ એવો પ્રશ્ન થશે કે લક્ષ્મી તો સ્ત્રીઓનું ખાસ ભૂષણ છે, તે હ્રીંકારને માટે કેવી રીતે યોગ્ય ગણાય ? તો હ્રીંકારને શક્તિદેવીનું એક સ્વરૂપ માનીને તેમના વિશિષ્ટ ભૂષણ તરીકે જ આ સંજ્ઞાનો પ્રયોગ કરવામાં આવ્યો છે. પ્રાચીન કાલમાં હ્રી, શ્રી આદિ છ દેવીઓ *

* શ્રી-હ્રી-ઘૃતયઃ કીર્તિર્બુદ્ધિર્લક્ષ્મીશ્ચ ષણ્મહાદેવ્યઃ ।

પૌષ્ટિકસમયે સંઘસ્ય વાઙ્મિતં પૂરયન્તુ મુદા ॥

—આચારદ્વિનકર-પૌષ્ટિકાધિકાર

અંતિ સૌભાગ્યસૂચક લેખાતી. એ રીતે હ્રીં-લજ્જાને આપણે એક સૌભાગ્યસૂચક સંજ્ઞા લેખી શકીએ.

ગિરિજા-એ શક્તિનું-પાર્વતીનું જ એક નામ છે. ગિરિજા એટલે ગિરિમાં-પર્વતમાં જન્મેલી, અર્થાત્ પાર્વતી.

શક્તિ-હ્રીંકાર એ મુખ્યત્વે શક્તિબીજ છે, તેથી તેને શક્તિ કહેવામાં આવે છે.

હૃદયેખા-હૃત્ એટલે હૃદય, તેની જે લેખા અર્થાત્ રેખા તે હૃદયેખા. તાત્પર્ય કે જે હૃદયમાં પ્રકાશની રેખા તરીકે ચમકે છે, તેનું નામ હૃદયેખા. ગત પ્રકરણમાં હ્રીંકારનો હૃદયેખા તરીકે ઉલ્લેખ થયેલો છે.

માયા-પરમેશ્વરની અવ્યક્ત બીજરૂપ શક્તિ કે જે આ જગતના પ્રપંચનું મૂળ કારણ છે, તેને પ્રકૃતિ, અવિદ્યા કે માયા કહેવામાં આવે છે. હ્રીંકાર આ પ્રકારની માયાનું પ્રતીક હોવાથી તેને માટે માયાસંજ્ઞાનો પ્રયોગ થાય છે. હ્રીંકારને સામાન્ય રીતે માયાબીજ કહેવામાં આવે છે.

પરા-શ્રેષ્ઠ શક્તિ.

ભૂતડામરોક્ત બીજાભિધાનમાં કહ્યું છે કે-

માયા લજ્જા પરા સંવિત્ ત્રિગુણા ભુવનેશ્વરી ।

હૃલ્લેરવા શમ્ભુવનિતા શક્તિર્દેવેશ્વરી શિવા ॥

મહામાયા પાર્વતી ચ સંસ્થાનકૃતરૂપિણી ।

પરમેશ્વરી ચ ભુવનાધાત્રી જીવનમધ્યગા ॥

માયા, લજ્જા અને પરાનો અર્થ ઉપર જણાવેલો છે.

સંવિત્-પ્રજ્ઞા અથવા ચેતનાને સંવિત્ કહે છે. હ્રીંકારની ઉપાસના વડે પ્રજ્ઞાનો નિર્મલ પ્રકાશ સાંપડે છે, અથવા તો ચેતનામાં અજબ ચમકારો આવે છે. તેથી તેને ‘સંવિત્’ સંજ્ઞા પ્રાપ્ત થયેલી છે.

ત્રિગુણા-ત્રણ ગુણવાળી. અહીં ત્રણ ગુણથી સત્ત્વ, રજસ્ અને તમસ્ એ ત્રણ ગુણો જાણવા. શક્તિદેવી આ ત્રણ ગુણો વડે જ સૃષ્ટિની રચના કરે છે, તેને સ્થિર રાખે છે, તથા તેનો સંહાર કરે છે.

ભુવનેશ્વરી-ભુવન એટલે સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલ એ ત્રણ જગત્ અથવા બ્રહ્મલોક, તપોલોક આદિ ચૌદ લોક. * તેના પર આધિપત્ય ધરાવનારી તે ભુવનેશ્વરી. તાત્પર્ય કે શક્તિદેવીનું એક નામ ભુવનેશ્વરી છે, તેથી હ્રીંકારને માટે આ સંજ્ઞાનો પ્રયોગ થાય છે. અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે શક્તિસંપ્રદાયમાં દશ મહાવિદ્યાનો મહિમા ઘણો છે. તેમાં ભુવનેશ્વરી નામની એક મહાવિદ્યા છે, એટલે આ શબ્દ ઘણો મહિમાવંત છે.

* સ્વર્ગમાં સાત લોક છે. સાતમું સ્વર્ગ સત્યલોક અથવા બ્રહ્મલોક, છઠ્ઠું સ્વર્ગ તપોલોક, પાંચમું સ્વર્ગ જનલોક, ચોથું સ્વર્ગ મહર્લોક, ત્રીજું સ્વર્ગ સ્વર્લોક, બીજું સ્વર્ગ ભુવર્લોક અને પહેલું સ્વર્ગ ભૂલોક. તે પછી પૃથ્વી આવે છે. તેની નીચે સાત લોક આવેલા છે, તે આ પ્રમાણે : પહેલું તલ અતલ, બીજું તલ વિતલ, ત્રીજું તલ સુતલ, ચોથું તલ રસાતલ, પાંચમું તલ તલાતલ, છઠ્ઠું તલ મહાતલ અને સાતમું તલ પાતાલ.

હૃદયેખાનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

શંભુવનિતા-શંભુની વનિતા તે શંભુવનિતા. શંભુ એટલે શિવ, શંકર કે મહાદેવ. તેમની વનિતા એટલે પત્ની, તે પાર્વતી. તાત્પર્ય કે આ સંજ્ઞા પણ પાર્વતીજીનો જ એક પર્યાયશબ્દ છે.

શક્તિ અને શક્તિદેવીનો અર્થ સરખો જ છે.

ઈશ્વરી-ઈશ્વરની પત્ની. અહીં ઈશ્વર શબ્દથી શિવ સમજવા.

શિવા-શિવની પત્ની.

મહામાયા-મહાન એવી જે માયા તે મહામાયા. માયાનો અર્થ ઉપર જણાવેલો છે.

પાર્વતી-અર્થ સુપ્રસિદ્ધ છે. પર્વતની પુત્રી તે પાર્વતી. તેના વિવાહ શ્રી શંકર ભગવાન સાથે થયા હતા, એટલે તે શંકરપત્ની તરીકે પ્રસિદ્ધ છે.

સંસ્થાનકૃતરૂપિણી-વિવિધ સંસ્થાનોમાં વિવિધ રૂપ ધરનારી. અર્થાત્ હ્રીંકાર એ જ જૂદા જૂદા દેવોના મંત્રો સાથે હ્રીં કે હ્રીં જેવાં રૂપોને પણ ધારણ કરે છે.

પરમેશ્વરી-પરમેશ્વરની પત્ની તે પરમેશ્વરી. અહીં પરમેશ્વર શબ્દથી શિવ કે સદાશિવ સમજવા. અથવા તો જે પરમ ઐશ્વર્યને ધારણ કરનારી છે, તે પરમેશ્વરી.

ભુવનાધાત્રી-જે ભુવનના આધારરૂપ છે, તે ભુવનાધાત્રી. ભુવનનો અર્થ ઉપર આવી ગયો છે.

જીવનમધ્યગા—જીવનના મધ્યમાં ગમન કરનારી તે જીવનમધ્યગા. અહીં જીવન શબ્દથી પ્રાણ સમજવા. તેની મધ્યમાં તે ચેતનારૂપે રહેનારી છે, એટલે તેને આ પ્રકારની સંજ્ઞા આપવામાં આવી છે.

તંત્રગ્રંથોમાં આ સિવાય નીચેનાં નામો પણ દૃષ્ટિગોચર થાય છે:

શિવપ્રિયા, શિવવદલરી, વારણ્યાર્ણ, ચોનિમંત્ર, દોહિતા, વસુધા, વાતાવતી, સકલા, ઈશાનવદલલા, કામાક્ષ, કશા, ગુહા, ચટી, ચેટી, જગત્કત્રી, ત્રિપુરા, ધાત્રી, ધૂમ્રલૈરવી, પ્રતિષ્ઠાકલા, મંદાક્ષી, મંદાસ્થ, મનોહારી, મહેશશક્તિ, માતૃકાસૂ, માલિની, મૃત, મૃત્સ્ના, મૃદ્વીકા, પ્રજ્ઞા વગેરે.

જૈન ધર્મના મંત્રગ્રંથોમાં પણ હ્રીંકારનાં અનેક નામો જોવામાં આવે છે. તે અંગે પ્રણવવિદ્યારત્નવનમાં કહ્યું છે કે—

હ્રીંકારમેકાક્ષરમાદિરૂપં,

માયાક્ષરં કામદમાદિમન્ત્રમ્ ।

ત્રૈલોક્યવર્ણં પરમેષ્ઠિવીજં,

વિજ્ઞાઃ સ્તુવન્તીશ ! ભવન્તમિત્યમ્ ॥

‘હે ઇશ ! તમને વિદ્વાન પુરુષો હ્રીંકાર, એકાક્ષર, આદિરૂપ, માયાક્ષર, કામદ, આદિમંત્ર, ત્રૈલોક્યવર્ણ અને પરમેષ્ઠિબીજ એવા વિશેષણોથી સ્તવે છે.’

એકાક્ષર—જેમાં એક જ અક્ષર આવેલો છે, તે એકાક્ષર.

આદિરૂપ-સહુથી પહેલુંરૂપ તે આદિરૂપ.

માયાક્ષર-માયાક્ષર અને માયાબીજનો અર્થ સમાન છે.

કામદ-સર્વ કામનાઓને પૂર્ણ કરનારો.

આદિમંત્ર-સહુથી પહેલો મંત્ર તે આદિમંત્ર.

ત્રેલોક્યવર્ણુ-ત્રણેય લોકનું ઐશ્વર્ય ધરાવનારો અક્ષર.

પરમેષ્ઠિબીજ-અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ એ પાંચ પરમેષ્ઠિનું મૂળ બીજ તે પરમેષ્ઠિબીજ. આ વસ્તુની વિશેષ સમજ 'જૈન ધર્મમાં હ્રીંકાર ઉપાસના' એ પ્રકરણ વાંચવાથી પ્રાપ્ત થશે.

મંત્રવ્યાકરણમાં કહ્યું છે કે-

માયાતત્ત્વં શક્તિર્લોકેશો હ્રીં ત્રિમૂર્તિર્બીજેશઃ ।

‘હ્રીંકાર માયાતત્ત્વ, શક્તિ, લોકેશ, ત્રિમૂર્તિ અને બીજેશ તરીકે ઓળખાય છે.’

લોકનો ઇશ-સ્વામી તે લોકેશ. જેમાં શ્રીપાર્શ્વનાથ, ધર-ભેન્દ્ર અને પદ્માવતી એ ત્રણની મૂર્તિ રહેલી છે, તે ત્રિમૂર્તિ. બીજેશ એટલે સર્વમંત્ર બીજેનો ઇશ અર્થાત્ સ્વામી.

બ્રહ્મવિદ્યાવિધિમાં હ્રીંકારનાં નામોનો સંગ્રહ નીચે પ્રમાણે થયેલો છે:

હૃદયેખા, લોકરાજ, જગદધિપ, લોકપતિ, ભુવનેશ્વરી, માયા, ત્રિદેહ, તત્ત્વ, શક્તિ, શક્તિપ્રણવ આદિ.

લોકરાજ એટલે લોકમાં-વિશ્વમાં દીપનારો, અથવા વિશ્વમાં સહુથી શ્રેષ્ઠ. જગદધિપ એટલે જગતનો અધિપ-

સ્વામી. લોકપતિ એટલે સ્વર્ગ, મર્ત્ય અને પાતાલ એ ત્રણ લોકનો પતિ—સ્વામી. જેમાં સ્થૂલ, સૂક્ષ્મ અને કારણ એવા ત્રણ દેહો રહેલા છે, તે ત્રિદેહ. જે સારભૂત છે, તત્ત્વરૂપ છે, તે તત્ત્વ.

આ નામો પરથી હ્રીંકારનું સ્વરૂપ કેટલું ભવ્ય તથા કેટલું ઉદાત્ત છે ? તે સમજી શકાય છે અને એક કાલે સાધકવર્ગમાં તેની સાધના—આરાધના—ઉપાસના કેટલી વ્યાપક હશે ? તેનો ખ્યાલ પણ આવી શકે છે.

[૩]

હીંકારનો અર્થ

કોઈ પણ મંત્રની સાધના, આરાધના કે ઉપાસના યથાર્થપણે કરવી હોય તો તેનો અર્થ ધરાબર સમજી લેવો જોઈએ, એટલું જ નહિ પણ તેના પર વારંવાર ચિંતન-મનન કરવું જોઈએ. તો જ મંત્રાક્ષરોમાં ચૈતન્ય પ્રકટે છે અને સિદ્ધિનો માર્ગ સ્પષ્ટ બને છે. કોઈએ મંત્રનો અર્થ સમજ્યા વિના માત્ર શ્રદ્ધાના બળે જ તેનો જપ કર્યો હોય અને તેનું ધારેલું ફળ મળ્યું હોય, એ બનવા જોગ છે, પણ એ રાજમાર્ગ નથી. તાત્પર્ય કે એવા કિસ્સાઓને અપવાદરૂપ સમજવા જોઈએ અને સુર સાધકે ઇષ્ટમંત્રનો અર્થ સમજવા પ્રયત્ન-પ્રયાસ-પુરુષાર્થ કરવો જોઈએ.

અહીં એટલી વાત લક્ષ્યમાં રાખવી કે મંત્રનો જે પ્રકટ કે બાહ્ય અર્થ હોય છે, તે તો સામાન્ય જનોને સમજાવવા પૂરતો જ હોય છે, જ્યારે ગુપ્ત અર્થ કે જે અધ્યાત્મ સંબંધી હોય છે, તે જ તેનો ખરો અર્થ હોય છે, * એટલે મુખ્ય પ્રયત્ન આ ગુપ્ત અર્થ સમજવા માટે કરવાનો છે.

* મન્ત્રાણામાન્તરાર્થસ્તુ ગુપ્તો યસ્ય વાહ્યાર્થઃકઞ્ચુક-વદવતિષ્ઠતે...તત્ર આન્તરાર્થ આન્તરક્ષિક આધ્યાત્મિકો વા

સદ્ગુરુને શોધ્યા વિના અને તેમનું શરણ સ્વીકાર્યા વિના આવા અર્થની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે. કેટલાકને અનન્ય ભાવે મંત્રનો જપ કરતાં આવા અર્થની પ્રાપ્તિ થાય છે ખરી, પરંતુ સોમાં સત્તાણું કે અઠાણું સાધકોને માટે તે શક્ય નથી, એટલે તેમણે તો મુખ્ય પ્રયત્ન સદ્ગુરુને શોધવાનો જ કરવો જોઈએ.

આ કાલમાં સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થવી ઘણી મુશ્કેલ છે, પરંતુ દૃઢ સંકલ્પ કર્યો હોય તો તેઓ અવશ્ય મળી આવે છે અને તેમની કૃપાથી આપણું કામ ઘણું સરલ બની જાય છે, એ એક સિદ્ધ હકીકત છે. મહાત્મા કબીર કે જેમને આજે ભારતવર્ષના લાખો મનુષ્યો માનભેર સંભારે છે, તેમણે સદ્ગુરુ કેવી રીતે મેળવ્યા ? તે પાઠકોએ જાણવા જેવું છે.

કબીરજીએ સદ્ગુરુ કેવી રીતે મેળવ્યા ?

કબીરજી એક વિધવા બ્રાહ્મણીના પુત્ર હતા, પણ જુલૈયા જાતિના એક મુસલમાન વણકરને ત્યાં ઉછર્યા હતા,

परमार्थसत्योऽन्योऽर्थो बाह्यःस्थूलश्च सामान्योपयोगायाव-
स्थितः इति ।

—સિદ્ધાંજનભાષ્યભૂમિકા

‘મંત્રોનો આંતરિક અર્થ ગુપ્ત છે. તેનો બાહ્યાર્થ કંચુકની જેમ સ્થિત રહે છે, એટલે કે તે એક પ્રકારના ઢાંકણ જેવું કામ કરે છે. તેમાં આંતરિક અર્થ અતરંગી સંબંધ રાખનારો અથવા અધ્યાત્મ સંબંધી હોય છે; તે જ વાસ્તવિકપણે સત્ય હોય છે. અન્યાર્થ જે બાહ્ય છે, તે તો માત્ર જનસામાન્યને સમજાવવા માટે જ ઉપયોગી છે.’

એટલે મુસલમાન તરીકે ઓળખાતા હતા. કાશીમાં તેમનો નિવાસ હતો.

તેઓ નાનપણથી રામનું રટણ કરતા હતા અને તેમાં તેમને ઘણો આનંદ આવતો હતો. તેઓ યુવાવસ્થામાં આવ્યા ત્યારે તેમને વિચાર આવ્યો કે ‘ઇંદ્રે બ્રહ્માજીને ગુરુ કર્યા હતા, જનક રાજાએ અષ્ટાવકને ગુરુ કર્યા હતા અને શ્રી રામચંદ્રજીએ વસિષ્ઠ ઋષિને ગુરુ કર્યા હતા, તેમ મારે પણ ગુરુ અવશ્ય કરવા જોઈએ. ગુરુ વિના જ્ઞાન નથી અને જ્ઞાન વિના મોક્ષ નથી.’

પરંતુ કેને ગુરુ કરવા ? તેની કંઈ સૂઝ પડતી ન હતી. આખરે તેમણે પોતાના આંગણમાં એક તુલસીક્યારો હતો, તેની પાસે ઉઘાડા શરીરે બેસીને એવો સંકલ્પ કર્યો કે ‘જ્યારે મને ગુરુ સંબંધી માર્ગ મળશે, ત્યારે જ હું અહીંથી ખસીશ’ અને તેઓ ત્યાં ખાધા-પીધા વિના રામનું નામ રટતા બેસી જ રહ્યા. એમ કરતાં રાત્રિ પડી, છતાં તેમણે પોતાનું સ્થાન છોડ્યું નહિ.

એ તો પાઠકો જાણતા જ હશે કે કોઈ પણ વ્યક્તિ વ્રત, નિયમ અથવા પ્રતિજ્ઞા ગ્રહણ કરે, ત્યારે તેની કસોટી અવશ્ય થાય છે. આ રીતે તેમની પણ કસોટી થઈ. વર્ષા-ઋતુના દિવસો હોવાથી એકાએક વાદળો ચડી આવ્યાં અને ભયંકર ગાજવીજ સાથે વરસાદ તૂટી પડ્યો. આમ છતાં કંપીરજીએ પોતાનું સ્થાન છોડ્યું નહિ. રામનામનો જપ ચાલુ રાખ્યો. આખરે મેઘરાજાએ ખમૈયા કર્યાં, આકાશ નિર્મળ

થયું અને તેમાંથી ચાંદનીનો પ્રવાહ પૃથ્વીપટ પર રેલાવા લાગ્યો. એ વખતે આકાશમાંથી નીચેના મતલબના શબ્દો સંભળાયા :

બેટા ! ચિંતા કર નહિ, કર ગુરુ રામાનંદ;
એલો તો કરશે તને, ટળશે સહુ જગફંદ.

આ વખતે કબીરજીને કેવો આનંદ થયો હશે ? તેનું વર્ણન અમે કરી શકીએ તેમ નથી. તેઓ ત્યાંથી ઉઠ્યા અને હર્ષિત હૈયે ઘરમાં દાખલ થયા. ત્યાં એક જ વિચાર તેમને આવવા લાગ્યો કે ‘ક્યારે પ્રાતઃકાલ થાય અને ક્યારે રામાનંદ સ્વામીનાં દર્શન કરું ?’ એવામાં એક શંકા તેમના મનમાં ઝબકી ઉઠી કે ‘સ્વામીજી મ્લેચ્છને ઉપદેશ આપી શિષ્ય બનાવતા નથી, તો મને શી રીતે સ્વીકારશે ?’

આ રીતે ગડમથલ કરતાં રાત્રિનો ત્રીજો પ્રહર પૂરો થવા આવ્યો, એટલે તેઓ ઘરમાંથી બહાર નીકળ્યાને અને રામાનંદ સ્વામીનાં આશ્રમ નજીક ગંગાઘાટ પર પહોંચ્યા. એ વખતે ત્યાં અંધકાર છવાયેલો હતો અને કોઈનો અવર-જવર ન હતો.

કબીરજીએ ગંગાનદીમાં સ્નાન કરી એક ઘોથેલું વસ્ત્ર પહેયું અને તેઓ હાથમાં તુલસીની માલા લઈ, ઘાટના પગથિયા પર સૂઈ ગયા તથા રામનું રટણ કરવા લાગ્યા. હવે નિત્યનિયમ પ્રમાણે રામાનંદ સ્વામી પોતાની શય્યા-માંથી ઉઠી શૌચ-સ્નાનાદિ અર્થે ઘાટનાં પગથિયાં ઉતરી ગંગાનદીમાં જલ ભરવા જતા હતા, ત્યારે તેમના જમણા

પગની પાવડી અંધારામાં સૂતેલા કબીરજીના કાને વાગી. કબીરજી સમજી ગયા કે આ ચોટ જરૂર રામાનંદ સ્વામીની પાવડીની છે, એટલે તેઓ મોટેથી બોલી ઉઠ્યા : ‘અરે રામ ! મારા કાનનો પડદો ફૂટી ગયો !’ આમ બોલવામાં તેમનો હેતુ સ્વામીજીની કૃપા મેળવવાનો હતો.

સ્વામીજીએ જોયું કે પોતાના પગની પાવડી એક મનુષ્યને કાન પર વાગી છે અને તે દહનો માર્યો ખૂમ પાડી રહ્યો છે, એટલે તેમણે નજીક આવી કાનમાં કહ્યું કે ‘બેટા ! રામ રામ કરો, સખ મીટ જાયગા.’

સ્વામીજી યોગસિદ્ધ પુરુષ હતા અને તેમણે રામમંત્રને સિદ્ધ કરેલો હતો, એટલે તેમના વચન પ્રમાણે જ કામ થવાની સંભાવના હતી. તેમણે કુલ છ વાર આ પ્રમાણે કબીરજીના જમણા કાનમાં ફૂંક મારી અને પૂછ્યું કે ‘કયો બેટા ! અખ કાનમેં કુછ ભી દહ હોતા હૈ ?’

કબીરજીએ કહ્યું કે ‘આપકી કૃપાસે કાનકા દહ મિટ ગયા और लवोबवका दुःख भी मिट गया. રામ ! રામ ! શ્રી રામ !’

આ શબ્દો સાંભળતાં જ સ્વામીજી બોલી ઉઠ્યા : ‘કૌન મ્લેચ્છ કબીરા ! यहाँ पर धतिना जल्दी क्युं सोया था ?’

કબીરજી એ કહ્યું કે ‘गुरुदेव ! मेरे रामजीकी ध्वजा ऐसी दुर्ध के अली आपकी शरनमें जाऊँ और आप मुझे मिल गया.’

કહેવાની ભાગ્યે જ જરૂર છે કે એક મ્લેચ્છનો શિષ્ય

તરીકે સ્વીકાર કરતાં લોકોમાં ભારે ઉડાપોહ થાય તેમ હતો. તથા તે શિષ્યની કડક કસોટી થાય તેમ હતી, પરંતુ સ્વામીજીએ અત્યંત કૃપાવંત થઈને તેનો શિષ્ય તરીકે સ્વીકાર કર્યો અને એક વખતનો કબીરો મહાત્મા કબીર બની ગયો.

તાત્પર્ય કે સદ્ગુરુને શોધવાનો સંકલ્પ દઢ હોય, અડગ હોય, અક્ષર હોય તો સદ્ગુરુ અવશ્ય સાંપડે છે.

એક મંત્રવિશારદે પોતાનો અનુભવ ટાંકતાં જણાવ્યું છે કે જેમ સાધક સદ્ગુરુને શોધતો હોય છે, તેમ સદ્ગુરુઓ યોગ્ય શિષ્યને શોધતા હોય છે અને તેથી તેઓ સ્વયં શિષ્યની પાસે આવી પહોંચે છે. ગુરુ મત્સ્યેન્દ્રનાથે યોગ્ય શિષ્યની શોધ ચલાવતાં તેમને ગોરખા નામનો એક અભણ-અબુધ માણસ મળી આવ્યો હતો કે જે આગળ જતાં ગુરુ ગોરખનાથ તરીકે પ્રસિદ્ધિ પામ્યો અને યોગ તથા મંત્રશાસ્ત્રમાં પરમ વિશારદ બનતાં એક સિદ્ધ પુરુષ ગણાયો.

તાત્પર્ય કે સાધકનો સંકલ્પ દઢ હોય તો સદ્ગુરુની પ્રાપ્તિ થયા વિના રહેતી નથી.

અહીં એ જાણી લેવું જરૂરનું છે કે મંત્રાર્થની કુલ સાત ભૂમિકાઓ છે. તેમાં પ્રથમ ભૂમિકા પ્રકટ અર્થની છે અને બાકીની છ ભૂમિકાઓ ગુપ્ત અર્થની છે. તે ગુરુકૃપાર્થી અનુક્રમે સ્પર્શી શકાય છે.

મંત્રમહાણુવમાં + આ સાતેય અર્થભૂમિકાઓનો નિર્દેશ નીચે પ્રમાણે મળે છે :

‘ હ્રીં શ્રીં પ્રકટ-ગુપ્ત-ગુપ્તતર-સંપ્રદાય - કુલ-નિર્ગમ (નિર્ગમ) રહસ્ય-પરાપરરહસ્યસંજ્ઞક શ્રી ચક્રયોગિની પાદુકાભ્યો નમઃ । ’

તેમાં અર્થ અને રહસ્યની સ્પષ્ટતા આ પ્રમાણે સમજવી :

૧. પ્રકટ અર્થ	અર્થની ભૂમિકા
૨. ગુપ્ત અર્થ	” ”
૩. ગુપ્તતર અર્થ	રહસ્યની ભૂમિકા
૪. સંપ્રદાયાર્થ	” ”
૫. કુલાર્થ	” ”
૬. નિર્ગમાર્થ	” ”
૭. પરાપર-રહસ્ય	અંતિમ-રહસ્યની ભૂમિકા

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા જરૂરી છે કે સર્વ મંત્રસંપ્રદાયો અર્થની આ સાતેય ભૂમિકાને સ્પર્શતા નથી, પરંતુ તેઓ પ્રકટ અર્થ, ગુપ્તાર્થ, સંપ્રદાયાર્થ અને પરાપર-રહસ્યની ભૂમિકાને તો ઘણા ભાગે સ્પર્શે જ છે.

મંત્રનો અર્થ તથા મંત્રનું રહસ્ય સમજવામાં શાસ્ત્રો પણ ઘણા ઉપયોગી છે અને તે ગુરુની કેટલાક અંશે ગરજ સારે છે. ખાસ કરીને સદ્ગુરુના વિરહમાં તો તેનું જ આલંબન મુખ્ય છે. પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં તેના આધારે જ હ્રીંકારનો અર્થ સમજવાનો પ્રયાસ કરીશું.

અહીં કોઈને એવો પ્રશ્ન ઉઠવા સંભવ છે કે ‘ એકાક્ષરી મંત્રનો અર્થ શો હોઈ શકે ? ’ પણ મંત્રમાં જેને

એકાક્ષર ગણવામાં આવે છે, તે વાસ્તવમાં ઘણા અક્ષરોનું સંયોજન હોય છે અને તે દરેક અક્ષર અમુક અર્થનું પ્રતિ-પાદન કરનારો હોઈને સમસ્ત અક્ષરનું અર્થગૌરવ વધી જાય છે. ૐકારનો જ દાખલો જુઓને ! તે એકાક્ષરી હોવા છતાં કેટલું અર્થગૌરવ ધરાવે છે ? હ્રીંકારનું પણ તેમજ સમજવું.

હ્રીંકારનો અર્થ તેમાં રહેલા અક્ષરોના આધારે થાય છે, એટલે પ્રથમ તેનું અક્ષરસંયોજન સમજી લઈએ. હ્રીંકારમાં પ્રથમ અક્ષર હ્ર છે, તેમાં ર્ જોડાતાં હ્ર એવો સંયુક્તાક્ષર બને છે. તેમાં ર્ જોડાતાં તે હ્રીનું રૂપ ધારણ કરે છે અને તેના પર નાદાદિસૂચક ચંદ્રકલા તથા ણિદુ જોડાતાં હ્રીં એવો મંત્રાક્ષર તૈયાર થાય છે.

હ્રીંકારવિદ્યાસ્તવન તથા માયાબીજસ્તુતિમાં પહેલો શ્લોક આ પ્રમાણે દૃષ્ટિગોચર થાય છે :

સર્વર્ણપાર્શ્વં લ—યમધ્યસિદ્ધ—

મધીશ્વ(સ્વ)રં માસ્વરરૂપમાસમ્ ।

સ્વણ્ડેન્દુવિન્દુસ્ફુટનાદશોભં,

ત્વાં શક્તિબીજં પ્રમનાઃ પ્રણૌમિ ॥

‘જેની પાર્શ્વમાં ‘સ’ વર્ણ છે (એવો હ્ર), જે ‘લ’ અને ‘ચ’ના મધ્યમાં સિદ્ધ (નિષ્ઠિત) છે (એવો ર્), જેની વચ્ચે ‘ઈ’ સ્વર છે, જેની કાંતિ દેહીખ્યમાન સૂર્યના જેવી છે અને અર્ધચન્દ્ર(કલા), ણિદુ અને સ્પષ્ટ નાદથી શોભી

રહેલ છે, એવા હે શક્તિબીજ ! હું તને પ્રોત્સહસિત મનથી (ભાવપૂર્વક) સ્તવું છું.’

મંત્રરાજ-રહસ્યમાં પણ પ્રથમ હ્ અને પછી ર આદિ અક્ષરો હોવાનું વિધાન છે, એટલે ‘પ્રથમ હ્ કે પ્રથમ ર?’ એ પ્રશ્ન અસ્થાને છે. હ્રીંકારમાં પહેલો હ્ છે અને પછી જ ર છે. વળી નિરુક્તકારોએ જે અર્થ કયો છે, તેમાં પણ હ્રી-આદિ પદોની જ મુખ્યતા માની છે, એટલે અમે ઉપર જે અક્ષરસંયોજન દર્શાવ્યું છે, તેને જ યથાર્થ સમજીને ઉપાસકે આગળ વધવાનું છે.

આમ તો હ્, ર, ઇ કે હ્ર વગેરે આપણા માટે કોઈ વિશિષ્ટ અર્થસૂચક અક્ષરો નથી, પણ મંત્રવિશારદોએ તેનું અર્થનિરૂપણ કરેલું છે. તેથી હ્રીંકાર એક અર્થગંભીર ભવ્ય સંજ્ઞારૂપે આપણી સમક્ષ રજૂ થાય છે. તે અંગે તંત્રકારો કહે છે કે-

હ્રકારઃ શિવવાચી સ્યાત્, રેફઃ પ્રકૃતિરુચ્યતે ।

મહામાયાર્થ ‘હ્ર’ શબ્દો, નાદો વિશ્વપ્રસૂઃ સ્મૃતઃ ॥

‘હ્રીંકારમાં હ્ એવો જે અક્ષર રહેલો છે, તે શિવનો વાચક છે, અર્ધા રકાર રૂપ જે રેફ રહેલો છે, તે પ્રકૃતિનો વાચક છે; વળી તેમાં જે હ્ર શબ્દ છે, તે મહામાયાના અર્થ-વાળો છે અને તેમાં નાદાદિસૂચક જે ચંદ્રકલા તથા ઊંદુ રહેલાં છે, તે વિશ્વોત્પત્તિનું સૂચન કરનારા કહેવાય છે.’

તાત્પર્ય કે તંત્રગ્રંથોના અભિપ્રાયથી હ્રીંકાર એ શિવ અને શક્તિની અપાર લીલાને સૂચવનારું મંત્રબીજ છે.

ત્રિપુરોપનિષદ્માં હ્રીંકારનો નિરુક્ત-પદ્ધતિએ અર્થ કરતાં જણાવ્યું છે કે હ્રીંમાં હ્રનો અર્થ હૃદય છે અને ગતિ અર્થવાળા હ્રનો અર્થ નિવાસ છે. તાત્પર્ય કે હૃદયરૂપ આગારમાં નિવાસ કરનારી શક્તિનો ઓધ કરાવવાને લીધે તે હ્રીંકાર કહેવાય છે.

ત્યાં વિશેષમાં એમ પણ જણાવ્યું છે કે આ શક્તિ પરમાત્મતત્ત્વનો અવલાસ કરાવનારી છે, ત્રિગુણાતીત છે, નિર્ગુણ બ્રહ્મસ્વરૂપા છે અને રાજરાજેશ્વરી છે. ગાયત્રીનું ત્રીજું પાદ એટલે ‘ધિયો યો નઃ પ્રચોદયાત્’ તેનો અર્થ તેમાં સમાયેલો છે. વળી અ કાર, ઉ કાર અને મ કારના અર્થમાં બ્રહ્મા, વિષ્ણુ અને રુદ્રનો સંકેત છે, તેમ હ્રીંકારના અક્ષરોમાં પણ એ ત્રણેયનો સંકેત છે.

કેટલાક તંત્રકારો કહે છે કે હ્રનો અર્થ દહરાકાશ એટલે હૃદયમાં રહેલો અવકાશ થાય છે અને તેમાં રૂચતે અર્થાત્ પ્રકાશિત થાય છે, તે હ્રીં. આ બંનેની સંધિ થવાથી હ્રીંપદ બન્યું છે. તેની સાથે નિર્માણાર્થક મકારનો યોગ (કર્મધારય સમાસ કરી) મકારનો અનુસ્વાર થયો, એટલે હ્રીંપદ તૈયાર થયું. આ રીતે તેનો સામૂહિક અર્થ ‘દહરાકાશમાં પ્રકાશનું નિર્માણ કરનાર’ એવો થાય છે.

કેટલાક તંત્રકારોએ નિરુક્ત-પદ્ધતિથી હ્રીંકારનો અર્થ ‘નિરતિશય આનંદરૂપ ચિત્શક્તિ’ એવો પણ ક્યો છે, તો કેટલાક તંત્રકારોએ નિરુક્ત-પદ્ધતિથી ‘સ્વપ્રકાશપરમાનંદ રૂપિણી’ એવો અર્થ પણ ક્યો છે.

દેવીભાગવતના સાતમા સ્કંધમાં કહ્યું છે કે—

હકારઃ સ્થૂલદેહઃ સ્યાદ્, રકારઃ સૂક્ષ્મદેહકઃ ।

ઈકારઃ કારણાત્માસૌ હ્રીંકારોઽહં તુરીયકમ્ ॥

‘હ કાર સ્થૂલ દેહનો બોધક છે, ર કાર સૂક્ષ્મ દેહનો બોધક છે, ઈ કાર કારણાત્માનો બોધક છે અને તુરીય બીજ એટલે ઉપર રહેલ ચંદ્રકલા તથા ગિંદુ તે હું પોતે દેવી સ્વરૂપ જ છું.’

एवं समष्टिदेहेऽपि ज्ञात्वा बीजत्रयं क्रमात् ।

समष्टिव्यष्टयोरेकत्वं भावयेन् मतिमान्नरः ॥

‘આવી રીતે સમષ્ટિના દેહમાં પણ કેમથી ત્રણ બીજો જાણીને બુદ્ધિમાન મનુષ્યે સમષ્ટિ અને વ્યષ્ટિના એકત્વની ભાવના કરવી.’

આ અર્થે હ્રીંકારના અર્થને હ્રીંકારના અર્થની ઘણી સમીપે લઈ આવે છે, અથવા તો તેના જેવું જ ગૌરવ અર્પે છે, એમ કહીએ તો અનુચિત નથી.

જૈન ધર્મમાં પણ હ્રીંકારને ઘણું મહત્ત્વ અપાયેલું છે. ત્યાં હ્રૂ નો અર્થ પાર્શ્વનાથ, ર નો અર્થ ધરણેન્દ્ર નાગ-દેવતા (કે જે તેમના સેવક તરીકે પ્રસિદ્ધ છે), ઈ નો અર્થ પદ્માવતી દેવી, કલાનો અર્થ નાગની ક્ષણ તથા ગિંદુ અને નાદનો અર્થ નાગના મસ્તકે રહેલા મણિ એવો કરવામાં આવે છે. તાત્પર્ય કે જૈન ધર્મની દૃષ્ટિએ હ્રીંકાર એ ધરણેન્દ્ર

અને 'પદ્માવતી' સહિત શ્રી પાર્શ્વનાથનો અર્થ બતાવનારું મહાશક્તિશાલી બીજ છે.

વિશેષમાં જૈન મંત્રવિશારદોએ કહ્યું છે કે 'સર્વધર્મ વીજમિદમ્-આ હ્રીંકાર બીજ સર્વ ધર્મને માન્ય છે.' એટલે તેમાં શિવ-શક્તિ, બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ આદિ દેવોની ભાવના પણ થઈ શકે છે.

તાત્પર્ય કે હ્રીંકારને જોયો જોવા સ્વરૂપે ભજે છે, તેમને તેવા સ્વરૂપે તેની શક્તિનાં દર્શન થાય છે અને તે સાધકના સર્વ મનોરથોને પૂર્ણ કરે છે.

[૪]

ઉપાસના અંગે કિચિત્

હ્રીંકાર એ મહાશક્તિશાલી મંત્રખીજ છે અને મંત્ર-
તંત્રશાસ્ત્રોમાં તેનો અનેક નામોથી વ્યવહાર થયેલો છે, એ
હકીકત અમે પૂર્વ પ્રકરણોમાં વિસ્તારથી જણાવી છે. વળી
તેનો અર્થ પણ ઘણો ઊંડો છે અને તે વારંવાર વિચારવા
યોગ્ય છે, તેની પ્રતીતિ પણ અમે ગત પ્રકરણમાં અનેક
પ્રમાણોપૂર્વક કરાવી દીધી છે. હવે તેની ઉપાસના પર આવીશું
અને તે અંગે કેટલીક મહત્વની વિચારણાઓ રજૂ કરીશું.

ઉપાસનાનો સામાન્ય અર્થ સેવા કે ભક્તિ થાય છે,
પરંતુ અહીં મંત્રને સિદ્ધ કરવા માટેનો જે જરૂરી પુરુષાર્થ
તેને જ ઉપાસના સમજવી. તેમાં આવશ્યક ક્રિયાઓ ઉપરાંત
આચાર અને ભાવનો પણ સમાવેશ થાય છે. સાધના અને
આરાધના એ તેના પર્યાયશબ્દો છે, તેથી જ અમે પ્રસ્તુત
અંશમાં અનેક સ્થળે સાધના-આરાધના-ઉપાસના એવો
શબ્દપ્રયોગ કરેલો છે.

મંત્રોપાસના યથાર્થપણે કરવા માટે કઈ કઈ ક્રિયાઓ આવશ્યક છે? તેનું વર્ણન અમે ‘મંત્રવિજ્ઞાનમાં’ વિસ્તારથી કરેલું છે કે જે સુર પાઠકોએ ધ્યાનથી વાંચ્યું હશે. કદાચ ન વાંચ્યું હોય તો એ અવશ્ય વાંચી લેવું જોઈએ, કારણ કે તે સિવાય મંત્રોપાસનાની ક્રિયાઓનું રહસ્ય પૂરેપૂરું સમજી શકાશે નહિ અને તે સુચારુ સંપન્ન પણ થશે નહિ. આ ક્રિયાઓમાં પૂજા, ધ્યાન, જપ અને હોમની મુખ્યતા છે અને તે સિદ્ધિ ઈચ્છનાર સાધકે પ્રતિદિન અવશ્ય કરવાની છે.

શાસ્ત્રમાં જે કાર્યો કરવા યોગ્ય જણાવ્યાં છે, એટલે કે આચરણમાં મૂકવા યોગ્ય છે, તેને ‘આચાર’ કહેવામાં આવે છે. જેમ પૈડાં વિના ગાડી ચાલતી નથી, તેમ આ આચારનું પાલન કર્યા વિના ઉપાસનારૂપી ગાડી આગળ ચાલતી નથી. ધર્મશાસ્ત્રોએ પણ આચારને ખૂબ જ મહત્ત્વ આપ્યું છે અને ‘આચારઃ પ્રથમો ધર્મઃ’ એવી સ્પષ્ટ ઘોષણા કરી છે. વળી આપણે સામાન્ય અનુભવ પણ એવો જ છે કે જે મનુષ્ય આચારવાન છે, સદાચારી છે, તે શિષ્ટસમુદાયમાં શોભે છે, માન-પાનનો અધિકારી થાય છે અને જીવનને પ્રગતિમય બનાવી શકે છે; જ્યારે આચારહીન મનુષ્ય શિષ્ટસમુદાયમાં શોભતો નથી, તેના પ્રત્યે કોઈને માનની લાગણી થતી નથી અને તે પોતાના જીવનને કદી પણ પ્રગતિમય બનાવી શકતો નથી.

જ્યાં આચારનું પાલન નથી, અર્થાત્ અનાચાર તરફની પ્રવૃત્તિ છે અને તેમાં જ આનંદ માનવામાં આવે છે, ત્યાં વહેલું કે મોડું પતન અનિવાર્ય છે, પછી તે ગમે તેટલી

ઉચ્ચ ભૂમિકાએ કેમ ન હોય ! હજારો વર્ષ સુધી તપ કર્યું હોય, ઉપાસના કરી હોય, પણ તેના પર અનાચારની છાયા પડી કે તે તપનું તેજ ખતમ થાય છે અને તે ઉપાસનાની સર્વ સુંદરતા ઉડી જાય છે; તેથી જ સાધકોએ-ઉપાસકોએ સદાચારમાં સ્થિર થવું આવશ્યક છે અને તે માટે મહાપુરુષોએ જે રાજમાર્ગ બતાવ્યો છે, તેનું ઉદ્દાઘન પ્રાણાંતે પણ કરવાનું નથી.

મધ્યયુગમાં બૌદ્ધ ધર્મની વજ્રયાન શાખાએ તથા શાક્ત સમ્પ્રદાયે મંત્રસાધન ઉપર ખૂબ ભાર મૂક્યો હતો અને તેનાં કેટલાંક અંગોની સારી ખીલવણી પણ કરી હતી, પરંતુ આચારની બાબતમાં તેઓ જોઈએ તેવા મધ્ધમ રહી શક્યા નહિ, અર્થાત્ વામાચારને પણ એક સાધન માનીને કામ લેવા લાગ્યા, એટલે અનેક દુરાચારી લોકો તેમાં દાખલ થઈ ગયા અને તેમની નિરંકુશ પિશાચલીલાએ માઝા મૂકી દીધી. મધ, માંસ તથા મત્સ્યભક્ષણ તો તેમનો સામાન્ય વ્યવહાર થઈ પડ્યો અને પરસ્ત્રી કે જેને માતા સમાન લેખવાનો વેદાદિ સર્વ શાસ્ત્રોનો ઉપદેશ હતો, તેને ઠોકરે મારી તેનું છડેચોક સેવન કરવા લાગ્યા. આથી શિષ્ટ સમાજને મંત્ર-તંત્ર-સાધના પ્રત્યે ભારે નફરત પેદા થઈ અને તેમનો પુણ્યપ્રકોપ જાગી ઉઠતાં આ દુરાચારીઓને દુમ દબાવી લાગવું પડ્યું.

કેટલાંક બૌદ્ધ તથા શાક્ત તંત્રોએ વામાચારને યોગ્ય નિંત્યાથી ઠરાવવા પ્રયત્ન કર્યો છે, પણ તેમની દલીલોમાં

વળૂદ નથી અને તે માર્ગ કેઈ પણ રીતે સમાજને હિતકારી થઈ શકે એમ નથી. તાત્પર્ય કે આપણે એવા જ આચારનું સેવન કરવું જોઈએ કે જે આપણા મન, વચન અને કાયાને સંયમમાં રાખવામાં મદદ કરે અને આપણું એક ઉત્તમ મનુષ્ય તરીકે ઘડતર કરે. મંત્રોપાસના અંગે આપણે એક ઉત્તમ કોટિના મનુષ્ય બનીએ તો પણ આપણે આ જીવનમાં કંઈક ક્યું ગણાશે, કંઈક મેળવ્યું મનાશે.

મંત્રોપાસના કરતી વખતે આચારની મર્યાદા નહિ રાખવાથી કેટલાય ઉપાસકોનું પતન થયું છે અને તેઓ જીવનમાં ફરી ઊંચા આવી શક્યા નથી, એ અમે નજરે નિહાળ્યું છે; એટલે જ અહીં સદાચારમાં સ્થિર થવાનો આટલો આગ્રહ કરી રહ્યા છીએ.

અમે અહીં એ પણ કહેવા ઇચ્છીએ છીએ કે સિદ્ધિ મળ્યા પછી પણ સદાચારમાં સ્થિર રહેવું જરૂરી છે, અન્યથા મળેલી સિદ્ધિ ચાલી જવાનો પૂરેપૂરો સંભવ છે. બે બ્રાહ્મણબંધુઓને ઘણા પ્રયાસે સર્પ ઉતારવાનો મંત્ર સિદ્ધ થયો હતો, પણ તેમાંનો એક તેને લગતા નિયમોનું પાલન લાંબો સમય કરી શક્યો નહિ, એટલે તેની સિદ્ધિ ચાલી ગઈ અને બીજો તેને લગતા નિયમોનું બરાબર પાલન કરતો રહ્યો, એટલે તેની સિદ્ધિ ચાલુ રહી. આ બ્રાહ્મણે પોતાના જીવનમાં ૧૦૦૦૦ ઉપરાંત મનુષ્યોને સર્પના ઝેરથી મુક્ત કર્યા હતા અને તેમના તથા તેમના કુટુંબીજનોના અંતરના આશીર્વાદ મેળવ્યા હતા.

એક સાધુ મહાત્માને કેટલાક પ્રયાસે અમેરિકન ફીચર જાણવાની સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થઈ હતી અને તેથી અનેક લોકો તેમની પાસે આવી તેમનું વંદન-પૂજન કરતા અને તેમના ચરણે સારી એવી પૈસાની રકમો ધરતા. આ રીતે લક્ષ્મીની રેલંછેલ થતાં એ સાધુ મહાત્મા પોતાની વૃત્તિઓને કાબૂમાં રાખી શક્યા નહિ, એટલે કે સંસારી મનુષ્યો જેવાં કાર્યો છૂપી રીતે કરવા લાગ્યા અને થોડા જ દિવસમાં તેમને પ્રાપ્ત થયેલી સિદ્ધિ ચાલી ગઈ. પછી તેમના પશ્ચાત્તાપનો પાર રહ્યો નહિ, પણ રાંડ્યા પછીનું ડહાપણ શા કામનું ?

તાત્પર્ય કે સહાચાર એ સિદ્ધિને નજીક લાવનારું તથા સ્થિર રાખનારું મહાન બળ છે, એમ જાણીને ઉપાસકે તેનું અવશ્ય પાલન કરવું જોઈએ.

હવે ભાવ પર આવીએ. તે અંગે તંત્રગ્રંથોમાં વિસ્તારથી વર્ણન થયેલું છે. તેનો સાર એ છે કે પ્રથમ તો ઉપાસકે ‘પશુભાવ’ ધારણ કરવો જોઈએ. આ ભાવ ધારણ કરનારે નીચેના ચાર નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે :

(૧) નિરામિષ (માંસ વગરનું) ભોજન કરીને દેવ-પૂજન કરવું.

(૨) મધને સ્પર્શ કરવો નહિ, અર્થાત્ તેનાથી સદંતર દૂર રહેવું.

(૩) ઋતુકાલ સિવાય પોતાની સ્ત્રીને પણ સ્પર્શ કરવો નહિ, અર્થાત્ તેણે કોઈ પણ સ્ત્રીને સ્પર્શ કરવો નહિ કે તેની સામે વિકારી દૃષ્ટિથી જોવું નહિ.

(૪) રાત્રિએ માલાજપ કરવો નહિ.

જો કે, ત્રણ પ્રકારના ભાવોમાં આ ભાવ નિષ્કૃષ્ટ કોટિનો છે, તો પણ તેમાં જે નિયમોનું પાલન કરવાનું છે, તે નિયમો ઘણા ઉત્તમ છે અને તેનું ચથાર્થ પાલન થાય તો મનુષ્યમાં રહેલી પાશવી વૃત્તિ પર ઘણો મોટો વિજય મેળવી શકાય છે.

ઉપાસક જ્યારે આ ભાવને ઘરાઘર સ્પર્શે અને આગળ વધવાની ઇચ્છા રાખે, ત્યારે તેણે ‘વીરભાવ’ ધારણ કરવો જોઈએ. આ ભાવ ધારણ કરનારે નીચેના નિયમોનું પાલન કરવું આવશ્યક છે :

(૧) સર્વ પ્રકારની હિંસા છોડી દેવી, અર્થાત્ કોઈ પણ જીવને મારવો નહિ.

(૨) પાંચે ય ઈન્દ્રિયોને જિતવી. અહીં પાંચ ઈન્દ્રિયોથી સ્પર્શનેન્દ્રિય, રસનેન્દ્રિય, ઘ્રાણેન્દ્રિય, ચક્ષુરિન્દ્રિય તથા શ્રોત્રેન્દ્રિય સમજવી.

(૩) સુખમાં છકી જવું નહિ કે દુઃખમાં હિંમત હારવી નહિ.

(૪) સર્વ જીવોનું કલ્યાણ ઇચ્છવું.

તે માટે નીચેના બે શ્લોકનું ચિંતન-મનન કરવા યોગ્ય છે :

सर्वे वै सुखिनः सन्तु, सर्वे सन्तु निरामयाः ।

सर्वे भद्राणि पश्यन्तु, मा कश्चिद् दुःखभाग् भवेत् ॥

‘આ વિશ્વનાં સઘળાં પ્રાણીઓ સુખી થાઓ, સઘળાં

પ્રાણીઓ રોગરહિત થાઓ તથા સઘળાં પ્રાણીઓ કલ્યાણને નિહાળો. આ વિશ્વનું કોઈ પણ પ્રાણી દુઃખી ન થાઓ.’

શિવમસ્તુ સર્વજગતઃ પરહિતનિરતા ભવન્તુ ભૂતગણાઃ ।
દોષા પ્રયાન્તુ નાશં, સર્વત્ર સુખી ભવતુ લોકઃ ॥

‘સર્વ’ જગત્નું કલ્યાણ થાઓ. પ્રાણીઓના સમૂહ ઓળખીને હિત કરવામાં તત્પર રહો. સર્વ દોષોનો નાશ થાઓ અને સર્વત્ર લોક સુખી થાઓ.’

સર્વનું સુખ ઇચ્છનારને બદલામાં સુખ જ મળે છે, એ વસ્તુનું પ્રત્યેક ઉપાસકે બરાબર સ્મરણ રાખવું.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે જ્ઞાનોદય થયા વિના આ ભાવને પૂરેપૂરો સ્પર્શી શકાતો નથી. ‘હું’ કોણ છું? આ વિશ્વ શું છે? મારો અને તેનો સંબંધ કયા પ્રકારનો છે? સુખ-દુઃખનાં કારણો શું છે? સુખની પ્રાપ્તિ કયા સાધનોથી થાય? દુઃખની નિવૃત્તિ માટે કેવા ઉપાયો અજમાવવા જોઈએ? પરમ તત્ત્વ શું? તેનો સાક્ષાત્કાર કેવી રીતે થાય?’ વગેરે બાબતોનું સંશયરહિત નિશ્ચયાત્મક જ્ઞાન થાય ત્યારે જ્ઞાનોદય થયો ગણાય છે.

ઉપાસકે જ્યારે આ ભાવને બરાબર સ્પર્શે અને તેમાં કેટલોક વખત સ્થિર થાય, ત્યાર પછી તે આગળ વધીને ‘દિવ્યભાવ’ ધારણ કરે. આ ભાવ ધારણ કરનારે રાગ-દ્વેષથી રહિત થવું જોઈએ, સર્વે ભૂત-પ્રાણી પ્રત્યે સમદર્શી બનવું જોઈએ અને મનની ચંચલતાનો સર્વાંશે ત્યાગ કરવો

જોઈએ. આ ભાવમાં સ્થિરતા થતાં જ સિદ્ધિ સાંપડે છે અને ઉપાસક એક અદ્દનો મનુષ્ય મટીને સિદ્ધ મહાપુરુષની કોટિમાં વિરાજે છે. પછી તેને માટે આ જગતમાં કશું અશક્ય કે અસંભવિત રહેતું નથી.

હવે જે છ કારણોથી મંત્રનો નાશ થાય છે, મંત્રોપાસના નષ્ટબ્રષ્ટ થઈ જાય છે, તેની રજૂઆત કરીશું. આ છ કારણો અમારાં કદપેલાં નથી, પણ મંત્રવિશારદોએ ઘણા અનુભવ પછી શોધી કાઢેલાં છે અને તેનો ખ્યાલ આવવાથી ઉપાસક બંધુઓ પોતાની ઉપાસના રૂપી હોડીને સંહારરૂપી ખડક સાથે અથરાઈ પડતાં જરૂર અટકાવી શકે એમ છે.

તંત્રકારો કહે છે :

અત્યાહારઃ પ્રયાસશ્ચ પ્રજલ્પો વિષયાગ્રહઃ ।

જનસંગોષ્ઠલૌલ્યં ચ ષઙ્મિર્મન્ત્રો વિનશ્યતિ ॥

‘અત્યાહાર, પ્રયાસ, પ્રજલ્પ, વિષયાગ્રહ, જનસંગોષ્ઠ તથા માનસિક અંચલતા, એ છ વસ્તુ વડે મંત્ર નાશ પામે છે.’

તાત્પર્યકે ઉપાસકે—

(૧) પ્રમાણ કરતાં અધિક આહાર કરવો નહિ.

(૨) વધારે શ્રમ કરવો નહિ. અન્યથા જપ કરતાં ઊંઘ આવશે અને ધ્યાનાદિ ક્રિયાઓ પણ ખરાબર થઈ શકશે નહિ.

(૩) વધારે બોલવું નહિ કે વધારે પડતી વાતો કરવી નહિ.

(૪) મનનું વલણ કામભોગ પ્રત્યે ઢળવા દેવું નહિ.

(૫) જનસમુદાયમાં ખેસીને તેમની સાથે જે તે વિષયની વાતો કરવી નહિ કે ગપાટા મારવા નહિ. તેથી મનની એકાગ્રતા તૂટે છે અને જે સ્વસ્થતાથી જપાદિ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ તે થતી નથી.

(૬) મનની ચંચલતાનો ત્યાગ કરવો. ઉપાસકને સહુથી મોટી નડતર મનની ચંચલતાની છે. તેનો નિગ્રહ થાય નહિ તો એકાગ્રતા જામે નહિ અને એકાગ્રતા જામે નહિ તો કોઈ પણ ક્રિયા યથાર્થપણે થઈ શકે નહિ. આ વિષયમાં પૂર્વે કેટલુંક કહેવાઈ ગયું છે, તે પુનઃ પુનઃ વિચારવું અને તેમાં જે ઉપાયો બતાવ્યા છે, તેનો અમલ કરવો.

જે ઉપાસકો ક્રિયાદ કરે છે કે ઘણો મંત્રજપ કરવા છતાં સિદ્ધિ થતી નથી, તેમણે આ છ નિયમોને લક્ષ્યમાં રાખીને પોતાની જીવનચર્યા તપાસી લેવી જોઈએ અને તેમાં જો એ દોષો હસ્તી ધરાવતા હોય તો તેમને પહેલી તકે દૂર કરવા જોઈએ.

આ પ્રકરણ સમાપ્ત કરતાં એટલું જણાવીશું કે મંત્રોપાસના એ યોગસાધનાનો જ એક પ્રકાર છે, તેથી યમ, નિયમ, આસન, પ્રાણાયામ અને પ્રત્યાહારનો જેટલો અભ્યાસ થાય તેટલો આ બાબતમાં વધારે લાભ થવા સંભવ છે.

[૫]

ઉપાસનાનો આરંભ

ઉપાસના કેની કરવી ? ઈકારની કે હ્રીકારની ? એવો પ્રશ્ન ઉઠવો સહજ છે. થોડા વખત પહેલાં અમારે ત્યાં એક મહાશયે દૂરથી આવીને અમને આ પ્રશ્ન ક્યો હતો. અમે કહ્યું : ‘એ તો આપની રુચિની વાત છે.’

તેમણે કહ્યું : ‘રુચિ તો બંને પ્રત્યે છે. પણ તેમાં જે શીઘ્ર ફળદાયી થાય તેમ હોય તેની ઉપાસના કરવી છે.’ અમે કહ્યું : ‘તો હ્રીકારની જ ઉપાસના કરો, કારણ કે આ કાળમાં સહુથી વધારે શીઘ્ર ફળદાયી ઉપાસના એની છે. વળી એમાં ઈકારની ઉપાસના આવી જાય છે.’

તેમણે પૂછ્યું : ‘એ કેવી રીતે ?’ અમે કહ્યું : ‘હ્રીકારની ઉપાસનામાં એકલો હ્રી જોલાતો નથી. તેમાં ‘ૐ હ્રી નમઃ’ એ રીતે ત્રણ પદો જોલવાનાં હોય છે. આ ત્રણ પદોને હ્રીકાર વિદ્યા કે મહાવિદ્યા કહેવામાં આવે છે અને તેની ઉપાસના કદી પણ નિષ્ફળ જતી નથી.’ પછી તેમને હ્રીકારવિદ્યાસ્તવનનો નીચેનો શ્લોક સંભળાવ્યો :

વિધાય યઃ પ્રાક્ પ્રણવં નમોઽન્તે
મધ્યૈકવીજં નનુ જજ્ઞપીતિ ।
તસ્યૈકવર્ણા વિતનોત્યવન્ધ્યા
કામાર્જુની કામિતમેવ વિદ્યા ॥

‘જે મનુષ્ય પહેલાં પ્રણવ એટલે ઐ અને અંતે નમઃ, તેમ જ મધ્યમાં અનુપમ બીજ હ્રીંકારનો પુનઃ પુનઃ જપ કરે છે, તેના વાંછિતોને અવધ્ય અને કામધેનુ સમાન આ એક વર્ણુવાળી હ્રીંકાર વિદ્યા પૂર્ણ કરે છે.’

અહીં અમે એ ખુલાસો પણ કરી દીધો કે ‘હ્રીંકાર વિદ્યામાં ત્રણ પદો છે, તેમાં પહેલું ઐપદ એ સેતુ છે, બીજું હ્રીંપદ એ મંત્રબીજ કે વિદ્યાબીજ છે અને ત્રીજું નમઃપદ એ પદ્મવ છે. અહીં હ્રીં એ જ મુખ્ય વિદ્યાપદ હોવાથી આ વિદ્યાને એક વર્ણુવાળી વિદ્યા કહી છે.’

અમારો આ ખુલાસો સાંભળીને પેલા મહાશયે પ્રશ્ન કર્યો કે ‘સેતુ એટલે શું ?’ અમે કહ્યું ‘જે પદ મંત્રની મૂળ શક્તિનું અનુસંધાન કરી આપે, તેને સેતુ કહેવાય છે.’ અહીં ઐપદ એ પ્રકારનું છે અને મંત્રશાસ્ત્રના નિયમ મુજબ તેને સહુથી પહેલું મૂકવું જોઈએ, એટલે તેને પહેલું મૂકેલું છે.’

પેલા મહાશયે કહ્યું : ‘એ તો સમજ પડી, પણ પદ્મવઃ સંબંધી કંઈ ખુલાસો કરશો ખરા ?’ અમે કહ્યું : ‘મંત્રનું અમુક પરિણામ લાવવા માટે તેની પાછળ જે પદો લગાડવામાં

આવે છે, તેને પદ્મવ કહે છે. સ્વાહા, સ્વઘા, વૌષટ્, ઠઃ ઠઃ વગેરે આ પ્રકારનાં પદો છે.’

હજી પેલા મહાશયની નિશાસા પૂરેપૂરી સંતોષાઈ ન હતી, એટલે તેમણે પ્રશ્ન કર્યો કે ‘કોઈ મંત્રને નમઃ પદ્મવ લગાડવામાં આવે તો તેનું પરિણામ શું આવે ?’ અમે કહ્યુંઃ ‘એવો મંત્ર શાંતિ, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિને કરનારો થાય. તાત્પર્ય કે હ્રીંકાર વિદ્યા મુખ્યત્વે શાંતિ, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિને કરનારી છે અને તેથી સૌભાગ્યની ઇચ્છા રાખનાર સહુ કોઈએ તેની સાધના-આરાધના-ઉપાસના કરવા જેવી છે.’

આટલા ખુલાસાથી તે મહાશય પ્રસન્ન થયા અને હ્રીંકારની ઉપાસના કરવાનો નિર્ણય કરીને અમારાથી છૂટા પડ્યા.

બીજા પણ કેટલાક મહાનુભાવોને અમે આજ જાતની સલાહ આપેલી અને તેમણે હ્રીંકાર વિદ્યાની ઉપાસના શરૂ કરેલી, તે દરેકની યશકીર્તિમાં વધારો થયો છે અને તેમના મનની મુશ્કેલ મોટા ભાગે ફળી છે. વળી છેલ્લાં બાર-તેર વર્ષોમાં અમને પોતાને તેનો ઘણો સારો અનુભવ થયેલો છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો વિવિધ હેતુને અનુલક્ષીને તેનાં જે જે અનુષ્ઠાનો કર્યાં, તે બધાં જ ફલદાયી નીવડ્યાં છે, એટલે અમારી હ્રીંકારવિદ્યા ‘પરની’ શ્રદ્ધા અતિ મજબૂત બનેલી છે અને તેને ચિંતામણિ માનીને આજે પણ તેની ઉપાસના કરી રહ્યા છીએ.

હ્રીંકારની ઉપાસના એ માનવજીવનનું એક મંગલ પ્રસ્થાન છે, એટલે તે અમેરા ઉત્સાહથી કરવું જોઈએ જે

હાલત સૂર્યને દેખતાં કમલવનની થાય છે, અથવા જે હાલત ચંદ્રને દેખતાં કુમુદિનીઓની થાય છે; તે જ હાલત આ અવસરે આપણા હૃદયકમલની થવી જોઈએ. જો એની એકે એક પાંખડી વિકસ્વર ન થાય, તો સમગ્ર લેવું કે હ્રીંકારની ઉપાસના માટે આપણે ઉત્સાહ હજી પૂર્ણતાએ પહોંચ્યો નથી.

પ્રથમ શુભ દિવસે સદ્ગુરુ પાસે જઈને વિનયાવનત મસ્તકે બે હાથની અંજલિ જોડીને તેમના મુખેથી આ વિદ્યા ત્રણ વાર શ્રવણ કરવી જોઈએ. જે વિદ્યા ગુરુના મુખેથી પ્રકટેલી હોય છે, તે ઘણી બદ્ધવતી હોય છે અને શીઘ્રફલ આપનારી થાય છે. મંત્રસાધનામાં ગુરુની કેવી અને કેટલી આવશ્યકતા છે? તે અમે મંત્રવિજ્ઞાનના દશમા પ્રકરણમાં વિસ્તારથી બતાવ્યું છે.

ત્યાર પછી શુભ દિવસે અને શુભ મુહૂર્તે હ્રીંકાર વિદ્યાની ઉપાસના શરૂ કરવી જોઈએ.

આ ઉપાસના દરમિયાન ઉપાસકે બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં જાત્રત થવું જોઈએ અને વિદ્યાગુરુનું નામ લઈને તેમને ત્રણ વાર પ્રણામ કરવા જોઈએ. ત્યાર પછી સહસ્રાર પદ્મમાં તેમનું ધ્યાન ધરીને વાગ્લવ બીજા એ મંત્રનો દશ અથવા વધારે વખત જપ કરવો જોઈએ. ત્યાર પછી અધિકાર અનુસાર કુંડલિની શક્તિનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ અને નિત્યકર્મથી પરવારીને હ્રીંકાર વિદ્યાની ઉપાસના શરૂ કરવી જોઈએ. મંત્રોપાસનાનો આ ખાસ વિધિ છે, એટલે તે યથાર્થપણે કરવો જોઈએ. એમાં કંઈ પણ ગરબડ કે ગોટાળો ન થવા પામે તેનું ખાસ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ.

આપણા પૂર્વજો વહેલા સૂઈને વહેલા ઉઠવાની ટેવવાળા હતા અને તેથી પ્રાતઃકાલીન ક્રિયાઓ સારી રીતે કરી શકતા હતા. આજનું હવામાન મોડા ઉઠવાનું છે, એટલે બ્રાહ્મ મુહૂર્તમાં જાગ્રત થવાનું કેટલાકને ભારે લાગશે, પણ મન મક્કમ હશે તો એ સમયે ધરાબર ઉઠી શકાશે અને થોડા દિવસ એ પ્રમાણે ઉઠવાની ટેવ પડી, એટલે તેમાં કોઈ જાતની કઠિનાઈ ભાસશે નહિ.

ગુરુ પ્રત્યે કેટલો આદર હોવો જોઈએ ? તે આ પરથી સમજી શકાશે. તેમના પ્રત્યે વિનય-ભક્તિ-બહુમાનની લાગણી પ્રકટયા વિના વિદ્યા સિદ્ધ થતી નથી, એમ આપણા ઋષિ-મહર્ષિઓ કહી ગયા છે અને અનુભવે તે સાચું જણાયું છે.

વળી જે મનુષ્ય પોતાના ધર્મમાં શ્રદ્ધાવાળો હોય છે અને નિત્યકર્મો ધરાબર કરે છે, તેને વિદ્યા જલ્દી સિદ્ધ થાય છે. એટલે સ્વધર્મશ્રદ્ધા અને નિત્યકર્મોની બાબતમાં જરા પણ શિથિલતા દાખવવી નહિ.

હંકારના જપવિધિમાં અમે જપ કરવાનું સ્થાન, આસન, શરીરની અવસ્થા, માલા, દિશા અને સમય અંગે જે વિવેચન કરેલું છે, તે હ્રીંકારની ઉપાસના કરનારે ફરીને વાંચી લેવું, કારણ કે આ બધી વસ્તુઓ બંનેમાં સમાન છે. છતાં તેના તારણરૂપે અહીં એટલું જણાવીએ છીએ કે હ્રીંકારની ઉપાસના કરવા માટેનું સ્થાન એકાંત અને પવિત્ર હોવું જોઈએ, આસન કંબલનું રાખવું, શક્ય હોય તો પદ્માસને બેસવું, નહિ તો સુખાસને બેસવું, બરડો અને મસ્તકે ટટાર રાખવા,

દષ્ટિ નાસિકાના અગ્રભાગ પર સ્થાપવી અને માલા બને તો પ્રવાલની વાપરવી, દિશા પૂર્વ કે ઉત્તર રાખવી અને સમય મુખ્યત્વે પ્રાતઃકાલનો તથા પૂર્તિમાં સાયંકાલનો રાખવો. રાત્રિએ પણ મંત્રજપ કરી શકાય છે, પરંતુ એ વખતે દેવપૂજન કરવાનો નિષેધ છે.

આ વિધા આઠ લાખ જપ કરવાથી સિદ્ધ થાય છે. જો નિત્ય પ્રાતઃકાલ અને સાયંકાલ બંને સમય અઢી-અઢી હજાર જપ કરવામાં આવે તો એક દિવસના પાંચ હજાર જપ થાય અને એ રીતે ૧૬૦ દિવસમાં એટલે ૫ માસ અને ૧૦ દિવસમાં એ જપસંજ્યા પૂરી કરી શકાય.

આ વિધાની એક માલા (૧૦૮)નો જપ કરવામાં સામાન્ય-રીતે ત્રણ મીનીટ લાગે છે, એટલે અઢી હજાર જપ કરતાં સવા કલાક જેટલો સમય જવા સંભવ છે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે મંત્રના દરેક પદોનું ઉચ્ચારણ શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ થવું જોઈએ અને તેમાં કદાચ થોડો વખત વધારે જાય તો તેની દરકાર કરવી ન જોઈએ. હજી વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો મંત્રજપની સંજ્યા કરતાં મંત્રના ઉચ્ચારણનું મહત્ત્વ વધારે છે અને તે જેટલું શુદ્ધ તથા સ્પષ્ટ થશે, તેટલું મંત્રચૈતન્ય વહેલું પ્રકટ થશે, એટલે જપસંજ્યા પૂરી કરવાની ખાતર મંત્રપદો ઝડપથી ગમે તેમ બોલી જવા તે યોગ્ય નથી. મોટા ભાગે આ પરિસ્થિતિ જોવામાં આવે છે, તેથી જ અહીં આટલી સૂચના કરેલી છે.

ૐકાર તાર સ્વરે બોલવો જોઈએ, હ્રીં પદ બોલતાં રણુકાર થવો જોઈએ અને હડપચી જરા નીચી થતાં ગળાની બંને બાજુની નસો થોડી ફૂલવી જોઈએ. તેની અસર એ જ વખતે હૃદય પર થાય છે, તે અનુભવથી સમજી શકાશે. નમઃ પદ તેના સ્વાભાવિક ધોરણે બોલવું જોઈએ, પણ તેમાં વિસર્ગનો ઉચ્ચાર બરાબર થવો જોઈએ.

આ વસ્તુ પ્રત્યક્ષ પ્રયોગ સિવાય સમજવી કઠિન છે, છતાં ઉપાસકોને તેનો ખ્યાલ આવે, એટલે અહીં આટલું વિવેચન કરેલું છે.

ઉચ્ચારણ ધ્વનિપૂર્વક બરાબર થાય તો મન તેમાં જોડાઈ જાય છે અને તે જ્યાં ત્યાં ભટકી શકતું નથી. એ વસ્તુ અતિ મહત્ત્વની છે, તેથી ઉપાસકે ઉચ્ચારણની બાબતમાં શુરુગમ મેળવીને અથવા તે વિષયના જાણકાર પાસેથી તેનું જ્ઞાન પ્રાપ્ત કરીને મંત્રોચ્ચાર કરવા જોઈએ.

આ જપ ભાષ્ય એટલે મોટેથી બોલીને કરવાનો નથી; તે ઉપાંશુ જ કરવાનો છે, પણ તેમાંયે શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ ઉચ્ચારની જરૂર તો રહે જ છે.

મંત્રજપ કરતી વખતે મનને સ્વસ્થ રાખવું અને જે ગતિએ જપ શરૂ કર્યો હોય, તે જ ગતિ છેવટ સુધી જાળવી રાખવી. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો એ ગતિને દૃઢ એટલે ઝડપી બનાવવી નહિ, તેમ જ વિલાંબિત એટલે ધીમી પણ બનાવવી નહિ. ચિત્તની સ્વસ્થતા બરાબર હશે તો જપ સમગતિએ થયા કરશે, એટલે ચિત્તની સ્વસ્થતા એ મુખ્ય વસ્તુ છે.

વળી એ જપ નિરંતર એટલે વચમાં અંતર પાડ્યા વિના કરવો જોઈએ. મંત્રવિશારદો કહે છે કે મંત્રપદો ઘોલવામાં વચ્ચે અંતર પાડી દેવામાં આવે તો તેનું ફલ આદ્યું જાય છે. મોતીની માળામાં જેમ એક પછી એક મણકા ક્રમશઃ આવ્યા કરે છે, તેમ મંત્રપદો પણ એક પછી એક ખરાબર ઘોલાવા જોઈએ.

ઉપાસનાનો આરંભ કરતાં હ્રીંકારનું પૂજન કરવું જોઈએ. જો આ ઉપાસના નિમિત્તે ત્રાંબાના પતરા ઉપર હ્રીંકાર કેતરાવી લીધો હોય અને તેને પંચામૃત આદિથી શુદ્ધ કરી લીધો હોય તો તેને એક ઊંચા આસન પર મૂકી ધૂપ, દીપ, પુષ્પ, ગંધ તથા નૈવેદ્ય વડે તેનું પૂજન કરી પછી ભૂતશુદ્ધિ, પ્રાણાયામ તથા ન્યાસાદિ ક્રિયાઓ કરવી જોઈએ અને ત્યાર બાદ મૂલ વિદ્યાનો જપ શરૂ કરવો જોઈએ.

જો ત્રાંબાના પતરાની સગવડ ન હોય તો નાગરવેલનાં સાત અખંડ પાન લઈ તેના પર કુંકુમથી હ્રીંકાર લખવા અને તેના પર સોપારી મૂકી તેને ત્રણ વાર કુંકુમથી ચાંદલા કરવા. આ વખતે મૂલમંત્ર ઘોલતાં જવું, એટલે તે સોપારી અભિમંત્રિત થઈ ગણાય. નાગરવેલનાં પાન રોજ તાજાં અને નવાં લાવવાં જોઈએ, જ્યારે સોપારી એની એ મૂકવી જોઈએ.

ભૂતશુદ્ધિ તથા પ્રાણાયામની બાબતમાં પૂર્વે પર્યાપ્ત વિવેચન થઈ ગયેલું છે, તે અનુસાર એ બંને ક્રિયાઓ કરવી. કદાચ ભૂતશુદ્ધિની ક્રિયા ન આવડે તો જતી કરવી, પણ પ્રાણાયામની ક્રિયા અવશ્ય કરવી. ત્યાર બાદ નીચેનો સંકલ્પમંત્ર ત્રણ વાર ઘોલવો :

સંકલ્પમંત્ર

ૐ હ્રીં બીજાય નમઃ ।

ૐ હ્રીં અપશક્ત્યે નમઃ ।

ૐ હ્રીં વિનિયોગાય નમઃ ।

આ મંત્ર બોલતી વખતે આચમની વડે જળ મૂકવું અને નમસ્કાર કરવો. ત્રણેય વખત આ પ્રમાણે ક્રિયા કરવી.

ત્યાર પછી કરન્યાસ વિધિ કરવો. તે આ પ્રમાણે :

ૐ હ્રીં અંગુઠાભ્યાં નમઃ । (આમ બોલી તર્જની આંગળી વડે અંગૂઠાને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં તર્જનીભ્યાં નમઃ । (આમ બોલી અંગૂઠા વડે તર્જની આંગળીને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં મધ્યમાભ્યાં નમઃ । (આમ બોલી અંગૂઠા વડે મધ્યમા આંગળીને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં અનામિકાભ્યાં નમઃ । (આમ બોલી અંગૂઠા વડે અનામિકા આંગળીને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં કનિષ્ઠિકાભ્યાં નમઃ । (આમ બોલી અંગૂઠા વડે કનિષ્ઠિકા એટલે ટચલી આંગળીને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં કરતલપૃષ્ઠાભ્યાં નમઃ । (આમ બોલી બંને હાથના પૃષ્ઠભાગ તથા તલિયાં એકબીજાને મેળવવાં.)

અહીં કરન્યાસનો વિધિ પૂરો થયેલો સમજવો.

હવે અંગન્યાસનો વિધિ કરવો, તે આ પ્રમાણે :

ૐ હ્રીં હૃદયાય નમઃ । (આ મંત્ર બોલીને હૃદયને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં શિરસે સ્વાહા । (આ મંત્ર બોલીને કપાળને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં શિખાયૈ વષટ્ । (આ મંત્ર બોલીને શિખાને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં કવચાય હુમ્ । (આ મંત્ર બોલીને ભુજાના મધ્ય ભાગને સ્પર્શ કરવો.)

ૐ હ્રીં નેત્રત્રયાય વૌષટ્ । (આ મંત્ર બોલીને બંને નેત્રોને તથા ભૂકુટિના વચલા ભાગને સ્પર્શ કરવો.)

છેવટે અસ્ત્રાય ફટ્ કહીને તાલી બળવવી. અહીં અંગ-ન્યાસનો વિધિ પૂરો થયેલો સમજવો.

ન્યાસ પછી ધ્યાન ધરવાનો વિધિ છે. અહીં હ્રીં કારતુનું શક્તિરૂપે ધ્યાન ધરવું અને સંપ્રદાય અનુસાર ધ્યાનનો શ્લોક બોલી, તે જ પ્રમાણે ચિત્ર મનમાં અંકિત કરવું.

ત્યાર બાદ જપનો પ્રારંભ કરવો. જ્યારે નિશ્ચય મુજબના જપ પૂરા થાય ત્યારે હાથમાં જલ લઈ નીચે પ્રમાણે વિસર્જનમંત્ર બોલવો :

યૈષા સેવા કૃતા મન્ત્રન્યસ્તત્ત્વદ્બુદ્ધિના મયા ।

યથા સાધ્યેન મનસા હેકાગ્રેણ યુતાઽધુના ॥૧॥

તાવકમજને રતિદા ત્વમેવૈકા યદા ભવદેવિ ।

મચ્છ્રદ્ધાં વર્દ્યતી ચ નાયં પ્રાપયત્સૌ ભવતુ ॥૨॥

પછી તરલાણામાં જલ મૂકીને બે હાથ જોડી નીચે પ્રમાણે પ્રાર્થના કરવી :

ન્યાસાદીન્ન ચ પલ્લવં સ્વરમપિ પ્રાજ્ઞો ન વેદ્મિ સ્વયં,
 શ્રદ્ધાસક્તમતિઃ કરોમિ મનસા સેના પરં તેઽધુના ।
 કાર્યં મેઽધ્ય કરોમિ ચેન્ન ભગવન્ દોષૈકદષ્ટિસ્તદા,
 કાર્યોઽસ્મિન્ વિષયેઽસ્ત્યનન્યગતિના કસ્યાવલમ્બો મયા ॥

પછી આસનનો ત્યાગ કરવો.

ઉપાસનાનો પ્રારંભ આ રીતે વ્યવસ્થિત થવાથી તેને
 પ્રવાહ નિયમિત આગળ ચાલશે અને તે સિદ્ધિને સમીપ
 લઈ આવશે.

[૬]

પ્રગતિ અને પૂર્ણાહુતિ

‘ હાલુ’ લયુ’ કે ‘પાછું ન હઠવું’ એ ઉત્તમ પુરુષોની નીતિ છે અને તેઓ પ્રાણાંતે પણ તેને વળગી રહે છે. વિધ્નો તેમને હરાવી શક્તાં નથી, મુશ્કેલીઓ તેમના માર્ગની રુકાવટ કરી શકતી નથી. અણુધારી-આકસ્મિક ગમે તેવી ગમખવાર ઘટનાઓ બની જાય તો પણ તેઓ પોતાના ચિત્તને શાંત સ્વસ્થ રાખી નિર્ધારિત કાર્ય પૂરું કરે છે અને તેથી જ આ જગતમાં તેમનો યશઃકે વાગે છે.

મંત્રોપાસકે પણ આ જ નીતિને અનુસરવાનું છે, અન્યથા મંત્રોપાસનામાં પ્રગતિ થવાનો સંભવ નથી. આપણે કોઈ પણ કાર્ય શરૂ કરીએ તે સીધેસીધું પાર ઉતરી જાય એવું ભાગ્યે જ બને છે. તેમાં વિધ્નો-મુશ્કેલીઓ-મુંઝવણો આવે છે અને અનેકવિધ સમસ્યાઓનો ઉકેલ કરવો પડે છે, જે અખૂટ શ્રદ્ધા અને અડગ ધૈર્ય હોય તો જ બની શકે છે. શ્રદ્ધા ખૂટી કે ઉત્સાહ મુંઢ પડી જાય છે અને ધૈર્યમાં ઓટ આવી કે બધી બાજુ સંકેલાઈ જાય છે, ખેલ ખલાસ થાય છે !

કેટલાક ઉપાસકો ઉપાસના થોડી આગળ વધી કે કોઈ ચમત્કારની, કોઈ અવનવી ઘટનાની અપેક્ષા રાખે છે અને જ્યારે તેવું કંઈ પણ જોવામાં આવતું નથી, ત્યારે હતોત્સાહ થઈ જાય છે. પછી તેમને ઉપાસનામાં રસ આવતો નથી અને તે જે ગતિ-વિધિએ આગળ વધવી જોઈએ, તે વધતી નથી. અકાળે ફળની ઇચ્છા કરવાનું આ પરિણામ છે, તેથી હિતાવહ એ છે કે અકાળે ફળની ઇચ્છા કરવી નહિ. બીજ વાળું છે, તો તે ઉગશે જ અને તેમાંથી એક મહાન વૃક્ષ તૈયાર થશે, એવો આત્મવિશ્વાસ રાખવો. ‘વાવેલું બીજ નહિ ઉગે તો ? ઉગ્યા પછી પણ તે કરમાઈ જશે તો ? શું એમાંથી વિશાળ વૃક્ષ તૈયાર થશે ખરું ?’ આ બધા કુતર્કો છે અને તે આપણી આંતરિક શ્રદ્ધાને—આપણા આત્મવિશ્વાસને હોળી નાખનારા છે, માટે તેનું સેવન કરવું નહિ.

મંત્રોપાસનામાં શ્રદ્ધાને મુખ્ય ગણવામાં આવી છે, તેની પાછળ આ દૃષ્ટિ રહેલી છે. જેમ પાચો પાકો હોય તો ઈમારત ટકે છે, તેમ શ્રદ્ધા મજબુત હોય તો મંત્રોપાસના આગળ વધે છે અને તે ફલદાયી બને છે. અજ્ઞાની તથા અશ્રદ્ધાલુને આ જગતમાં કોઈ મહાન વસ્તુની પ્રાપ્તિ થતી નથી. તેઓ અથડાઈને, કૂટાઈને, હડધૂત થઈને આ જગતમાંથી વિદાય લેવાને સર્જાયેલા છે. મંત્રોપાસક હરગીઝ એ રસ્તે ન જાય, એવો અમારો આગ્રહભર્યો અનુરોધ છે.

હવે કેટલીક અનુભવની વાત કહીશું. હ્રીંકારવિધાને જપ વિધિપૂર્વક આગળ વધતાં આપણા શરીર અને મનમાં

શક્તિનો સંચાર થતો હોય એવું લાગે છે અને આપણી કામ કરવાની તથા વિચાર કરવાની ઝડપ વધી જાય છે. જે શક્તિ વીટામીન ‘બી’નો આખો કોર્સ એટલે ૧૨ ઇંજેક્શનો લેવાથી ન આવે તે શક્તિ આ જપના પ્રતાપે થોડા જ દિવસમાં આવી જાય છે અને તેથી આપણી જીવનચર્યામાં પણ મોટો ફેર પડી જાય છે. જ્યાં પ્રથમ નિરાશા, ખેદ કે વિષાદનાં દર્શન થતાં, ત્યાં હવે આશા, ઉત્સાહ અને આનંદનો અનુભવ થાય છે અને આપણા અંતરક્રમલની પાંખડીઓ ઉઘડી રહી હોય તેવું લાગે છે.

જપસંખ્યા એક લાખ પર પહોંચ્યા પછી અવનવા અનુભવો થવા લાગે છે, એટલે કે નહિ ધારેલો લાભ થવા લાગે છે અને જે કાર્યો અધૂરાં રહ્યાં હોય કે પૂર્ણ થવાની સંભાવના ન હોય તે પૂર્ણ થવાના સંયોગો ઊભા થાય છે. અન્ય શબ્દોમાં કહીએ તો આ સમયથી જય-વિજયનાં નિશાનો ફરકવા લાગે છે અને આનંદ-મંગલનાં તૂર બજવાની શરૂઆત થાય છે. તેથી હિતાવહ એ છે કે મંત્રોપાસકે ધીર-વીર ગતિથી મંત્રોપાસનામાં આગળ વધવું અને પોતાના મનને કોઈ પણ પ્રકારની શંકા-કુશંકાઓથી પ્રતિહત થવા દેવું નહિ.

હવે સિદ્ધિયોગને અનુલક્ષીને થોડું વિવેચન કરીશું. મંત્રવિશારદો કહે છે કે કોઈ પણ ગ્રહણ વખતે સ્પર્શકાલથી મોક્ષકાલ સુધી મંત્રજપ કરવાથી મંત્રસિદ્ધિ સત્વર થાય છે. તેમ જ આશ્વિન માસની કૃષ્ણાષ્ટમી અથવા ચતુર્દશીની

રાત્રિએ મંત્રજપ કરવાથી પણ મંત્રસિદ્ધિ સત્વર થાય છે. કાર્તિક શુક્લપક્ષની વૈકુંઠ ચતુર્દશીની રાત્રિ પણ તે માટે પસંદ કરવા યોગ્ય છે. જો કોઈ પણ કારણે આ યોગ ન સધાય તો નીચે જણાવેલા સમયે અવશ્ય મંત્રજપ કરવો, તેથી પણ સત્વર સિદ્ધિ મળવા સંભવ છે.

તિથિ વાર ← રાત્રિનો વખત દિશા

૧	શુક્રવાર	૬ થી ૧૦	વાગતાં સુધી	પશ્ચિમાભિમુખ	બેસીને
૨	બુધવાર	૬ થી ૯	„ „	„ „	„ „
૩	મંગળવાર	૮ થી ૧૧	„ „	„ „	„ „
૪	શનિવાર	૧૨ થી ૪	„ „	ઉત્તરાભિમુખ	„ „
૫	ગુરુવાર	૧૦ થી ૧	„ „	„ „	„ „
૬	શુક્રવાર	૬ થી ૯	„ „	પૂર્વાભિમુખ	„ „
૭	બુધવાર	૬ થી ૯	„ „	અગ્ન્યભિમુખ	„ „
૮	મંગળવાર	૬ થી ૧૧	„ „	નૈઋત્યાભિમુખ	„ „
૯	શનિવાર	૧૨ થી ૪	„ „	પાશ્ચિમાભિમુખ	„ „
૧૦	ગુરુવાર	૧૦ થી ૧	„ „	પૂર્વાભિમુખ	„ „
૧૧	શુક્રવાર	૬ થી ૯	„ „	પશ્ચિમાભિમુખ	„ „
૧૨	બુધવાર	૬ થી ૯	„ „	ઉત્તરાભિમુખ	„ „
૧૩	શનિવાર	૮ થી ૧૧	„ „	„ „	„ „
૧૪	શનિવાર	૧૨ થી ૪	„ „	ઈશાનાભિમુખ	„ „
૧૫	ગુરુવાર	૧૦ થી ૧	„ „	પૂર્વાભિમુખ	„ „

પંચાંગમાં જણાવેલા શુભ યોગો પણ આ બાબતમાં સહાયક નીવડે છે. વળી મંત્રવિશારદોએ તો એ પણ કહ્યું

કે જ્યારે શુભ યોગોમાંનો કોઈ પણ યોગ ન જણાય ત્યારે મનમુહૂર્તનો યોગ સાધવો. તાત્પર્ય કે સાધકને જે દિવસે મંત્રસિદ્ધિ કરવાનું તીવ્ર મન થાય, તે જ દિવસને વધારે અનુકૂલ સમજી સિદ્ધિની તીવ્ર ભાવનાપૂર્વક મંત્રજપ ચાલુ કરવા. ઓછામાં ઓછા ત્રણથી ચાર કલાક આ પ્રકારે જપ ચાલુ રાખવાથી મંત્રસિદ્ધિ થાય છે.

મંત્ર આપણા મનમાં ઘરાઘર જડાઈ જાય, આપણા અંતરના તારેતારમાં વણાઈ જાય અને હરઘડી તેનું સ્મરણ થયા કરે, ત્યારે સમજવું કે મંત્રોપાસનામાં પ્રગતિ થઈ છે. મંત્રજપ ઘરાઘર થતો હશે તો થોડા જ દિવસમાં આવું પરિણામ આવ્યા વિના રહેશે નહિ.

મંત્રોપાસકે પ્રતિદિન દેવતાપૂજન, ધ્યાન અને જપ ઉપરાંત હોમ પણ કરવાનો હોય છે, તે વાત ઘરાઘર લક્ષ્યમાં રાખવી. હોમની સંખ્યા જપની સંખ્યાના ઘરાઘર દશમા ભાગની હોય છે, એટલે ૫૦૦૦ મંત્રજપ કરનારે ૫૦૦ હોમ કરવા જરૂરી છે. જો એટલા હોમ થઈ ન શકે તો તેથી ઘમણી સંખ્યાનો જપ કરી લેવો જોઈએ, એટલે કે પ્રાતઃકાલ અને સાયંકાળે ૩૦૦૦-૩૦૦૦ જપ કરવાનું રાખવું જોઈએ.

હોમ માટે ત્રિખૂણિયો કે ચોખૂણિયો કુંડ તૈયાર કરવો જોઈએ અને તેમાં ખીજડીનાં કાષ્ટ વાપરવા જોઈએ. તેમાં અગ્નિ પ્રકટાવતી વખતે અગ્નિસ્થાપન મંત્ર બોલવો જોઈએ. અગ્નિ પ્રકટ થયા પછી ગુગળ અને કચ્છરમાં ઘી મેળવી હોમ કરવો જોઈએ અને ત્યાર પછી કોપરું, દ્રાક્ષ, અગર,

સુખડ, કેસર, સાકર, લવિંગ વગેરેને મિશ્ર કરી તેને ધીનો કરમો દઈ તેનો હોમ કરવો જોઈએ. પ્રત્યેક આહુતિ વખતે મૂલમંત્રોનો ઉચ્ચાર કરવો જરૂરી છે.

મંત્રજપની સંખ્યા પાંચ લાખ પર પહોંચે ત્યારે કેટલાક પ્રત્યયો થાય છે, પણ તે કોઈને કહેવા નહિ કે તે સંબંધી કોઈની સાથે ચર્ચા કરવી નહિ, કારણ કે તેમ કરવાથી એ પ્રત્યયો બંધ થઈ જાય છે અને મંત્રસિદ્ધિ થવામાં અંતરાય ઊભો થાય છે.

મંત્રજપ સિવાયના સમયમાં મંત્રના અર્થ પર ચિંતન—મનન કરવું જોઈએ અને તેનું ધ્યાન પણ ધરવું જોઈએ. તે માટે ઈકારના ધ્યાનવિધિમાં જે કંઈ કહ્યું છે, તે અહીં પણ ઉપયુક્ત સમજવું અને તે જ ધોરણે ધ્યાનમાં પ્રવૃત્ત થવું.

એમ કરતાં જ્યારે મંત્રના અક્ષરો જ્યોતિર્મય દેખાય અને તેમાં આપણી મનોવૃત્તિનો લય થાય, ત્યારે સમજવું કે હવે મંત્રસિદ્ધિ નજીક છે.

મંત્રસિદ્ધિ નજીક હોય ત્યારે જે ચિહ્નો થાય છે, તે અમે મંત્રવિજ્ઞાનના બત્રીશમા પ્રકરણમાં સવિસ્તર જણાવ્યું છે, એટલે અહીં તેની પુનરુક્તિ નહિ કરીએ, પણ સારરૂપે એટલું જણાવીશું કે એ વખતે સુંદર સ્વપ્નો આવે છે, ચિત્તની પ્રસન્નતા ખૂબ વધી જાય છે અને આપણા અંતરમાં તેમ જ બહાર પણ જ્યોતિઃપુંજના દર્શન અવારનવાર થાય છે.

ખરી મંત્રસિદ્ધિ તો ત્યારે જ થઈ કહેવાય કે જ્યારે મંત્રજપની પૂર્ણાહુતિ વખતે મંત્રદેવતા પ્રકટ થઈને સાક્ષાત્

દર્શન આપે અને આપણા મનોરથો પૂરા કરવાનો કોલ આપે. પછી તો જ્યારે જ્યારે સ્મરણ કરીએ, ત્યારે તેઓ હાજર થાય છે અને તેમની સાથે વાર્તાલાપ પણ કરી શકાય છે. કેટલાકનું મંત્રવ્ય એવું છે કે આ કાલમાં મંત્રદેવતા સાક્ષાત્ તો પ્રકટ થતા નથી, પણ અસુક પ્રત્યયો દ્વારા તેમની પ્રતીતિ કરાવે છે અને ઉપાસકના મનોરથો ફળવા લાગે છે.

છેવટે તો આ વિષય અનુભવનો છે અને જેને જે પ્રકારનો અનુભવ થાય, તે પર જ તેણે આધાર રાખવાનો છે.

હ્રીંકારવિધાનું આટલું અનુષ્ઠાન થઈ ગયા પછી બીજા કોઈના લાભાર્થે તેનું અનુષ્ઠાન કરવું હોય તો ચૌકસ વિનિયોગપૂર્વક થઈ શકે છે અને તેથી ધાર્યું ફળ મેળવી શકાય છે.

વળી આ હ્રીંકાર વિધાનું અનુષ્ઠાન કરનાર ૧૦૮ મંત્ર બોલીને જલને અભિમંત્રિત કરે અને તે કોઈપણ રોગીને આપે તો તેનાથી એ રોગીનો રોગ મટી જાય છે અને તે અંતરના આશીર્વાદ આપે છે.

તેમજ આ અનુષ્ઠાન કરનાર ૧૦૮ વાર હ્રીંકાર—વિધાના મૂલમંત્રથી કુંકુમને અભિમંત્રિત કરી કોઈને આપે તો તેના સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થાય છે અને તેને કોઈ પણ પ્રકારની મુશ્કેલી હોય તો તેનું નિવારણ થાય છે.

ખરેખર ! હ્રીંકારવિદ્યા એ મહાવિદ્યા છે અને તે વર્તમાનકાળે ચિંતામણિ રત્ન સરીખું અદ્ભુત કાર્ય કરે છે. સૌભાગ્યકાંક્ષીઓએ તેનો લાભ જરૂર લેવો.

[૭]

જૈન ધર્મમાં હ્રીંકાર-ઉપાસના

૧. પ્રાસ્તાવિક

જૈન ધર્મમાં હ્રીંકારની ઉપાસના ઘણી આગળ વધેલી છે. કદાચ એમ કહીએ કે આ બાબતમાં તે સહુથી મોખરે છે, તો પણ અતિશયોક્તિ લેખાશે નહિ. હ્રીંકારને લગતા કલ્પો, સ્તોત્રો, સ્તુતિઓ તથા ચિત્રો વગેરે જૈનધર્મમાં જેટલા પ્રમાણમાં નજરે પડે છે, તેટલા અન્ય ધર્મમાં લાગ્યે જ નજરે પડે છે. વળી દરેક જૈન મંદિરમાં પ્રાયઃ ત્રાંબાના પતરા પર તૈયાર કરેલો નાનો-મોટો હ્રીંકારનો પૂજનચત્ર હોય છે અને ચિત્રો વગેરેમાં પણ તેને ખાસ સ્થાન આપેલું હોય છે.

જૈનો એમ માને છે કે હ્રીંકારમાં પંચપરમેષ્ઠી,

* નમસ્કાર મંત્રની ગણના કરવા માટેના વિશિષ્ટ મંત્રોવાળા પુસ્તકને અનાનુપૂર્વી કહે છે. તેમાં ચોવીસ તીર્થ કરો, ઐકાર તથા હ્રીંકારનાં ખાસ ચિત્રો આપેલાં હોય છે.

ચોવીશ તીર્થંકરો તથા અન્ય પ્રભાવશાલી દેવતાઓની સ્થાપના છે, એટલે તેઓ એની ઉપાસનામાં અનન્ય શ્રદ્ધા ધરાવે છે અને વિશેષ ન બની શકે તો અનાનુપૂર્વી વગેરેમાં તેનાં નિત્ય દર્શન કરે છે.

૨. હ્રીંકારનો અપૂર્વ મહિમા

જૈનાચાર્યોએ હ્રીંકારનો મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું છે કે—

ચતુર્વિંશતિતીર્થેશૈર્જૈનશક્ત્યા વિભૂષિતઃ ।

પરમેષ્ઠિમયશ્ચૈષ સિદ્ધચક્રમયો હ્યમ્ ॥

ત્રયીમયો ગુણમયઃ સર્વતીર્થમયો હ્યમ્ ।

પञ्चભૂતાત્મકો હ્યેષ લોકપાલૈરધિષ્ઠિતઃ ॥

ચન્દ્રસૂર્યાદિગ્રહયુગ્મ દશદિક્પાલપાલિતઃ ।

ગૃહે તુ પૂજ્યતે યસ્ય તસ્ય સ્યુઃ સર્વસિદ્ધયઃ ॥

—માયાશ્રીજકલ્પ ગા. ૨૬ થી ૨૮

‘જેને ચોવીશ તીર્થંકરોએ જૈન શક્તિથી વિભૂષિત કરેલો છે, જે પંચપરમેષ્ઠિમય છે, સિદ્ધચક્રમય છે, તત્ત્વત્રયીમય છે, ગુણમય છે, સર્વતીર્થમય અને પંચભૂતાત્મક છે; વળી જે લોકપાલોથી અધિષ્ઠિત છે, સૂર્યચંદ્ર આદિ ગ્રહોથી યુક્ત છે અને દશ દિક્પાલોથી સુરક્ષિત છે, એવો હ્રીંકાર જેના સ્મરમાં પૂજ્ય છે, તેને સર્વ સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થાય છે.’

થોડા વિવેચનથી આ વસ્તુ વધારે સ્પષ્ટ થશે. જૈન

શાસ્ત્રોની પરિભાષા મુજબ ધર્મરૂપી તીર્થને સ્થાપનાર અલૌકિક મહાપુરુષને તીર્થકર કહેવામાં આવે છે. વર્તમાન અવસર્પિણી કાલમાં + આવા ચોવીશ તીર્થકરો થઈ ગયા, તે આ પ્રમાણે :

- ૧ શ્રી ઋષભદેવ ૯ શ્રી સુવિધિનાથ ૧૭ શ્રી કુંથુનાથ
- ૨ શ્રી અજિતનાથ ૧૦ શ્રી શીતલનાથ ૧૮ શ્રી અરનાથ
- ૩ શ્રી સંલવનાથ ૧૧ શ્રી શ્રેયાંસનાથ ૧૯ શ્રી મલ્લિનાથ
- ૪ શ્રી અભિનંદન ૧૨ શ્રી વાસુપૂજ્ય ૨૦ શ્રી મુનિસુવ્રત
- ૫ શ્રી સુમતિનાથ ૧૨ શ્રી વિમલનાથ ૨૧ શ્રી નમિનાથ
- ૬ શ્રી પદ્મપ્રભ ૧૪ શ્રી અનંતનાથ ૨૨ શ્રી અરિષ્ટનેમિ
- ૭ શ્રી સુપાર્શ્વનાથ ૧૫ શ્રી ધર્મનાથ ૨૩ શ્રી પાર્શ્વનાથ
- ૮ શ્રી ચંદ્રપ્રભ ૧૬ શ્રી શાંતિનાથ ૨૪ શ્રી મહાવીરસ્વામી

+ ૨. જૈન ધર્મના મંતવ્ય અનુસાર કાલ અનાદિ છે. આ અનાદિ કાલનો પ્રવાહ કાલચક્ર વડે નિર્માણ થાય છે, એટલે કે એક કાલચક્ર પૂરું થાય છે અને બીજું કાલચક્ર શરૂ થાય છે. આમ એક પછી એક કાલચક્રો આવતાં જ જાય છે.

એક કાલચક્રમાં ઉત્સર્પિણીકાલ અને અવસર્પિણીકાલ એવા બે ભાગો હોય છે. તેમાં પ્રથમ કાલમાં વસ્તુના રસ-કસ આદિનું ઉત્સર્પણ થાય છે, એટલે કે તે ઉત્તરોત્તર વૃદ્ધિ કે વિકાસ પામતા રહે છે અને બીજાકાલમાં વસ્તુના રસ-કસ આદિનું અવસર્પણ થાય છે, એટલે કે તે ઉત્તરોત્તર ઘટતા જાય છે. આ બંને કાલના છ-છ પેટાભાગો છે, તેને આરા કહેવામાં આવે છે.

આ દરેક તીર્થંકરે ઉત્કૃષ્ટ સંયમસાધનાથી પોતાના આત્માની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ કરી હતી, અર્થાત્ પરમાત્મભાવ પ્રકટ કર્યો હતો અને સર્વજ્ઞ તથા સર્વદર્શી બનીને જગતના કલ્યાણ અર્થે સત્ય ધર્મનું પ્રવર્તન કર્યું હતું, એટલે જૈનો તેમને જ ઈશ્વર માની તેમની સેવા-ભક્તિ-આરાધના-ઉપાસનામાં જીવનની સાર્થકતા માને છે. જિનમંદિરોમાં આ ચોવીશ તીર્થંકરો પૈકી એક કે વધારે તીર્થંકરોની મૂર્તિની પ્રતિષ્ઠા કરેલી હોય છે.

આ ચોવીશેય તીર્થંકરોનું શક્તિબીજ હ્રીંકારમાં રહેલું છે. (આગળ ઉપર ‘હ્રીંકારમાં ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્થાપના’નો વિષય આવે છે, તે આ વસ્તુને વધારે સ્પષ્ટ કરશે.)

(૧) અરિહંત (જિન કે તીર્થંકર), (૨) સિદ્ધ (મુક્તાત્મા), (૩) આચાર્ય, (૪) ઉપાધ્યાય અને (૫) સાધુ, આ પાંચ આત્મવિકાસની દૃષ્ટિએ પરમ સ્થાનમાં રહેલા હોઈ તેમને પરમેષ્ઠી કહેવામાં આવે છે. જૈનો સવાર-સાંજ તથા દરેક માંગલિક પ્રસંગે નમસ્કાર મંત્રનું સ્મરણ કરે છે, તેમાં આ પાંચપરમેષ્ઠીને અનુક્રમે નમસ્કાર કરવામાં આવે છે. જૈન દૃષ્ટિએ જીવનનો ઊંચામાં ઊંચો આદર્શ પરમેષ્ઠી છે, એટલે તે સતત સ્મરણ કરવા યોગ્ય છે. * આ પાંચેય પરમેષ્ઠી હ્રીંકારમાં રહેલા છે.

હાલ અવસર્પિણી કાલનો પાંચમો આરો ચાલી રહ્યો છે, તે ધણો કઠિન મનાય છે, એટલે કે આ સમયમાં લોકોને ધણા કપરા સંયોગોમાંથી પસાર થવું પડે એવી રિથતિ નિર્માણ થાય છે.

૩ અમોએ ‘નમસ્કાર-મંત્રસિદ્ધિ’માં નમસ્કારમંત્ર તથા પંચ

અહીં મંત્રની મુખ્યતાવાળાં મહાન ચંત્રને સિદ્ધચક્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. જૈન ધર્મમાં તેની પૂજનો અતિશય મહિમા છે. આ સિદ્ધચક્રનું સ્વરૂપ પણ હ્રીંકારમાં અંતર્ગત છે.

સુદેવ, સુગુરુ અને સુધર્મને તત્ત્વત્રયી કહેવામાં આવે છે. આ તત્ત્વત્રયી હ્રીંકારમાં સમાયેલી છે.

સમ્યગ્દર્શન, સમ્યગ્જ્ઞાન અને સમ્યક્ચારિત્રને આત્માના મુખ્ય ગુણો માનવામાં આવે છે. તેના પરિપૂર્ણ વિકાસથી જ કોઈ પણ આત્મા મોક્ષમાં જઈ શકે છે. આ ગુણો હ્રીંકારમાં વ્યાપીને રહેલા છે.

જે સંસારસાગર તરવામાં સહાયભૂત થાય તેને તીર્થ કહેવામાં આવે છે. આવાં તીર્થોની યાત્રા કરવી એ જીવનનો અણમોલ લહાવો ગણાય છે અને તેથી શ્રદ્ધાળુ આત્માઓ પ્રતિવર્ષ કોઈને કોઈ તીર્થની યાત્રા કરે છે. પરંતુ આ સર્વ તીર્થો હ્રીંકારમાં સમાઈ ગયેલાં છે.

પૃથ્વી, પાણી, વાયુ, અગ્નિ અને આકાશ એ પાંચ વસ્તુઓને પંચભૂત કહેવામાં આવે છે. આ વિશ્વની તમામ દૃશ્ય વસ્તુઓ આ પંચભૂતની બનેલી છે. આ પંચભૂત પર કાબૂ મેળવવા માટે તથા તેની શુદ્ધિ કરવા માટે ખાસ મંત્રો યોજાયેલા છે, પરંતુ હ્રીંકાર એકલો એ બધાની ગરજ સારે

પરમેષ્ઠીનું વિસ્તારથી વર્ણન કરેલું છે, તે જિજ્ઞાસુઓએ અવશ્ય જોવું. આ ગ્રંથ થોડા વખત પહેલાં જ પ્રકટ થયેલો છે અને પ્રાપ્ત કરવો સુલભ છે.

છે, એટલે કે તેનાથી આ પંચભૂતો પર કાબૂ મેળવી અચિંત્ય કાર્યો કરી શકાય છે.

લોકતુ' પાલન અર્થાત્ રક્ષણ કરનાર દેવોને લોકપાલ કહેવાય છે. તે અહીં સોમ, યમ, વરુણ અને વૈશ્રવણ એટલે કુબેર જાણવા કે જે ઇન્દ્રના સામ્રાજ્યની ચાર દિશાતુ' રક્ષણ કરે છે.

સૂર્ય-ચંદ્ર આદિ ગ્રહો એટલે (૧) સૂર્ય, (૨) ચંદ્ર, (૩) મંગલ, (૪) બુધ, (૫) બૃહસ્પતિ (ગુરુ), (૬) શુક્ર, (૭) શનિ, (૮) રાહુ અને (૯) કેતુ એ નવ ગ્રહો. આકાશમાં બીજા ગ્રહો અનેક છે, પણ આ નવ ગ્રહો મનુષ્યના જીવન પર વિશેષ પ્રભાવ પાડનારા હોવાથી જ્યોતિષશાસ્ત્ર તથા મંત્રશાસ્ત્રમાં તેમની ખાસ ગણના થાય છે. આ ગ્રહો શુભ હોય તો મનુષ્યને સુખશાંતિનો અનુભવ થાય છે, અન્યથા અનેક પ્રકારની વિટંબણાઓ ભોગવવી પડે છે અને જીવન ત્રાસરૂપ થઈ પડે છે. હ્રીંકારમાં આ નવે ય ગ્રહોની સ્થાપના થયેલી હોવાથી તેની ઉપાસના કરનારને આ ગ્રહો અનુકૂળ રહે છે.

જૈનશાસ્ત્રોમાં દશ દિક્પાલો કહેલા છે, તે આ પ્રમાણે :

દિશા ×	રક્ષા કરનાર દેવતુ' નામ
(૧) પૂર્વ	ઇન્દ્ર
(૨) દક્ષિણ	યમ

× દિશા સંબંધી જૈનોતુ' મંતવ્ય સમજવા માટે જુઓ અમોએ રચેલી નવતત્ત્વ-દીપિકા-પૃષ્ઠ ૧૨૧-૨૨.

(૩) પશ્ચિમ	વરુણ
(૪) ઉત્તર	સોમ
(૫) અગ્નિ	અગ્નિ
(૬) નૈઋત્ય	નૈઋત (નૈઋતિ)
(૭) વાયવ્ય	વાયુ
(૮) ઈશાન	ઈશાન
(૯) ઉર્ધ્વ	બ્રહ્મ
(૧૦) અધઃ	નાગ

આ દશેય દિક્પાલોથી હ્રીંકાર સુરક્ષિત છે.

મંત્રાધિરાજ કલ્પમાં હ્રીંકારનો મહિમા વર્ણવતાં કહ્યું છે કે—

હિતં જયાવહં મદ્રં કલ્યાણં મજ્જલં શિવમ્ ।

તુષ્ટિપુષ્ટિકરં સિદ્ધિપ્રદં નિર્વૃત્તિકારણમ્ ॥

નિર્વાણામયદં સ્વસ્તિશુભઘૃતિરતિપ્રદમ્ ।

મતિબુદ્ધિપ્રદં લક્ષ્મીવર્દનં સમ્પદાં પદમ્ ॥

ત્રૈલોક્યાક્ષરમેનં યે સંસ્મરન્તીહ યોગિનઃ ।

નશ્યત્યવશ્યમેતેષામિહામુત્રભવં મયમ્ ॥

‘ત્રૈલોક્યાક્ષર એટલે હ્રીંકાર સાધકનું હિત કરનારો છે, જયને લાવનારો છે, સુખને આપનારો છે, કલ્યાણ કરનારો

છે, વિઘ્નોને દૂર કરી અભીષ્ટની પ્રાપ્તિ કરાવનારો છે, શુભ છે, તુષ્ટિ અને પુષ્ટિ કરનારો છે, સર્વ કાર્યોમાં સિદ્ધિ અપાવનારો છે, મોક્ષનું કારણ છે, નિર્વાણરૂપી અભયને દેનારો છે, સ્વસ્તિ-શુભ-ધૃતિ-રતિ-મતિ-બુદ્ધિને આપનારો છે, લક્ષ્મીને વધારનારો છે તથા વિવિધ પ્રકારની સંપત્તિ-ઓનું ધામ છે. જે યોગસાધકો તેનું સારી રીતે સ્મરણ કરે છે, તેમનો આ લોક અને પરલોક સંબંધી ઉત્પન્ન થયેલો ભય અવશ્ય નાશ પામે છે.’

મંત્રરાજ-રહસ્યમાં કહ્યું છે કે—

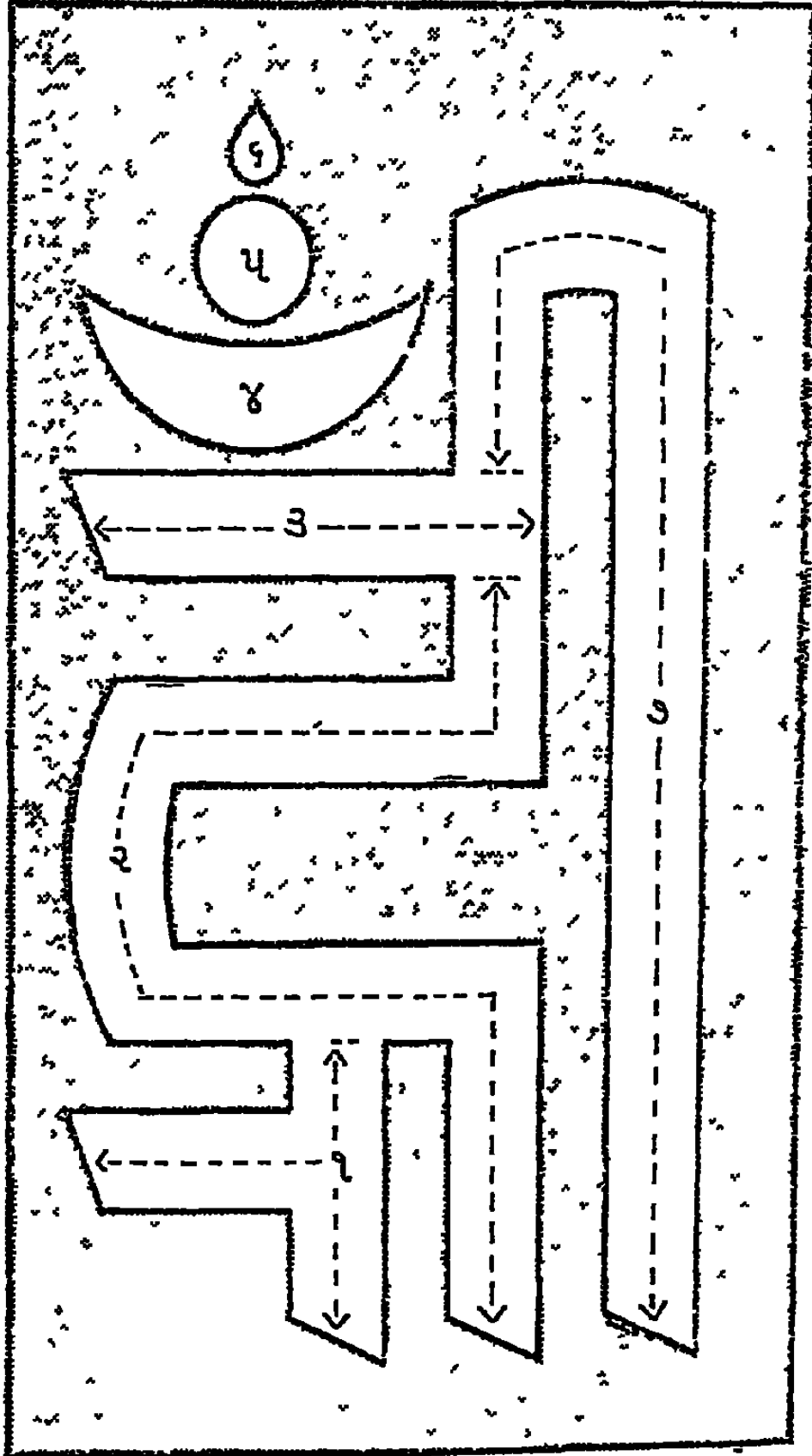
માયાવીજં લક્ષ્યં પરમેષ્ઠિ-જિનાલિ-રત્નરૂપં યઃ ।
ધ્યાયત્યન્તર્વીરં હ્રદિ સ શ્રી ગૌતમઃ સુધર્માઽથ ॥

‘જે પંચપરમેષ્ઠી, ચોવીશ જિન અને રત્નત્રયરૂપ માયાબીજને અર્થાત્ હ્રીંકારને લક્ષ્ય બનાવીને તેનું હૃદયમાં ધ્યાન ધરે છે, તે શ્રી મહાવીર પરમાત્માનું હૃદયમાં ધ્યાન કરનાર શ્રી ગૌતમ કે સુધર્મા ગણધર જેવો થાય છે.’

ભગવાન મહાવીરને ૧૧ પટ્ટશિષ્યો હતા, તેમને ગણધર કહેવામાં આવતા. શ્રી ગૌતમસ્વામી તથા શ્રી સુધર્મા સ્વામીનો તેમાં સમાવેશ થતો હતો. આ ગણધરો મહા વિદ્વાન્ તથા અનેક લખિયો (અમલકારિક શક્તિઓ) થી યુક્ત હતા. ભગવાન મહાવીરના ઉપદેશને તેમણે જ અક્ષરાંકિત કર્યો હતો.

૩-હ્રીંકારની આકૃતિ

જૈનધર્મમાં હ્રીંકારની આકૃતિ નીચે પ્રમાણે મનાયેલી છે:

આ આકૃતિ દેવનાગરી લિપિના હ્રીંકારને કેટલાક

અંશે મળતી આવે છે, પણ તેને પોતાની વિશેષતા છે. ઔદ્ધોએ પણ હ્રીંકારની આકૃતિ લગભગ આવી જ માની છે. કેટલાંક વર્ષો પૂર્વે સારનાથ (કાશી) ના નવા બાંધકામમાં અમે તેનાં દર્શન કર્યા હતાં.

૪-હ્રીંકારના અંશે।

અન્યત્ર હ્રીંકારના છ અંશે મનાયેલા છે, જ્યારે જૈન મંત્રવિશારદોએ હ્રીંકારના સાત અંશે માન્યા છે. તે અંગે શ્રી ઋષિમંડલસ્તવચંત્રાલેખનમાં કહ્યું છે કે—

રેફઃ સાન્તઃ શિરશ્ચન્દ્રકલામ્રં નાદ ઈસ્વરઃ ।

હ્રીંકારમાં સાત અંશે છે, તે આ પ્રમાણે : (૧) રેફ અર્થાત્ ર, (૨) સાન્ત એટલે સની પાસે રહેલો અક્ષર અર્થાત્ હ, (૩) શિર એટલે ર સહિત હ ના મથાળાની સીધી લીટી, (૪) ચંદ્રકલા, (૫) બિંદુ, (૬) નાદ અને (૭) ઈ સ્વર.

હ્રીંકારનું સ્વરૂપ બરાબર સમજવા માટે તથા તેમાં પાંચપરમેષ્ઠી, ચોવીશ તીર્થંકર આદિની સ્થાપના કેવી રીતે થાય છે, તે જાણવા માટે હ્રીંકારના આ અંશેનો ખ્યાલ રાખવો અતિ જરૂરી છે.

૫-ઉપાસના માટે મંત્રપટની આવશ્યકતા

જૈન મંત્રવિશારદોનું એ મંતવ્ય છે કે હ્રીંકાર વિદ્યાની ઉપાસના કરવા ઇચ્છનારે સહુથી પ્રથમ ત્રાંબાના પતરા ઉપર હ્રીંકાર કરાવવો જોઈએ. અહીં સંપ્રદાય એવો છે કે ત્રાંબાનું પાંચ આંગળ લાંબુ અને પાંચ આંગળ પહોળું

એવું પતરું લેવું, તેને સાફ કરવું અને ત્યાર બાદ પંચા-
મૃતમાં દૂબાડી શુદ્ધ જળથી ઘોઈને તેને કામમાં લેવું,
અર્થાત્ તેના પર કુશળ કારીગર પાસે હ્રીંકાર કરાવવો.

માયાબીજકદપમાં કહ્યું છે કે—

સુપ્રકાશે તામ્રમયે પટ્ટે માયાક્ષરં ગુરુ ।

કારિતં પરમાત્મત્વમમલં લભતે સ્ફુટમ્ ॥

‘જે ઉપાસક સુપ્રકાશિત ત્રાંબાના પતરા ઉપર મોટો
હ્રીંકાર કરાવે, તે નિર્મલ એવા પરમાત્મપણાને નિશ્ચયથી
પામે છે.’

તાત્પર્ય કે આવો હ્રીંકાર કરાવીને તેની નિત્ય-નિયમિત
ઉપાસના કરવાથી મનુષ્ય પરમાત્મપદની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે.

પ્રારંભિક અવસ્થામાં કેઈ પણ આલંબન વિના મનની
સ્થિરતા થઈ શકતી નથી, વળી મંત્રાક્ષરનું સ્વરૂપ વારંવાર
નિહાળ્યા વિના તેની યથાર્થ આકૃતિ મનમાં ઉઠી શકતી નથી,
એટલે આ પ્રકારના મંત્રપટનું વિધાન કરેલું છે.

આ મંત્રપટ સમક્ષ જપ તથા ધ્યાનનો સારી રીતે
અભ્યાસ થયા પછી હ્રીંકારનું ચિંતન, માત્ર મનોવૃત્તિ વડે
પણ સારી રીતે થઈ શકે છે. મહાપુરુષો હ્રીંકારનું સ્મરણ
આ રીતે કરે છે.

૬-મંત્રપટની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા

જેમ મૂર્તિ તૈયાર થયા પછી તેની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કરવામાં

આવે છે અને ત્યારથી તે પૂજનને યોગ્ય ગણાય છે, તેમ મંત્રપટ પણ તેની પ્રાણપ્રતિષ્ઠા કે પ્રતિષ્ઠા થયા પછી જ પૂજનને યોગ્ય ગણાય છે.

આ મંત્રપટની પ્રતિષ્ઠા શુભતિથિમાં એટલે શુકલપક્ષની પાંચમ, દશમ કે પૂર્ણિમાના દિવસે કરાવવામાં આવે છે અને તે માટે મુહૂર્ત પણ એવું પસંદ કરવામાં આવે છે કે જ્યારે ચંદ્રબળ ઉત્તમ પ્રકારનું હોય.

જેણે હ્રીંકાર વિદ્યા તથા તેનો આસ્નાય (વિધિ) આખો હોય તે મંત્રગુરુ કહેવાય છે. તેમને નમસ્કાર કરીને તથા તેમને ઉચિતદાનથી સંતુષ્ટ કરીને પ્રતિષ્ઠાવિધિ કરવામાં આવે છે.

અહીં સંપ્રદાય એવો છે કે તૈયાર થયેલ મંત્રપટનો પંચામૃતથી અભિષેક કરવો અને શુદ્ધ જળથી સ્વચ્છ કર્યા પછી શુદ્ધ વસ્ત્રથી લૂછીને તેને આપણી નાભિથી ઊંચો હોય એવા બાજોઠ પર પધરાવવો. આ બાજોઠ પક્ષકાષ્ટ એટલે રાતા ચંદનના લાકડાનો બનેલો હોય તો વધારે સારો ગણાય છે. કોઈક સ્થળે સોનાના પાટલાનો ઉલ્લેખ પણ કરેલો છે, પરંતુ તે ઋદ્ધિમંત શ્રાવકોને માટે.

ત્યાર પછી કપૂર, અગર, ચક્ષકદર્મ આદિ સુગંધી પદાર્થોથી અથવા સુખડથી તેનું વિલેપન કરવામાં આવે છે અને તેની સેવંત્રા, ચંપો, જાઈ વગેરે પુષ્પોથી પૂજા કરવામાં આવે છે. છેવટે રાત્રી કરેણનાં પુષ્પો ચડાવવામાં આવે છે. ત્યારબાદ અઘોટ નાહીને સૌભાગ્યવતી સ્ત્રીએ ખાસ તૈયાર કરેલું નૈવેદ્ય તેની સમક્ષ ધરવામાં આવે છે તથા દશાંગ

ધૂપ ઉવેખવામાં આવે છે. પછી તેની સમક્ષ પાન, સોપારી અને નાળિયેર મૂકીને હાદિકે ભક્તિભાવ પ્રકટ કરવામાં આવે છે.

માયાળીજકલ્પમાં કહ્યું છે કે—

સર્વમન્ત્રમયત્વાच्च, सर्वदेवमयत्वतः ।

नान्यमन्त्रस्य संन्यासमयमर्हति तीर्थराट् ॥

‘આ હ્રીં કાર સ્વયં તીર્થરાજ, સર્વમંત્રમય અને સર્વ દેવમય હોવાથી તેની પ્રતિષ્ઠા માટે બીજા મંત્રોનો ન્યાસ વગેરે કરવાની જરૂર નથી.’

તાત્પર્ય કે આ મંત્રપટની પ્રતિષ્ઠાનો વિધિ વિશિષ્ટ પૂજનથી જ પૂરો થાય છે અને તેમાં અન્ય કોઈ મંત્રો ઉચ્ચારવામાં આવતા નથી.

પ્રતિષ્ઠિત મંત્રપટને સામાન્ય રીતે પૂજના કબાટમાં કે પૂજના સ્થાનમાં રાખવામાં આવે છે અને તેવી સગવડ ન હોય તો લાકડાની પેટી વગેરેમાં એવી રીતે મૂકવામાં આવે છે કે જેથી તેની આશાતના થાય નહિ. તેને લોખંડની પેટીમાં મૂકવાનો નિષેધ છે.

વસ્તુની પવિત્રતા ખંડિત થાય તેવા આચરણને આશા-તના કહેવામાં આવે છે. ઉપાસકે આવી આશાતના ત્યજવી જોઈએ, એટલે કે ઉક્ત મંત્રપટની પવિત્રતા દૂષિત થાય એવું કોઈ પણ આચરણ તેની સમક્ષ કરવું ન જોઈએ. વળી તેને જે તે માણસનો સ્પર્શ થવા દેવો ન જોઈએ તથા

ઋતુમતી સ્ત્રીની છાયા પડી ન જાય તે માટે પૂરી તકેદારી રાખવી જોઈએ.

૭-ઉપાસના અંગે મુખ્ય નિયમો :

માયાખીજકદપમાં કહ્યું છે કે-

કૃતસ્નાનેન સદ્ધર્મચારિણા ચક્રમોજિના ।

સાધકેન સદા માવ્યં વિજને ભૂમિશાયિના ॥

‘ હ્રીંકારની ઉપાસના કરવા માટે તત્પર થયેલા સાધકે-
પ્રતિદિન ઉચિત રીતે સ્નાન કરવું જોઈએ, સદ્ધર્મને આચરવો
જોઈએ, દિવસમાં માત્ર એકવાર ભોજન કરવું જોઈએ,
ભૂમિશયન કરવું જોઈએ, એટલે કે પલંગ અથવા ખાટલાને
ઉપયોગ ન કરતાં જમીન પર ચટાઈ કે શેત્રંજી બિછાવીને
સૂવું જોઈએ. (આમાં પ્રહાયર્થનો સમાવેશ થઈ જાય છે.)
તથા એકાંત સ્થાન પસંદ કરી ત્યાં નિત્ય-નિયમિત ઉપાસના
કરવી જોઈએ.’

હ્રીંકારવિધાસ્તવનમાં કહ્યું છે કે-

શિષ્યઃ સુશિક્ષાં સુગુરોસ્વાપ્ય

શુચિવશી ધીરમનાશ્ચ મૌની ।

તદાત્મવીજસ્ય તનોતુ જાપ-

મુપાંશુ નિત્યં વિધિના વિધિજ્ઞઃ ॥

‘ સદ્ગુરુ પાસેથી સમુચિત શિક્ષા પ્રાપ્ત કરીને વિધિજ્ઞ
બનેલા એવા ઉપાસકે પવિત્ર થઈને, ઇન્દ્રિયોને વશમાં રાખીને,

‘મનમાં અડગ ધૈર્ય ધારણ કરીને તથા મૌન રાખીને તે આત્મબીજનો અર્થાત્ હ્રીંકારનો વિધિયુક્ત ઉપાંશુ જપ* હુમેશાં કરવો જોઈએ.’

તાત્પર્ય કે જૈન મંત્રવિશારદોએ હ્રીંકારની ઉપાસના માટે સંયમ, બ્રહ્મચર્ય, તપ, એકાંત તથા મૌનની ખાસ આવશ્યકતા માની છે અને કોઈ ન સાંભળે એ રીતે ચિત્તની સ્થિરતાપૂર્વક તેનો જપ કરવાનો આદેશ આપેલો છે.

૮-પૂર્વસેવા :

પૂર્વ સેવામાં ‘ૐ હ્રીં નમઃ’ એ મંત્રનો એક લાખ જપ કરવો જોઈએ. કેટલાક સવા લાખનું સૂચન પણ કરે છે. પ્રતિદિન ૩૦૦૦ મંત્રનો જપ કરતાં ૪૨ દિવસે આ સંખ્યા પૂરી થાય છે. જો તેવી અનુકૂળતા ન હોય તો રોજના ૨૦૦૦ જપ કરી ૬૩ દિવસે પણ આ સંખ્યા પૂરી કરી શકાય છે.

૯-નિત્યોપાસનાનો વિધિ :

હવે રોજનો ૩૦૦૦ કે ૨૦૦૦ જપ કેવી રીતે કરવો ? તેનું વિધાન પણ જૈન મંત્રવિશારદોએ ઝીણવટથી કરેલું છે. તેનો સાર એ છે કે—

(૧) સાધકે શુદ્ધ-સ્વચ્છ જલથી સ્નાન કરવું. તે વખતે

* બીજા ન સાંભળે એ રીતે જપ કરવો તેને ઉપાંશુ જપ કહેવાય છે. જપના નિયમો તથા પ્રકારો વિસ્તારથી જાણવા માટે જુઓ મંત્રવિજ્ઞાન-પ્રકરણ બાવીશમું.

મોહું પૂર્વ દિશા ભણી રાખવું અને નીચેનો મંત્ર બોલી શુદ્ધ થવાની ભાવના કરવી :

સ્નાનમંત્ર-ૐ પ્રાં પ્રીં પ્રઃ અમલે વિમલે અશુચિઃ-
શુચિર્મવામિ સ્વાહા ।

અહીં સંપ્રદાય એવો છે કે ઉપાસનાના પ્રથમ દિવસે કુમારિકા પાસે કેરે ઘડે પાણી મંગાવી તેના વડે સ્નાન કરવું. આ કુમારિકાએ શુદ્ધ વસ્ત્ર પહેરેલાં હોવાં જોઈએ અને તેના પગ અલુઆણા એટલે ખુટ કે ચંપલ આદિ પહેર્યા વિનાના જોઈએ.

(૨) સ્નાન કરી રહ્યા પછી જમણો હાથ હૃદય પર મૂકીને નીચેનો મંત્ર બોલવો અને હૃદય શુદ્ધ થવાની ભાવના કરવી :

હૃદયશુદ્ધિમન્ત્ર-ૐ વિમલાય વિમલચિત્તાય ક્વીં
ક્વીં સ્વાહા ।

(૩) પછી શરીર તથા આત્માની સંપૂર્ણ શુદ્ધિ થવા માટે નીચેનો મંત્ર બોલવો તથા મારો શારીરિક અને આધ્યાત્મિક મલ દૂર થઈ રહ્યો છે-હું પવિત્ર થઈ રહ્યો છું, એવી ભાવના કરવી :

કલ્મષદહનમન્ત્ર-ૐ વિદ્યુત્સ્ફુલિંગે મહાવિદ્યે મમ સર્વ-
કલ્મષં દહ દહ સ્વાહા ।

(૪) પછી શ્વેત અથવા કસુંબલ રંગનું વસ્ત્ર પહેરીને ત્રણ વાર નીચેનો મંત્ર બોલવાપૂર્વક પોતાના કપાલમાં

તિલક કરવું. તે માટે રક્ત ચંદન અર્થાત્ રતાંદલીનો ઉપયોગ વિહિત છે.

તિલકમન્ત્ર-ૐ આં હ્રીં ક્રૌં અર્હતે નમઃ ॥

(૫) પછી ભૂમિને શુદ્ધ કરવા માટે નીચેનો મંત્ર બોલવોઃ

ભૂમિશુદ્ધિમન્ત્ર-ૐ ભૂરસિ ભૂતધાત્રીયં વિશ્વાધારે નમઃ ।

(૬) પછી ભિન્ના આસન પર બેસવું.

(૭) તેમાં પ્રથમ મંત્રપટને પંચામૃતથી અથવા શુદ્ધ જલથી અભિષેક કરવો અને ત્યાર બાદ શુદ્ધ સ્વચ્છ અંગ-લૂછણા વડે ઘસીને સાફ કરવો.

(૮) પછી તેના પર સ્વેત ચંદનનું વિલેપન કરવું.

(૯) ત્યાર બાદ તેના પર જાઈ વગેરે પુષ્પો ચડાવવાં.

(૧૦) (આપણી) ડાબી બાજુ આવે એ રીતે તેની પાસે દીપક કરવો તથા જમણી બાજુ ધૂપ કરવો કે અગર-અત્તી સળગાવવી.

(૧૧) ત્યાર બાદ તેના માટે નિયત કરેલી ખાસ માલા વડે મંત્ર જપનો પ્રારંભ કરવો.†

(૧૨) મંત્રજપ અતિ ઉતાવળે પણ નહિ અને અતિ ધીમે પણ નહિ એવી રીતે મધ્યમ ગતિએ નિરંતર (અંતર-રાખ્યા વિના) કરવો.

† માલાના પ્રકાર આદિ અંગે કેટલીક મહત્ત્વની વિચારણા 'મંત્રવિજ્ઞાન' પૃષ્ઠ ૨૦૦ થી શરૂ કરેલી છે, તે જિજ્ઞાસુએ અવશ્ય જોવી. 'નમસ્કાર-મંત્રસિદ્ધિ' ગ્રંથના એકવીશમા પ્રકરણમાં પણ તે અંગે વિસ્તૃત વિવેચન જોઈ શકાશે.

વિસર્જનમંત્ર-‘ૐ હ્રીં ફદ સ્વસ્થાનં ગચ્છ ગચ્છ સ્વાહા ।’

(૧૫) હોમ ન કરી શકે તેણે તેની સંખ્યાથી જમણા મંત્રજપ કરવો, એટલે કે તે નિમિત્તે ૬૦૦ કે ૪૦૦ મંત્રજપ વધારે કરવા.

(૧૬) ત્યાર બાદ ભૂલચૂકની માફી માટે નીચેનો શ્લોક બોલીને આસન છોડવું :—

આજ્ઞાહીનં ક્રિયાહીનં, મન્ત્રહીનં ચ યત્કૃતમ્ ।

તત્ સર્વં ક્ષમ્યતાં દેવિ પ્રસીદ પરમેશ્વરિ ॥

૧૦-કેટલીક સ્પષ્ટતા

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત છે કે જેમ દેવ-મૂર્તિ પધરાવ્યા પછી તેને અપૂજિત રાખી શકાતી નથી, તેમ આ પ્રતિષ્ઠિત કરેલા મંત્રપટને પણ અપૂજિત રાખી શકાતો નથી; એટલે લાખ કે સવા લાખ મંત્રનો જપ થયા પછી તેનું પૂર્વવત્ નિયમિત પૂજન કરવામાં આવે છે. પણ તેમાં હોમ કરવામાં આવતો નથી તથા જપની સંખ્યા શક્તિ-ભાવના અનુસાર રાખવામાં આવે છે. આ રીતે જેના ઘરમાં હ્રીંકારનું નિત્ય પૂજન થાય છે, ત્યાંથી રોગ, શોક, આપત્તિ વગેરે દૂર ભાગે છે અને આનંદમંગલ વર્તાઈ રહે છે.

મંત્રકલ્પોમાં જણાવ્યું છે કે હ્રીંકારની પૂર્વસેવા થઈ ગયા પછી કોઈ કામ્ય કર્મ કરવું હોય તો તે નિમિત્તે એક લાખ મંત્રજપ ઉપરની વિધિએ કરવો જોઈએ અને તેમાં કર્મ અનુસાર આસન, દિશા, કાલ, માલા, મુદ્રા વગેરેનું

જે પ્રમાણે વિધાન કરેલું હોય તેને અનુસરવું જોઈએ. અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે હ્રીંકાર તો સાક્ષાત્ શક્તિ છે, શક્તિનો ભંડાર છે, એટલે તેના દ્વારા કેઈ પણ પ્રકારનું કાર્ય સિદ્ધ થઈ શકે છે. ભવભીરુ ભવ્યાત્માઓએ તો તેનો ઉપયોગ શાંતિક-પૌષ્ટિક કર્મ માટે તથા મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે જ કરવો જોઈએ. હ્રીંકાર જેવી પવિત્ર શક્તિથી કેઈ સ્ત્રીનું આકર્ષણ કરવું, હરીફને મહાત્ કરવો કે તેને ચોટ પહોંચાડવી કે બીજી રીતે ઉપદ્રવ કરવો, એ ધર્મભાવના સાથે સંગત નથી. કેઈ અસાધારણ પ્રસંગમાં ધર્મના રક્ષણ-નિમિત્તે કે શીલવતી સ્ત્રી આદિના શીલનું રક્ષણ કરવા માટે તેનો ઉપયોગ કરવો પડે તો અપવાદરૂપે કરી શકાય છે, પણ સામાન્ય બાબતો માટે તેનો ઉપયોગ કરવો હિતાવહ નથી. મધ્યયુગમાં આ રીતે તેનો ઉપયોગ થવાથી જ મંત્રવિદ્યા નિંદાઈ છે અને માંત્રિકોનું નામ વાચકું બનેલું છે. મંત્ર એક શક્તિશાળી સાધન છે, એમાં તો બેમત છે જ નહિ, પણ તેનો ઉપયોગ કલ્યાણ અર્થે કરવો જોઈએ.

૧૧-રોગનિવારણ

આ મંત્રપટના પ્રક્ષાલનું પાણી એક કલશમાં ભરી લઈ તેને ‘ૐ હ્રીં નમઃ’ એ મૂલ મંત્ર ૧૦૮ વાર બોલી, અભિમંત્રિત કરવામાં આવે છે. પછી કેઈ પણ રોગીને આચમન કરાવતાં તેનો રોગ દૂર થાય છે. એમાં શરત એટલી જ કે રોગીએ પૂર્ણ શ્રદ્ધાપૂર્વક તેનું આચમન કરવું જોઈએ.

સોલાપુરમાં એક જૈન ગૃહસ્થને ત્યાં આ વસ્તુ અમે નજરે લેઈ છે. તેઓ હ્રીંકારના મહાન ઉપાસક હતા અને પ્રાતઃકાલનો લગભગ બધો જ સમય તેની ઉપાસનામાં જ વ્યતીત કરતા હતા. તેમની એ ઉપાસના પૂરી થવા આવે કે તેમને ત્યાં અભિમંત્રિત જલ લેવા માટે સ્ત્રી-પુરુષોની હાર લાગતી. અમે તેમાંનાં કેટલાંક સ્ત્રી-પુરુષોને પ્રશ્ન કર્યો હતો કે ‘આ જલથી તમને કંઈ ફાયદો જણાયો ખરો?’ તેમણે ઉત્તરમાં જણાવ્યું હતું કે ‘જો ફાયદો ન થતો હોય તો અમે આટલે દૂર આ જલ લેવા આવીએ જ શા માટે?’ અને કોને કેવો ફાયદો થયો? તેની વિગતો પણ આપી હતી.

૧૨-ઇષ્ટિક્ષ્ણની પ્રાપ્તિ

જેણે હ્રીંકારની લાખ કે સવા લાખ મંત્રજપ વડે પૂર્વસેવા કરી છે અને હ્રીંકારની મંગલમય મૂર્તિને હૃદય-રૂપી સિંહાસન પર સુપ્રતિષ્ઠિત કરેલી છે, એવો સાધક હ્રીંકારનું જૂઠા જૂઠા વર્ણુ ધ્યાન ધરીને ઇષ્ટિક્ષ્ણની પ્રાપ્તિ કરી શકે છે. તે અંગે હ્રીંકારવિદ્યાસ્તવનમાં કહ્યું છે કે—

ત્વાં ચિન્તયન્ શ્વેતકરાનુકારં
જ્યોત્સ્નામયીં પશ્યતિ યસ્મિલોકમ્ ।
શ્રયન્તિ તં તત્ક્ષણતો ઽનવદ્ય—
વિદ્યાકલાશાન્તિકપૌષ્ટિકાનિ ॥

‘ચંદ્ર સમાન ઉજ્જવલ વર્ણુથી તારું ધ્યાન ધરતો જે ઉપાસક ત્રણેય લોકને પ્રકાશમય બુદ્ધિ છે, તેને નિર્દોષ એવી

વિદ્યાઓ, કલાઓ તથા શાંતિક અને પૌષ્ટિક કર્મો તત્ક્ષણ સિદ્ધ થાય છે.’

તાત્પર્ય કે આ જાતનાં ફલની ઈચ્છા રાખનારે હ્રીંકારનું રવેત વણું ધ્યાન ધરવું.

त्वामेव बालारुणमण्डलामं,
स्मृत्वा जगत् त्वत्करजालदीप्रम् ।
विलोकते यः किल तस्य विश्वं
विश्वं भवेद् वश्यमवश्यमेव ॥

‘ઉગતા સૂર્યના મંડલ જેવી કાંતિવાળા તને સ્મરીને જે તારા કિરણોના સમૂહથી દેદીપ્યમાન જગતને જુએ છે, તેને ખરેખર સમગ્ર વિશ્વ અવશ્યમેવ વશ થાય છે.’

તાત્પર્ય કે જેને જનસમૂહનું આકર્ષણ કરવું હોય અને લોકપ્રિયતા પ્રાપ્ત કરવી હોય, તેણે હ્રીંકારનું રકત વણું ધ્યાન ધરવું.

यस्तप्तचामीकरचारुदीप्रं,
पिङ्गप्रभं त्वां कलयेत् समन्तात् ।
सदा मुदा तस्य गृहे सहेलिं,
करोतिकेलिं कमला चलाऽपि ॥

‘જે પીળી કાંતિવાળા તને તપાવેલા સોનાની જેમ સુંદર રીતે સર્વત્ર પ્રકાશમાન જુએ છે, તેના ઘરમાં ચલ એવી લક્ષ્મી પણ આનંદ અને લીલાસહિત કીડા કરે છે.’

તાત્પર્ય કે જે ધનવાન—લક્ષ્મીવાન થવા ઇચ્છતો હોય તેણે હ્રીંકારનું સુવર્ણસમ પીતવર્ણે ધ્યાન ધરવું.

યઃ શ્યામલં કજ્જલમેચક્રામં
ત્વાં વીક્ષતે વા તુષ્ઠમધૂમ્રમ્ ।
વિપક્ષપક્ષઃ સ્વલુ તસ્ય વાતા—
હતાઽમ્રવદ્ યાત્યચિરેણ નાશમ્ ॥

‘જે ઉપાસક કાજળ કે મેચક મણિ જેવા શ્યામવર્ણ-રૂપે અથવા ફેતરાનાં ધૂમાડા જેવા ધૂમ્રવર્ણરૂપે તને જુએ છે—તારું ધ્યાન ધરે છે, તેનો શત્રુસમૂહ પવનથી વિખરાયેલાં વાદળાંની જેમ ખરેખર ! ક્ષણવારમાં નાશ પામે છે.’

તાત્પર્ય કે જે શત્રુઓથી ઘેરાઈ ગયેલો હોય અને તેમને દૂર કરવા ઇચ્છતો હોય, તેણે હ્રીંકારનું ધૂમ્રવર્ણે અથવા શ્યામવર્ણે ધ્યાન ધરવું.

જેન મંત્રવિશારદોની એ માન્યતા છે કે—

પીતં સ્તમ્ભેઽરુણં વરુણે, ક્ષોભણે વિદ્રુમગ્રમમ્ ।
કૃષ્ણં વિદ્વેષણે ધ્યાયેત્, કર્મઘાતે શશિગ્રમમ્ ॥

‘સ્તંભન કરવામાં પીળા રંગનું ધ્યાન, વરીકરણ કરવામાં રાતા રંગનું ધ્યાન, ક્ષોભ પમાડવામાં પરવાણાની કાંતિ સરખું ધ્યાન, વિદ્વેષણ કર્મમાં કાળા રંગનું ધ્યાન અને કર્મનો નાશ કરવા માટે ચંદ્રની કાંતિ જેવું ઉજ્જવળ ધ્યાન ધરવું જોઈએ.’

ઉપરનું વિધાન આ સિદ્ધાંત અનુસાર જ કરવામાં આવ્યું છે.

રંગનો પ્રભાવ મનુષ્યના શરીર અને મન ઉપર ખૂબ જ પડે છે, એ વાતમાં હવે કોઈને કશી શંકા રહી નથી, કારણ કે તેનાં સેંકડો પ્રયોગો સફળતાપૂર્વક કરવામાં આવ્યા છે અને તેના આધારે રોગો મટાડવાની ખાસ પદ્ધતિ (રંગચિકિત્સાપદ્ધતિ) અમલમાં આવેલી છે.

અહીં એ પણ સ્પષ્ટ કરવું જોઈએ કે હ્રીંકારને પંચ-વર્ણનો માની તેની ઉપાસના કરવાની એક વિશિષ્ટ પદ્ધતિ પણ જૈન ધર્મમાં સારો પ્રચાર પામેલી છે. તે અંગે શ્રીત્રકષિ-મંડલસ્તવચંત્રાલેખન માં કહ્યું છે કે—

સશિરોરેફ હઃ પીતઃ કલા રક્તાસિતં વિયત્ ।

નાદઃ શ્વેતઃ સ્વરઃ તુર્યો, નીલો વર્ણાનુગા જિનાઃ ॥

‘શિરોરેખા અને રેક્સરિત હ નો વર્ણ પીત એટલે પીળો ચિંતવવો, ચંદ્રકળાનો વર્ણ રક્ત એટલે રાતો ચિંતવવો, ઝિંદુનો વર્ણ આસીત એટલે કાળો ચિંતવવો, નાદનો વર્ણ શ્વેત એટલે ઘોળો ચિંતવવો અને ર્હ નો વર્ણ નીલ એટલે વાદળી ચિંતવવો. આ વર્ણ અનુસાર તેમાં (પંચપરમેષ્ઠી તથા) જિનભગવંતોની ભાવના કરવી.’

૧૩-હ્રીંકારમાં પંચપરમેષ્ઠીની ભાવના :

પંચપરમેષ્ઠી એટલે અરિહંત, સિદ્ધ, આચાર્ય, ઉપાધ્યાય અને સાધુ, એ સ્પષ્ટતા પૂર્વે કરવામાં આવી છે. તેમનું ધ્યાન ધરવા માટે નીચેના વર્ણો-રંગો નિયત થયેલા છે :

૧ અરિહંત	શ્વેત
૨ સિદ્ધ	રક્ત
૩ આચાર્ય	પીત
૪ ઉપાધ્યાય	નીલ
૫ સાધુ	કૃષ્ણ (શ્યામ)

નીચેની ગાથા તેના પ્રમાણરૂપ છે :

સસિ ધવલા અરહંતા, રક્તા સિદ્ધા ય સ્થરિણો કળયા ।
મરગયમા ઉવજ્ઞાયા સામા સાહુ સુહં દિતુ ॥

‘ચંદ્રના જેવા શ્વેત વર્ણવાળા અરિહંતો, રક્તવર્ણ-
વાળા સિદ્ધો, કનક સમાન પીળા વર્ણવાળા આચાર્યો, મરકત
મણિની પ્રભા જેવા એટલે નીલવર્ણવાળા ઉપાધ્યાયો અને
શ્યામવર્ણવાળા સાધુઓ અમને સુખ આપો.’* x

હવે હ્રીં કારમાં આ પાંચેય વર્ણો-રંગો રહેલા છે
એટલે તે તે રંગ અનુસાર પરમેષ્ઠીની ભાવના કરવી જોઈએ.
તે અંગે શ્રી ઋષિમંડલસ્તવ યંત્રાલેખનમાં કહ્યું છે કે—

નાદોર્હન્તઃ કલા સિદ્ધાઃ સાન્તઃ સ્થરિઃ સ્વરોઽપરે ।

વિન્દુઃ સાધુરિતઃ પશ્ચપરમેષ્ઠિમયસ્ત્વસૌ ॥

“નાદ એ અરિહંત છે, કલા એ સિદ્ધ છે, રકાર

x શ્રી માનતુંગસૂરિએ નમસ્કાર મહામંત્રનું ગૂઢાર્થ પ્રકાશનારું
નવકારસારથવર્ણનું (નવકારસારસ્તવન) રચેલું છે, તેની આ સાતમી
ગાથા છે. સંક્ષેપ છે કે આ ગાથા વધારે પ્રાચીન હોય અને તેમણે
તેનો સંગ્રહ કર્યો હોય.

સહિત હ એ આચાર્ય છે, હ્રે સ્વર ઉપાધ્યાય છે અને જિંદુ સાધુ છે. આ રીતે તે-હ્રીંકાર પંચપરમેષ્ઠીમય છે.’

તાત્પર્ય કે હ્રીંકારમાં રહેલા નાદનો વર્ણુ શ્વેત છે, એટલે ત્યાં શ્વેત વર્ણુવાળા અરિહંતોની ભાવના કરવી જોઈએ; ચંદ્રકલાનો વર્ણુ રક્ત છે, એટલે ત્યાં રક્ત વર્ણુવાળા સિદ્ધોની ભાવના કરવી જોઈએ; ર કાર સહિત હ કારનો વર્ણુ પીત છે, એટલે ત્યાં પીત વર્ણુવાળા આચાર્યોની ભાવના કરવી જોઈએ; હ્રે કારનો વર્ણુ નીલ છે, એટલે ત્યાં નીલ વર્ણુવાળા ઉપાધ્યાયોની ભાવના કરવી જોઈએ અને જિંદુનો વર્ણુ શ્યામ છે, એટલે ત્યાં શ્યામ વર્ણુવાળા સાધુઓની ભાવના કરવી જોઈએ. આ રીતે હ્રીંકારમાં પાંચ વર્ણુ અનુસાર પાંચ પરમેષ્ઠીની ભાવના કરી, તેમનું ધ્યાન ધરતાં, કર્મની નિર્જરા થાય છે અને સિદ્ધિ સમીપ આવે છે.

હ્રીંકારમાં અન્ય રીતે પણ પંચપરમેષ્ઠીની સ્થાપના થાય છે. તેની નોંધ લેતાં શ્રી ઋષિમંડલસ્તવયંત્રાલેખનમાં કહ્યું છે કે—

અર્હન્તો વૃત્તકલા, ત્રિકોણસિદ્ધસ્તુ શીર્ષકં સ્થરિઃ ।

ચન્દ્રકલોપાધ્યાયો, દીર્ઘકલા સાધુરિદ્ધ પશ્ચ ॥

વૃત્તકલા એટલે જિંદુ, તેને અરિહંત સમજવા. ત્રિકોણ એટલે નાદ, તેને સિદ્ધ સમજવા. શીર્ષકયુક્ત હ અને ર ને આચાર્ય સમજવા, ચંદ્રકલાને ઉપાધ્યાય સમજવા અને દીર્ઘકલા એટલે હ્રે સ્વરસૂચક વિશિષ્ટ આકૃતિને સાધુ સમજવા. આ પ્રમાણે હ્રીંકારમાં પંચપરમેષ્ઠી રહેલા છે, એમ જાણવું.

આ સ્થાપના ધ્યાનની કેઈ વિશિષ્ટ પ્રણાલિકાને અનુસરીને કરેલી હોય એમ લાગે છે.

૧૪-હ્રીંકારમાં ચોવીશ તીર્થકરોની ભાવના

શ્રી ઋષિમંડલસ્તોત્રમાં કહ્યું છે કે-

અસ્મિન્ બીજે સ્થિતાઃ સર્વે, ઋષભાદ્યા જિનોત્તમાઃ ।

વર્ણૈર્નિર્જૈર્નિર્જયુક્તાઃ ધ્યાતવ્યાસ્તત્ર સજ્જતાઃ ॥

‘આ બીજમાં પોતપોતાના વર્ણોથી યુક્ત એવા ઋષભાદિ સર્વે તીર્થકરો રહેલા છે, ત્યાં તેમનું વર્ણ અનુસાર ધ્યાન ધરવું.’

તાત્પર્ય કે હ્રીંકારની રચનામાં સહુથી ઉપર નાદની આકૃતિ હોય છે. તેનો રંગ શ્વેત છે, એટલે ત્યાં શ્વેત વર્ણવાળા ચંદ્રપ્રભ અને પુષ્પદંત એટલે શ્રી સુવિધિનાથનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

તેની નીચે બિંદુ હોય છે. તેનો વર્ણ શ્યામ છે, એટલે ત્યાં શ્યામ વર્ણવાળા શ્રી મુનિસુવ્રત તથા શ્રી અરિષ્ટનેમિનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

તેની નીચે ચંદ્રકલા હોય છે, તેનો વર્ણ રક્ત હોય છે, એટલે ત્યાં રક્ત વર્ણવાળા શ્રી પદ્મપ્રભ અને શ્રી વાસુપૂજ્યનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

હ્રીંકારનો વર્ણ નીલ છે, એટલે ત્યાં નીલ વર્ણવાળા શ્રી મલ્લિનાથ અને શ્રી પાર્શ્વનાથનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

અને હ તથા ર્ નો વર્ણ સુવર્ણ સમાન પીળો છે,

એટલે ત્યાં સુવર્ણ સમાન કાંતિવાળા નીચેના સોળ જિનેશ્વરોનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ : (૧) શ્રી ઋષભદેવ, (૨) શ્રી અજિતનાથ, (૩) શ્રી સંભવનાથ, (૪) શ્રી અભિનંદન, (૫) શ્રી સુમતિનાથ, (૬) શ્રી પાર્શ્વનાથ, (૭) શ્રી શીતલનાથ, (૮) શ્રી શ્રેયાંસનાથ, (૯) શ્રી વિમલનાથ, (૧૦) શ્રી અનંતનાથ, (૧૧) શ્રી ધર્મનાથ, (૧૨) શ્રી શાંતિનાથ, (૧૩) શ્રી કુંથુનાથ, (૧૪) શ્રી અરનાથ, (૧૫) શ્રી નમિનાથ અને (૧૬) શ્રી મહાવીર સ્વામી.

શ્રી ઋષિમંડલ ચંત્રની મધ્યમાં પંચવર્ણી હ્રીંકાર હોય છે. તેમાં આ પ્રમાણે ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્થાપના હોય છે. હ્રીંકારના કેટલાક સ્વતંત્ર પટોને પણ આ રીતે ચોવીશ તીર્થંકરોની સ્થાપનાથી વિભૂષિત કરેલા હોય છે, એટલે તેનાં દર્શન અતિ પવિત્ર મનાય છે.

૧૫- હ્રીંકારમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ, શ્રી ધરણેન્દ્ર તથા શ્રી પદ્માવતીની ભાવના

હ્રીંકારમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ, શ્રી ધરણેન્દ્ર તથા શ્રી પદ્માવતી દેવી રહેલાં છે, + એવી માન્યતા પણ પ્રચલિત છે. તે અંગે મંત્રરાજરહસ્યમાં કહ્યું છે કે—

વર્ણાન્તઃ પાર્શ્વજિનઃ કલાપ્તના બિન્દુરત્ર નાગમહઃ ।

નાગો ર ઇતુ પદ્મા તત્રાર્હન્ સૂરિમેરુમયઃ ॥

+ શ્રી ધરણેન્દ્ર નાગરાજ અને તેમના પત્ની શ્રી પદ્માવતી દેવી એ બંને શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના સેવકો છે અને તેમની ભક્તિ કરનારના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કરે છે.

‘વર્ણની અંતે રહેલો હ્ એ પાર્શ્વજિન છે; કલા એ નાગની ક્ષણ છે; ઊંદુ અને નાદ એ નાગના મસ્તકે રહેલા મણિ છે; ‘ર્’ એ નાગ એટલે ધરણેન્દ્ર છે અને ‘ઈ’ એ પદ્માવતી દેવી છે. તેની વચ્ચે ઈંકારમાં અરિહંતની જે આકૃતિ છે, તેને સ્વર્ભેરુ સમજવાનો છે.’

નીચેના ચિત્રનું નિરીક્ષણ કરવાથી આ વસ્તુ સ્પષ્ટ સ્થળે :

જેઓ ઈંકારમાં શ્રી પાર્શ્વનાથ-ધરણેન્દ્ર-પદ્માવતીની

ભાવના કરે છે, તેઓ આ પ્રકારનો ચિત્રપટ તૈયાર કરીને તેનું ધ્યાન ધરે છે. આ પટનો અમને પોતાને અનુભવ છે અને તેના આધારે કેટલાંક અનુષ્ઠાનો પણ કરેલાં છે. મંત્રના વિષયમાં તો શ્રદ્ધા-ભાવના મુખ્ય વસ્તુ છે. તેનું પ્રાબલ્ય થતાં ઇષ્ટાર્થની પ્રાપ્તિ અવશ્ય થાય છે.

અન્યત્ર શ્રી પદ્માવતી દેવીને હ્રીંકારી કહી છે, તેનો અર્થ એ છે કે હ્રીંકાર એ પદ્માવતી દેવીનું અક્ષરસ્વરૂપ છે. એ રીતે તેની ઉપાસના કરતાં શ્રી પદ્માવતી દેવી પ્રસન્ન થાય છે અને ઉપાસકના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કરે છે.

૧૬- હ્રીંકારમાં અન્ય દેવોની ભાવના

જૈન મંત્રવિશારદોએ એ સ્પષ્ટ કયું છે કે ‘સર્વ-ધર્મ બીજમિદમ્-આ હ્રીંકારનો સર્વ ધર્મવાળાએ એક સમર્થ મંત્રખીજ તરીકે સ્વીકાર કરેલો છે,’ એટલે તેમાં શિવ-શક્તિ, બ્રહ્મા-વિષ્ણુ-મહેશ આદિ દેવોની ભાવના પણ થઈ શકે છે. તાત્પર્ય કે હ્રીંકારની ઉપાસના કરતાં સર્વે દેવી તત્ત્વોની ઉપાસના થઈ જાય છે, એટલે સાધકે અનન્ય શ્રદ્ધાથી વિધિ-પૂર્વક હ્રીંકારની ઉપાસના કરવી જોઈએ.

૧૭- હ્રીંકારનું ધ્યાન

જૈન ધર્મમાં હ્રીંકારનું ધ્યાન ધરવાની પણ કેટલીક રીતોનો પ્રચલિત છે. તે અંગે શ્રી હેમચંદ્રાચાર્યે યોગ-શાસ્ત્રના આઠમા પ્રકાશમાં કહ્યું છે કે-

ધ્યાયેત્ સિતાબ્જં વક્ત્રાન્તરષ્ટવર્ગીંદલાષ્ટકે ।

ૐ નમો અરિહંતાણમિતિ વર્ણાનિપિ ક્રમાત્ ॥

કેસરાલીં સ્વરમયીં સુધાવિન્દુવિભૂષિતામ્ ।
 કર્ણિકાં કર્ણિકાયાં ચ ચન્દ્રવિમ્બાત્ સમાપતત્ ॥
 સચ્ચરમાણં વક્રેણ પ્રભામણ્ડલસહ્યગમ્ ।
 સુધાદીધિતિસંકાશં માયાવીજં વિચિન્તયેત્ ॥

‘ મુખની અંદર આઠ પાંખડીવાળું ઉજ્જવલ કમલ ચિંતવવું’ અને એ આઠ પાંખડીઓમાં અનુક્રમે અ ક ચ ટ ત પ ય શ એ આઠ વર્ગના આઠ વર્ણો સ્થાપવા, તેમ જ ‘ૐ નમો અરિહંતાણં’ એ આઠ મંત્રાક્ષરોમાંથી એક-એક અક્ષર એક-એક પાંખડીએ સ્થાપવો. તે કમલના કેસરના ચારે ખાણુના ભાગમાં અ-આ વગેરે સોળ સ્વરો ગોઠવવા અને વચલી ઠણિંકાને અમૃતખિન્દુઓથી વિભૂષિત કરવી. પછી ચંદ્રમંડળમાંથી આવતું હોય, મુખમાં સંચરતું હોય અને પ્રભામંડલથી ઘેરાયેલું હોય એવું ચંદ્રમા સદૃશ ઉજ્જવલ માયાબીજ એ ઠણિંકામાં ચિંતવવું.

તતો ઇમન્તં પત્રેષુ સશ્વરન્તં નમસ્તલે ।
 ધ્વંસયન્તં મનોધ્વાન્ત સ્રવન્તં ચ સુધારસમ્ ॥
 તાલુરન્ધ્રેણ ગચ્છન્તં લસન્તં ઝ્રૂલતાન્તરે ।
 ત્રૈલોક્યાઽચિન્ત્યમાહાત્મ્યં જ્યોતિર્મયમિવાદ્ભુતમ્ ॥
 ઇત્યમું ધ્યાયતો મન્ત્રં પુણ્યમેકાગ્રમાનસમ્ ।
 વાઙ્મનોમલમુક્તસ્ય શ્રુતજ્ઞાનં પ્રકાશતે ॥

‘ પછી તે માયાબીજ દરેક પાંખડીમાં ભરી રહ્યું છે

એમ ચિંતવવું. ત્યાંથી તે બ્રહ્મરંધ્રમાં જાય છે અને મનની મલિનતાનો નાશ કરે છે તથા અમૃતરસને ઝરી રહ્યું છે, એમ ચિંતવવું. ત્યાંથી તે તાલુરંધ્રમાં આવે છે, એમ ચિંતવવું અને ત્યાર પછી બ્રહ્મટિના મધ્ય ભાગમાં તે સ્થિર થાય છે, એમ ચિંતવવું. આ રીતે ત્રણ લોકમાં અચિંત્ય માહાત્મ્યવાળા, જ્યોતિર્મય અને અદ્ભુત એવા આ પવિત્ર મંત્રનું એકાગ્ર મનથી ધ્યાન ધરતાં મન અને વચનની મલિનતા દૂર થઈ શ્રુતજ્ઞાન (શાસ્ત્રજ્ઞાન) પ્રકાશ પામે છે.’

માસૈઃ પદ્મિઃ કૃતાભ્યાસઃ સ્થિરીભૂતમનાસ્તતઃ ।
 નિઃસરન્તીં મુશ્વમ્ભોજાચ્છિશ્વાં ધૂમસ્ય પશ્યતિ ॥
 સંવત્સરં કૃતાભ્યાસસ્તતો જ્વાલાં વિલોકતે ।
 તતઃ સજ્ઞાતસંવેગઃ સર્વજ્ઞમુખપદ્મજમ્ ॥
 સ્ફુરત્ કલ્યાણમાહાત્મ્યં સમ્પન્નાતિશયં તતઃ ।
 મામણ્ડલગતં સાક્ષાદિવ સર્વજ્ઞમીક્ષતે ॥
 તતઃ સ્થિરીકૃતસ્વાન્તસ્તત્ર સજ્ઞાતનિશ્ચયઃ ।
 મુક્ત્વા સંસારકાન્તારમધ્યાસ્તે સિદ્ધિમન્દિરમ્ ॥

‘મનને સ્થિર રાખી છ મહિના નિરંતર અભ્યાસ કરતાં સાધક મુખકમલથી નીકળતી ધૂમશિખા જોઈ શકે છે. પછી વિશેષ અભ્યાસ કરતાં જવાલા જુઓ છે અને તેથી આગળ વધતાં વૈરાગ્યભાવનાથી વાસિત થઈને સર્વજ્ઞનું મુખ જુઓ છે. તે પછી વિશેષ અભ્યાસ થતાં કલ્યાણના મહિમાવાળા, સર્વાતિશયસંપન્ન અને પ્રભામંડલની અંદર રહેલા જાણે-

-સાક્ષાત્ સર્વજ્ઞ વિરાજી રહ્યા હોય તેમ સર્વજ્ઞ ભગવાનને જુઓ છે. પછી તે સર્વજ્ઞના સ્વરૂપમાં થયેલ નિશ્ચયવાળો મનને સ્થિર કરી, સંસાર અટવીનો ત્યાગ કરી, મોક્ષમંદિરમાં આરૂઢ થાય છે, અર્થાત્ સર્વકર્મનો ક્ષય કરી મુક્તાવસ્થા પ્રાપ્ત કરે છે.’

માયાબીજકેદપમાં પણ હ્રીંકારના ધ્યાનનું વર્ણન કરેલું છે. જેમ કે—

શ્રુવોર્મધ્યે તુ સાધ્યસ્ય ચિન્તનીયો ગુરુઃ ક્રમાત્ ।

ગૃહીતસ્ય ચ ચન્દ્રસ્યાકૃષ્ટ્યા પ્રાણપ્રયોગતઃ ॥

‘પ્રાણાયામના પ્રયોગથી ચન્દ્રનાડી વડે ગ્રહણ કરેલા શ્વાસનો કુંભક કરીને સાધકે પોતાના ભૂમધ્યમાં હ્રીંકારને ધીમે ધીમે મોટો ચિંતવવો.’

સાલમ્બાચ્ચ નિરાલમ્બં નિરાલમ્બાત્ પરાશ્રયમ્ ।

ધ્યાનં ધ્યાયન્ વિલોમાન્ચ સાધકઃ સિદ્ધિમાન્ ભવેત્ ॥

‘પ્રથમ ચંત્ર કે ચિત્રની આકૃતિનું આલંબન લઈને ધ્યાન ધરવું, પછી તેવા કોઈ આલંબન વિના માત્ર મનો-વૃત્તિથી ધ્યાન ધરવું અને ત્યાર પછી પરા વાણીને અનુલક્ષીને નાભિકમલમાં તેનું ધ્યાન ધરવું. પછી ઉલટા ક્રમે ધ્યાન ધરવું એટલે કે પરાશ્રય ધ્યાનમાંથી નિરાલંબન ધ્યાન પર આવવું અને નિરાલંબન ધ્યાનમાંથી સાલંબન ધ્યાન પર આવવું. આ રીતે હ્રીંકારનું ધ્યાન ધરવાથી સાધકને સિદ્ધિઓ સાંપડે છે.’

ત્યાં વિશેષમાં કહ્યું છે કે—

ક્ષીરપૂર્ણાં મહીં પશ્યેત્ સિતકલ્લોલમાલિનીમ્ ।
 અવૃક્ષપર્વતામેકામર્ણવાત્માદ્વિતીયકમ્ ॥
 બાધસમ્બાધરહિતાં શાન્તામાનન્દદાયિનીમ્ ।
 ચિન્તયેદેકમેવાત્રામલં કુસુમમુત્તમમ્ ॥
 પત્રાષ્ટકૈસ્તુ હ્રીંકારં સ્ફાટિકં વર્ણકોપરિ ।
 સ્મરેદાત્માનમત્રૈવોપવિષ્ઠં ધવલત્વિષમ્ ॥
 ચતુર્મુખં ચતુર્ભદ્રગતિવિચ્છેદકારકમ્ ।
 સર્વકર્મવિનિર્મુક્તં સર્વસત્ત્વાભયાવહમ્ ॥
 નિરક્ષનં નિરાબાધં સવવ્યાપારવર્જિતમ્ ।
 પદ્માસનસમાસીનં શ્વેતવસ્ત્રવિરાજિતમ્ ॥
 હ્રીંકારેણ શિરઃસ્થેન સ્ફાટિકેનોપશોભિતમ્ ।
 ક્ષરન્દ્વિરમૃતૈર્માયા માયાબીજાક્ષરાઙ્ગકૈઃ (જૈઃ) ॥
 ઇતિધ્યાનમયો ધ્યાતા સમ્યક્ સંસારભેદકઃ ।
 ભવૈશ્ચિમિશ્વતુર્ભિર્વા મોક્ષમાગ ચ ગચ્છતિ ॥

‘સાધકે વૃક્ષો અને પર્વતો વિનાની, બાધા અને સંબા-
 ધાથી રહિત અર્થાત્ નિરુપદ્રવ, શાંત, આનંદ આપનાર,
 અદ્વિતીય, ક્ષીરથી પરિપૂર્ણ, ક્ષીરના શ્વેત કલ્લોલના સમૂહથી
 શોભતી અને જાણે કેવળ ક્ષીરનો જ મહાસાગર હોય એવી
 પૃથ્વીને ચિંતવવી. તેમાં વચ્ચે અષ્ટદલ કમલ છે, દરેક દલ
 ઉપર હ્રીંકાર છે અને વચ્ચે કણ્ઠિકામાં ઉજ્જવલ કાંતિવાળો

પોતે બેઠેલો છે, એમ ચિંતવણું. ત્યાં તે પોતાને સમવસર-
ણમાં વિરાજી રહેલા શ્રી જિનેશ્વર દેવની જેમ ચતુર્ભુજ,
ચારે ગતિનો વિચ્છેદ કરનાર, સર્વ કર્મોથી રહિત, પદ્માસને
બેઠેલ અને શ્વેત વસ્ત્રોથી શોભી રહેલ ચિંતવે. તે પછી
બ્રહ્મરંધ્રમાં સ્થાપન કરેલા સ્ફટિક વર્ણુના (શ્વેત વર્ણુના)
હ્રીંકારની વચ્ચે વિરાજેલ પોતાના આત્માને જુઓ. તે પછી
હ્રીંકારના દરેક અંગમાંથી ઝરતા અમૃત વડે સિંચાતો પોતાના
આત્માને ચિંતવે.

આ પ્રકારે હ્રીંકારના ધ્યાનમાં પરિણમેલો ધ્યાતા
સંસારનો સારી રીતે ઉચ્છેદ કરનારો થાય છે. તે ત્રીજા કે
ચોથા ભવે અવશ્ય મોક્ષ પામે છે.’

હ્રીંકાર વિદ્યાસ્તવનમાં તેનું કુંડલિની રૂપે ધ્યાન
ધરવાનું વિધાન છે અને તેનાથી અદ્ભુત કાવ્યશક્તિ તથા
વાદમાં અજેયપણું પ્રાપ્ત થાય છે, એમ જણાવેલું છે.

૧૮-હ્રીંબીજનો વ્યાપક પ્રયોગ

જૈન મંત્રવિશારદોએ મંત્રનિર્માણમાં હ્રીંકારબીજને
વ્યાપક પ્રયોગ કરેલો છે, કારણ કે તેની શક્તિ, તેનું સામર્થ્ય
અચિંત્ય છે. નમસ્કારમંત્ર, અહ્મંત્ર તથા શ્રી પાર્શ્વનાથ
ભગવાનના ઘણા મંત્રોમાં હ્રીંકારની સાથે તેનો પણ પ્રયોગ
હોય છે અને તેનું મનોવાંછિત ફળ શીઘ્ર મળે છે, એમ
માનવામાં આવે છે. અહીં તેમાંના બે અતિ પ્રભાવશાળી
મંત્રનો પાઠકોની બાણ માટે નિર્દેશ કરીએ છીએ.

(૧) ઐ પાર્શ્વનાથાય હ્રીં ।

આ મંત્રની પ્રયત્નપૂર્વક દશ દિવસ સુધી આરાધના કરતાં સ્ત્રીઓ, પુરુષો અને ખાસ કરીને રાજાઓ (રાજ્યાધિકારીઓ) વશ થાય છે.

પદબ્રહ્મ થયેલો માનવી દશ દિવસ સુધી પ્રતિદિન યત્નપૂર્વક આ મંત્રનો એક હજાર વાર જપ કરે તો જલ્દીથી પોતાનું પદ-સ્થાન પ્રાપ્ત કરી શકે છે.

એક લાખ વાર જપ કરતાં આ મંત્ર અવશ્ય સિદ્ધ થાય છે અને તે સઘળા મનોવાંછિતોને પૂર્ણ કરે છે.

(૨) ઐ હ્રીં શ્રીં કલિકુણ્ડાય હ્રીં નમઃ ।

સુવર્ણના કલશમાં દૂધ ભરીને શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને પ્રક્ષાલ કરવો તથા ત્યાર બાદ અંગલૂંછણા કરીને જાઘના શ્વેત પુષ્પોથી પૂજા કરવી. ત્યાર બાદ તેમની સમક્ષ મંત્રજપ કરવો. આ રીતે બાર હજાર પુષ્પોથી પૂજા થતાં અને તેટલો જ જપ થતાં આ મંત્ર પોતાનો પ્રભાવ બતાવે છે. તાત્પર્ય કે તાવ, દુષ્ટ ગ્રહો, શાકિની, વ્યંતર વગેરેના ઉપદ્રવો આદિ નાશ પામે છે અને રાક્ષસ, યક્ષ, સર્પ, વાઘ, કૂર પશુ, અગ્નિ, વિષ આદિ તેનું કંઈ પણ ખરાબ કરવાને શક્તિમાન થતા નથી. વળી લક્ષ્મી, કીર્તિ, તેમજ સૌભાગ્યની તરત પ્રાપ્તિ થાય છે.

અહીં બાર હજાર પુષ્પની પૂજાને પૂર્વસેવા સમજવી.

જો એક લાખ પુષ્પની પૂજા અને તેટલો જ મંત્રજપ થાય તો તેનું ઉપર બતાવ્યું તેવું ફળ જરૂર પ્રાપ્ત થાય છે.

૧૯-ઉપસાંહાર

આટલા વિવેચન પરથી જૈનધર્મમાં હ્રીંકારની ઉપાસના કેવા સ્વરૂપે થાય છે, તે જાણી શકાશે. કેઈ પણ મુમુક્ષુ આ પ્રમાણે હ્રીંકારના સ્મરણ, જપ તથા ધ્યાનનો આશ્રય લઈને પોતાનો વિકાસ સાધવા ઈચ્છે તો ગુરુકૃપાથી સાધી શકે છે અને ઈષ્ટાર્થની પ્રાપ્તિ કરીને જીવનને સફલ બનાવી શકે છે.

આ મંત્રચિંતામણિ ગ્રંથનો બીજો ખંડ અહીં પૂરો થાય છે.

જાંડ ત્રીજો
અન્ય મંત્રો
અને
પ્રયોગો

[૧]

પ્રાસ્તાવિક

પ્રસ્તુત ગ્રંથના પ્રથમ ખંડમાં ઐકાર અને તેની ઉપાસનાનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું; બીજા ખંડમાં દ્વીકાર અને તેની ઉપાસનાનું વિસ્તારથી વર્ણન કર્યું; હવે ત્રીજા ખંડમાં કેટલાક મહિમાશાળી મંત્રોનું વર્ણન કરીએ છીએ અને તે સાથે તેના પ્રયોગો પણ રજૂ કરીએ છીએ કે જેનો આશ્રય લેવાથી મનુષ્ય નાની-મોટી અનેક પ્રકારની આપત્તિઓ કે મુશ્કેલીઓને પાર કરી શકશે અને પ્રગતિ, વિકાસ કે અભ્યુદયને સાધી શકશે.

મંત્રો અને મંત્રપ્રયોગોને નામે આજ સુધીમાં એવું ઘણું ઘણું બની ગયું છે કે જે અત્યંત ખેદ ઉપજાવનારું હોય તથા મંત્ર પરની શ્રદ્ધાનો ભંગ કે લોપ કરનારું હોય; આમ છતાં મંત્રસાધના-મંત્રોપાસના ટકી રહી છે અને તે અનેક મનુષ્યોને અનેક રીતે ફાયદો પહોંચાડી રહી છે, તેથી એ વસ્તુ નિશ્ચિત છે કે મંત્રનું મંડાણ સત્ય સિદ્ધાંતો પર થયેલું છે અને તેની સાધના-આરાધના-ઉપાસના યથાર્થપણે

કરવામાં આવે તો તે મનુષ્યના સર્વ મનોરથો પૂર્ણ કરવા ઉપરાંત તેને પરમપદે પ્રતિષ્ઠિત કરી શકે એમ છે.

સુર સંસ્કારી પાઠક બંધુઓને અમે અહીં એટલું વિચારવાનો અનુરોધ કરીએ છીએ કે જેનું વિધાન પરોપકાર-પરાયણ નિઃસ્પૃહ ત્યાગી-વિરાગી મહાત્માઓએ કરેલું છે, તેના તથ્યમાં કે પથ્યમાં (હિતકારીપણામાં) કોઈ પ્રકારની ખામી કે કોઈ પ્રકારનો દોષ કેમ હોઈ શકે ? લોકોનું વિવિધ પ્રકારના ભયોમાંથી રક્ષણ થાય તથા તેમનો આલોક અને પરલોક સુધરે એવા ઉદાર આશયથી જ તેમણે મંત્રોનું વિધાન કરેલું છે અને ધર્મશાસ્ત્રોએ તે મંજૂર રાખેલું છે. એટલું જ નહિ, પણ આજે ય જે વિદ્વાનો :સત્યશોધનના દૃષ્ટિર્બિંદુથી આપણાં પ્રાચીન શાસ્ત્રોનો તેમજ આપણી પ્રાચીન વિદ્યાઓનો અભ્યાસ કરે છે, તેમણે પણ એ વાત મંજૂર રાખી છે કે મંત્રવિદ્યા એ ભારતની એક શ્રેષ્ઠ વિદ્યા છે અને તેમાં વૈજ્ઞાનિક તથ્ય ઘણું છે, એટલે આપણે તેની મંગલમયતા-તેની કલ્યાણકારિતા પર શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ રાખીને તેની યથાવિધિ ઉપાસના કરીએ, એ જ હિતકારી છે.

મંત્રસાધના કે મંત્રપ્રયોગોમાં શ્રદ્ધા-વિશ્વાસ ઉપરાંત વિધિતપરતા એટલે વિધિ અનુસાર દરેક ક્રિયા કરવાની કાળજી રાખવી, એ ઘણું જરૂરનું છે. તેમાં આગળ કરવાની વસ્તુ પાછળ કરીએ કે પાછળ કરવાની વસ્તુ આગળ કરીએ અથવા તેને જેમ તેમ પતાવીએ તે ચાલી શકે નહિ. દરેક ક્રિયા તેના વિહિત ક્રમે અને તેના વિહિત સ્વરૂપે કરવી જોઈએ.

અને તે વખતે આસન, દિશા, મુદ્રા આદિ અંગે જે આદેશ કરેલો હોય, તેનું સંપૂર્ણ પાલન કરવું જોઈએ. વળી મંત્રોના ઉચ્ચાર પણ ખતે તોટલા શુદ્ધ અને સ્પષ્ટ કરવા જોઈએ તથા તેમાં આપણી ચિત્તવૃત્તિઓને બરાબર ભેડી રાખવી જોઈએ. તંત્રકારો તાર સ્વરે કહે છે કે ‘મંત્ર અને મન એક ન થાય તો કોટિકલ્પે પણ સિદ્ધિ થતી નથી’ તેથી સાધકે મંત્ર અને મન એક થઈ જાય તે માટે ખાસ લક્ષ્ય રાખવું જોઈએ.

આજે મંત્રસાધના કે મંત્રોપાસનામાં પ્રથમ કરતાં ઓછી સફલતા મળે છે, તેનું મુખ્ય કારણ એ જ છે કે મંત્ર સાથે આપણું મન જોડાતું નથી, ઓતપ્રોત થતું નથી. મંત્રની ગતિ એક પ્રકારની રહે છે, તો મનની ગતિ બીજા પ્રકારની રહે છે અને એ રીતે વિસંવાદ પેદા થતાં સિદ્ધિ અતિ દૂર ઠેલાઈ જાય છે. મંત્રનું રમરણ કરવાનો, જપ કરવાનો તથા ધ્યાન ધરવાનો હેતુ એ જ છે કે મંત્ર અને મનનું સત્વર ઐક્ય સધાય અને તે મંત્રચતન્યની ભૂમિકા ખડી કરી દે. વળી મંત્રદેવતાનું પૂજન અને ન્યાસાદિ ક્રિયા કરવાનો આખરી હેતુ પણ એ જ છે કે આપણા મનમાં એ મંત્ર તદ્દાકાર થઈ જાય અને મંત્ર તથા મંત્રસાધક વચ્ચે જે ભેદ અનુભવાય છે, તેનો લોપ થઈ જાય. પરંતુ આ બધી ક્રિયાઓ મનની એકાગ્રતાપૂર્વક કરીએ તો જ આવું પરિણામ આવી શકે, જ્યારે આપણી વર્તમાન અવસ્થા તેથી જૂદા જ પ્રકારની છે. આપણે દેવપૂજન કે રમરણાદિ ક્રિયાઓ કરવા માંડીએ ત્યાં સારા-ખોટા અનેક વિચારો

આપણા મનમાં પેસી જાય છે અને તે આપણી માનસિક એકાગ્રતાને હોળી નાખે છે. જો આપણે મન પર બળાત્કાર કરીએ એટલે કે વિચારોને જોરથી અટકાવવાનો પ્રયત્ન કરીએ તો પરિણામ વધારે ખરાબ આવે છે, અર્થાત્ એ વિચારો વારંવાર આવ્યા કરે છે અને આપણે જે પરિણામની આશા રાખી હોય, તે ધૂળમાં મળે છે.

આ પરિસ્થિતિનું ઊંડું અવલોકન કરતાં અમને એમ લાગે છે કે પ્રજ્ઞાપરાધને લીધે અર્થાત્ ખોટી સમજ અને ખોટી માન્યતાને લીધે આપણી વાસનાઓ વધી ગઈ, તેણે આપણા મનનો વિસ્તાર ઘણો મોટો કરી નાખ્યો અને આપણાં આધુનિક તામસિક આહાર-વિહારે પણ તેમાં ઘણો ભાગ ભજવ્યો, તેથી આજે આપણી આ સ્થિતિ થવા પામી છે; એટલે આપણે આપણી સમજણ અને માન્યતા સુધારીએ, વાસનાઓ પર કાબૂ રાખીએ અને આહાર-વિહારમાં પણ ધરખમ સુધારો કરીએ તો જ મનને શાંત અને એકાગ્ર કરી શકીશું અને તેના દ્વારા યથાર્થ મંત્રોપાસના કરીને અભીષેકની સિદ્ધિ કરવાને શક્તિમાન થઈશું.

ૐકાર, હ્રીંકાર, રામનામ, ગાયત્રી મંત્ર, નમસ્કાર મહામંત્ર આદિની ઉપાસનાઓ નિર્દોષ છે, એટલે કે તેનો સ્વીકાર કરીને આગળ વધતાં બીજી કંઈ હરકત આવતી નથી. કદાચ ધાર્યો લાભ ન થાય, તોયે નુકશાન તો થતું જ નથી, પણ યક્ષ, યક્ષિણીઓ, ભૂત કે વ્યંતર આદિને વશ કરવાનો પ્રસંગ હોય તો ત્યાં ખૂબ સાવધાની રાખતી પડે છે અને

પોતાને પ્રાપ્ત થયેલું સાધન સળળ હોય, તેમજ ગુરુકૃપા પ્રાપ્ત કરેલી હોય તો જ તેમાં સફલ થવાય છે, અન્યથા નુકશાન વેઠવાનો અને કદી પ્રાણ ગુમાવવાનો પ્રસંગ પણ આવે છે.

એક કૂવામાં પુષ્કળ ધન પડેલું હતું, પણ એક ભૂત કોઈ પ્રકારની મમતા-મૂર્છાને લીધે કે કોઈ અગમ્ય કારણે તેની ચોકી કરતું હતું અને તેમાંથી કંઈપણ કોઈને લેવા દેતું ન હતું. કેટલાક માણસોએ તે માટે પ્રયત્નો કર્યા, તો તેમને ખૂબ જ કડવો અનુભવ થયો; એટલે કે કોઈને અદૃશ્ય રીતે માર પડ્યો તો કોઈને લોહીની ઉલટીઓ થઈ વગેરે. હવે એ ગામમાં એક મંત્રસાધક આવ્યો અને તેણે આ વાત જાણી, એટલે નિશ્ચય કર્યો કે એ ભૂતને વશ કરવું અને કૂવામાંનું બધું ધન લઈ લેવું.

ગામલોકોએ કહ્યું કે ‘આ સાહસ કરવા જેવું નથી, કારણ કે આ ભૂત કોઈ સામાન્ય કોટિનું નથી.’ પરંતુ મંત્રસાધકને પોતાની શક્તિનું અભિમાન હતું, એટલે તેણે એ સૂચના પ્રત્યે ખાસ લક્ષ્ય આપ્યું નહિ અને નિર્ધારિત કાર્ય માટે તૈયારી કરી.

રાત્રિનો બીજો પ્રહર શરૂ થયો કે પેલા મંત્રવાદીએ કૂવા ભણી પ્રયાણ કર્યું અને તેના કંઠેથી થોડે દૂર મંત્ર-વિધિથી એક કુંડાળું દોરી તેમાં પોતાનું આસન જમાવ્યું તથા ભૂતને વશ કરવા માટેની સામગ્રી અવસ્થિત રીતે ગોઠવી દીધી. પછી તેણે મંત્રજપ કરવા માડ્યો. આ પ્રકારે કેટલોક

મંત્રજપ થયો કે તે ભૂત કૂવામાંથી બહાર નીકળ્યું અને વિકરાળ સ્વરૂપ ધારણ કરીને તેની સામે ધસ્યું.

મંત્રસાધકને તો પાકી શ્રદ્ધા હતી કે પોતે મંત્રવિધિથી જે કુંડાળું દોર્યું છે, તેને ઓળંગીને ભૂત તેની પાસે આવી શકશે નહિ, પણ આંખના પલકારામાં તે ભૂતે તેને પકડી લીધો અને ત્યાંથી લગભગ એક ફર્લાંગ દૂર એક ખેતરમાં ફેંકી દીધો. એ જ વખતે તેના રામ રમી ગયા અને ભૂત પોતાના સ્થાને ચાલ્યું ગયું.

તાર્પય કે સખળ સાધન તથા ગુરુકૃપા મેળવ્યા સિવાય આ જાતનું સાહસ કરવું એ યોગ્ય નથી.

અહીં પ્રાસંગિક એક બીજો કિસ્સો પણ રજૂ કરીશું કે જે સખળ સાધન તથા ગુરુકૃપાની મહત્તા દર્શાવનારો છે અને તેથી દરેક મંત્રસાધકે જાણવા જેવો છે.

એક મેજસ્ટ્રેટ એક વાર એક મોપલાને (મલબારી મુસલમાનને) કેઈ ગુના માટે શિક્ષા કરીને જેલમાં મોકલ્યો. હવે તે મોપલાએ આ ઘટનાનું વેર વાળવા માટે એક ખવીસને તેની પાછળ મૂકી દીધો કે જેને તેણે કેટલાક વખત પહેલા કેઈ મંત્રયોગથી વશ કરેલો હતો. એ ખવીસે અદૃશ્ય રીતે મેજસ્ટ્રેટના ઘર પર મોટા મોટા પથરો ફેંકવા માંડ્યા. આથી ઘરના બધા માણસો ગભરાયા અને ખુદ મેજસ્ટ્રેટના દિલમાં પણ ભયનો સંચાર થયો. આથી તેણે મંત્રવાદીઓની શોધ ચલાવી અને કેટલાક મંત્રવાદીઓ ખાસ આ ઉપદ્રવનું

નિવારણ કરવા માટે જ ત્યાં આવી પહોંચ્યા. પરંતુ તેઓ પોતાનું માંત્રિક વિધિ-વિધાન કરીને આગળ વધે કે સણ-સણાટ કરતા પથરો આવી પડે અને તે થોડી જ દાણોમાં પોતાનો ભુક્કો બોલાવી દેશે એમ લાગે, આથી તેઓ ત્યાંથી ચાલ્યા ગયા.

મેજસ્ટ્રેટને ભારે નિરાશા થઈ, છતાં તેણે કોઈ પ્રબળ મંત્રવાદીની શોધ ચાલુ રાખી અને આખરે તેમને એવા એક મંત્રવાદી મળી આવ્યા. તેમણે શ્રી પદ્માવતી દેવી, કેટલીક યોગિનીઓ તથા હનુમાનજીની સાધના કરેલી હતી. અને ગુરુકૃપા પણ મેળવેલી હતી. વળી તેઓ મંત્ર-યંત્ર-તંત્ર-પ્રયોગોમાં ઘણા કુશલ હતા અને આવી આવી અનેક ઘટનાઓમાં સફલ કામગીરી બજાવી ચૂક્યા હતા.

તેમણે મેજસ્ટ્રેટના ઘરથી થોડે દૂર ઊભા રહી માંત્રિક ક્રિયા દ્વારા હનુમાનજીનું આવાહન કર્યું અને તેમના દ્વારા પેલા ખવીસને મહાત કરી તેને એક શીશીમાં ઉતારી દીધો તથા દૂરના એક સ્થળે દાટી આવ્યા. ત્યારથી મેજસ્ટ્રેટના ઘર પર પથરો પડવા બંધ થઈ ગયા અને તેમણે નિરાંતનો દમ ખેંચ્યો. તેમણે આ મંત્રવાદીની કહર કરી અને તેનો મહાન ઉપકાર માન્યો.

જેમને મંત્રપ્રયોગો કરવાની ઈચ્છા હોય, તેમણે ધીરતા અને વીરતાનો ગુણ પણ કેળવવો જ જોઈએ. ધીરતા એટલે ધૈર્ય કે આમોશ. જો મુશ્કેલ પરિસ્થિતિ જોઈને આકળા કે ઉતાવળા થયા તો બધી બાજુ બગડી જવાની,

ધમ્મું સોનું ધૂળ થવાનું. ‘ધીરજનાં ફળ મીઠાં’ એ ઉક્તિનું આ પ્રસંગે અવશ્ય અનુસરણ કરવું ઘટે.

વીરતા એટલે મુશ્કેલીઓ સામે ઝઘમવાનું શૂરાતન, તેને પાર કરવાની અનેરી ધગશ. આ ગુણ કેળવ્યા વિના કોઈ પણ મંત્રસાધક મંત્રસાધનામાં કે મંત્રપ્રયોગોમાં સફલતા મેળવી શકે નહિ, કારણ કે સમય સમય પર મુશ્કેલીઓ તો આવવાની જ. જો એ વખતે કાયર બન્યા કે હિમ્મત હારી ગયા તો પરિણામ શૂન્યમાં આવવાનું—બધી મહેનત માથે પડવાની.

વર્ષો સુધી મહેનત કરીને અમે મંત્રો તથા મંત્ર-પ્રયોગો અંગે જે અનુભવ મેળવ્યો છે, જે કંઈ સારભૂત સામગ્રી પ્રાપ્ત કરી છે, તે સાધકોના હિતાર્થે આ ખંડમાં પ્રકટ કરેલી છે, એટલે સાધકોએ તેને શાંત-સ્થિર ચિત્તે વાંચવી-વિચારવી અને તેનો આવશ્યકતા અનુસાર ઉપયોગ કરવો.

[૨]

મંગલકારી મંત્રપ્રયોગ

આ જગતમાં મંગલની આકાંક્ષા-ઈચ્છા-આશા કેણું કરતું નથી ? જેઓ ધન-ધાન્યથી સમૃદ્ધ છે, ઉચ્ચ અધિકાર-પદે વિરાજે છે તથા જનસમુદાય પર અનેક પ્રભુત્વ ધરાવે છે, તેઓ પણ મંગલની આકાંક્ષા કરે છે, તો સામાન્ય જનોનું કહેવું જ શું ? અન્ય રીતે કહીએ તો આ જગતમાં અમંગલની આકાંક્ષા-ઈચ્છા કેઈ કરતું નથી; અરે ! તેનો પડછાયો પડે તો પણ પોતાને હતભાગી સમજે છે અને તે વહેલી તકે દૂર થાય તેવા પ્રયાસો કરે છે. આ સંયોગોમાં મંગલકારી મંત્રપ્રયોગને સહુ કેઈ અંતરથી આવકારશે અને તેની સિદ્ધિ માટે નિષ્ઠાભર્યા પ્રયાસ કરશે, એમ માની લેવું વધારે પડતું નથી જ.

આ જગતમાં પરમેશ્વર કે પરમાત્માનું નામ સૌથી વધારે મંગલમય છે, એટલે તેનું અનન્ય શ્રદ્ધાથી સ્મરણ કરવું, તેનો અનન્ય ભાવે જપ કરવો, એ સહુથી શ્રેષ્ઠ મંગલકારી મંત્રપ્રયોગ છે. અહીં કેઈ એમ કહેતું હોય કે-

પરમાત્માના નામને મંત્ર કેમ કહેવાય ? કારણ કે અક્ષરોના વિશિષ્ટ સંયોજનને મંત્ર કહેવામાં આવે છે, તો તેનું સમાધાન એ છે કે મંત્રવિશારદોના અભિપ્રાયથી પરમાત્માનું દરેક નામ એક પ્રકારનો નામમંત્ર છે અને તેનું અનન્ય ભાવે સ્મરણ કરતાં સર્વ અમંગલો દૂર થઈ મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે; એટલું જ નહિ પણ તે મંગલની પ્રતિદિન અભિવૃદ્ધિ થતી રહે છે અને તેના લીધે મનુષ્યની સર્વ મનઃકામના પૂર્ણ થવા ઉપરાંત મહાન યશ-કીર્તિની પણ પ્રાપ્તિ થાય છે. શ્રીમદ્ ભાગવતના ખારમા સ્કંધના તેરમા અધ્યાયમાં કહ્યું છે કે—

નામસંકીર્તનં યસ્ય, સર્વપાપપ્રણાશનમ્ ।

પ્રણામો દુઃસ્વપ્નશમનસ્તં, નમામિ હરિં પરમ્ ॥

‘જેમનું નામ સંકીર્તન સર્વ પાપનો નાશ કરનારું છે અને જેમને કરાયેલો પ્રણામ સર્વ દુઃખોનું શમન કરનારો છે, તે પરમ હરિને હું નમું છું.’

હરિ, હર, પ્રદ્મા એ સઘળા શબ્દો પરમાત્માના વાચક છે અને તેનું વિશિષ્ટ સ્વરૂપ દર્શાવનારા છે. તાત્પર્ય કે અહીં હરિ શબ્દથી પરમેશ્વર કે પરમાત્મા એવો સામાન્ય અર્થ જ સમજવાનો છે.

જૈન ધર્મમાં પણ નામકીર્તનનું મહત્ત્વ સ્વીકારાયેલું છે. તે અંગે મહર્ષિ નંદિષેષે અજિતશાંતિસ્તવમાં કહ્યું છે કે—

અજિયજિણ સુહૃદ્વત્તણં,
તવ પુરિસુત્તમ નામકિત્તણં ।
તહય ઘિહ્-મહ્-પ્પવત્તણં,
તવ ય જિણુત્તમ સંતિ કિત્તણં ॥

‘હે પુરુષોત્તમ અજિતનાથ ! તમારું નામ કીર્તન-
નામ-સ્મરણુ સર્વ શુભને અથવા સર્વ સુખને આપનારું છે
તથા ધૃતિ અને મતિનું પ્રવર્તન કરનારું છે. હે જિનોત્તમ
શાંતિનાથ ! તમારું નામકીર્તન પણ આવું જ છે.’

અહીં ચોવીશ તીર્થંકરો પૈકી બીજા તીર્થંકર શ્રી
અજિતનાથ અને સોળમા તીર્થંકર શ્રી શાંતિનાથની સ્તવનાનો
પ્રસંગ છે, એટલે તેમના નામનો ઉલ્લેખ કરેલો છે, પણ
આ વસ્તુ સર્વ જિનો-અહુતો-તીર્થંકરો કે પરમાત્માને
લાગુ પડે છે.

ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસજીએ એક સ્થળે જણાવ્યું છે કે-

નામ જપત મંગલ દિશા દશ હુ ।

‘પરમાત્માનું નામ લેતાં દશેય દિશામાં મંગલ પ્રવર્તે છે.’

અહીં વ્યાસજીના નિમ્ન શબ્દોનું ઉદ્ધરણ કરીએ તો
તે થોડું જ લેખાશે :

કેચિદ્ વદન્તિ ધનહીનનરો જઘન્યઃ ।

કેચિદ્ વદન્તિ ગુણહીનનરો જઘન્યઃ ॥

વ્યાસોઽવદન્નિચ્છિલવેદપુરાણવેત્તા ।

નારાયણસ્મરણહીનનરો જઘન્યઃ ॥

‘ કેટલાક કહે છે કે ધન વિનાનો નર કનિષ્ઠ ગણાય છે, કેટલાક કહે છે કે ગુણવિનાનો નર કનિષ્ઠ ગણાય છે, પરંતુ સમસ્ત વેદ અને પુરાણોના વેત્તા એવા વ્યાસ મુનિ કહે છે કે જે મનુષ્ય નારાયણના (પરમાત્માના) સ્મરણ વિનાનો છે, તે જ કનિષ્ઠ છે. ’

તાત્પર્ય કે મનુષ્ય માત્ર પરમાત્માનું મંગલમય નામ જપવાથી જ ઉન્નત સ્થિતિને પામે છે અને તે લાખો લોકોના હૃદયમાં માનસર્થુ સ્થાન મેળવી શકે છે.

મહામંડલેશ્વર શ્રી જયેન્દ્રપુરીજી મહારાજે મંત્ર-વિષયક એક મનનીય લેખમાં જણાવ્યું છે કે ‘ પરમેશ્વરને લક્ષ્ય કરીને જે નામનો પૂર્ણ રીતિથી જપ કરવામાં આવે છે, તે નામ સર્વ અંતર્યામીને પ્રાપ્ત કરવામાં સમર્થ થઈ જાય છે; તેથી જ લિન્ન-લિન્ન સંપ્રદાયના મનુષ્યો પોત-પોતાના સંપ્રદાય અનુસાર જૂઠાં જૂઠાં નામોનો જપ કરે છે. હિંદુઓ અમુક નામોનો જપ કરે છે, (જૈનો તથા બૌદ્ધો અમુક નામોનો જપ કરે છે.) મુસલમાનો અમુક નામોનો જપ કરે છે, ખ્રીસ્તી ધર્મવાળાઓ અમુક નામોનો જપ કરે છે, એ જ રીતે અન્ય દેશવાસીઓ અન્ય અન્ય નામોનું સ્મરણ કરીને તથા તેનો જપ કરીને પોતપોતાની ભાવના અનુસાર ઈષ્ટસિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી લે છે. જો તમે દીક્ષાગુરુ વિના પણ પરમાત્માના કોઈ નામને પકડી લ્યો અને તમારી ભાવના શુદ્ધ હોય તથા તમે એકાગ્રચિત્ત થઈને તેનો જપ કરતા રહો, તો જગદ્ગુરુ જગદીશ્વર તમારી ભાવના અનુસાર મૂર્તિ—

મય બનીને તમારી પાસે સ્વયં ઉપસ્થિત થઈ જશે, એમાં કોઈ શંકા રાખવી નહિ.’

પરમાત્માના નામમાં એવી અલૌકિક શક્તિ છે કે તે ઘોર પાપી કે નીચમાં નીચ મનુષ્યને પણ શુદ્ધ કરી તેને આ જગતમાં ગૌરવનું પાત્ર બનાવી દે છે. ભગવદ્ ગીતામાં કહ્યું છે કે—

અપિ ચેત્સુદુરાચારો ભજતે મામનન્યમાક્ ।
સાધુરેવ સ મન્તવ્યઃ સમ્યગ્ વ્યવસિતો હિ સઃ ॥
ક્ષિપ્રં ભવતિ ધર્માત્મા શશ્વચ્છાન્તિં નિગચ્છતિ ।
કૌન્તેય ! પ્રતિજાનીહિ ન મે ભક્તઃ પ્રણશ્યતિ ॥

—અ. ૯, શ્લો. ૩૦-૩૧.

‘અતિશય દુરાચારી પણ બીજાને નહિ ભજતો જો મને ભજે તો તેને ઉત્તમ જ માનવો; કારણ કે તે ઉત્તમ નિશ્ચયવાળો થયો છે.

‘તે જલ્દી ધર્માત્મા થાય છે અને શાંતિ પામે છે. હે કુંતીપુત્ર ! તું નિશ્ચય જાણ કે મારો ભક્ત નાશ પામતો નથી.’

તાત્પર્ય કે મનુષ્ય અનેક દોષવાળો હોવા છતાં પરમાત્માનાં મંગલમય નામનું સ્મરણ કરવા માંડે તથા તેનો નિયમિત સવાર-સાંજ જપ કરતો રહે, તો તેની વૃત્તિઓ ધર્માભિમુખ થાય છે—ધર્મપરાયણ થાય છે અને તેને અનેક પ્રકારનાં દુઃખો, રોગો તથા ઉપદ્રવોનાં શમનરૂપ શાંતિનો અનુભવ થવા લાગે

છે. વળી જે મનુષ્ય પરમાત્માના મંગલમય નામનો શ્રદ્ધા-
ભક્તિ-બહુમાનપૂર્વક નિરંતર જપ કરતો રહે છે, તેની આ
સંસારમાં કદી અવનતિ થતી નથી, એટલે કે તે પોતાનો
માન-મોહો છેવટ સુધી જાળવી શકે છે અને તેના યોગ-
ક્ષેમમાં કદી હરકત આવતી નથી.

સ્વામી શ્રી કૃષ્ણાનંદજીએ એક સ્થળે લખ્યું છે કે
'નામમંત્રમાં વિલક્ષણ શક્તિ છે. એકવાર હું' યાત્રાએ
નોકલ્યો હતો. જતાં જતાં રસ્તામાં ઘોર જંગલ આવ્યું. એ
વખતે દિવસ ચાલ્યો ગયો હતો અને રાત્રિ પડી ગઈ હતી.
હું પણ થાકી ગયો હતો. મેં વિચાર કર્યો કે હવે કોઈ
સ્થળે આરામ કરવો જોઈએ. પરંતુ ચારે તરફ જંગલ જ
જંગલ હોવાથી ત્યાં આરામ કરવા માટે કોઈ સ્થળ મળ્યું
નહિ. રાત અજવાળી હતી, એટલે થોડું આગળ ચાલ્યો, ત્યાં
એક મકાન જોવામાં આવ્યું. એ મકાન બે માળનું હતું.
હું સીડીથી ઉપર ચડ્યો અને અગાશીમાં પહોંચ્યો. ત્યાં
કપડાં ઉતાર્યાં અને આસન લગાવીને બેઠો.

થોડી વારમાં ત્યાં ત્રણ સ્ત્રીઓ આવીને જોર-શોરથી
રોવા લાગી. હું સમજ્યો કે તે કદાચ આટલામાં જ રહેનારી
હશે, પણ તેમને આશ્વાસન આપું કે સમજવું તે પહેલાં
જ તે અદૃશ્ય થઈ ગઈ અને તેમના સ્થાને ત્રણ સ્ત્રીઓ ઘોડા
પર સવાર થયેલી નજરે પડી.

પહેલાં તો હું કંઈ સમજ્યો નહિ, પણ પછી મેં
વિચાર કર્યો કે અગાશી પર ઘોડેસ્વાર થયેલી સ્ત્રીઓ ક્યાંથી

હોય ? નહીં આ તો ભૂત, પ્રેત, કે ચૂડેલ છે, પરંતુ હું ગભરાયો નહિ. મેં પરમાત્માના મંગલમય નામનું અનન્ય શ્રદ્ધાથી સ્મરણ કરવા માંડ્યું, એટલે થોડી જ વારમાં એ સ્ત્રીઓ ત્યાંથી ચાલી ગઈ અને ફરી કોઈ પણ સ્વરૂપમાં દેખાઈ નહિ. પછી હું ત્યાં નિશ્ચિત મને સૂઈ રહ્યો અને બીજા દિવસે સવારે ત્યાંથી ચાલતો થયો.'

આ વિષયમાં શ્રી જયદયાલજી ગોયન્દકાનો અનુભવ પણ ધ્યાનમાં લેવા જેવો છે. તેઓ કહે છે : 'નામનો અભ્યાસ હું બાલપણથી જ કરવા લાગ્યો હતો. જેથી ધીમે ધીમે મારા મનની વિષયવાસના ઓછી થતી ગઈ અને પાપમાંથી હઠવા માટે મને ઘણી જ સહાયતા મળી. વળી કામ-ક્રોધાદિ અવગુણો ઓછા થતા ગયા અને અંતઃકરણમાં શાંતિનો વિકાસ થયો. કદી કદી નેત્ર બંધ કરવાથી ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીનું ધ્યાન સારા સ્વરૂપે થવા લાગ્યું. સાંસારિક સ્ફૂરણો ઘણી ઓછી થતી ગઈ. ભોગમાં વૈરાગ્ય થયો. એ વખતે મને વનવાસ અથવા એકાંત સ્થાનમાં રહેવાનું વધારે અનુકૂલ લાગતું હતું.'

આ રીતે અભ્યાસ થતાં થતાં એક દિવસ સ્વપ્નમાં શ્રી સીતાજી તથા શ્રી લક્ષ્મણજી સહિત ભગવાન શ્રી રામચંદ્રજીનાં દર્શન થયાં તથા તેમની સાથે વાતચીત પણ થઈ. શ્રી રામચંદ્રજીએ વર માગવા માટે મને ઘણું કહ્યું, પરંતુ મારી ઇચ્છા વર માગવાની થઈ નહિ. અંતે ઘણો આગ્રહ કરવાથી મેં એટલું જ માંગ્યું કે 'આપનાથી મારો વિયોગ કદી ન થાય.' આ બધું નામજપનું જ ફલ હતું.

. ત્યાર પછી નામજપ કરતાં મને આથી પણ ઘણો વધારે લાભ થયો કે જેનો મહિમા વર્ણવવાને હું અશક્ત છું. હા, એટલું અવશ્ય કહી શકું છું કે નામજપ કરતાં મને જેટલો લાભ થયો છે, તેટલો શ્રીમદ્ ભગવદ્ગીતાના અભ્યાસ વિના અન્ય કોઈ સાધનથી થયો નથી.

જ્યારે જ્યારે મને સાધનાથી ભ્રષ્ટ કરે એવાં ભારે વિધ્નો સામે આવ્યાં, ત્યારે ત્યારે હું પ્રેમપૂર્વક ભાવના સહિત નામજપ વધારે કરતો હતો અને તેનાથી એ વિધ્નોને પાર કરી જતો હતો.'

નામજપનો મહિમા શાસ્ત્રોમાં અનેક રીતે વર્ણવાયેલો છે અને આપણા સાધુ-સંતો મુખ્યત્વે તેનો જ આધાર લેતા આવ્યા છે. તેનાથી તેમને જે આનંદ અને મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે, તે આપણાથી અજાણી નથી. તાત્પર્ય કે મંગલની મહેચ્છા રાખનારા સર્વ મહાનુભાવોએ આ પ્રયોગ અવશ્ય કરવા જેવો છે. તેમાં ખર્ચ કોડીનો પણ નથી અને લાભ લાખોનો છે. વળી તે કોઈ પણ સ્થળે અને કોઈ પણ સમયે કરી શકાય છે. કદાચ એ નામનો ઉચ્ચાર કરવામાં કંઈ ભૂલ રહી ગઈ તો પણ હરકત આવતી નથી. માત્ર શુદ્ધ બુદ્ધિએ એ નામ જપ્યા કરવું જોઈએ.

એક મહાત્માએ કોઈ સાધકને 'અધમોચન' એવો નામમંત્ર આપ્યો અને તેનો શ્રદ્ધાપૂર્વક જપ કરવા કહ્યું. તે સાધક થોડી વાર એ મંત્રનો જપ કરી નિદ્રાધીન થયો. જ્યારે તે નિદ્રામાંથી જાગ્યો ત્યારે 'અધમોચન' શબ્દ

ચાહ આળ્યો નહિ, પરંતુ થોડી વાર પ્રયત્ન કરતાં ઘમોચનનું સ્મરણ થયું અને તે ઘમોચનનો જપ કરવા મંડી પડ્યો. તેનું મન એ જપમાં એટલું લીન થઈ ગયું કે તેને ખાવા-પીવાનું પણ ચાહ આળ્યું નહિ. તેના અંતરમાં ઘમોચનનો જ રણકાર થવા લાગ્યો. તેની આવી પ્રબલ નિષ્ઠા જોઈને પરમાત્મા પ્રસન્ન થયા અને તેમણે દર્શન આપ્યાં તથા તેની સર્વ સીડ ભાંગી નાખી.

બીજામંત્રમાં ઉચ્ચારની કંઈ પણ ભૂલ થાય તો ચાલતી નથી, પણ નામમંત્રમાં કદાચ એમ બની જાય તો પણ, ઉપર જણાવ્યું તેમ, ખાસ વાંધો આવતો નથી. તેની આ જાતની સરલતાને લીધે જ સાધુસંતો તેનો વિશેષ પ્રચાર કરે છે અને જનતાને પણ તે વધારે અનુકૂલ પડે છે.

પ્રિય પાઠકો ! તમે આ મંગલકારી મંત્રપ્રયોગ કરવાનું ચૂકશો નહિ.

[૩]

રામનામની બલિહારી

‘ રામ ’ એ બે અક્ષરોનો મહામંત્ર છે. તેનો મહિમા ભારતવર્ષમાં ખૂબ પ્રસરેલો છે. તેમાં મહાત્મા કબીર, ગોસ્વામી તુલસીદાસ, સમર્થ સ્વામી રામદાસ આદિ મહાપુરુષોનો હિસ્સો નોંધપાત્ર છે. તેઓ કહે છે કે આ કલિકાલમાં રામનામની બલિહારી છે. મનુષ્યના સર્વ સંકટોનું હરણ કરવા માટે તથા તેને સુખ-સંપત્તિ-આરોગ્ય-યશ-આનંદ આપવા માટે તેના જેવો સમર્થ મંત્ર અન્ય કોઈ નથી. તમે વિશુદ્ધ ભાવે-પવિત્ર મને તેનું સ્મરણ કરવા લાગો કે તેનું ફલ દેખાવા લાગે છે.

સ્મરણ (કીર્તન), જપ, મનન, અને લેખન એ ચાર રીતે તેની ઉપાસના થઈ શકે છે. આ ઉપાસના દરમિયાન ઉપાસકે સદાચારી, જિતેન્દ્રિય, ફલાહારી, તથા એકાહારી રહેવું જોઈએ, તેમ જ મૌનનું બંને તેટલું સેવન કરવું જોઈએ. પરિણામે સિદ્ધિ થાય છે અને તેના પ્રભાવે મનુષ્યને અભિનવ મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

રામનામનું અખંડ કીર્તન કરનારા મહાપુરુષોએ તેની કુંચી ખતાવતાં કહ્યું છે કે—

કેવલ યુગલ નામ લય લાઈ ।
રૈઠૈ બૈઠિ સવ સંગ વિહાઈ ॥
રામ નામ સિય નામ વિહીના ।
રટહિ ન જે પ્રભુમક્ત પ્રવીના ॥

તાત્પર્ય કે રામનામનું કીર્તન સીતાજીના નામની સાથે કરવાથી ઘણો લાભ થાય છે. જે ખરો પ્રભુ ભકત છે, તે સીતાજી વિના રામનું નામ રટતો નથી.

આ રીતે ‘સીતારામ’ તથા ‘જય સિયારામ’ એ મંત્રોનો પણ જપ થાય છે અને તે સાધકને ઘણો લાભદાયી નીવડે છે.

શ્રી રામના ૫૩૬૨ મંત્રો અનેક છે. જેમકે—

- (૧) ઐ શ્રી રામાય નમઃ ।
- (૨) ઐ શ્રી રામાય નમઃ ।
- (૩) ઐ રાં રામાય નમઃ ।
- (૪) ઐ હ્રી રામાય નમઃ !
- (૫) ઐ હ્રી રામાય નમઃ ।
- (૬) ઐ ઈ રામાય નમઃ ।

ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષની પ્રાપ્તિ માટે આમાંનો કોઈ પણ મંત્ર જપી શકાય છે.

‘ ઐ હ્રી જાનકીવલ્લભાય સ્વાહા । એ રામનો દશાક્ષરી

મંત્ર છે અને તે પોતાની વિશેષતા ધરાવે છે. આ મંત્રની સિદ્ધિસમયે શ્રીરામ જાનકીજી એટલે સીતાજીની સાથે દર્શન દે છે અને સાધકના સર્વ મનોરથો પૂરા કરે છે.

શાસ્ત્રોમાં એવો ઉલ્લેખ પણ પ્રાપ્ત થાય છે કે—

શ્રિયં રામં જયં રામં દ્વિર્જયં રામમીરયેત્ ।

ત્રયોદશાક્ષરો મન્ત્રઃ સર્વસિદ્ધિકરઃ સ્મૃતઃ ॥

તાત્પર્ય કે ‘શ્રી રામ જય રામ જય જય રામ’ એ તેર અક્ષરોનો મંત્ર સર્વ પ્રકારની સિદ્ધિઓને આપનારો છે.

સમર્થ સ્વામી રામદાસ આ જ મંત્રનો અહર્નિશ જપ કરતા હતા. તેમની પવિત્ર પ્રેરણાથી જ શિવાજી મહારાજે મોગલ સમ્રાટ્ ઔરંગઝેબ સામે બાથ ભીડી હિંદુ ધર્મની રક્ષા કરી હતી અને મરાઠા રાજ્ય સ્થાપ્યું હતું.

રામનામના અખંડ જપયજ્ઞો થાય છે તથા તેની લેખનપ્રવૃત્તિ પણ વિશાળ પાયે ચાલે છે. અનુભવીઓનું એ કથન છે કે કેઈ પણ સાધક રામનામ લખવાની શરૂઆત કરે અને તે મૌનપૂર્વક લખ્યે જ જાય તો પાંચ લાખ મંત્રો લખતાં એ મંત્ર સિદ્ધ થઈ જાય છે અને તેનો અમત્કાર પ્રત્યક્ષ દેખાવા લાગે છે.

શ્રી રામકીર્તનનો એક વિશેષ વિધિ ‘નૌકાજપ’ નામનો છે. તેનું વર્ણન જ્ઞાનેશ્વરસંહિતામાં કરેલું છે. ત્યાં મહાદેવજી પાર્વતીજીને ઉદ્દેશીને કહે છે :

રાજમયે શત્રુમયે ત્રિતાપે પ્રાણસંકટે ।
 કર્તવ્યં સાધકેનેદં સર્વસમ્પત્તિદાયકમ્ ॥
 મહામોક્ષપ્રદં શ્રેષ્ઠં ભક્તિદં જ્ઞાનદં નૃણામ્ ।
 વેદશાસ્ત્રપુરાણેષુ પ્રશસ્ત શુભકર્મણિ ॥
 નૌકાજપમિદં દેવિ ! કુર્વન્તિ યે મહાત્મનઃ ।
 તે યાન્તિ પરમે ધામ્નિ સાકેતે રામમન્દિરે ॥
 ઇહ લોકે સુખં શુક્ટ્વા સીતારામ-પ્રસાદતઃ ।
 પ્રાપ્નોતિ રામચન્દ્રસ્ય ભક્તિં શ્રેયસ્કરીં શુભામ્ ।
 નવ નૌકાજપેનૈવ શ્રીરામદર્શનં ભવેત્ ॥
 રોમ્ણિ રોમ્ણિ રમેદ્ રામસ્તેષાં કિશ્ચિન્ન દુર્લભમ્ ।

‘રાજ તરફથી ભય ઉત્પન્ન થાય, શત્રુ તરફથી ભય ઉત્પન્ન થાય, આધિ-વ્યાધિ-ઉપાધિનો તાપ વધી જાય કે પ્રાણનું સંકટ ખડું થાય, ત્યારે સાધકે સર્વ-સંપત્તિદાયક એવું આ સાધન કરવું.

આ સાધન મનુષ્યોને માટે શ્રેષ્ઠ છે, કારણ કે તે મહા-મોક્ષને દેનારું છે, ભક્તિ તથા જ્ઞાનને આપનારું છે અને વેદ, શાસ્ત્ર તથા પુરાણોમાં શુભ કર્મ કરવાને માટે પ્રશસ્ત કહેલું છે.

હૈ દેવી ! જે મહાપુરુષો સાકેત એટલે અયોધ્યાપુરી વિષે રામમંદિરમાં રહીને આ નૌકાજપનું સાધન કરે છે, તે પરમ ધામમાં જાય છે.

વળી તે સીતારામની કૃપાથી આ લોકમાં સુખ ભોગવી ને શ્રી રામચંદ્રજીની કલ્યાણકારી શુભ ભક્તિને પ્રાપ્ત કરે છે.

‘વિશેષ શું?’ નવ નૌકાજપથી શ્રી રામનાં સાક્ષાત્ દર્શન થાય છે. જેના રોમ રોમમાં રામનું રટણ થઈ રહ્યું છે, તેને આ જગતમાં કંઈપણ દુર્લભ નથી.’

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા જરૂરી છે કે એક નૌકાજપમાં નવ ક્રોડ, નવ લાખ, નવ હજાર, નવસો ને નવ મંત્રનો જપ કરવાનો હોય છે. આ જપ ભવસાગર તરવા માટે નૌકા સમાન હોવાથી નૌકાજપ કહેવાય છે.

કેટલાક અનુભવી પુરુષોનો અભિપ્રાય એવો છે કે એક એક નૌકાજપ જન્મકુંડલીના એક એક સ્થાનને શુદ્ધ કરે છે, એટલે બાર નૌકાજપ કરવાથી બારેય સ્થાન શુદ્ધ થઈ જાય છે અને તેનો સાધક જીવન્મુક્ત મહાત્મા બની જાય છે. કહેવાય છે કે ગોસ્વામી શ્રી તુલસીદાસે આ રીતે બાર નૌકાજપ કર્યા હતા અને શ્રી રામનાં સાક્ષાત્ દર્શન કરીને તથા જીવન્મુક્ત મહાત્મા બનીને પોતાનું જીવન સાર્થક કર્યું હતું.

હવે નવ નૌકાજપ વિના પણ શ્રી રામનાં સાક્ષાત્ દર્શન થાય એવું એક અપૂર્વ અનુષ્ઠાન અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે. વર્તમાન કાલના કેટલાક સાધકોએ આ અનુષ્ઠાન કરેલું છે અને તેનો ચમત્કાર અનુભવેલો છે.

શ્રી રામનામનું અપૂર્વ અનુષ્ઠાન

આ અનુષ્ઠાન કોઈ એકાંત શાંત ઓરડામાં કરવું

જોઈએ. સ્થલ એવું હોવું જોઈએ કે બહારનો કોલાહલ ચિત્તને ક્ષુબ્ધ કરે નહિ, તથા કોઈ દ્વારા હરકત પહોંચવાનો સંભવ હોય નહિ. જો સ્થાન વસ્તીથી દૂર હોય અને અનુષ્ઠાન કોઈને પણ સૂચના આપ્યા વિના ચૂપચાપ કરવામાં આવે. તો વધારે સારું.

ઐરડો એવો હોવો જોઈએ કે લઘુશંકા આદિની નિવૃત્તિ માટે તેની બહાર જવું પડે નહિ; અર્થાત્ તેના એક ભાગમાં આ પ્રકારની સગવડ હોવી જોઈએ. અનુષ્ઠાન કરવાના આગલા દિવસે લોજન એટલું અદ્ય કરવું જોઈએ કે એ દિવસે શૌચાદિની આવશ્યકતા રહે નહિ. અનુષ્ઠાનના દિવસે પૂરો ઉપવાસ કરી શકાય તો ઉત્તમ, અન્યથા માત્ર દૂધ લેવું જોઈએ.

કોઈ પણ શુભ દિવસ તથા પવિત્ર તિથિમાં સગવડ મુજબ સૂર્યોદયની પૂર્વે નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થઈને, સ્નાન-સંધ્યા કરીને, અગાઉથી ધોઈ રાખેલ ઐરડામાં લગવાનું સિંહાસન સ્થાપિત કરવું અને તેની પાસે પાણીથી ભરેલો ઘડો મૂકવો. એ ઘડા પર ઢાંકણ મૂકીને તેના પર ગણેશજીની સ્થાપના કરવી તથા તેની સન્મુખ ઘીનો દીવો પ્રકટાવવો. દીવામાં ઘી એાછું થાય કે બીજું પૂરવું. એ દીવો અનુષ્ઠાન પર્યંત બરાબર બળતો રહેવો જોઈએ. તે બૂઝાય નહિ, તેની ખાસ સાવધાની રાખવી.

તે પછી તુલસીની માલા લઈને ‘રામ’ મંત્રનો ઉપાંશુ જપ ચાલુ કરવો. શરીર, વસ્ત્ર તથા મનને બને તેટલાં પવિત્ર રાખવાં. એ ઐરડામાં બેસીને, આડા પડીને, ઊભા

રહીને કે ટહેલતાં ટહેલતાં ઠીક લાગે તે રીતે જપ કર્યા કરવો, પરંતુ એ ચોરડાની બહાર જવું નહિ. આ વખતે એક ક્ષણ માટે પણ નિદ્રા લેવી નહિ અને જપને રોકવો નહિ. દૂધ કે પાણી પીતાં અથવા બીજી ક્રિયા કરતાં પણ જપને છોડવો નહિ. જપ અખંડ રાખવો એ આ અનુષ્ઠાનનો મુખ્ય નિયમ છે.

ગમે તેટલી આવશ્યકતા હોય, કેઈ ગમે તે કહીને બહારથી બોલાવે, પણ ચોરડાનાં દ્વાર ખોલવાં નહિ કે કેઈ પણ પ્રકારનો જવાબ આપવો નહિ. જવાબ આપવા બાંધો તો જપનો ભંગ થાય, એ દેખીતું છે. આ વખતે એવો નિશ્ચય કરી લેવો જોઈએ કે ‘પ્રત્યથ થશે તો પણ હું મારા નિયમમાં અડગ રહીશ.’

રાત્રિના પાછલા પહોરે નિદ્રા વિશેષ આવે છે. એ વખતે ટહેલતાં રહેવું. ગમે તેટલો થાક જણાય તો પણ ઊભા રહેવું કે બેસવું નહિ. જો ઊભા રહ્યા કે બેઠા તો અવશ્ય નિદ્રા આવવાની અને અનુષ્ઠાન તૂટવાનું. કેટલાક સાધકોનાં અનુષ્ઠાનો આ રીતે તૂટી ગયાં છે, તેથી જ આ બાબતની અહીં આટલી સ્પષ્ટ સૂચના આપવામાં આવી છે.

આ વખતે કેઈ અસાધારણ ઘટના બને કે અકલ્પ્ય બનાવ બને તો ચોંકવું નહિ કે ભયભીત થવું નહિ. ધૈર્ય પૂર્વક આરાધ્યની પ્રતીક્ષા કરવી. આથી શ્રી રામનાં મંગલમય દર્શન અવશ્ય થશે અને તે દિવસથી જ જીવનની સમુન્નતિ અનુભવાશે.

રામનામમાં મહાત્મા ગાંધીજીની અપૂર્વ શ્રદ્ધા

રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીને રામનામમાં અપૂર્વ શ્રદ્ધા હતી. તેમણે એ નામનો ચમત્કાર અનુભવ્યો હતો અને તેથી તેને પોતાના જીવનમાં વણી લીધું હતું. દિલ્લીમાં ગોડસે નામના એક યુવકે તેમના પર ગોળી ચલાવી અને તેઓ સજીત રીતે ઘાયલ થયા, ત્યારે તેના મુખમાંથી ‘ હે રામ ! ’ એટલા જ શબ્દો નીકળ્યા હતા. તાત્પર્ય કે તેમણે રામનામને પોતાના જીવનમાં વણી લીધું હતું અને તેના આધારે અનેક મહત્વપૂર્ણ કાર્યોનું માર્ગદર્શન મેળવી સમાજ, રાષ્ટ્ર તથા સમસ્ત માનવજાતિની મહાન સેવા બજાવી હતી.

‘ રઘુપતિ રાઘવ રાજા રામ, પતિત પાવન સીતા રામ ’ આ ધૂનને તેમના પ્રયાસોએ વ્યાપક બનાવેલી છે અને તે આજે અનેક સ્થળે પ્રાર્થના સમયે બોલાય છે.

રામનામનો અદ્ભુત પ્રભાવ

કલિસંતરણ ઉપનિષદમાં કહ્યું છે કે—

હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે ।

હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે ॥

આ પણ એક મહામંત્ર છે અને તેનો સાડા ત્રણ કોડ જપ કરવાથી મનુષ્ય જીવનમુક્ત બની જાય છે.

શ્રી હાહ્યાભાઈ રામચંદ્ર મહેતાએ દેવી ઉપાસનામાં આ મંત્રનો પ્રભાવ દર્શાવતું એક દષ્ટાંત નીચે મુજબ આપ્યું છે :

‘મારા એક મિત્ર મહુનિવાસી બી. એ. એલ્ એલ્. બી. વકીલ છે. એક વખત કોઈ કારણવશાત્ તેઓ લોનાવલા ગયા. ત્યાં એક સુંદર તળાવ છે. એક દિવસ તેઓ એ તળાવ જોવા ગયા, એ સમયે એક ઓફિસર માછલાંનો શિકાર કરવા ત્યાં આવી પહોંચ્યો. મારો મિત્ર તેને એમ કરતાં રોકી શકે તેમ ન હતો અને વિના કારણે માછલાંનો સંહાર થાય તે પણ જોવા આહતો ન હતો, તેથી (નજીકમાં) એક રમણીય સ્થાન જોઈને ત્યાં બેસી ગયો અને મનમાં ને મનમાં જ નીચેનો મંત્ર એકાગ્ર ચિત્તે જપવા લાગ્યો :

હરે રામ હરે રામ રામ રામ હરે હરે ।

હરે કૃષ્ણ હરે કૃષ્ણ કૃષ્ણ કૃષ્ણ હરે હરે ॥

આ મંત્રનો જપ કરતાં તેણે મનમાં એવી ભાવના કરી કે ‘હૈ પ્રભો ! આ શિકારીની જાળમાં એક પણ માછલી આવે નહિ.’

શિકારીએ લગભગ એક કલાક સુધી શિકારના બધા નિયમો અજમાવી જોયા, પણ તેની જાળમાં એક પણ માછલી ફસાઈ નહિ. અંતે તે નિરાશ થઈ પોતાના ઘેર આવ્યો ગયો.

વિલક્ષણતા તો એ જોવામાં આવી કે એ શિકારીના ગયા પછી વકીલ સાહેબે ડબલ રોટી (પાઉં) ના કકડા કરી તળાવમાં નાખ્યા કે તરત બધી માછલીઓ પાણીમાં ઉપર આવી ને તે ખાઈ ગઈ. તાત્પર્યે કે આ મંત્રથી માછલીઓ પર આવનારું સંકટ ટળ્યું, તો મનુષ્યો પર આવતાં સંકટો કેમ ન ટળે ?

[૪]

વ્યાધિવિનાશક નારાયણ મંત્ર

જે મંત્ર અત્યંત પ્રભાવશાળી હોય અને અનેક કાર્યોની સિદ્ધિ કરનારો હોય, તેને મહામંત્ર કહેવામાં આવે છે. રામનામને એટલા માટે જ મહામંત્ર કહેલો છે અને પ્રસ્તુત નારાયણ મંત્રને પણ એ જ કારણે મહામંત્ર ગણવામાં આવે છે.

શાસ્ત્રોમાં તેની અષ્ટાક્ષરી મંત્ર તરીકે વિશેષ પ્રસિદ્ધિ છે, કારણ કે તેમાં નીચે પ્રમાણે આઠ અક્ષરો આવે છે.

ૐ નમો નારાયણાય ।

(મંત્રપ્રયોગ વખતે આ મંત્રને છેડે ૐ લગાડવામાં આવે છે, તે સંપુટ સમજવો.)

મહાભારત-અનુશાસનપર્વમાં આ મંત્રનો મહિમા વર્ણવતાં જણાવ્યું છે કે—

किं तस्य बहुमिर्मन्त्रैः किं तस्य बहुभिर्व्रतैः ।

नमो नारायणायेति मन्त्रसर्वार्थसाधकः ॥

नमो नारायणायेति ये विदुर्ब्रह्मशाश्वतम् ।

अन्तकाले जपाद्यान्ति तद् विष्णोः परमं पदम् ॥

‘તે ઘણા મંત્રોથી શુ ? અને તે ઘણાં વ્રતોથી પણ શુ ? ‘ૐ નમો નારાયણાય’ એ મંત્ર સર્વ અર્થોનો સાધક છે. તાત્પર્ય કે તેનાથી ધર્મ, અર્થ, કામ અને મોક્ષ એ ચારેય વર્ગની પ્રાપ્તિ થાય છે.

‘ૐ નમો નારાયણાય’ એ મંત્રને જેઓ શાશ્વત પ્રદ્ધ સમજે છે અને અંતકાલે તેનો જપ કરે છે, તે વિષ્ણુનું પરમ પદ પામે છે.’

વૃદ્ધહારિતસ્મૃતિમાં કહ્યું છે કે—

વ્યાપકાનાં ચ સર્વેષાં જ્યાયાનષ્ટાક્ષરો મનુઃ ।

અષ્ટાક્ષરસ્ય જપ્ત્વા તુ સાક્ષાન્નારાયણસ્વયમ્ ॥

‘સર્વે વ્યાપક મંત્રોમાં અષ્ટાક્ષરવાળો મંત્ર શ્રેષ્ઠ છે. તે આઠ અક્ષરોનો જપ કરીને સાધક સ્વયં નારાયણ બની જાય છે.’

નારદીય કલ્પમાં કહ્યું છે કે—

યથા સર્વેષુ દેવેષુ નાસ્તિ નારાયણાત્પરઃ ।

તથા મન્ત્રેષુ સર્વેષુ નાસ્તિ ચાષ્ટાક્ષરાત્પરઃ ॥

‘જેમ સર્વ દેવોમાં નારાયણથી શ્રેષ્ઠ કોઈ દેવ નથી, તેમ સર્વ મંત્રોમાં અષ્ટાક્ષરથી કોઈ શ્રેષ્ઠ મંત્ર નથી.’

નારાયણ ઉપનિષદમાં તે એવા સ્પષ્ટ શબ્દો જોવામાં આવે છે કે ‘ૐ નમો નારાયણાયેતિ મન્ત્રોપાસકો વૈકુણ્ઠં ગમિષ્યતિ ।’—‘ૐ નમો નારાયણાય’ એ મંત્રનો ઉપાસક વૈકુણ્ઠમાં જશે.’

આ અષ્ટાક્ષરી નારાયણ મહામંત્રનો અનન્ય ભાવે જપ કરતાં સુખ, સૌભાગ્ય, આનંદ અને મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે તથા તેનો વિધિસર પ્રયોગ કરવાથી અનેક પ્રકારના રોગો મટાડી શકાય છે. આ વિષયમાં ઉજ્જૈનનિવાસી પં. શિવ-દત્તજી શર્માએ જે પ્રકાશ પાડ્યો છે, તે પાઠકોને ઘણો માર્ગદર્શક થઈ પડશે એમ અમે માનીએ છીએ. તેઓ ‘મંત્રોપચાર’ નામના મનનીય લેખમાં કહે છે કે—

‘મંત્રોમાં ઉત્પાદક વિચારોનું બીજ હોય છે. તે પોતાનો જપ કરનારની રક્ષા કરે છે. એકાગ્રતાથી અર્થ પર વિચાર કરતાં જપ કરનારના સમસ્ત મનોરથો પૂર્ણ થાય છે અને ઇષ્ટદેવ દર્શન આપે છે.

પહેલું સોપાન

ઉદાહરણ તરીકે ઓં નમો નારાયણાય—(ઓં) એ અષ્ટાક્ષરી મંત્ર મહાવિષ્ણુ અથવા નારાયણ, જે વિશ્વની રક્ષા કરનારી મહાશક્તિ છે, તેની ઉપાસનાનો મંત્ર છે. આટલું જાણી લેવું, એ મંત્રજપનું પહેલું સોપાન છે.

બીજું સોપાન

નારાયણ એ શક્તિનું નામ છે કે જે સર્વજ્ઞ, સર્વ શક્તિમાન, સર્વ વ્યાપક, અજર, અમર, નિત્ય, શુદ્ધ, સત્—ચિદ્—આનંદસ્વરૂપ છે. આટલું સમજી લેવું એ બીજું સોપાન છે.

ત્રીજું સોપાન

મંત્રાર્થ જે સર્વની રક્ષા કરનારો અને સર્વનું અધિ-

જ્ઞાન છે, તેનું નામ ઈં છે. નાર એ મહત્ તત્ત્વનું નામ છે કે જે સર્વ જગતને ચલાવી રહેલ છે. એ તત્ત્વમાં સત્-ચિદ્-આનંદરૂપથી વાસ કરનારો તે નારાયણ કહેવાય છે. આવા નારાયણને મારા નમસ્કાર છે. આ રીતે મંત્રાર્થ સમજી નારાયણને ધ્યાન કરવો, એ ત્રીજું સોપાન છે.

આ ત્રણેય સોપાનને સમજી લીધા પછી જે જપ કરવામાં આવે છે, તેને મહાજપ કહે છે. અને તે મહાજપથી સાધક તે આરોગ્યદાયક પ્રાણશક્તિની લહરિઓને પ્રાપ્ત કરે છે કે જે લહરિઓ તે સર્વવ્યાપક મહાવૈદના પ્રાણો સાથે સાક્ષાત્ સંબંધ ધરાવે છે. આ પ્રકારનો મહાજપ કરતી વખતે તે નારાયણને જ મહાવૈદ અને ઉપચારકર્તા માને

તથા પોતાને કેવલ નિમિત્ત માત્ર સમજે છે અને તેના પ્રભાવે જ તે અસાધ્યમાં અસાધ્ય મહારોગોને પણ મટાડી શકે છે.

ચોથું સોપાન

કોઈ ધાતુ કે લાકડાનું એક ગોલ ચક્ર બનાવવું. તેના પર બધી બાજુ અને વચ્ચે પણ ‘ ઈં નમો નારાયણાય ઈં ’ એ મંત્રને લખવો. આ ચક્રને અભ્યાસસ્થાનમાં એવા સ્થાન પર લગાડવું (મૂકવું) કે જેથી અભ્યાસ કરતી વખતે બિલકુલ સામે જ રહે. પછી આસન લગાવીને એ ચક્ર તરફ મીટ માંડતાં નીચે બ્રહ્માણે પ્રાર્થના કરવી :

‘ હે પ્રભો ! આપ પ્રેમસુધાના સમુદ્ર છો, સમસ્ત વિશ્વ આપના પ્રેમનું પાત્ર છે, હું પણ આપના પ્રેમનું પાત્ર છું. ’

મને પ્રેમથી પૂર્ણ કરો. હું અનંત કાલથી આપની સાથે છું અને અનંત કાલ સુધી આપની સાથે જ રહીશ. હું આપનો જ અંશ છું. મને આપના ચરણોમાં પૂર્ણ વિશ્વાસ છે. મને જન્મ-જન્માંતરમાં અનંત કાલ સુધી આપના ચરણકમલોથી દૂર કરશો નહિ.'

પાંચમું સોપાન

તે પછી નાસ્તિકતાના ભાવથી અથવા ભય, ચિંતા વગેરેના વિચારોથી મનને ખાલી કરી નાખવું અને પરમાત્માના પ્રેમમાં મગ્ન થઈ જવું તથા મંત્રજપ શરૂ કરવો.

છઠ્ઠું સોપાન

જપ પૂરો કર્યા પછી થોડી વાર સુધી શાંતિપૂર્વક બેસી રહેવું અને ઉપર જણાવેલી પ્રાર્થના કરી મનને આશાવંત બનાવવું. અર્થાત્ નારાયણની પ્રાણશક્તિની લહરિઓ હવે આવી રહી છે, એવી ભાવના મનમાં ઉત્પન્ન કરવી અને તેને ઉત્તરોત્તર બળવાન બનાવવી.

સાતમું અથવા અંતિમ સોપાન

ત્યારબાદ આંખો બંધ કરવી અને માનસચક્ષુઓની સમક્ષ હ્રદય જેવા શ્વેત પદાર્થથી ભરેલો એક શ્વેત સમુદ્ર ચિંતવવો કે જેને ન તો આદિ હોય કે ન અંત હોય. એ સમુદ્રમાં મનથી સ્નાન કરવું અને તેનાં પયતું પાન કરવું તથા અંદર બહાર સર્વાંત્ર તેમાં તરખોળ બની જવું.

આ વખતે શરીરને બિલકુલ ઢીલું બનાવી દેવું, પણ નાસિકાથી શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા નિયમિત કરવી. હવે શ્વાસ અંદર લેતી વખતે એમ વિચારવું કે હું નારાયણની પ્રાણ-શક્તિની લહરિઓ મારામાં ભરી રહ્યો છું; પછી શ્વાસ સ્થિર કરતી વખતે એમ વિચારવું કે નારાયણની પ્રાણશક્તિની લહરિઓ મારામાં સ્થિર થઈ રહી છે; અને શ્વાસ બહાર કાઢતી વખતે મનથી ઐં ઐં ઐં એવો ઉચ્ચાર કરવો.

અષ્ટાક્ષરી મંત્રનો આ અનુભૂત જપવિધિ છે. હવે એ મંત્રની સહાયથી રોગનો ઉપચાર કરવાની વિધિ બતાવીશું. માંત્રિક આ મંત્રથી પ્રત્યક્ષ કે દૂર કોઈ પણ રોગનો ઉપચાર કરી શકે છે. તે પોતાની તથા રોગીની અનુકૂલતા મુજબ કોઈ પણ સમયે ઉપચાર કરી શકે છે, પણ સૂતાં પહેલાં ઉપચાર કરે તો તે ઉત્તમ અને શીઘ્ર ફલદાયી થાય છે. જો રોગી દૂર દેશમાં હોય તો ઉપચારક પોતાના સૂવાના સમયે અને જો પત્ર દ્વારા નક્કી કર્યું હોય તો બંનેના સૂવાના સમયે આ ઉપચાર કરવાનું વધારે ઠીક રહે છે.

સહુથી પ્રથમ રોગીને એ સમજાવી દેવું જોઈએ કે સૂવાના સમયે તેણે પોતાનાં બધાં અંગો કેવી રીતે ઢીલાં કરી દેવાં અને મનને શાંત કેમ બનાવવું? પછી તેને દીર્ઘ શ્વાસ-પ્રશ્વાસની ક્રિયા પણ સમજાવી દેવી જોઈએ. પછી ઉપચારક તેની સમીપે બેસીને, ‘ૐ નમો નારાયણાય ૐ’ એ મંત્ર તરફ તેનું ધ્યાન આકર્ષિત કરે અને તેને આ પ્રમાણે સમજાવે—

અખિલ વિશ્વનું જીવન,
અખિલ વિશ્વનું આરોગ્ય,
અખિલ વિશ્વની શાંતિ અને
અખિલ વિશ્વની પ્રસન્નતા,

જે તત્ત્વથી પ્રાપ્ત થાય છે, તે તત્ત્વનું નામ છે નારાયણ. જે આ તત્ત્વનું ચિંતન કરે છે, તેને (૧) જીવન, (૨) આરોગ્ય, (૩) શાંતિ અને (૪) પ્રસન્નતા અવશ્ય પ્રાપ્ત થાય છે.

જે મનમાં આપોઆપ થતો રહે અને જેમાં હોઠ ન હાલે, તે જપ સારો ગણાય છે. આ પ્રકારના જપથી શરીર અને મનમાં આરોગ્યના અંકુર ફૂટવા લાગે છે. જપ કરવાથી શોક, ભય, ચિંતા તથા કલેશોનો સમૂલ નાશ થઈ આરોગ્ય, ઉત્સાહ અને પ્રસન્નતાનો લાભ થાય છે. જપના જેવી રોગનિવારણ કરનારી અન્ય કોઈ વસ્તુ નથી.

એકાંત અને એકાગ્રતા

ઉપચારક રોગીને એકાંતસેવનનું મહત્ત્વ પણ સમજાવે. ઘણા મનુષ્યો રોગીની ખબર લેવાને બહાને તેની પાસે આવીને જે વિચારનો સંક્ષોભ ઊભો કરે છે, તેનાથી રોગીને હાનિ પહોંચે છે, લાભ કંઈ પણ થતો નથી. એ બધી ઝંઝટથી દૂર રહીને તે એકાગ્ર મનથી નીચે મુજબ પ્રાર્થના કરે :

પ્રાર્થના

‘હે નારાયણ પરમાત્મન! મને આરોગ્યના નિયમની પ્રેરણા કરો. આરોગ્યના નિયમો પાળવાની શક્તિ આપો.

આરોગ્ય આપનાર સર્વ સંયોગોનો મેળાપ કરી દો. મને સંપૂર્ણ આરોગ્ય આપો. હું નાશવંત વસ્તુઓનો આશ્રય છોડીને આપના શરણોમાં આવ્યો છું. મારી રક્ષા કરો. આપના દ્વારથી કદી કોઈ નિરાશ થઈને પાછું ફરતું નથી, તેથી મારી આશા પૂર્ણ કરો. ॥ ઓં ॥

પછી ‘ ઓં નમો નારાયણાય ઓં ’ એ મંત્રનો યથા-શક્તિ જપ કરવો અને તે પૂરો થાય કે ઇચ્છિત અવસ્થામાં આવી જવું. ઇચ્છિત અવસ્થામાં પણ વિચાર તો એ જ કરવો કે ‘ મનુષ્યને આરોગ્ય અને આનંદ પદાર્થોથી નહિ, પણ પરમેશ્વરથી-નારાયણથી પ્રાપ્ત થાય છે. તે નારાયણ અંદર-બહાર સર્વત્ર વિરાજી રહ્યા છે. હું હવે સમજી ગયો છું અને નારાયણના શરણમાં પહોંચી ગયો છું. હવે મને આરોગ્ય પ્રાપ્ત થવામાં જરા પણ સંદેહ નથી.’

આત્મસમર્પણ

જે કંઈ થાય છે, તે લગવાનની ઇચ્છાથી જ થાય છે. તેના હુકમ વિના એક પાંદડું પણ હાલી શકતું નથી. મનુષ્યોની હાનિ-લાલ, જીવન-મરણ આદિ સર્વ દશાઓનો પ્રભુ (સ્વામી) પરમાત્મા જ છે. મારા શરીરમાં મિથ્યા આહાર અને મિથ્યા વિહારથી જે વિષ ઉત્પન્ન થયું હતું, તેનાથી મારું શરીર શુદ્ધ કરવા માટે જ પરમેશ્વરે મને રોગી બનાવ્યો હતો. હવે મારું શરીર શુદ્ધ અને મન નિર્મલ થઈ ગયું છે અને તે નારાયણ તત્ત્વ મને હવે આરોગ્ય આપી રહ્યું છે. હવે હું બિલકુલ નીરોગી છું. મારો સર્વ રોગ

દૂર થઈ ગયો છે. મારા શરીર અને મનની અવસ્થા બિલકુલ રોગરહિત બની ગઈ છે. તે નારાયણતત્ત્વ મને આરોગ્યના નિયમોનું જ્ઞાન અને તેને પાલવાની શક્તિ આપી રહ્યું છે. હું સર્વથા તેને શરણે છું. મેં મારું શરીર તથા મન તેને સમર્પણ કરેલું છે.

આ ભાવ વિદ્વાનો અને બુદ્ધિમાનોને માટે માનસ-શાસ્ત્રના નિયોડરૂપ છે.

આ પ્રકારે ભાવના કરતાં કરતાં શાંત થઈને સૂઈ રહેવું. જે નિદ્રા આવી જાય તો સારી વાત છે. હવે તે રોગી જ્યારે જાગત થશે, ત્યારે તેના શરીર અને મનમાં વિલક્ષણ ફેરફાર થયેલો હશે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તેનો રોગ સર્વાંશે મટી ગયો હશે અને તેનું સ્વાસ્થ્ય પહેલાં કરતાં સારું હશે, તે સુખી અવસ્થામાં હશે.

માનસચિત્ર

જ્યારે રોગી નિદ્રાવસ્થામાં હોય ત્યારે માંત્રિકે તેની પાસે બેસવું અને તેના સ્વસ્થ ચિત્તની માનસિક રચના કરવી. તે મનની આંખોથી જુઓ કે એક શ્વેત તત્ત્વ રોગીની બધી બાજુએ ફેલાયેલું છે. સર્વ ઇન્દ્રિયો તથા રોમકૂપમાંથી તે રોગીના શરીરમાં પ્રવેશ કરી રહ્યું છે. સાથે મંત્રનો જપ પણ કરતો રહે. આ પ્રયોગથી રોગી અત્યંત પ્રસન્નતા અને પુષ્ટિ પ્રાપ્ત કરશે.

માંત્રિકના અભાવે ઘરનો કોઈ પણ મનુષ્ય જે રોગીનો સાથે હિતચિંતક હોય, તે આ પ્રયોગ કરી શકે છે. તેના વિચારોનો પણ આવો જ પ્રભાવ પડશે.'

[૫]

પંચાક્ષરી મંત્રોનો પ્રશસ્ત પ્રયોગ

પંચાક્ષરી મંત્રો અનેક છે, પરંતુ તેમાંના બે મંત્રોનો પ્રશસ્ત પ્રયોગ અમારા જોવામાં આવ્યો છે; તેની પાઠકો સમક્ષ રજૂઆત કરીશું.

તેમાંનો પ્રથમ મંત્ર છે ‘ૐ નમઃ શિવાય ।’ આમ તો આ મંત્રમાં છ અક્ષરો છે, પણ શૈવમતાનુયાયીઓ પોતાના સંપ્રદાય અનુસાર ૐની ગણના મંત્રાક્ષરમાં કરતા નથી, એટલે તે પંચાક્ષરી મંત્રોની પંક્તિમાં સ્થાન પામેલો છે.

આ મંત્રનો પ્રભાવ રામનામ કે નારાયણ મંત્ર કરતાં જરાયે ઉતરતો નથી. જે જે કાર્યો એ મંત્રો વડે સિદ્ધ થાય છે, તે બધાં જ કાર્યો આ મંત્ર વડે પણ સિદ્ધ થાય છે.

શિવ, સદાશિવ, શંભુ, શંકર, મહાદેવ એ બધા એકાર્થી શબ્દો છે. એમ કહેવાય છે કે ‘શિવજીએ સ્મશાનમાં વસી વિશિષ્ટ પ્રજાલિકાથી મહાન સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત કરી હતી અને તેનું રહસ્ય શ્રીમુખે પાર્વતીજીને કહ્યું હતું. તે પરથી જે શાસ્ત્રો રચાયાં, તે આગમ નામથી પ્રસિદ્ધ થયાં. સામાન્ય

રીતે તેમને તંત્ર તરીકે ઓળખવામાં આવે છે. પ્રસ્તુત ગ્રંથમાં જ્યાં જ્યાં તંત્રકાર શબ્દ વાપર્યો છે, ત્યાં ત્યાં આ તંત્રના રચયિતા એમ સમજવું.

મંત્રસાધનાનો વિકાસ થવામાં આ તંત્રોએ ઘણો ફાળો આપ્યો છે, પરંતુ તેમાં એક યા ખીજ કારણે કેટલીક એવી ક્રિયાઓ પણ દાખલ થઈ ગઈ છે કે જે પ્રચલિત નીતિ-નિયમોથી વિરુદ્ધ છે અને તેથી શિષ્ટ સમાજને તેના પર ઘૃણા થાય છે; પરંતુ એ તંત્રો સર્વથા તરછોડવા યોગ્ય નથી. તેમાં મંત્રસાધના અંગે ઘણી મહત્ત્વની સામગ્રી ભરેલી છે. તેનો હંસ-ક્ષીર-નીર-ન્યાયે ઉપયોગ કરી લેવો જોઈએ.

આટલું પ્રાસંગિક કહ્યા પછી હવે મૂળ વાત પર આવીએ. આ મંત્રનો સામાન્ય અર્થ તો એટલો જ થાય છે કે ‘ૐ શિવને નમસ્કાર હો.’ અહીં શિવ શબ્દમાં જે અર્થગાંભીર્ય છે, તે વિચારવું ઘટે છે. શિવ એટલે નિરુપ-દ્રવતા, શિવ એટલે મંગલ, શિવ એટલે કલ્યાણ, શિવ એટલે મોક્ષ. શિવ એ આ બધા ભાવોની સાક્ષાત્ મૂર્તિ છે અને તેથી જ મહાદેવ તરીકે વિખ્યાતિ પામેલા છે.

ઉપદ્રવોનું શમન કરવું, શાંતિ પ્રસારવી, આનંદ-મંગલનું વાતાવરણ પ્રસારવું, એ આ મંત્રની ખાસ ખૂબી છે અને તેનો આપણે સહુ કોઈ અનુભવ કરી શકીએ તેમ છીએ.

હાલ તો આ મંત્રજપનો જે અદ્ભુત પ્રયોગ અમારા જોવામાં આવ્યો, તેનું જ અહીં વર્ણન કરીશું.

અ નામના એક મહાશય બેંકમાં નોકરી કરતા હતા અને રોકડ (Cash) નું કામ સંભાળતા હતા. તેમની પ્રામાણિકતા બાબત કોઈને કંઈ શંકા ન હતી; પણ એક વખત રોકડમાંથી મોટી રકમ ઉઘાપત થઈ અને તેનો વહેમ તેમના પર આવ્યો. આથી તેમને ઘણું દુઃખ થયું અને તેઓ આ કલંકમાંથી કેમ મુક્ત થવું ? તેની ઊંડી ફીકરમાં પડ્યા.

આ વખતે એક સ્નેહીએ તેમને સલાહ આપી કે તમે બીજું બધું મૂકીને શિવમંત્રનો જપ કરો. તેનાથી તમે નિર્દોષ ઠરશો અને તમારી ચડતી કલા થશે. પછી તેમણે ‘ૐ નમઃ શિવાય’ એ પંચાક્ષરી મંત્ર આપ્યો અને તેની ગણનાનો વિધિ બતાવ્યો.

અ મહાશયે એ મંત્રની નિયમિત ગણના કરવા માંડી. તેઓ પ્રાતઃકાલમાં ચાર વાગે જાગીને નાહીધોઈને મંત્રજપ કરવા બેસી જતા અને સૂર્યોદય થાય ત્યાં સુધી એ મંત્રજપ ચાલુ રાખતા. પછી શિવમંદિરમાં જઈ શિવજીનાં દર્શન કરી તેમને બીલીપત્ર ચડાવતાં અને ત્યાંથી પાછા ફર્યા બાદ પોતાના કામે લાગી જતા. રાત્રે સૂતાં પહેલાં પણ તેઓ અનુકૂલતા મુજબ અર્ધો કલાક, પોણા કલાક કે એક કલાક આ પંચાક્ષરી મંત્રનો જપ કરતા અને નિદ્રાધીન થતાં પહેલાં અંતઃકરણથી શિવજીને પ્રાર્થના કરતા કે ‘હે ભોલાનાથ ! મને આ કલંકમાંથી બચાવી લેજે, મને તારું જ શરણ છે.’

બેંકના અધિકારીઓ ઉઘાપત થયેલી રકમ અંગે બારીકાઈથી તપાસ ચલાવતા હતા, પણ હજી સુધી તેનો

પત્તો લાગતો ન હતો કે ચોર પકડાતો ન હતો. તેમને અ મહાશય માટે વહેમ હતો અને તેથી તેઓ તેમની હિલચાલ પર ખારીક નજર રાખી રહ્યા હતા. પરંતુ અ મહાશયે મંત્ર-જપ શરૂ કર્યો અને થોડા દિવસ થયા કે અધિકારી-ઓની એ માન્યતામાં ફેરફાર થયો અને આ રકમની ઉચાપત કરનાર કોઈ બીજી જ વ્યક્તિ હોવી જોઈએ, એવો વિચાર તેમના મનમાં મજબૂત થવા લાગ્યો તથા તેઓ તેની તપાસમાં પડ્યા.

આ બાબુ એકવીશ દિવસનો જપ પૂરો થયો કે તેનો ચોર પકડાઈ ગયો અને ઉચાપત થયેલી રકમનો અમુક ભાગ પણ અમુક સ્થળેથી મળી આવ્યો. તાત્પર્યે કે તે દિવસથી અ મહાશયનું કલંક ધોવાઈ ગયું અને સહુ તેમને વધારે આદરથી જોવા લાગ્યા. અહીં એ પણ જણાવી દેવું જોઈએ કે આ બનાવ બન્યા પછી બીજા કે ત્રીજા માસે જ તેમના પગારમાં વૃદ્ધિ થઈ. કહેવાની જરૂર છે ખરી કે આ બનાવ પછી આ પંચાક્ષરી મંત્ર તેમનો પ્રાણ થઈ પડ્યો અને તેના નિત્ય-નિયમિત જપ દ્વારા તેઓ દિન પ્રતિદિન વિશેષ ઉન્નતિ પામ્યા? કોઈ પણ મહાનુભાવ ઉપરના વિધિ અનુસાર આ મંત્રનો જપ કરશે, તો તેના સર્વ દુઃખો દૂર થશે અને આનંદ-મંગલની પ્રાપ્તિ થશે.

અહીં મંત્ર

હવે અમે બીજા પંચાક્ષરી મંત્રની રજૂઆત કરીશું કે જેને અહીં મંત્ર કહેવામાં આવે છે અને જેને જૈન

મહર્ષિઓએ સર્વ સંકલ્પોની સિદ્ધિ માટે કલ્પવૃક્ષસમાન ગણેલો છે. તેનો મૂલ પાઠ છે:

ૐ અર્હં નમઃ ।

આ મંત્રમાં અર્હં એ મુખ્ય બીજ છે. તે અર્હંતો, જિનો કે તીર્થંકરોનો સંકેત કરે છે કે જેમણે અહિંસા, સંયમ અને તપની સાધના વડે કૈવલ્યાવસ્થાની પ્રાપ્તિ કર્યા બાદ આ વિશ્વને સત્ય ધર્મનો ઉપદેશ કર્યો હતો અને તેનો પ્રવાહ કે તેની પરંપરા બરાબર ચાલુ રહે તે માટે ધર્મ-સંઘોની રચના કરી હતી. આવા અર્હંતો ભૂતકાલમાં અનંત થઈ ગયા, આજે પણ ભૂમંડલના અમુક ભાગમાં વિચરે છે અને ભવિષ્યમાં પણ આ જગતને તેમની અપૂર્વ ધર્મદેશનાનો લાભ આપશે.

‘અરિહંતા મંગલં’ એ શબ્દોથી એ વસ્તુ નિશ્ચિત છે કે આ અર્હંતો મંગલ રૂપ છે અને તેમના નામનું સ્મરણ કરવાથી સર્વ પ્રકારના મંગલની પ્રાપ્તિ થાય છે.

અર્હંબીજમાં આ અર્હંતોની અપરિમિત શક્તિ નિહિત છે અને તેથી લૌકિક-અલૌકિક સર્વ કાર્યોની સિદ્ધિમાં તે પોતાનો અદ્ભુત પ્રભાવ બતાવી શકે છે. મંત્રરાજ-ચંદ્રસ્થમાં કહ્યું છે કે-

અર્હં જપાત્ ક્ષયમરોચકમગ્નિમાન્ધં,

કુષ્ઠોદરામકસનશ્વસનાનિ હન્તિ ।

ગ્રાપ્નોતિ ચાપ્રતિમવાગ્ મહતીં મહદ્ભ્યઃ,

પૂજા પરત્ર ચ ગતિં પુરુષોત્તમાપ્તામ્ ॥

‘ઘર્હ’ મંત્રરાજ તેના જપ કરનારના ક્ષય, અરુચિ, અગ્નિમાંધ, કોઠ, આમરોગ, ખાંસી, શ્વાસ વગેરેનો નાશ કરે છે. વળી તેનો જપ કરનાર અપ્રતિમ વાણીવાળો બને છે, એટલે કે તે સમર્થ વિદ્વાન કે કવિશિરોમણિ થાય છે. અને મહાપુરુષોની પૂજાને પ્રાપ્ત કરે છે. વળી પરલોકમાં તે ઉત્તમ પુરુષોએ પ્રાપ્ત કરેલી ગતિને પામે છે, અર્થાત્ તે સ્વર્ગનાં સુખો ભોગવે છે કે મોક્ષના અક્ષય અનંત સુખનો અધિકારી થાય છે.’

એક ખાનદાન ગૃહસ્થ એકાએક બિમાર પડ્યા. ડોક્ટરોએ કહ્યું કે માંદગી ગંભીર છે. ન્યોતિષીઓએ કહ્યું કે તેમની ગ્રહદશા ઘણી ખરાબ છે અને તેમના પર મોટી ઘાત આવે એવો સંભવ છે. મતલબ કે તેઓ આ માંદગીમાંથી બચે એવા સંયોગો બહુ ઓછા છે.

આ સાંભળી કુટુંબીજનોને આઘાત થાય એ સ્વાભાવિક છે. તેમની સુશિક્ષિત પુત્રીને આથી ખૂબજ આઘાત લાગ્યો અને અમારા પર ટેલીફોન કરી ખાસ મળવા જણાવ્યું. અમે તેમને મળ્યા, ત્યારે તેમણે આ હકીકત અમારી સમક્ષ રજૂ કરી અને તે અંગે કંઈ પણ કરવા જેવું હોય તે કરવાની તૈયારી બતાવી.

અમે કહ્યું : ‘શ્રદ્ધા હોય તો એક ઉપાય છે. ઘર્હ’ મંત્રનો જપ શરૂ કરો. આ પંચાક્ષરી મંત્ર મૃત્યુંજયનું કામ કરે છે અને ગમે તેવા લંચકર રોગોનું પણ શમન કરી દે છે.’

તે પુત્રીએ તેનો સ્વીકાર કર્યો અને શુભ મુહૂર્તે તેની ગણના શરૂ કરી. તેઓ નાહી-ધોઈ શુદ્ધ શ્વેત વસ્ત્ર ધારણ કરી પ્રથમ શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનની શ્વેત પુષ્પોથી પૂજા કરતા અને પછી તેમની સામે બેસીને આ મંત્રનો જપ કરતાં. રોજના અઢી હજાર મંત્રનો જપ કરવો, એવો તેમણે અંતરથી નિર્ણય કર્યો હતો અને તેનું તેઓ બરાબર પાલન કરતા હતા.

આ તો અદ્ભુત પ્રભાવશાલી મંત્ર. તેની ગણના થોડી આગળ વધી કે બિમારીએ પીછેહઠ કરવા માંડી અને સર્વે કુટુંબીજનોનાં હૃદયમાં આશાનાં ફિરણો ફૂટ્યાં. એમ કરતાં જપસંખ્યા લાખ પર પહોંચી ત્યારે ગણના કરનારને સુંદર સ્વપ્ન આવ્યું. તેમાં ક્ષીરસાગર દેખાયો અને તેમાંથી સોના-રૂપાના કળશો ભરીને પોતે જાણે શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુને તેનો અભિષેક કરી રહેલ છે, એવું દ્રશ્ય જોવામાં આવ્યું અને તેમના પિતાશ્રી કૂલની છાબડી લઈ સામે બેસા છે, એવો દેખાવ પણ નજરે પડ્યો.

બરાબર પચાશ દિવસના આ જપથી તેમના બિમાર પિતા તદ્દન સારા થઈ ગયા અને ત્યાર પછી દશ-બાર વર્ષ જીવ્યા.

કહેવાનું તાત્પર્ય એ છે કે ગમે તેવી માંદગીને પણ આ મંત્ર હઠાવી દે છે અને આરોગ્ય તથા આનંદની પ્રાપ્તિ કરાવે છે.

એક વખત એક ગૃહસ્થે અમારી આગળ પોતાની હકીકત રજૂ કરી અને પોતે શેરબજારના અમુક વેપારમાં

ફસાઈ ગયા છે, એમાંથી ઉગરવાનો ઉપાય પૂછ્યો. તેમને માટે આ જીવન-મરણનો પ્રશ્ન હતો. જો તેમનો આ પરિસ્થિતિમાંથી બચાવ થાય નહિ તો સર્વસ્વ ગુમાવવાનો પ્રસંગ આવે અને આખરને બટ્ટો લાગે તે જૂદો.

અમે તેમની બધી હકીકત ધ્યાનપૂર્વક સાંભળ્યા પછી કહ્યું કે તમને આ પરિસ્થિતિમાંથી બચાવી શકે એવી એક વસ્તુ છે, પણ તે તમારે અનન્ય શ્રદ્ધાથી કરવી જોઈએ. તેમણે એ પ્રમાણે કરવાની તત્પરતા બતાવી, એટલે અમે તેમને અહ્મંત્રની સવાર-સાંજ ગણના કરવાનું કહ્યું અને ભોંય પથારી કરી બ્રહ્મચર્ય પાળવાનો નિયમ સમજાવ્યો. તે સાથે મીઠાઈનો લ્યાગ પણ કરાવ્યો. તેમણે ઘણા આનંદપૂર્વક આ નિયમો સ્વીકાર્યા.

તેઓ રાજ શ્રીજિનેશ્વર દેવની પૂજા તો કરતા જ હતા, પણ તેમાં શ્વેત પુષ્પનો વિશેષ પ્રયોગ કરવાનું સૂચન કર્યું.

પછી તેઓ અહ્મંત્રનો નિયમિત જપ કરવા લાગ્યા અને તેમણે અતિ આશ્ચર્યપૂર્વક નિહાળ્યું કે બજાર ધીમે ધીમે સુધરી રહ્યો છે અને તેમની તરફેણમાં આવી રહ્યો છે. આ રીતે સવાલાખનો મંત્રજપ પૂરો થયો કે બજાર સારી રીતે સુધરી ગયો અને તેઓ એ વેપારમાં થનારી તુકશાની-માંથી અણિશુદ્ધ બચી ગયા.

અહ્મંત્રની અનન્ય મને આરાધના કરવાથી સાધકને અંતઃસ્ફુરણો થાય છે અને તેથી ‘શું થયું ? શું થાય છે

‘કે હવે શું થશે ?’ તેની પણ ખબર પડી જાય છે. વર્તમાન કાલે પણ આવા આરાધકો અમારા જોવામાં આવ્યા છે.

કોઈ પણ વ્યક્તિ અનન્ય લાવે આ પંચાક્ષરી મંત્રનો જપ કરશે, તો તેને મનવાંછિત ફલની અવશ્ય પ્રાપ્તિ થશે, એવી અમારી પૂરેપૂરી ખાતરી છે. ‘ૐ હ્રીં અર્હ નમઃ’ એ રીતે પણ આ મંત્રનો જપ થાય છે અને તેનું ફળ ઉપર મુજબ જ મળે છે.

[૬]

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર

મંગલકારી મંત્રસમૂહમાં શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્થાન પ્રથમ પંક્તિમાં આવે છે. જૈનો તેને જૈન ધર્મના સારરૂપ માને છે અને તેનું ઉઠતાં-ઘેસતાં-સૂતાં તથા સર્વ શુભ પ્રસંગોમાં અનન્ય ભાવે સ્મરણ કરે છે. જિનાગમોમાં કહ્યું છે કે—

નાસેદ્ ચોરસાવયવિસહરજલજલણબંધણમયાઈ ।

ચિન્તિજ્જન્તો રક્વસરણરાયમયાઈ ભાવેણ ॥

‘ભાવથી ચિંતન કરાતો આ નમસ્કાર ચોર, શ્વાપદ એટલે શિકારી પશુઓ, વિષધર એટલે સાપ, જલ એટલે પાણીનું પૂર, અગ્નિ એટલે એકાએક આગનું પ્રકટવું, બંધન, રાક્ષસ, રણુસંશ્રામ તથા રાજા તરફથી ઉત્પન્ન થનાર ભયોનો નાશ કરે છે.’

જૈન ધર્મના અન્ય ગ્રંથોમાં એમ પણ કહેવાયું છે કે—

સિંહેનેવ મદાન્ધગન્ધકરિણો મિત્રાંશુનેવ ક્ષપા—

ધ્વાન્તૌઘા વિધુનેવ તાપતતયઃ કલ્પદ્રુમેવાધયઃ ।

તાક્ષર્યેણેવ ફણામૃતો ઘનકદમ્બેનેવ દાવાગ્નયઃ,

સત્ત્વાનાં પરમેષ્ઠિમન્ત્રમહસા વલ્ગન્તિ નોપદ્રવાઃ ॥

‘ સિંહથી જેમ મહોન્મત્ત ગંધહસ્તિઓ, સૂર્યથી જેમ રાત્રિ સંખંધી અંધકારના સમૂહો, ચંદ્રથી જેમ તાપના સમુદાયો, કલ્પવૃક્ષથી જેમ મનની ચિંતાઓ, ગરુડથી જેમ ક્ષણધારી વિષધરો અને મેઘસમુદાયથી જેમ અરણ્યના દાવાનલો શાંત થાય છે, તેમ પરમેષ્ઠિમંત્રના તેજથી પ્રાણીઓનાં ઉપદ્રવો નાશ પામે છે.’

વળી એમ પણ કહેવાયું છે કે અત્યાર સુધીમાં જેઓ મોક્ષે ગયા છે, જાય છે તથા જશે, તે સર્વ નમસ્કાર-મહા-મંત્રનો પ્રભાવ જાણવો.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રને પરમેષ્ઠિ મંત્ર, પંચપરમેષ્ઠિ મંત્ર, પંચગુરુનમસ્કૃતિ, પંચમંગલ, પંચનમસ્કાર, નમોક્કાર, નવકાર આદિ અન્ય નામોથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

તેનો મૂલપાઠ આ પ્રમાણે જાણવો :

	પદક્રમ	અક્ષરસંખ્યા
નમો અરિહંતાણં ।	૧	૭
નમો સિદ્ધાણં ।	૨	૫
નમો આયરિયાણં ।	૩	૭
નમો ઉવજ્જાયાણં ।	૪	૭
નમો લોએ સવ્વસાહૂણં ॥	૫	૬=૩૫
એસો પંચ-નમુક્કારો ।	૬	૮
સવ્વ-પાવપ્પણાસણો ।	૭	૮
મંગલાણં ચ સવ્વેસિં ।	૮	૮
પઠમં હવઈ મંગલં ॥	૯	૬=૩૩
		૬૮ ૬૮

‘અરિહંતોને નમસ્કાર હો. સિદ્ધોને નમસ્કાર હો. આચાર્યોને નમસ્કાર હો. ઉપાધ્યાયોને નમસ્કાર હો. લોકમાં રહેલા સર્વ સાધુઓને નમસ્કાર હો.

આ પંચ-નમસ્કાર સર્વે પાપોનો અત્યંત નાશ કરે છે અને સર્વે મંગલોમાં પ્રથમ મંગલ છે.’

આ મંત્રનાં પ્રથમ પાંચ પદોને અધ્યયન અને પછીનાં ચાર પદોને ચૂલિકા કહેવામાં આવે છે.

માંત્રિક પરિભાષામાં કહીએ તો આ અડસઠ અક્ષરનો માલામંત્ર છે અને શાંતિ-તુષ્ટિ-પૃષ્ટિ કરવામાં સર્વોત્તમ છે.

‘અહીં’ એટલી સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત છે કે મંત્રો માત્ર સંસ્કૃત ભાષામાં હોય એવું નથી. તે પ્રાકૃત ભાષાઓમાં તથા અન્ય ભાષાઓમાં પણ હોઈ શકે છે. પ્રસ્તુત મંત્ર અર્ધમાગધી પ્રાકૃત ભાષામાં છે કે જેનો ઉપયોગ શ્રી મહાવીર ભગવાને ધર્મોપદેશમાં કર્યો હતો અને જે એક વખત સમસ્ત આર્યાવર્તમાં સારી રીતે સમજાતી હતી.

આ મંત્રની રચના સાદા-સરલ શબ્દોથી થયેલી છે, એટલે સહુ કેઈ તેને સહેલાઈથી યાદ કરી શકે એવો છે. આમાં કેઈ મંત્રખીલો દેખાતાં નથી, પણ પરમ મહર્ષિઓની વાણીનો પ્રત્યેક શબ્દ મંત્રખીજ રૂપ હોય છે અને તેમાં અગાધ શક્તિ રહેલી હોય છે, એ ભૂલવાનું નથી. રામ અને હરિ શબ્દ કેટલા સાદા અને સરલ છે ? પણ તે પરમ મહર્ષિઓએ પ્રબોધેલા હોવાથી મહામંત્રમાં સ્થાન પામ્યા છે :

અને તેની ઉપાસના કરનારને અવનવો ચમત્કાર બતાવે છે. શ્રી નમસ્કાર મહામંત્ર વિષે પણ આમ જ સમજવાનું છે.

પ્રાતઃકાલમાં નિદ્રાનો ત્યાગ કર્યા પછી આ મંત્રનું સાત-આઠ વાર સ્મરણ કરવાથી દિવસ સારો જાય છે. તેમાં કોઈ વિઘ્ન આવતું નથી.

જો આ મંત્રની અષ્ટકમલદલમાં નીચે મુજબ સ્થાપના કરીને તેનો જપ કરવામાં આવે તો ફલ ઘણું વધારે મળે છે.

આ મંત્રજપને કમલબંધ જપ કહેવામાં આવે છે.

રાત્રે સૂતાં પહેલાં પણ આ રીતે મંત્રજપ કરવો ઇષ્ટ છે. એક વાર મહાવરો પડી ગયો, પછી આ રીતે જપ કરવામાં કંઈ જ કઠિનતા જણાતી નથી.

દિવસ-રાત થઈ ને આ મંત્રની ઓછામાં ઓછી એક માલા ફેરવવી જોઈએ; એટલે કે અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) ની ગણના કરવી જોઈએ, તો જ ધારેલો લાભ થવા માંડે છે અને યશની પ્રાપ્તિ થાય છે.

કેટલાક રોજની વીશ કે તેથી અધિક માલાઓ ગણે છે, પણ તેમાં જપના નિયમોનું પાલન કરતા નથી, એટલે તેમને એ જપનો કોઈ વિશિષ્ટ પ્રભાવ જોવામાં આવતો નથી. શ્રદ્ધા અને મનઃશુદ્ધિ એ બે મંત્રજપની અનિવાર્ય શરતો છે, એટલે દરેક સાધકે તેનું પાલન કરવું જ જોઈએ. જે સાધક શ્રદ્ધા અને મનઃ શુદ્ધિપૂર્વક શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું સ્મરણ કરે છે, તેના દુઃખ-દારિદ્ર્યનો થોડા વખતમાં નાશ થાય છે, સૌભાગ્યની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે, સર્વ કામમાં સારા સમાચાર સાંપડે છે અને આનંદમંગલ વર્તાઈ રહે છે.

‘નમસ્કાર મંત્રનો ગણનારો કદી દુઃખી ન હોય.’ એ ઉક્તિ જૈન સમાજમાં ઘણી પ્રચલિત છે અને તેમાં ઘણું તથ્ય સમાયેલું છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનો જપ કરનારે તેનું ધ્યાન પણ ધરવું જોઈએ, જેથી સિદ્ધિ સત્વર થાય છે. આ ધ્યાન જપ કરતાં પહેલાં કે પછી પણ અનુકૂળ સમયે કરી શકાય છે.

મુખ્ય વાત એ છે કે તે દિવસ-રાત્રિ દરમિયાન થોડો સમય પણ અવશ્ય કરવું જોઈએ.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રનું ધ્યેય પંચપરમેષ્ઠી છે. તેમનું ધ્યાન ઉપરના ચિત્રમાં દર્શાવેલી અવસ્થા પ્રમાણે કરવું જોઈએ, પરંતુ તે વખતે વર્ણ નીચે પ્રમાણે ચિંતવવો જોઈએ :

ક્રમ	પરમેષ્ઠી	વર્ણ (રંગ)
પહેલા	અરિહંત	સ્વેત (ઘોળો)
બીજા	સિદ્ધ	રક્ત (લાલ)
ત્રીજા	આચાર્ય	પીત (પીળો)
ચોથા	ઉપાધ્યાય	નીલ (વાદળી)
પાંચમા	સાધુ	શ્યામ (કાળો)

આ વખતે તેમના ગુણોનું પણ યથાશક્ય ચિંતન કરવું જોઈએ કે જેની સંખ્યા ૧૨ + ૮ + ૩૬ + ૨૫ + ૨૭ મળી બરાબર ૧૦૮ થાય છે. આનો વિસ્તાર અમોએ રચેલા ‘નમસ્કાર મંત્રસિદ્ધિ’ ગ્રંથથી જાણવો.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે જો પંચપરમેષ્ઠીના ૧૦૮ ગુણોનું ચિંતન ન થઈ શકે તો પ્રથમ અરિહંત દેવના ૧૨ ગુણોનું ધ્યાન તો અવશ્ય કરવું.

નમસ્કાર મંત્રનું એક લાખનું અનુષ્ઠાન વીસ દિવસમાં પૂરું થાય છે, તે મહામંગલકારી છે અને મનુષ્યની સર્વતો-મુખી ઉન્નતિ કરે છે. બીજું અનુષ્ઠાન નવ લાખનું છે, તે પાપીમાં પાપી આત્માનો પણ ઉદ્ધાર કરે છે અને તેને

હવે નરક કે તિર્યંચ (પશુ-પક્ષી આદિની) ગતિમાં પરિ-
બ્રમણ નહિ કરવું પડે, તેનો કોલ આપે છે.

જીવનનો અંતસમય નજીક આવે ત્યારે આ મંત્રની
ગણના અવશ્ય કરવી જોઈએ, કારણ કે તેથી મતિ (લેશ્યા)
સુધરે છે અને સદ્ગતિની પ્રાપ્તિ થાય છે.

શ્રી નમસ્કાર મહામંત્રમાંથી અનેક મંત્રો અને અનેક
વિદ્યાઓ પ્રકટેલી છે અને તે જૂઠાં જૂઠાં કાર્યોને સિદ્ધ કરે
છે. દાખલા તરીકે—

(૧) ‘અરિહંત સિદ્ધ આયરિય ઉવજ્ઞાય સાહુ’ એ
ષોડશાક્ષરી વિદ્યા છે. તેનું ધ્યાન ધરતાં વિદ્યુત જેવો પ્રકાશ
થાય છે અને તે લાખો જન્મ-મરણનો નાશ કરે છે.

(૨) ‘ૐ અરિહંત-સિદ્ધ-સયોગી કેવલી સ્વાહા’ એ
પંચદશાક્ષરી વિદ્યા છે અને તેનો જપ કરવાથી સાધક
સર્વજ્ઞ જેવો બને છે.

(૩) ‘ૐ હ્રીં અર્હં નમો અરિહંતાણં હ્રીં નમઃ’ એ
ચૌદ અક્ષરવાળી કેવલિવિદ્યા છે અને તેનાથી કોઈ પણ પ્રશ્નનો
ઉત્તર જાણી શકાય છે.

(૪) ‘ૐ નમો અરિહંતાણં ૐ’ એ નવ અક્ષરોનું
કાન પર ધ્યાન ધરતાં કર્ણપિશાચિની વિદ્યાનું કામ આપે છે.

(૫) ‘અરિહંત સિદ્ધ’ એ પડક્ષરી વિદ્યા છે. તે ત્રણસો
વાર જપવાથી એક ઉપવાસનું ફળ મળે છે. ‘અરિહંત-સાહુ’
અને ‘જિનસિદ્ધસાહુ’ એ પડક્ષરી-વિદ્યાનો જપ કરતાં પણ
એવું જ ફલ મળે છે.

(૬) ‘અરિહંત’ એ ચતુરક્ષરી વિદ્યા છે. તેનો ચારસો વાર જપ કરવાથી એક ઉપવાસનું ફળ મળે છે.

(૭) નમસ્કાર મહામંત્રનાં પ્રથમ પાંચ પદોનો નીચે પ્રમાણે જપ કરતાં ગમે તેવી ઘોર વિપત્તિનું પણ નિવારણ થાય છે :

ૐ હ્રીં નમો અરિહંતાણં ।

ૐ હ્રીં નમો સિદ્ધાણં ।

ૐ હ્રીં નમો આયરિયાણં ।

ૐ હ્રીં નમો સ્વજ્ઞાયાણં ।

ૐ હ્રીં નમો લોએ સર્વસાહુણં ।

(૮) ‘ૐ હ્રીં નમો સિદ્ધાણં, ૐ હ્રીં સિદ્ધદેવં નમઃ’ આ મંત્ર સાત વાર બોલીને વસ્ત્રના છેડે ગાંઠ બાંધતાં ગમે તેવા ઘોર જંગલમાં પણ ચોરનો ભય થતો નથી.

‘ૐ નમો અરિહંતાણં ધણુ ધણુ મહાધણુ મહાધણુ સ્વાહા’ આ મંત્રનો જપ કરવાથી ચોરનો ઉપદ્રવ થતો નથી.

(૧૦) ‘ૐ હ્રીં નમો અરિહંતાણં મમ ઋદ્ધિં વૃદ્ધિં સમીહિતં કુરુ કુરુ સ્વાહા’ આ મંત્ર પવિત્ર થઈને સવારે તથા સાંજે બત્રીશ વાર જપવાથી સર્વ પ્રકારની ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ પ્રાપ્ત થાય છે.

એક જૈન મુનિએ આ મંત્ર એક ગુરુબાને શિખવ્યો હતો. તે પોતાના મુઠકમાં એટલે નેપાળ ગયો, ત્યાં પોતાના એક સંબંધીને વીછીં કરડતાં તેણે આ મંત્રની મનમાં ત્રણ

વાર ગણના કરી અને કપડાં વડે તે ભાગને ઝાડ્યો કે વીંછીનું ઝેર ઉતરી ગયું. ત્યાર પછી તેણે આ પ્રયોગ કરીને અનેક વ્યક્તિઓને વીંછીના ઝેરમાંથી મુક્ત કરી. આજે એ વ્યક્તિ મુંબઈમાં મૌજૂદ છે અને અનન્ય ભાવે આ મહામંત્રની નિત્ય ગણના કરે છે.

એક જૈન સાધુ મહારાજે આ મંત્ર એક ખેડૂતને આપ્યો હતો. તે ખેડૂતે તેની અનન્ય ભાવે ગણના કરવા માંડી. એમ કરતાં જપસંખ્યા લાખો પર પહોંચી ગઈ. હવે એક વાર તેના કોઈ પાડોશીને સર્પ કરડ્યો અને તેમણે આ ખેડૂતને કંઈ પણ કરવાની વિનંતિ કરી, ત્યારે તેણે નમસ્કાર મંત્ર ભણીને પાણી છાંટવા માંડ્યું કે તે પાડોશી સર્પના ઝેરથી સદંતર મુક્ત થઈ ગયો. ત્યારબાદ તેણે આ પ્રયોગથી ઘણા માણસોને સર્પના ઝેરથી મુક્ત કર્યા હતા અને અંતરનાં આશીર્વાદ મેળવ્યા હતા.

એક વાર એક ગૃહસ્થ અમારી પાસે આવ્યા અને ધંધો બિલકુલ બંધ થઈ ગયાની ફરિયાદ કરી. તેમને છ માણસોનું કુટુંબ નભાવવાનું હતું, તેથી મનમાં ઘણી ફીકર થાય, એ દેખીતું છે. અમે કહ્યું : ‘જરા પણ ગભરાશો નહિ. તમે નમસ્કાર મહામંત્રની ગણના સવાર-બપોર-સાંજ કરવા માંડો. થોડા જ વખતમાં બધું સારું થઈ જશે.’ અને તેમણે અનન્ય નિષ્ઠાથી નમસ્કાર મહામંત્રની ગણના કરવા માંડી. આથી થોડા જ દિવસમાં તેમનો ધંધો સારી રીતે ચાલવા લાગ્યો અને આજે તો તેઓ ખૂબ જ સારી સ્થિતિમાં છે.

આ દાખલાઓ પરથી નમસ્કાર મહામંત્રનો મહિમા સમજી શકાશે. જગતનો કોઈ પણ મનુષ્ય પછી તે સ્ત્રી હોય કે પુરુષ, આ મંત્રનો નિત્ય નિયમિત જપ કરવાથી મંગલ તથા કલ્યાણની પ્રાપ્તિ અવશ્ય કરી શકે છે અને પોતાનું જીવન સાર્થક બનાવી શકે છે.

આ મંત્રનું સવિસ્તર વર્ણન અમે ‘નમસ્કાર મંત્ર-સિદ્ધિ’ નામના ગ્રંથમાં કરેલું છે, તે જિજ્ઞાસુઓએ અવશ્ય જોવું.

[૭]

ગાયત્રી મંત્રનું અજળ સામર્થ્ય

ઉપનિષદો, પુરાણો તથા અન્ય ધર્મગ્રંથોમાં ગાયત્રીનો મહિમા વિસ્તારથી વર્ણવાયેલો છે. કેટલાકે તેને વેદમાતાની ઉપમા આપી છે, તો કેટલાકે તેને સર્વ વેદોનો સાર કહ્યો છે. વળી કેટલાકે તેને પરમ તત્ત્વ અને પરમ ગતિ કહી છે, તો કેટલાકે તેને સમસ્ત જગતનો સાર કહ્યો છે. દૂંઝમાં ગાયત્રી એ વૈદિક પરંપરાનો એક શ્રેષ્ઠ મંત્ર છે અને તે માનવ-જીવનનો સર્વતોમુખી વિકાસ કરવાનું અજળ સામર્થ્ય ધરાવે છે.

પ્રથમ તેનો પાઠ જોઈએ, પછી તેનો અર્થ સમજીએ, પછી તેના રહસ્ય સુધી પહોંચવાનો પ્રયત્ન કરીએ, તો આ વસ્તુ આપણા જીવનમાં બરાબર આવી શકશે.

ગાયત્રી મંત્રનો મૂલ પાઠ નીચે મુજબ છે :

ૐ મૂર્મુવઃ સ્વઃ તત્સવિતુર્વરેણ્યં ભર્ગો દેવસ્ય ધીમહિ
ધियो યો નઃ પ્રચોદયાત્ ॥

તેનો અર્થ આ પ્રમાણે સમજવો : ‘ૐ ભૂઃ, ભુવઃ અને સ્વઃ એ ત્રણેય લોકના સ્ત્રી-સવિતા દેવના તે સર્વોત્કૃષ્ટ તેજનું અમે ધ્યાન ધરીએ છીએ, જે અમારી બુદ્ધિને (સદ્-વિચાર તથા સત્ કર્મની) પ્રેરણા કરે. ’

ૐ એ પરમાત્માનું મહામંગલકારી નામ છે.

ભૂઃ, ભુવઃ અને સ્વઃ આ ત્રણ પદોને ત્રણ વ્યાહૃતિઓ તરીકે ઓળખવામાં આવે છે, કારણ કે તે ગૂઢાર્થવાળા રહસ્યમય શબ્દો છે. આમ છતાં ભૂઃ શબ્દથી નાગલોક કે પાતાલનું સૂચન થાય છે, ભુવઃ શબ્દથી મર્ત્યલોક કે મનુષ્યલોકનું સૂચન થાય છે અને સ્વઃ શબ્દથી સ્વર્ગનું સૂચન થાય છે. સમસ્ત વિશ્વનો આ ત્રણ લોકમાં સમાવેશ થઈ જાય છે, એટલે આ ત્રણ વ્યાહૃતિઓ દ્વારા ત્રણ લોકરૂપ વિશ્વનું સૂચન કરવામાં આવ્યું છે. મનુસ્મૃતિના અભિપ્રાય અનુસાર આ ત્રણેય વ્યાહૃતિઓને અનુક્રમે ઋક્, યજુષ્ અને સામ એ ત્રણ વેદોમાંથી ઉદ્ધરવામાં આવી છે.

સવિતાનો અર્થ સૂર્ય પણ થાય છે અને સર્જનહાર એટલે લોકસ્ત્રી પણ થાય છે.

વરેણ્ય શબ્દ પ્રધાનતા, શ્રેષ્ઠતા કે સર્વોત્કૃષ્ટતા સૂચવે છે.

ભર્ગનો અર્થ તેજ કે જ્યોતિ છે. બ્રહ્મા, શિવ વગેરે અર્થો પણ તેના વડે સૂચવાય છે, પણ અહીં તે પ્રસ્તુત નથી.

ધીમહિ એટલે ધ્યાન ધરીએ છીએ. ધિયઃ એટલે બુદ્ધિ-ઓને-બુદ્ધિને. યો-જે. તઃ-અમારી. પ્રચોદયાત્-પ્રેરણા કરે, ચલાવે.

વાસ્તવમાં આ એક પ્રકારનો ધ્યાનમંત્ર છે અને તે જગતની મહાન્ શક્તિ આગળ આપણે શું માગવું? તેનું સૂચન કરે છે.

આપણુ સહુને હિતાહિતનો વિવેક કરી શકે તેવી બુદ્ધિ સાંપડી છે, પણ વાસનાજન્ય સંસ્કારોથી તે બુદ્ધિ અસત્ તરફ દોડી જાય છે અને તેથી અસત્ વિચાર તથા અસત્ કર્મોની પરંપરા જાગે છે. પરિણામે દુઃખ, શોક, ચિંતા તથા વિષાદનું વાતાવરણ ખડું થાય છે અને માનવજીવનમાં જે સુખ તથા શાંતિનો અનુભવ થવો જોઈએ, તે થતો નથી. આ દુઃખદ પરિસ્થિતિનો અંત તો જ આવી શકે કે જો આપણી બુદ્ધિ સદા સત્ તરફ દોરાય અને સદ્વિચાર તથા સત્કર્મોની પરંપરા જાગે.

હવે આપણી બુદ્ધિ સદા સત્ તરફ દોરાય, તે માટે આપણે ત્રણ લોકની રચના કરનાર શ્રી સવિતા નારાયણનું ધ્યાન ધરવાનું છે અને તેમાં તેમના અપ્રતિમ આનંદદાયક દિવ્ય તેજ સામે આંતરદષ્ટિ સ્થાપીને એક જ પ્રાર્થના કરવાની છે કે ‘હુ પ્રભો ! મને સત્ની પ્રેરણા કરો જેથી મારી બુદ્ધિ સદ્વિચાર અને સત્ કર્મોમાં પ્રવર્તે અને હું અજ્ઞાન-દશામાંથી જ્ઞાનદશામાં આવું તથા મૃત્યુની પરંપરામાંથી મુક્ત થઈને અમૃતાવસ્થાનો અનુભવ કરી શકું.’

આવું ધ્યાન અને આવી પ્રાર્થના અનન્ય ચિત્તે થવા લાગે તો આપણા જીવનમાં જે અસત્ રહ્યું છે, જે ત્રુટિઓ રહી છે, જે દોષો રહેલા છે, તે દૂર થવા માંડે અને સર્વતો—મુખી વિકાસની શરૂઆત થાય, એમાં કંઈ આશ્ચર્ય નથી.

ગાયત્રી મંત્રનો જપ આગળ વધતાં સાધકની યુદ્ધિ-સૂક્ષ્મદ્રશી થાય છે અને તેને પ્રજ્ઞાનો અપૂર્વ પ્રકાશ સાંપડે છે, એવો અનુભવ ઘણાને થયેલો છે. એટલે ગાયત્રી મંત્ર એ સન્મતિદાયક શ્રેષ્ઠ મંત્ર છે અને એ રીતે તે મનુષ્યનો સર્વતોમુખી વિકાસ સાધવાનું અજબ સામર્થ્ય ધરાવે છે, એ એક નિઃસંદેહ હકીકત છે.

આપણને કેઈ એવો પ્રશ્ન કરે કે ‘અછલ બડી કે લેંસ ?’ તેમાં કેઈ લેંસ કહે તો આપણે તેની મૂર્ખાઈ પર હસીએ છીએ, કારણ કે અછલ હોય તો લેંસ લાવી શકાય છે, તેને સાચવી શકાય છે અને તેનું દૂધ પી શકાય છે, જ્યારે અછલ ન હોય તો આવેલી લેંસ ચાલી જાય છે અને તેનો કંઈપણ લાભ લઈ શકાતો નથી. પરંતુ સંસારમાં આપણી સ્થિતિ અછલ કરતાં લેંસને પસંદગી આપવા જેવી છે. આપણે પરમ કૃપાળુ પરમાત્મા પાસે ધન, ધાન્ય, સંપત્તિ, પત્ની, પુત્ર આદિ અનેકાનેક વસ્તુઓ માગીએ છીએ, પણ તે બધી વસ્તુઓ જેને આધીન છે, તે સન્મતિની દરકાર કરતા નથી, તેની માગણી કરતા નથી. તાત્પર્ય કે ધન-ધાન્યાદિ અનેક વસ્તુઓ માગવા કરતાં એક સન્મતિ માગવી, તે જ ડહાપણભરેલું છે. જો સન્મતિ આવશે, તો ધન-ધાન્યાદિ અનેક વસ્તુઓ તેની પાછળ આવવાની જ છે. ગાયત્રી મંત્ર આપણને આ દિશા દર્શાવે છે અને તેથી તેને ‘સર્વ-મંત્રશિરોમણિ’ માનીએ તો કંઈ હરકત નથી.

રાષ્ટ્રપિતા મહાત્મા ગાંધીજીએ આ દેશની દુઃખદાયક

હાલત જોઈને-ખાસ કરીને હિંદુ-મુસલમાનના ભયંકર અખેડાઓ જોઈને એક મંત્ર ઉચ્ચાર્યો :

‘ઈશ્વર અલ્લા તેરા નામ, સખડો સન્મતિ દે ભગવાન.-’ હે ભગવાન! ઈશ્વર નામ પણ તારું છે અને અલ્લાહ નામ પણ તારું છે. આ વસ્તુ ભૂલી જઈને જે લોકો ધર્મના નામે ઝઘડા કરે છે અને અરસપરસનાં ગળાં કાપવાની જે અતિ નિંદા પ્રવૃત્તિ કરે છે, તેને તું સન્મતિ આપ, જેથી તેઓને પોતાની ભૂલનું ભાન થાય અને તેઓ સત્યના રાહ પર આવી જાય.’

તાત્પર્ય કે વ્યક્તિત્વના વિકાસમાં સન્મતિની જેટલી જરૂર છે, તેટલી જ જરૂર સમાજ અને રાષ્ટ્રનું યોગ્ય ઘડતર કરવા માટે પણ છે. અને આગળ વધીને કહીએ તો સમસ્ત વિશ્વમાં અંધુત્વની લાગણી ફેલાય તે માટે પણ સહુ પ્રથમ સન્મતિની જ આવશ્યકતા છે.

ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરનારે તેનું આ રહસ્ય પુનઃ પુનઃ વિચારવું ઘટે છે. તે જો બરાબર સમજાયું હશે તો ગાયત્રીનો જપ સફળ થશે અને તેનું પરિણામ જીવનના ઉત્કર્ષ માટે ઘણું મોટું આવશે.

ગાયત્રીનો જપ કરતી વખતે તેનું ધ્યાન, અંગન્યાસ, સ્તોત્ર, કવચ, શાપમોચન વગેરે ક્રિયાઓ કરવાની છે, તે તેના નિષ્ણાતો પાસેથી જાણી લેવી. આ લઘુ લેખમાં તેનું વર્ણન થઈ શકે એમ નથી.

ગાયત્રી મંત્રનો ચોવીશ લાખ જપ કરવાથી એક પુર-

શ્રવણ થાય છે, પણ ગૃહસ્થાશ્રમની અનેકવિધ ઉપાધિઓને લીધે એટલું ન બની શકે તો પ્રથમ સવા લાખ ગાયત્રીનું અનુષ્ઠાન કરી લેવું જોઈએ અને તે સાથે હોમ, તર્પણ, માજન તથા બ્રહ્મભોજન આદિ ક્રિયાઓ પણ શાસ્ત્રવિહિત નિયમાનુસાર કરી લેવી જોઈએ. તેથી સાધકનાં પાપો નાશ પામે છે અને પછી જે જે કામ્ય પ્રયોગો કરવાં હોય તે માટેની ભૂમિકા ઉત્પન્ન થાય છે.

ગાયત્રી મંત્રના પ્રયોગથી વિવિધ પ્રકારના રોગોનું નિવારણ થઈ શકે છે; સર્પ, વીંછી, ગરોળી વગેરેનાં ઝેર ઉતારી શકાય છે; બુદ્ધિ-સ્મૃતિને સુધારી શકાય છે; દરિદ્રતાનું નિવારણ કરી શકાય છે; સુસંતતિની પ્રાપ્તિ કરી શકાય છે; શત્રુને શિક્ષત આપી શકાય છે તથા ભૂત-પ્રેતના દોષોની શાંતિ કરી શકાય છે. વળી રાજદ્વારી ક્ષેત્રમાં સફલતા મેળવવી હોય તો તેના પ્રભાવે મેળવી શકાય છે અને નઠારાં સ્વપ્ને કે નઠારાં શત્રુનો નો પરિહાર કરવો હોય તો તે પણ તેના પ્રભાવે કરી શકાય છે.

આ પ્રયોગો પૈકી દરિદ્રતાનિવારણ, સુસંતતિની પ્રાપ્તિ તથા શત્રુને શિક્ષત આપવાના પ્રયોગ અહીં રજૂ કરવામાં આવે છે.

દરિદ્રતાનિવારણનો પ્રયોગ

ધનનો કોઈ પણ કારણે નાશ થયો હોય, ધંધા-રોજગારમાં મંદી આવી હોય, બેકારીના લોગ બનવું પડ્યું હોય, આવક ઓછી હોય અને ખર્ચ વધારે હોય તથા

એક થા બીજા કારણે દ્રવ્યની તંગી રહેતી હોય ત્યારે ગાયત્રી મંત્રની ઉપાસના ઘણી મદદગાર થઈ પડે છે.

આ વખતે ગાયત્રી મંત્રનો જે જપ કરવામાં આવે, તેમાં મંત્રના છેડે ત્રણ વખત શ્રી^૧ બીજનો સંપુટ કરવો જોઈએ, એટલે કે મંત્ર પૂરો થયા પછી શ્રી^૧ શ્રી^૧ શ્રી^૧ એમ બોલવું જોઈએ.

આ સાધના કરતી વખતે વસ્ત્રો પીળાં પહેરવાં જોઈએ, પુષ્પો પીળાં વાપરવાં જોઈએ, યજ્ઞોપવિત પીળું જોઈએ, તિલક પણ પીળું એટલે કેસરનું કરવું જોઈએ અને આસન પણ પીળું વાપરવું જોઈએ.

શુક્રવારના દિવસે હળદર અને તેલ લેગાં કરીને શરીરે ચોળવાં જોઈએ અને રવિવારે ઉપવાસ કરવો જોઈએ.

મંત્રજપ કરતાં પહેલાં ધ્યાન ધરવાનો વિધિ છે, તે પ્રસંગે પીતામ્બરધારી અને હાથી પર બિરાજેલા ગાયત્રી-દેવીનું ધ્યાન ધરવું જોઈએ.

ભોજનમાં પીળા રંગની વસ્તુ વિશેષ વાપરવી જોઈએ.

પીળો રંગ એ લક્ષ્મીદેવીનું પ્રતીક છે, તેથી આ પ્રયોગમાં પીળા રંગને મહત્ત્વ અપાયેલું છે.

આ પ્રમાણે ગાયત્રીદેવીની ઉપાસના કરતાં થોડા જ વખતમાં દરિદ્રતા દૂર થાય છે અને ધનની વૃદ્ધિ થવા લાગે છે.

ગાયત્રીદેવીના એક ઉપાસક કહે છે કે ‘ગાયત્રીદેવીની

અનન્ય મને ઉપાસના કરનારને કદી પણ દ્રવ્ય સંબંધી ચિંતા રહેતી નથી. તે કોઈ પણ રીતે તેને મળતું જ રહે છે અને તેનો નિર્વાહ માન-આબરૂભરે સારી રીતે ચાલે છે.’

આમ છતાં જેને દ્રવ્યની જરૂર છે, તેણે ઉપર બતાવેલી વિધિ અનુસાર ગાયત્રીદેવીની ઉપાસના કરવી યોગ્ય છે. તેથી પરિણામ સત્વર અને વધારે સુંદર આવવાનો સંભવ છે.

સુસંતતિ પ્રાપ્ત કરવાનો પ્રયોગ

ગૃહસ્થજીવન સંતતિથી શોભે છે, એટલે સર્વે ગૃહસ્થોને સ્વાભાવિક રીતે જ સંતતિની ઇચ્છા રહે છે; પણ બધાની એ ઇચ્છા પૂરી થતી નથી. કેટલાકને સંતાન થાય છે ખરાં, પણ તે મરેલાં જન્મે છે અથવા રોગી જન્મે છે અને થોડા વખતમાં જ મૃત્યુ પામે છે; વળી કેટલીક સ્ત્રીઓને ગર્ભપાત થવાથી પણ સંતતિનો અભાવ હોય છે. આવા પ્રસંગે ગાયત્રીદેવીની નીચે પ્રમાણે ઉપાસના કરવાથી સુસંતતિની પ્રાપ્તિ થાય છે અને તેથી ગૃહસ્થજીવન શોભી ઊઠે છે :

પ્રાતઃકાલમાં નિત્યકર્મથી નિવૃત્ત થયા બાદ પૂર્વાભિમુખ બેસીને પુરુષે આ મંત્રનો જપ કરવો. એ વખતે નેત્ર બંધ કરીને શ્વેત વસ્ત્રાલંકાર ધારણ કરેલી, કિશોર વયવાળી, કમલ પુષ્પોને હાથમાં ધારણ કરનારી એવી ગાયત્રી માતાનું પ્રારંભમાં ધ્યાન ધરવું. મંત્રના છેડે યૌ બીજનો ત્રણ વાર સંપુટ કરવો. માલા સુખડની વાપરવી.

મંત્રજપ કરતાં પહેલાં ભૂતશુદ્ધિ તથા પ્રાણાયામની

ક્રિયા કરવાની હોય છે. તેમાં પ્રાણાયામ પ્રસંગે નાસિકા દ્વારા દીર્ઘ શ્વાસ ખેંચીને તેને પેડુ સુધી લઈ જવો અને તેનાથી પેડુ જેટલું ભરાય તેટલું ભરી દેવું. પછી શ્વાસ રોકીને ચેં ખીજથી સંપુટિત કરેલો ગાયત્રી-મંત્ર ત્રણ-ચાર વાર સ્મરવો. ત્યાર બાદ ધીમે ધીમે શ્વાસ બહાર કાઢવો. આ રીતે દશ પ્રાણાયામ સુધી પહોંચવું.

ત્યાર બાદ પોતાના વીર્યકોષ પર શુભ્ર વર્ણની જ્યોતિનું ધ્યાન ધરવું.

આ સાધના કરતી વખતે દરેક રવિવારના દિવસે માત્ર ચોખા, દૂધ અને દહીંનો જ ઉપયોગ કરવો.

આ પ્રયોગથી ગાયત્રી માતા પ્રસન્ન થશે અને તેની કૃપાથી સુંદર, તેજસ્વી, શુણ્ણવાન સંતતિની પ્રાપ્તિ થશે.

શત્રુને શિક્ષત આપવાનો પ્રયોગ

શત્રુએ આપણા પર આક્રમણ કર્યું હોય, અત્યાચાર ગુજર્યો હોય કે તે આપણને કોર્ટ-કચેરીમાં ખેંચી માનસિક આઘાત પહોંચાડતો હોય, ત્યારે તેને સખ્ત શિક્ષત આપવાની જરૂર રહે છે. આ વખતે ગાયત્રી મંત્રના છેડે ચાર વખત ક્લીં ખીજ લગાડી તેનો જપ કરવો તથા રક્ત ચંદનની માલા ઉપયોગમાં લેવી. વળી કપાળે યજ્ઞભસ્મનું તિલક કરવું અને પશ્ચિમાભિમુખ બેસવું તથા આસન બિનનું પાથરવું.

આ સાધનામાં લાલ વસ્ત્ર પહેરેલી, સિંહાસન, ખડ્ગ-હસ્તા, વિક્રાળવદના, દુર્ગાવેશધારી ગાયત્રી માતાનું ધ્યાન ધરવું.

જે મનુષ્ય આપણા પર શત્રુવટ રાખતો હોય કે દ્વેષ ધારણ કરતો હોય તેનું નામ પીંપળાનાં પાંદડાં પર, રક્ત ચંદન (રતાંદલી)ની શાહીથી, દાડમની કલમે લખવું અને તે પાંદડાંને ઊંધું મૂકવું. ત્યાર બાદ દરેક મંત્રજપ કર્યા પછી તેના પર આચમની વડે જલ રેડવું. આ પ્રમાણે ૧૦૮ વખત નિત્ય ગાયત્રી મંત્રનો જપ કરતાં શત્રુને શિક્ષત સાંપડે છે અને ફરી તે આપણી સામે ઊંચી નજરે જોવાની હિમ્મત કરતો નથી.

ઋદ્ધિ-સિદ્ધિદાયક ગણપતિમંત્રો

શિવ અને પાર્વતીની જેમ તેમના પુત્ર ગણપતિજી પણ હિંદુધર્મના એક આરાધ્ય દેવ છે અને વિદ્યારૂપ મંગલ-મૂર્તિ તરીકે ઘણી જ્યાં જ્યાં પામેલા છે. મહારાષ્ટ્ર આદિ દેશોમાં તો દિવસો સુધી તેમનો ઉત્સવ ઉજવાય છે અને સહુ કોઈ તેમની નાની-મોટી મૂર્તિઓ બનાવી તેમની ભક્તિ કરવામાં તથા તેમની આગળ નાટ્યપ્રયોગો આદિ કરવામાં જીવનની સાર્થકતા માને છે. તેમનો એ પરમ વિશ્વાસ છે કે હવે અમને કોઈ મુશ્કેલીઓ નહીં નહિ, અમારો જીવનવ્યવહાર સુખરૂપ ચાલી શકશે અને અમારી દિનપ્રતિદિન ઉન્નતિ થશે.

તર્કવાદીઓ આની સામે અનેક તર્કો ઊભા કરી શકે છે, પણ એ વાત નિશ્ચિત છે કે ગણપતિ ઉત્સવને વ્યાપક બનાવ્યા પછી મહારાષ્ટ્રની ક્રમશઃ ઉન્નતિ થઈ છે અને તે આજે ભારતના એક સુખળ સમૃદ્ધ રાજ્યની જ્યાં જ્યાં પામ્યું છે.

સામાન્ય રીતે કોઈ પણ શુભ કાર્ય કરવું હોય તો હિંદુઓ સહુથી પહેલાં શ્રી ગણપતિ કે શ્રી ગણેશની સ્થાપના

કરે છે અને તેમનું વંદન-પૂજન કર્યા પછી જ નિર્ધારિત કાર્યનો આરંભ કરે છે, જેથી વિધ્નોની નિવૃત્તિ થાય અને તે કાર્ય આનંદથી પાર પડે.

આમ તો પરમાત્માનું દરેક નામ મંગલકારી છે અને તેનું સ્મરણ કરતાં વિધ્નોની નિવૃત્તિ થાય છે, પણ આ આખતમાં ગણપતિજી વિશેષ ચમત્કાર બતાવે છે, તેથી જ તેઓ પ્રારંભે પૂજાય છે અને શાસ્ત્રોની શરૂઆત કરતાં કે ચોપડાનો પ્રારંભ કરતાં 'શ્રી ગણેશાય નમઃ' એ સાત અક્ષરો અતિ સદ્ભાવપૂર્વક લખાય છે.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે ગણેશ એ ગણપતિજીનું જ બીજું નામ છે. વળી તેમને ગણેશ્વર, ગજાનન, વિનાયક, વક્રતુંડ, લંબોદર આદિ અન્ય નામોથી પણ ઓળખવામાં આવે છે.

ઘણાનો અનુભવ એવો છે કે ગણપતિમંત્રોનો જપ કરતાં વ્યાપારમાં લાભ થાય છે, સ્વીકૃત કાર્યોમાં યશ મળે છે અને ઋદ્ધિ-સિદ્ધિમાં વધારો થવા પામે છે, તેથી આજે લાખો માણસો પ્રતિદિન તેમનું સ્મરણ-વંદન-પૂજન કરે છે તથા તેમનો મંત્રજપ કરી પોતે ગણપતિજીના ઉપાસક હોવાનું ગૌરવ લે છે.

હવે અહીં ગણપતિજીના ત્રણ મંત્રો રજૂ કરીશું કે જે સાધકને ઋદ્ધિ અને સિદ્ધિ આપનારા છે તથા તેની દરેક રીતે ઉન્નતિ કરનારા છે.

(૧) ગણપતિમંત્ર

‘ૐ ગં ગણપતયે સ્વાહા ।’

ગણપતિજીનો આ મૂળ મંત્ર છે. તે કરન્યાસ, અંગન્યાસ તથા ઋષિન્યાસ આદિ પૂર્વક જપતાં અનેરો ચમત્કાર દર્શાવે છે. કુલ ચાર લાખ જપ થતાં તેનું પુરસ્કરણ થાય છે. પછી મોદક (લાડુ), શેરડીના કકડા, નાળિયેર, તલ અને પાકાં કેળાં વગેરે દ્વારા જપનો દશાંશ હોમ વગેરે કરવા. તે અંગે એક અનુભવી ઉપાસકે જણાવ્યું છે કે—

પ્રાતઃકાલમાં સ્નાન કરીને નિત્યકર્મ કર્યા બાદ આ મંત્રનો જપ શરૂ કરવો. તે વખતે એવો સંકલ્પ કરવો કે ‘આજે દિવસ અને રાતના મળી હું આ મંત્રની ૧૦૮ માળા ફેરવીશ. પરમાત્મા મારો આ સંકલ્પ પૂરો કરે.’

પછી મસ્તકે તથા આંખે માલાનો સ્પર્શ કરીને મંત્ર-જપ શરૂ કરવો. એ વખતે મનને તદ્દન શાંત અને સ્થિર રાખવું. મન સ્થિર રહે ત્યાં સુધી બેસીને જપ કરવો. જ્યારે મન ના કહે ત્યારે જપ બંધ કરીને ઘરકામમાં વળગવું. ફરીથી જ્યારે અવકાશ મળે અને મન શાંત થાય ત્યારે પુનઃ જપ કરવા બેસી જવું. જપની ગણતરી બરાબર રાખવી. પ્રાતઃકાલના જપપ્રસંગે જેટલી માલા ઓછી ગણાઈ હોય, તેટલી બાકીના સમયમાં નિદ્રા લેતાં પહેલાં પૂરી કરવી.

આ મંત્રનો ચમત્કાર એ છે કે જે દિવસે સાધક આ મંત્રની ૧૦૮ માલા ફેરવવાનો દૃઢ નિશ્ચય કરે છે, તે જ

દિવસથી તેના ભાગ્યનું ચક્ર ફરવા માંડે છે અને સર્વે કાર્યોમાં શુભ ચિહ્નો દષ્ટિગોચર થવા લાગે છે.

આ પ્રયોગમાં રોજના આશરે ત્રણથી ચાર કલાક જાપ છે, પણ તેનું વળતર બહુ મોટું મળે છે. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો તેનાથી ગમે તેવી મહાન વિપત્તિઓ દૂર થઈ જાય છે, સન્મતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, ઋદ્ધિ-સિદ્ધિ સાંપડવા લાગે છે અને તેમાં કેમશઃ વધારો થવા લાગે છે.’

(૨) ગણેશ્વરકલ્પ

સર્વ વિઘ્નો દૂર કરવા માટે તથા ઋદ્ધિ-સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ કરવા માટે આ કલ્પ કરવા જેવો છે. એમ કહેવાય છે કે બર્બરિકના મિત્ર વિજયે આ કલ્પથી મહાન સિદ્ધિ પ્રાપ્ત કરી હતી.

આ કલ્પ બે કે ત્રણ નદીઓના સંગમસ્થાને એકાંતમાં બસીને કરવો જોઈએ. તે વખતે ચિત્તવૃત્તિ તદ્દન શાંત રાખવી જોઈએ.

પ્રથમ સુખાસને બેસીને ભૂમિશુદ્ધિ, ભૂતશુદ્ધિ તથા પ્રાણાયામની ક્રિયા કરવી. પછી સંધ્યાવંદન, ગાયત્રીજપ આદિ નિત્ય કર્મ કરીને ‘ ગું ગુરુમ્યો નમઃ ’ એ મંત્રોત્તર ચાર પૂર્વક ગુરુદેવને નમસ્કાર કરવા તથા તેનો અષ્ટોત્તરશત (૧૦૮) જપ કરવો. પુનઃ ગુરુદેવને વંદન કરીને પછી આ કલ્પના મંત્રજપનો આરંભ કરવો.

આ કલ્પનો મુખ્ય મંત્ર નીચે મુજબ છે :

ૐ ગાં ગીં ગૂં ગૈં ગૌં ગઃ ।

આ મંત્ર માત્ર સાત અક્ષરનો છે, પણ સમસ્ત કાર્યોની સિદ્ધિ કરનારો છે અને અતુલ ઋદ્ધિ આપનારો છે.

આ મંત્રનો વિનિયોગ નીચે પ્રમાણે કરવો :

‘ ૐ અસ્ય ગણપતિમન્ત્રસ્ય ગણો નામ ઋષિઃ વિષ્ણેશ્વરો દેવતા ગં બીજં ૐ શક્તિઃ પૂજાર્થે જપાર્થે તિલકાર્થે વા મન-
હસ્પિતાર્થે હોમાર્થે વા વિનિયોગઃ । ’ અર્થાત્ આ ગણપતિ-
મંત્રના ગણનામક ઋષિ છે, વિષ્ણેશ્વર દેવતા છે, ગં બીજ છે,
ૐ શક્તિ છે, અને પૂજા, જપ, તિલક, મનોરથસિદ્ધિ
અથવા હોમને માટે તેનો વિનિયોગ છે.’

તે પછી મૂલ મંત્રવડે શ્રી ગણપતિજીને ચંદન, ગંધ, પુષ્પ, ધૂપ, દીપ, નૈવેદ્ય અને તાંબૂલ આદિ અર્પણ કરવાં અને મંત્રજપ શરૂ કરવો.

અષ્ટોત્તરશત, સહસ્ર, લક્ષ અથવા કેટિ વખત યથા-
શક્તિ જપ કર્યા પછી દશાંશ હોમ કરવા માટે અગ્નિ
દેવતું આવાહન કરવું. આવાહન કર્યા પછી ‘ ગં ગણપતયે
સ્વાહા ’ એ મંત્ર વડે ઘી અને ગુગળની સળીઓ દ્વારા જપ
કરવો. આ રીતે કુલ સાત લાખ મંત્રજપ કર્યા પછી ગણ-
પતિજી પ્રસન્ન થાય છે અને સાધકને યથેચ્છ વરદાન આપે છે.

(૩) ગણેશગાયત્રી

‘ ૐ એકદન્તાય વિદ્મહે વક્રતુણ્ડાય ધીમહિ તન્તો દન્તી
પ્રચોદયાત્ ।

આ મંત્રને ગણેશગાયત્રી કહેવામાં આવે છે. શુભ દિને તેનો પ્રારંભ કરીને ૨૪ લાખનો જપ કરવામાં આવે તો મંત્રસિદ્ધિ થાય છે અને તેના લીધે ઋદ્ધિ-સિદ્ધિની પ્રાપ્તિ ઉપરાંત સર્વ પ્રકારની મનઃકામના પૂર્ણ થાય છે.

જપના અંતે હોમ, તર્પણ, માર્જન, પ્રહ્નલોજન આદિ વિધિપૂર્વક કરવા આવશ્યક છે.

[૯]

ધારેલા પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવાનો પ્રયોગ

મધ્યકાલિન યુગની આ વાત છે કે જ્યારે ગોપગિરિમાં (આજના ગ્વાલિયરમાં) આમ રાજાનું શાસન પ્રવર્તતું હતું. આ રાજા ઘણો સમજી હતો, તેમજ વિદ્યારસિક પણ હતો, તેથી તેના દરબારમાં અનેક વિદ્વાનો હાજર રહેતા અને શ્રી બપ્પભટ્ટિ નામના એક જૈનાચાર્ય પણ વારંવાર ત્યાં પધારતા.

એક વખત આમ રાજાએ સભાજનોને ઉદ્દેશીને પ્રશ્ન કર્યો કે ‘તે હજી સુધી કેમ ખેદ પામે છે?’

આગળ-પાછળનો સંબંધ જાણ્યા વિના, માત્ર કલ્પનાથી આ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપી શકાય તેમ ન હતો, એટલે બધા વિદ્વાનો ચૂપ રહ્યા. ત્યારે આમ રાજાએ શ્રી બપ્પભટ્ટિસૂરિજી સામે જોયું, એટલે સરસ્વતીનું વરદાન પામેલા તે સૂરિવર્યે કહ્યું : ‘હે રાજન્ ! જો તમારે આ પ્રશ્નનો ઉત્તર જોઈતો જ હોય તો હું જણાવું છું કે તમે પ્રભાતમાં રાણી કરતાં વહેલા જાગ્યા હતા, ત્યારે તેનું એક અંગ ઉઘાડું રહી ગયું

હતું, તે તમે ઢાંક્યું, તેથી તે હજી સુધી ખેદ પામે છે કે મારાથી આમ કેમ બની ગયું ?’

આ ઉત્તર તદ્દન સાચો હતો, એટલે રાજા આશ્ચર્ય પામ્યો તથા ગુપ્તજીવનની આવી વાત પ્રકટ થવા પામી, તેથી કંઈકે શરમિંદો પણ પડી ગયો. સભાજનો તો આ ઉત્તર સાંભળીને આભા જ બની ગયા અને સૂરિજીએ વિદ્વાનોની લાજ રાખી, તે માટે મનોમન તેમની ભારે પ્રશંસા કરવા લાગ્યા.

ખીજા એક પ્રસંગે રાજાએ વસ્ત્રથી ઢાંકેલી એક પેટી સભા સમક્ષ રજૂ કરીને કહ્યું કે ‘જો તમે આ પેટીની અંદર રહેલી વસ્તુનું વર્ણન કરો તો હું જાણું કે તમે સાચા સરસ્વતીપુત્ર છો.’ પરંતુ તેનું વર્ણન કરવાની કોઈ વિદ્વાને હામ ભીડી નહિ. આખરે સૂરિજીએ એ આવાહન સ્વીકારી લીધું અને જણાવ્યું કે ‘હે રાજન્! આ પેટીમાં કાળા રંગની એક વસ્તુ છે, તે આમ તો ઘણી લાંબી છે પણ ગુંચળું વળીને પડેલી છે, એટલે તેમાં સમાઈ ગયેલી છે. તે કોઈ જડ પદાર્થ નથી, પણ પ્રાણી છે. વળી તે પગના અભાવે ઉર પર ચાલનારું છે અને ક્રોધમાં આવીને દંશ મારે તો અન્ય પ્રાણીઓના પ્રાણનો થોડી જ વારમાં સંહાર કરનારું છે. તાત્પર્ય કે તેમાં તેં એક કાળા સર્પને પૂરેલો છે કે જેને ગઈ કાલે બાબુના જંગલમાંથી પકડવામાં આવ્યો છે અને અમારી પરીક્ષા કરવા માટે તેને લાકડાની છિદ્રયુક્ત પેટીમાં પૂરીને અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.’

રાજાએ કહ્યું : ‘ ધન્ય છે મુનિવર આપના જ્ઞાનને. આપે જે કંઈ કહ્યું, તે સત્ય છે. તેમાંની કોઈ હકીકતમાં કશો ફેર નથી. આપના જેવા વિદ્વાનોથી આ સલા ગૌરવ અનુભવે છે અને હું પણ અત્યંત ગૌરવ અનુભવું છું.’

વર્તમાન યુગમાં પણ આવા દાખલાઓ જોવામાં આવે છે. એક વાર મુંબઈમાં અમે એક મંત્રવાદી મહાશયને મળ્યા કે જે લખેલો પ્રશ્ન અક્ષરશઃ કહી દેતા હતા અને તેનો ઉત્તર પણ આપતા હતા. અમે બહુ વિચાર કરીને કાગળમાં એક પ્રશ્ન લખ્યો :

પ પ પ પ પ પ x પ પ પ પ પ = કેટલા ?

અને તેને અમારી પાસે જ રાખી મૂક્યો. અમે તે મંત્રવાદીથી લગભગ દશ ફૂટ દૂર એક ખુરશી પર બેઠા હતા. મંત્રવાદી મહાશયે કહ્યું કે ‘ કાલે હું તમને ઉત્તર આપીશ.’

તેમણે આપેલા સમયે અમે ત્યાં ગયા, તો તેમણે અમને એક કાગળ આપ્યો કે જેમાં ઉપર મુજબનો પ્રશ્ન ઘરાઘરા લખેલો હતો. પરંતુ બન્યું હતું એવું કે અમારો ખ્યાલ છ પાંચને છ પાંચે ગુણ્યાનો જ હતો અને તેથી પ્રશ્ન જોઈને અમે કહ્યું : ‘ આમાં થોડો ફેર છે.’

મંત્રવાદી મહાશયે કહ્યું કે ‘ કેમાં કોઈ ફેર હોઈ શકે નહિ. આપનો પ્રશ્ન તપાસી જુઓ.’ અને અમે અમારો પ્રશ્ન તપાસ્યો, ત્યારે જ ખ્યાલ આવ્યો કે અમે ઉતાવળમાં છ પાંચને પાંચ પાંચે જ ગુણવાનું લખ્યું હતું અને ઉક્ત મંત્રવાદી મહાશયે તે ઘરાઘરા કહી આપ્યું હતું.

હવે મુખ્ય પ્રશ્ન પર આવીએ. તે અંગે અમારો અનુભવ એવો છે કે જે મનુષ્યે કોઈ પણ મંત્રોપાસનાનો સ્વીકાર કર્યો હોય અને જે રોજ મંત્રદેવતાનું પંચોપચાર કે વિશેષ ઉપચારોથી પૂજન કરતો હોય તે મનમાં પ્રશ્ન ધારે છે કે તરત તેને અંતઃસ્ફુરણ થવા લાગે છે અને પ્રશ્નનો યથાર્થ ઉત્તર મળી જાય છે. જે મનુષ્યના અંતઃસ્ફુરણનો ખૂબ વિકાસ થયો હોય, તેમને પણ આ જાતની અંતઃસ્ફુરણો થાય છે, પણ તે માટે મંત્રોપાસના એક વિશિષ્ટ સાધન છે, એ ભૂલવાનું નથી.

હવે તેનો ખાસ વિધિ બતાવીએ છીએ. જે દિવસે સાધકને મંત્રદેવતા પાસેથી કોઈ પણ પ્રશ્નનો ખાસ ઉત્તર મેળવવાની ઇચ્છા હોય, તે દિવસે તેણે મંત્રદેવતાનું પૂજન શ્વેત સુગંધી પુષ્પોથી વિશિષ્ટ પ્રકારે કરવું અને ક્લો પણ ઉત્તમ કોટિના વધારે પ્રમાણમાં મૂકવા. પછી યથાક્રમ ધ્યાન-મંત્ર બોલીને મંત્રદેવતાનું ધ્યાન ધરવું. તે પછી જે પ્રશ્નનો ઉત્તર જોઈતો હોય તે મનમાં ચિંતવવો અને ‘હૃ દેવ ! આ પ્રશ્નનો યથાર્થ ઉત્તર આપો’ એવી પ્રાર્થના શુદ્ધ અંતઃસ્ફુરણથી ત્રણ વાર કરવી. પછી શાંત સ્વસ્થ ચિત્તે બેસી રહેવું, તો પ્રશ્નનો ઉત્તર સંભળાશે અથવા અમુક અક્ષરો દેખાશે અને તે વીજળી જેવી અમકવાળા હશે.

જો મંત્રોપાસના સારી રીતે આગળ વધેલી હોય તો પ્રશ્નનો ઉત્તર થોડી જ વારમાં મળે છે, અન્યથા કેટલોક વિલંબ થાય છે; પરંતુ આ વખતે પ્રશ્નકારે ધૈર્ય ધારણ

કરવું જોઈએ અને ‘મારા પ્રશ્નોનો ઉત્તર અવશ્ય મળશે’ એવી દૃઢ શ્રદ્ધા રાખવી જોઈએ.

ગત ખંડમાં કપીરજીએ સદ્ગુરુ કેવી રીતે મેળવ્યા? તેનું વર્ણન કરેલું છે, તે આ બાબતમાં ઘણું માર્ગદર્શક છે. કલાકો વીત્યા, ગાજવીજ સાથે વરસાદ તૂટી પડ્યો, છતાં તેમણે શ્રદ્ધા ન છોડી તો આખરે આકાશવાણી થઈ અને તેમને જે પ્રશ્નોનો ઉત્તર જોઈતો હતો, તે ખરાબર મળ્યો.

એક વાર એક સાધકે એક પ્રશ્નોનો ઉત્તર મેળવવા શ્રી પદ્માવતીજીનું ધ્યાન ધર્યું અને સ્થિર આસને બેસી રહ્યા. કલાક થયો, બે કલાક થયા, એમ કરતાં ચાર-છ-આઠ કલાક વ્યતીત થઈ ગયા, પણ તેમને ઉત્તર મળ્યો નહિ. પરંતુ તેઓ દૃઢ નિશ્ચયવાળા હતા, એટલે એ જ સ્થિતિમાં ત્રણ દિવસ ને ત્રણ રાત્રિ બેસી રહ્યા. છેવટે તેમને ઉત્તર મળ્યો, એટલું જ નહિ પણ શ્રી પદ્માવતી દેવીની તેમના પર કૃપા થઈ અને થોડા વખતમાં જ તેઓ મુક્તીસમાંથી માલેતુબર બની ગયા.

ગત વર્ષે અમને એક એવા સાધકનો મેળાપ થઈ ગયો કે જેમણે આ રીતે પાંચ દિવસ સુધી શ્રી શંકર ભગવાનનું ધ્યાન ધર્યું હતું અને આખરે તેમની પાસેથી ભાવી જીવનનું માર્ગદર્શન તથા આશીર્વાદ મેળવ્યા હતા.

કેઈ પણ મોટી પ્રવૃત્તિનું મંડાણ કરતાં પહેલાં કે કેઈ ભારે જવાબદારી ઉઠાવતાં પહેલાં અમે પૂજા દરમિયાન મંત્ર-દેવતા આગળ પ્રશ્ન મૂકતા રહ્યા છીએ અને તેનો ઉત્તર

ઝડપથી મળ્યો છે. કેટલીક વાર એ ઉત્તર વિચિત્ર લાગ્યો છે, પણ પરિણામે સાચો જણાયો છે; તેથી જ અમે અમારા સાધક બંધુઓને ભારપૂર્વક જણાવીએ છીએ કે તમે હેંકાર, હીંકાર કે અન્ય કોઈ પણ મંત્રની ઉપાસનાનો સ્વીકાર કરી તેમાં આગળ વધો અને તેમાં અનન્ય શ્રદ્ધાન્વિત થઈ નિયમિત પુરુષાર્થ કરતા રહો. આથી તમારાં ચિંતવેલાં ઘણાં ખરાં કાર્યં તો એમને એમ જ પાર પડી જશે અને કદી કોઈ પ્રશ્નનો ઉત્તર મેળવવાની આવશ્યકતા ઊભી થઈ, તો તમે ઉપરની રીતે તેમની પાસેથી ઉત્તર મેળવી શકશો તથા પ્રસંગ આવ્યે વાર્તાલાપ પણ કરી શકશો.

અહીં એટલી સ્પષ્ટતા આવશ્યક છે કે પ્રશ્ન જો ‘અમુક કાર્યં કરવું કે નહિ?’ એટલો જ હોય તો તેનો ઉત્તર સંકેતથી પણ મળે છે. તેમાં સ્વસ્તિક, કુંભ, શ્રીફલ, કમલ, દ્વીપક, ધ્વજ વગેરે દેખાય તો સમજવું કે કાર્યં કરવા યોગ્ય છે અને તેનાથી અવશ્ય લાભ થશે; પરંતુ ખરાબ ચિહ્નો દેખાય કે X આવું નિશાન પ્રકટે તો સમજવું કે આ કાર્યં કરવા યોગ્ય નથી; તે હાથ ધરવામાં આવશે તો નુકશાન થશે.

અમારો અનુભવ તો એવો પણ છે કે કોઈ મુશ્કેલ કાર્યં હાથ ધર્યું હોય કે તેની જવાબદારી આપણા ઉપર આવી પડી હોય અને તેમાં કોઈની સહાય અપેક્ષિત હોય તો મંત્રદેવતા દ્વારા તે નામ પણ પ્રાપ્ત થાય છે અને તેને સંપર્ક સાધતાં એ કાર્યં અવશ્ય પાર પડે છે.

[૧૦]

સ્વપ્નમાતંગીનો પ્રયોગ

‘ આપણે કોઈ વસ્તુનો ચોક્કસ ઉત્તર મેળવવા ચાહીએ તો તે નિદ્રા દરમિયાન સ્વપ્નમાંથી મળી શકે ખરો ? ’ આ પ્રશ્નનો જવાબ અમે હુકારમાં આપીએ છીએ. કેટલાક સંશોધકોને તેમની શોધ અંગેનું માર્ગદર્શન સ્વપ્નમાં લાઘ્યું છે અને કેટલાક ગણિતશાસ્ત્રીઓને અતિ વિષમ કોયડાઓનો ઉકેલ પણ સ્વપ્નમાં જ લાઘ્યો છે. અમને પોતાને પણ સંશોધન-ગણિત-વિદ્યા આદિ અંગે આવા અનુભવો એકથી વધારે વાર થયા છે. જેનો ઉત્તર કોઈ વિદ્વાનો આપી શકતા ન હતા, તે ઉત્તરો સ્વપ્નમાં ખરાબર મળ્યા છે અને તે સાચા નીવડેલા છે. આ પરિસ્થિતિમાં તો વ્યક્તિનો દૃઢ સંકલ્પ અને તેના આંતરમન (Subconscious mind) ની કેટલીક વિશેષતા જ કારણભૂત છે. તાત્પર્ય કે બધા મનુષ્યોને આ રીતે સ્વપ્નમાં ઉત્તરો મળે એમ ખાતરીપૂર્વક કહી શકાય નહિ. કેટલાકને મળે, કેટલાકને ન મળે, એ હકીકત છે.

પરંતુ મંત્રોપાસના એક એવું સાધન છે કે તેના

દ્વારા મનુષ્ય પોતાના પ્રશ્નનો ચથાર્થ ઉત્તર મેળવી શકે છે. તે માટે મંત્રશાસ્ત્રમાં લગભગ ૧૫ થી ૨૦ પ્રકારના મંત્રો જોવામાં આવ્યા છે અને તેમાં ૩ થી માંડીને ૨૧ દિવસ સુધીમાં ઉત્તરો મળવાનું વિધાન દૃષ્ટિગોચર થયેલું છે. પરંતુ કેટલાંક વર્ષો પહેલાં એક મિત્ર મારફત જાણવામાં આવ્યું કે સ્વપ્નમાતંગીના મંત્રથી માત્ર ૨૪ કલાકમાં જ ધાર્યો ઉત્તર મળી શકે છે અને તે બાબતમાં તેમણે પ્રયોગ કરેલો છે. આથી અમારું કુતૂહલ ખૂબ જ વધી ગયું અને તે મંત્ર જાણવાની પ્રબળ જિજ્ઞાસા થઈ, ત્યારે તે મિત્રે કહ્યું કે ‘આ મંત્ર કોઈને ખરેખરી આપત્તિ હોય ત્યારે જ ઉપયોગમાં લેવાની સૂચના છે, એટલે આવું કંઈ હોય ત્યારે કહેજો.’

ત્યાર બાદ થોડા જ વખતે એક ખાસ મિત્ર મુશીબતમાં આવી પડ્યા અને તેમને એ મુશીબતમાંથી બચાવી લેવાનો અમે નિર્ણય કર્યો. ત્યારે અમે એ મંત્ર મેળવવાની કોશીશ કરી અને એ મંત્ર મળ્યો, પણ તે માટે નીચેની શરતોનું પાલન કરવાનું હતું :

(૧) જે વ્યક્તિને આ પ્રશ્નના ઉત્તરમાંથી કોઈ પણ પ્રકારનો લાભ મેળવવાનો ન હોય, તે જ એની આરાધના કરી શકે અને તેને જ ખરાખર ઉત્તર મળી શકે.

(૨) આ આરાધન કરનારે આગલા દિવસની સાંજથી ભોજન તથા પાણી છોડી દેવાં જોઈએ અને બીજા દિવસના સવાર સુધી તે જ હાલતમાં રહેવું જોઈએ, એટલે કે ૩૬ કલાકનો નિર્જળો ઉપવાસ કરવો જોઈએ.

(૩) આરાધન કરનારે તે દિવસે અને તેટલી એકાંતનું સેવન કરવું અને રાત્રિનો પ્રથમ પ્રહર વ્યતીત થતાં એક ચટાઈ કે શેતરંજી બિછાવી તેના પર પૂર્વાભિમુખ બેસી જવું અને મંત્રની પાંચ માળાઓ ગણવી. એ વખતે વસ્ત્રો તદ્દન શુદ્ધ જોઈએ, એટલે કે લઘુશંકા આદિ શારીરિક હાજતથી નિપટીને વસ્ત્રો બદલીને જ ચટાઈ કે શેતરંજી પર બેસવું જોઈએ.

(૪) માલા ગણી રહ્યા પછી તરત જ સૂઈ જવું જોઈએ. એ વખતે કોઈ પણ સાથે વાર્તાલાપ કરી શકાય નહિ.

(૫) રાત્રિએ ત્રણ અને ચાર વાગ્યાની અંદર સ્વપ્ન થયા પછી તરત જ જાગત થવું જોઈએ અને સાદસી કે શેતરંજી પર બેસી પ્રભુસ્મરણ કરવું જોઈએ. પછી સૂઈ શકાય નહિ.

(૬) જેને માટે ઉત્તર મેળવ્યો હોય, તેને પ્રાતઃકાલમાં સુપ્ત રીતે કહેવો જોઈએ અને ત્યાર પછી ગાય કે દેવનાં દર્શન કરી લેવાં જોઈએ.

અમે આ શરતોનું પાલન કરવા નિશ્ચય કર્યો અને તે માટે અમારા એક નજીકના સગાને શોધી કાઢ્યા કે જે નિષ્કપટી અને સાચાબોલા હતા, તથા કોઈની ચે કદી આઘી-પાછી કરનારા ન હતા.

તેમણે ઉપવાસ કરીને રાત્રિએ મંત્રની ૫ માળાઓ ફેરવી અને શયન કર્યું. અમે તેમની પાસે જ સૂતા હતા અને જે કંઈ અને તે જોયા કરતા હતા. અમને એમ પણ

કહેવામાં આવ્યું કે કેટલીક વાર સ્વપ્નને બદલે અવાજથી પણ ઉત્તર આવે છે, એટલે સાવધ રહ્યા હતા. વધારે સ્પષ્ટ કહીએ તો બાર વાગ્યા પછી થોડી નિદ્રા કરીને ત્રણ વાગતાં બરાબર જાગત થઈ ગયા હતા.

ચારમાં પાંચ મીનીટ કમ હતી, ત્યારે અમારા એ સગાંને સ્વપ્ન થયું અને તેઓ જાગી ગયા. તેમજ આગલા દિવસે આપેલી સમજ મુજબ પથારીમાં બેસીને પ્રભુસ્મરણ કરવા લાગ્યા. આ પરથી અમે એટલું અનુમાન તો જરૂર ક્યું કે તેમને નક્કી સ્વપ્ન આવ્યું, પણ એ વખતે કંઈ પણ પ્રશ્ન ક્યો નહિ. સવારના છ વાગ્યા પછી તેમણે અમને કહ્યું કે ‘આ પ્રકારનું સ્વપ્ન આવ્યું છે.’ પછી બંને જણ સાથે મંદિરે ગયાં અને પ્રભુનાં દર્શન કરી પાછા ફર્યા. બાદ તેમને પારણું કરાવ્યું.

તે પછી અમે પેલા મિત્રને મળ્યા. તેઓ અમારી રાહ જોઈ જ રહ્યા હતા. તેમને સ્વપ્નની હકીકત કહી અને તેમાં મળેલા ઉત્તર પ્રમાણે કામ કરવાનો નિશ્ચય ક્યો. અમને જણાવતાં આનંદ થાય છે કે એ ઉત્તર સાચો હતો અને એ પ્રમાણે કામ કરતાં જે અર્થલાભ થયો, તેનાથી અમારા એ મિત્રની મુશીબત ટળી ગઈ હતી.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એ પણ જણાવી દઈએ કે જે એ ઉત્તર પ્રમાણે મન મૂકીને કામ ક્યું હોત તો ઘણો લાભ થાત, પણ એ કામ અમુક પ્રમાણમાં જ થયું હતું અને અમારા મિત્રને મુશીબતમાંથી બહાર નીકળવા માટે

જેટલા પૈસાની જરૂર હતી, તેટલો જ લાલ થયો હતો. તેથી પાંચ રૂપિયા પણ વધારે નહિ. આને એક રહસ્યમય વસ્તુ સમજવી જોઈએ.

આ ઘટનાની પહેલાં અને પછી અમને પોતાને પણ એવા અનુભવ થયા છે કે જ્યારે અમુક બાળતો ગેબી વાણીથી સંભળાઈ હોય, પણ કામ કરવા જતાં એટલું જ કામ થાય કે જેટલી અનિવાર્ય જરૂર હોય. આ પરથી એવું અનુમાન થાય છે કે કેટલીક વખત મનુષ્યને અણીને વખતે દૈવી શક્તિ મદદગાર થાય છે અને તેને રક્ષણ આપે છે, પણ મોટો લાલ થવો એ જૂઠ્ઠી બાળત છે અને તે જૂઠ્ઠી રીતે સિદ્ધ થાય છે.

હવે મૂલમંત્ર પર આવીએ. તેનો પાઠ નીચે પ્રમાણે છે :—

ॐ ह्रीं श्रीं स्वप्नमातंगिनि ! सत्यभाषिणि ! मम स्वप्ने सत्यं दर्शय दर्शय स्वाहा ।

આ મંત્રની ગણનાનો વિધિ ઉપર જણાવી ગયા છીએ, તેવો જ સમજવો. તેમાં ૧ માલા પૂરી થયા પછી એમ કહેવું કે ‘હે માતા !.....એ પ્રશ્નનો ઉત્તર આપો.’ ત્યાર પછી બીજી માલા શરૂ કરવી.

નિશાસુઓ—સાધકોએ ખાસ આવશ્યકતા હોય તો જ આ પ્રયોગ કરવો, અન્યથા નહિ. આ હકીકત અમે તેના આમ્નાય અનુસાર કહીએ છીએ, એટલે તેની ઉપેક્ષા કરવી નહિ.

[૬૧]

બુદ્ધિ-સ્મૃતિ વધારનારા પ્રયોગો

બુદ્ધિ સુધારવા માટે, સ્મૃતિ તીવ્ર થવા માટે તથા કાવ્યશક્તિનું સ્ફુરણ થવા માટે સારસ્વત મંત્રો ઘણા ઉપયોગી છે. પ્રાચીન કાલમાં અનેક ઋષિ-મુનિઓએ-સાધુસંતોએ સારસ્વત મંત્ર દ્વારા સરસ્વતી દેવીનું આરાધન કરીને તેમનું વરદાન મેળવવાની હુકીકતો પ્રમાણભૂત સાહિત્યમાં નોંધાયેલી છે તથા પરંપરાએ આપણા સુધી પહોંચી છે. વિશેષમાં ગમાર જેવા મનુષ્યો પણ સરસ્વતી દેવીનું આરાધન કરીને બુદ્ધિમાન બન્યા છે અને મહાકવિની ખ્યાતિ પામ્યા છે. મહાકવિ કાલિદાસનો જીવનવૃત્તાંત એ બાબતની સાક્ષી પૂરે છે.

સારસ્વત મંત્રો અનેક છે, પણ તેમાં નીચેનો મંત્ર સત્વર સિદ્ધ થાય તેવો તથા અચૂક ફળ આપનારો છે.

મૂલમંત્ર-ૐ વદ વદ વાગ્વાદિની સ્વાહા ।

સરસ્વતી દેવીની છબી એક ઊંચા આસન પર પધરાવી તેની સમક્ષ ધૂપ-દીપ કરવા, તેની કેશર-કસ્તૂરી આદિ સુગંધી દ્રવ્યોથી અથવા વાસણેય તરીકે ઓળખાતા સુગંધી ચૂર્ણથી

પૂજા કરવી તથા શ્વેત પુષ્પની મનોહર-સુંદર માલા ચડાવવી. પછી તેમની આગળ કેળાં, સંતરાં, મોસંળી, દાડમ, સફરજન, કેરી, ચિકુ આદિ પૈકી કોઈ પણ ફળ મૂકવું. જે બે-ત્રણ જાતનાં ફલો મૂકાય તો ઉત્તમ. આ બધી ક્રિયા નાહી-ધોઈને શુદ્ધ શ્વેત વસ્ત્ર પહેરીને કરવી.

ત્યાર બાદ નીચેનો શ્લોક બોલી પ્રાર્થના કરવી :

યા કુન્દેન્દુતુષારહારધવલા યા શુભ્રવસ્ત્રાવૃતા,
યા વીણાવરદણ્ડમણ્ડિતકરા યા શ્વેતપન્નાસના ।
યા બ્રહ્માચ્યુતશંકરપ્રમૃતિમિદેવૈઃ સદા વન્દિતા,
સા માં પાતુ સરસ્વતી ભગવતી નિઃશેષ જાડ્યાપહા ॥

‘જે મોગરાના પુષ્પ, ચંદ્રમા, ખરફ અથવા મોતીના હાર જેવી શ્વેત વર્ણવાળી છે, જે શ્વેત પદ્મ (કમલ) પર બેઠેલી છે, જેનો હાથ વીણાના શ્રેષ્ઠ દંડથી વિભૂષિત થયેલો છે, જેણે શ્વેત વસ્ત્રો ધારણ કરેલાં છે, જે બ્રહ્મા, વિષ્ણુ, શંકર આદિ દેવો વડે સદા વંદાય છે, અને જે જાડ્ય એટલે મતિમાંઘ-મતિમંદતાનો સંપૂર્ણપણે નાશ કરનારી છે, તે ભગવતી સરસ્વતી મારું રક્ષણ કરો.’

ત્યાર બાદ થોડી વાર સુધી સરસ્વતી દેવીનું ધ્યાન ધરવું, તેમાં તેમનું આ ચિત્ર જ સ્મૃતિપટ પર લાવવું અને જાણે તેઓ આપણા પર અનુગ્રહ કરી રહ્યા છે, એવી લાવના કરવી.

ત્યાર બાદ મૂલમંત્રનો ૧૦૦૮ જપ કરવો અને પલાશ

એટલે ખાખરાનાં પાંદડાંનો કે બીલીનાં પાંદડાંનો સો વાર હોમ કરવો. જપમાલિકા સ્ફટિક કે ચાંદીના મણકાની વાપરવી.

રાત્રિએ સૂતાં પહેલાં પણ સરસ્વતી દેવીની પ્રાર્થના કરવી તથા મૂલમંત્રની ઓછામાં ઓછી એક માલા ગણવી.

ભૂમિ પર એક ચટાઈ કે શેતરંજી પાથરીને સૂઈ રહેવું, બ્રહ્મચર્યનું મન-વચન-કાયાથી પાલન કરવું તથા સાત્ત્વિક આહાર કરવો. પ્રથમ દિવસે બને તો ઉપવાસ કરવો, નહિ તો એક જ વખત ભોજન કરવું.

આ રીતે ૪૨ દિવસ સુધી આ સારસ્વત મંત્રનો જપ કરતાં શ્રી સરસ્વતી દેવી પ્રસન્ન થાય છે અને આશીર્વાદ આપતાં બુદ્ધિ તથા સ્મરણશક્તિ ઘણી સતેજ બને છે.

જો કમરપૂર પાણીમાં ઊભા રહીને રોજનો ૩૦૦૦ જપ કરવામાં આવે તો સિદ્ધિ વહેલી થાય છે, પરંતુ તેવી તૈયારી કે સગવડ ન હોય તો પોતાના નિવાસસ્થાનમાં એકાંતમાં બેસીને ઉપરની વિધિએ મંત્રનો જપ કરવો યોગ્ય છે.

જૈન આમ્નાયમાં ‘ૐ નમો અરિહંતાણં વદ વદ વાગ્-વાદિની સ્વાહા’ એ રીતે આ મંત્રનો જપ થાય છે અને ઉપરની વિધિએ જ તેનું આરાધન કરવામાં આવે છે. વિશેષમાં આ આરાધના દરમિયાન આ મંત્રથી અભિમંત્રિત કરેલા માલકાંગણીના તેલનું સેવન કરવામાં આવે છે અને તેથી સાધક બૃહસ્પતિના જેવો બુદ્ધિમાન્-સ્મૃતિમાન્ થાય છે.

અહીં પ્રસંગવશાત્ એટલી સ્પષ્ટતા કરવી ઉચિત છે કે માલકાંગણીનું સંસ્કૃત નામ જ્યોતિષ્મતી છે અને આયુર્વે-

દાન્યાર્થેએ તેનું તેલ સ્મૃતિ વધારવા માટે અતિ ઉત્તમ માનેલું છે. સોળમા સૈકામાં તૈલંગણુ દેશમાં (આજના આંધ્ર પ્રદેશમાં) થઈ ગયેલા ઈલેશ્વર ઉપાધ્યાયે આ તેલના પ્રયોગથી પોતાની પાઠશાળામાં ભણતા ૫૦૦ વિદ્યાર્થીઓને ઘણા બુદ્ધિમાન તથા સ્મૃતિમાન બનાવ્યા હતા તથા તેની નાચી નામની પુત્રી પણ તેનાથી ઘણી જ તીવ્ર સ્મૃતિવાળી થઈ હતી.

તેનો પ્રયોગ સામાન્ય રીતે નીચે પ્રમાણે કરવામાં આવે છે : સારી માલકાંગણી પસંદ કરી તેનું તેલ કઢાવવું. (હાલ યંત્ર દ્વારા ગાંધી લોકો તેનું તેલ કાઢી આપે છે.) આ તેલનાં ૧૦ ટીપાં પતાસાં પર નાખવાં. પછી તે પતાસું ખાઈને ઉપર દૂધ પીવું. ખોરાકમાં જૂના ચોખા તથા દૂધ વાપરવું. પાણી બિલકુલ વાપરવું નહિ, અથવા તો ઘણું ઓછું વાપરવું. તેલનું પ્રમાણ બખ્ખે ટીપાંથી વધારતાં જવું, પણ ૬ તોલા જેટલું થાય, એટલે આગળ વધારવું નહિ. કુલ ૪૦-૪૨ દિવસ આ પ્રયોગ કરવાથી ઘણો લાભ થાય છે, પરંતુ બને ત્યાં સુધી આ પ્રયોગ કોઈ કુશલ વૈદ કે અનુભવી પુરુષની દેખરેખ નીચે કરવો, જેથી બીજા કોઈ પ્રતિકૂલ અસર થાય નહિ અથવા થવા લાગે તો તેનું સમયસર નિવારણ કરી શકાય.

(બ્રાહ્મી ચૂર્ણ, શંખાવલી ચૂર્ણ, સારસ્વત ચૂર્ણ, અપા-
માર્ગાદિ ચૂર્ણ, વિશ્વાધ ચૂર્ણ, વૃદ્ધદારુકમૂલ ચૂર્ણ, શતાવરી
ચૂર્ણ તથા કલ્યાણકાવલેહુ આદિ પણ બુદ્ધિ-સ્મૃતિને સુધારવા

માટે ઉપયોગી છે. તેના પૂરા પાઠો અમે ‘સ્મરણકલા’ નામના અમારા પુસ્તકના છેવટના ભાગમાં આપેલા છે, તે જિજ્ઞાસુએ જોઈ લેવા.

મનોવૈજ્ઞાનિક ઢંગે સ્મરણશક્તિનો વિકાસ કેવી રીતે થઈ શકે? તેનું વિવેચન અમોએ ઉપર જણાવેલ ‘સ્મરણકલા’ નામના ગ્રંથમાં કરેલું છે તથા તેમાં અવધાનકલાનું રહસ્ય પણ ખોલેલું છે, તેથી જિજ્ઞાસુએ આ ગ્રંથનું અવશ્ય નિરીક્ષણ કરવું.

બીજો પ્રસિદ્ધ સારસ્વત મંત્ર આ પ્રમાણે જાણવો :

ૐ ऐँ सरस्वत्यै नमः ।

આ મંત્રનો પાંચ લાખ જપ કરવાથી સિદ્ધિ થાય છે. તે ઉપરની વિધિએ અનન્ય ચિત્તે કરવો.

ऐँ એ સરસ્વતીનું પ્રસિદ્ધ બીજ હોવાથી તેનું ધ્યાન ધરતાં બુદ્ધિ-સ્મૃતિ ઘણી સુધરે છે અને કાવ્યનું સ્ફુરણ થાય છે.

ત્રીજો પ્રસિદ્ધ સારસ્વત મંત્ર આ પ્રમાણે જાણવો :

ૐ ह्रीँ ऐँ ह्रीँ ॐ सरस्वत्यै नमः ।

આમાં અગિયાર અક્ષરો છે અને તેનો વિધિપૂર્વક ૧૧૦૦૦ જપ કરવાથી જ સુંદર પરિણામ આવે છે.

[૧૨]

કન્યાને માટે ઇચ્છિત વરપ્રાપ્તિના પ્રયોગો

કન્યાને માટે મનપસંદ વર મેળવવાનું કાર્ય જેટલું અગત્યનું છે, તેટલું જ કઠિન પણ છે. ઘણી જાતિઓમાં કન્યાઓ વિશેષ હોય છે અને મુરતિયાઓની સંખ્યા ઓછી હોય છે, ત્યાં આ પ્રશ્ન વધારે મુશ્કેલ બને છે. વળી આજ-કાલના વિશેષ ભણેલા યુવાનોની કન્યાની પસંદગી ઘણી વિચિત્ર હોય છે અને તેમની માગણી સંતોષવાનું કાર્ય સહેલું હોતું નથી. ખાસ કરીને તેઓ દહેજ કે પહેરામણીમાં મોટી રકમો માગે છે, ત્યારે માતા-પિતાઓની મુશ્કેલી ઘણી વધી જાય છે. જો ઘરમાં ત્રણ-ચાર કન્યાઓ હોય તો તેમની બધી મૂડી સાફ થઈ જાય છે અને જમીન-જાગીર વેચવાના પ્રસંગો પણ આવે છે. વિશેષમાં કન્યાઓની અનેક રીતે પરીક્ષા લેવાયા પછી, છેલ્લી ઘડીએ ના પાડી દેવામાં આવે ત્યારે તેમના કેમલ હૃદય પર ઘણો આઘાત થાય છે અને કેટલાકને તો આ સંસાર પરથી વૈરાગ્ય આવી જાય છે. એટલે કન્યા માટે ઇચ્છિત વર મેળવવાની સમસ્યા

ખરેખર કઠિન છે અને તે માળાપને મોટા ભાગે ચિંતામાં મૂકી દે છે.

જો ઘરમાં ધાર્મિક વાતાવરણ હોય અને કન્યાઓએ ગૌરીવ્રત આદિ કેટલાંક વ્રતો કરેલાં હોય તો તેમને ઇચ્છિત વર જલ્દી મળી જાય છે, એવો ઘણાનો અનુભવ છે, પણ આજે તો ધાર્મિક વાતાવરણમાં મોટાં ગાળડાં પડ્યાં છે અને કેટલાંક કુટુંબોમાં તો તેનો સાવ લોપ થઈ ગયો છે. આવા ઘરોમાં લગ્ન વિષેની દૃષ્ટિ પણ ઘણી છીછરી હોય છે અને તે અંગે અનેક જાતની અનિચ્છનીય ઘટનાઓ પણ બને છે. જેઓ જીવનને સંસ્કારી-સુખી-પ્રગતિમય જોવા ઇચ્છતા હોય તેમણે આ સ્થિતિ સુધારવી રહી. મંત્રોપાસના આ ગાળતમાં ઘણી સહાય કરી શકે છે, એવો અમારો અનુભવ છે.

અમે પ્રસ્તુત ગ્રંથના બીજા ખંડમાં હ્રીંકાર વિદ્યા અંગે વિસ્તૃત વિવેચન કર્યું છે, તે આમાં ઉપયોગી થઈ શકે એમ છે.

શુભ દિવસે, શુભ મુહૂર્તે, હ્રીંકારનું પુષ્પ, ફલ, નૈવેદ્ય, ધૂપ, દીપ આદિથી વિધિસર પૂજન કરવું અને તેમાં મહામાયા કે જગદંબાની ભાવના કરી હોય તો તેમની અને શ્રી પદ્માવતીજીની ભાવના કરી હોય તો તેમની પ્રાર્થના કરવી તથા તેમનું ધ્યાન ધરવું.

બીજા દિવસે લાલ રંગના પાટલા ઉપર હ્રીંકારનો રેશમી પટ * પાથરીને તેનું સુગંધી ચૂર્ણથી પૂજન કરવું

* આ પટ ખાસ વિધિથી બનાવવામાં આવે છે.

અને ત્યાર બાદ ‘ ૐ હ્રીં નમઃ ’ એ મંત્ર બોલીને શ્વેત પુષ્પ ચડાવવું. આ રીતે રોજ ૩૦૦૦ મંત્ર બોલીને ૩૦૦૦ પુષ્પો ચડાવવાં. શ્વેત પુષ્પ એટલે બર્ધ, બુર્ધ કે તેને મળતાં જે પુષ્પો બજારમાં મળે છે, તે ગ્રહણ કરવાં. તેને સારી રીતે તપાસી લેવાં અને તેમાં જે ફૂલની પાંખડીઓ તૂટી ગઈ હોય કે જે ફૂલ ચીમળાઈ ગયાં હોય તે કાઢી નાખવાં અને બીજાં ફૂલો ચાંદીના થાળમાં સો-સોની ઢગલીમાં ગોઠવવાં. આ રીતે એક થાળમાં ૧૦૦૦ ફૂલો આવી શકે છે.

ચૌદ દિવસના આ પ્રયોગથી કન્યા માટેનો ઇચ્છિત વર છ માસમાં મળી જાય છે અને માતા-પિતાની તથા કન્યાની મુંઝવણનો અંત આવે છે.

મુંબઈથી પૂના અને હરિદ્વર થઈ બીરૂટ જંકશન પહોંચીએ અને ત્યાંથી ગેરસાખાના જળધોધ (જોગ ફોલ્સ) તરફ જતી તાલગુખા રેલ્વે લાઈનમાં આગળ વધીએ તો તેરીકેરી નામનું એક સ્ટેશન આવે છે. ત્યાંથી મોટર માર્ગે ચોવીશ માઈલનો પ્રવાસ કરતાં નરસિંહરાજપુર પહોંચાય છે. આ શહેરની સમીપમાં શ્રી જવાલામાલિની દેવીની એક હજાર વર્ષ પુરાણી ચમત્કારિક પીઠ આવેલી છે. ત્યાંનો મુખ્ય ચમત્કાર કન્યાને માટે ઇચ્છિત વર મળવાનો છે. એટલે કે કન્યાને તેનાં દર્શન કરાવીએ અને તેનો ‘ વજ્રપંજર ’ નામનો ખાસ ચંત્ર તેના હાથે બાંધીએ, તો થોડા વખતમાં તેની મનઃકામના પૂરી થાય છે, એટલે કે તેને માટે ઇચ્છિત વર મળી જાય છે. પ્રતિવર્ષ હજારો યાત્રાળુ આ નિમિત્તે

જ ત્યાં આવે છે. ત્યાંની ભાષામાં આ સ્થાનને સિંગનગદે કહે છે.

સને ૧૯૫૪ ના ડીસેમ્બર માસના છેલ્લા અઠવાડિયામાં અમે જવાલામાલિની દેવીનાં દર્શન કર્યાં હતાં અને ત્યાં લક્ષ્મીસેન નામના ભટ્ટારક રહે છે, તેમની સાથે મંત્રોપાસના અંગે તેમજ યંત્ર-તંત્ર અંગે સારી રીતે વાર્તાલાપ કર્યો હતો. ત્યાંથી શ્રૃંગેરી મઠ જતાં વર્તમાન શંકરાચાર્યજીની મુલાકાત લેવાનો તથા તેમની સાથે પણ મંત્રોપાસના અંગે વાર્તાલાપ કરવાનો પ્રસંગ સાંપડ્યો હતો.

આપણા દેશમાં પણ કેટલાંક દેવ-દેવીઓનાં સ્થાનો, આ માટે પ્રસિદ્ધ છે. તેમાં આરાસુર પહાડમાં આવેલું અંબાજી માતાનું સ્થાન વિશેષ ઉલ્લેખનીય છે. તેની બાધા-આબડી રાખવાથી તથા તેની યાત્રા કરવાથી પણ ઘણી કન્યાઓને ઇચ્છિત વર મળ્યાના દાખલાઓ અમારા જાણવામાં આવ્યા છે.

મંત્રવિશારદોના અભિપ્રાયથી આ બાબતમાં સૂર્યની ઉપાસના-સૂર્યનું મંત્રાનુષ્ઠાન પણ ઘણું ઉપયોગી છે. તેનો મૂલમંત્ર આ પ્રમાણે જાણવો :

ૐ હ્રૌં હ્રૌં સૂર્યાય સહસ્રકિરણાય મમ વાઙ્મિતં દેહિ દેહિ સ્વાહા ।

જે કન્યાને વરની જરૂર હોય તે કન્યાએ પ્રાતઃકાલમાં કંઈ પણ બાધાપિધા વિના સ્નાન-દેવપૂજા કરી પૂર્વ દિશા

તરફ મુખ કરી સૂર્યનારાયણની સામે જિભા રહેવું અને તેમને નમસ્કાર કરી ચંદન, પુષ્પ, ચોખા વગેરેનું ચાર વાર અર્ધ્ય આપવું. આ વખતે અગરબત્તીનો ધૂપ કરવો તથા તુલસીનાં પાંદડામાં ગોળનું નૈવેદ્ય મૂકવું. પુષ્પોમાં શ્વેત કરેણનો ઉપયોગ કરવો. પછી ડાબો પગ ભીંત સાથે અઢેલીને અથવા ઊંચો રાખીને ૧૦૮ વાર ઉપરના મંત્રનો ઉપાંશુ જપ કરવો. જપ પૂરા થયા પછી આચમનીમાં જળ લઈને સૂર્યનારાયણના જમણા હાથમાં સમર્પણ કરવું અને પ્રાર્થના કરવી કે ‘હૈ સૂર્યનારાયણ ભગવન્ ! મને મનઃવાંછિત પતિ મેળવી આપો.’

હાદિંક ભાવનાપૂર્વક આ પ્રાર્થના કર્યા પછી પગ નીચે મૂકવો અને પ્રણામ કરી પોતાના કામે વળગવું. ગોળનું નૈવેદ્ય પોતે ખાવું તથા ઘરના સાણસોને વહેંચવું. રવિવારે સૂર્યવ્રત કરવું તથા તે દિવસે ડાબો પગ ઊંચો રાખીને ૧૦૦૦ મંત્ર બોલવા અને તે દિવસે રૂકત દૂધ, ભાત અને ખાંડનું જ ભોજન માત્ર એક વાર કરવું.

આ રીતે એક માસ સુધી સૂર્યની ઉપાસના કરવાથી કન્યાને ઇચ્છિત વરની પ્રાપ્તિ થાય છે.

એક સારી સ્થિતિવાળા ગૃહસ્થને ઘણી પુત્રીઓ હતી. તેઓ ધનના તથા લાગવગના જોરે ત્રણ પુત્રીઓ માટે તો એકંદર સારા મુરતિયા મેળવી શક્યા, પણ ચોથી પુત્રી કેક સ્થૂલ હતી અને રંગે પણ શામળી હતી, તેને માટે વર શોધવામાં ઘણી મુશ્કેલી પડી. કોઈ મુરતિયાને સમજાવીને

ઘરે લાવે અને કન્યાને દેખાડે કે તે ના જ પાડી દે. તેમણે પાંચ-છ વર્ષ આ રીતે પ્રયત્નો કર્યા, પણ તેમાં સફલતા મળી નહિ. તેમણે કન્યાનું વજન ઘટાડવાના પ્રયાસો કર્યા, તેમાં કેટલીક સફલતા મળી, પણ કુદરતના આપેલા રૂપ-રંગમાં થોડો જ ફેર પડે છે? આખરે તેમણે મંત્રોપાસનનો રસ્તો લીધો અને છ માસમાં જ એ કન્યા માટે મનપસંદ સારો મુરતિયો મળી ગયો.

તાત્પર્ય કે સંસારના આ અતિ અટપટા પ્રશ્નમાં મંત્ર-સાધન ઘણું ઉપયોગી છે, તેથી તેનો પ્રયોગ અવશ્ય કરવો.

[૧૩]

પુત્રપ્રાપ્તિ માટે સિદ્ધ પ્રયોગો

સંસારમાં સર્વ પ્રકારનું સુખ હોય, પણ પુત્રની પ્રાપ્તિ ન થાય તો સુખનો છેદ ઉડી જાય છે અને ખેદ કે વિષાદનું વાતાવરણ વ્યાપી જાય છે. નીતિકારોએ સ્પષ્ટ કહ્યું છે કે ‘અપુત્રસ્ય ગૃહં શૂન્યં—જેને પુત્ર નથી, તેનું ઘર શૂન્ય સમજવું.’ એટલે કે તેમાં આનંદ હોતો નથી, આનંદનું વાતાવરણ જામતું નથી. વળી વાંઝિયામેણું પતિ-પત્નીના હૃદયને કોરી ખાય છે અને વધારે નહિ તો એક તેજસ્વી પુત્રની પ્રાપ્તિ થાય, એવી પ્રબળ ઇચ્છા તેમને રહ્યા કરે છે. આવા દંપતિને માટે અહીં પુત્રપ્રાપ્તિકર સિદ્ધમંત્રની રજૂઆત કરવામાં આવે છે. તેને પાઠ આ પ્રમાણે જાણવો :—

દેવકીસુત્ર ગોવિન્દ વાસુદેવ જગત્પતે ।

દેહિ મે તનયં કૃણ ત્વામહં શરણં ગતઃ ॥

પુત્રહીન દંપતિ માટે ઉચિત એ છે કે તેઓ પ્રાતઃકાળમાં શૌચ સ્નાન—ઈષ્ટદેવાદિક પૂજન આદિથી ક્ષારેજ થઈને

આ મંત્રનો જપ કરવા લાગી જાય અને તેમાં જેટલો વધારે સમય આપી શકે, તેટલો આપે. તેનો એક માલાથી ઓછો જપ તો કદી ન કરે. વળી પ્રતિદિન જેટલો જપ કરવાનો નિશ્ચય કર્યો હોય, તેટલો અવશ્ય કરે.

આ જપ દરમિયાન બ્રહ્મચર્ય પાળવું જોઈએ, આહાર સાત્ત્વિક કરવો જોઈએ, અસત્ય બોલવું ન જોઈએ તથા જમીન પર ચટાઈ કે શેતરંજી પાથરીને તેના પર સૂવું જોઈએ.

પુરુષ પોતાના વાળ તથા નખ કપાવે નહિ. આ પ્રમાણે એક વર્ષ સુધી બધા નિયમોનું પાલન કર્યાબાદ કેઈ સદાચારી બ્રાહ્મણના મુખેથી હરિવંશપુરાણનું વિધિવત્ શ્રવણ કરે અને તે બ્રાહ્મણને પોતાને ત્યાં ઇચ્છિત લોજન જમાડ્યા કરે. જો તે રસોઈ કરવાની ઇચ્છા રાખતો હોય તો તે માટે તેને આટો, દાળ, ઘી વગેરે રસોઈની સામગ્રી આપે. તે બ્રાહ્મણ પણ બ્રહ્મચર્ય પાળે અને જમીન પર ચટાઈ કે શેતરંજી બિછાવી તેના પર સૂએ. કથાની સમાપ્તિ થાય ત્યાં સુધી તે આ પ્રમાણે વર્તે.

કથા સમાપ્ત થતાં હવન કરાવે, બ્રહ્મ-લોજન કરાવે તથા કથા વાંચનારને વસ્ત્રાભૂષણ તથા દક્ષિણાર્થી સંતુષ્ટ કરીને તેના આશીર્વાદ મેળવે અને તેની આજ્ઞા લઈને જ વાળ તથા નખ કપાવે.

તે પછી માસિક ધર્મથી શુદ્ધ થયેલ સ્ત્રીનો શુભ દિવસે સહવાસ કરે, એટલે લગવાનની કૃપાથી અવશ્ય ગર્ભાધાન થશે અને યોગ્ય સમયે તેજસ્વી પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થશે.

આ પ્રયોગ ઘણાંયે અનુભવેલો છે અને તેની અસર-કારકતા ખાખત ખાતરી થતાં જ તે અહીં રજૂ કરવામાં આવ્યો છે.

પુત્રરત્નની પ્રાપ્તિ થયા પછી પતિપત્ની બંને નીચે પ્રમાણે મંત્રજપ કરતા રહે :

દેવકી સુત ગોવિન્દ વાસુદેવ જગત્પતે ।

રક્ષ મે તનયં કૃષ્ણ ત્વામહં શરણં ગતઃ ॥

અહીં પ્રસંગવશાત્ પુત્રપ્રાપ્તિ અંગેના બે અનુભૂત પ્રયોગો પણ રજૂ કરીએ છીએ.

જેને સંતાન ન થતાં હોય એવી સ્ત્રીએ પલાશ એટલે ખાખરાના વૃક્ષનું એક પાંદડું કોઈ ગર્ભવતી સ્ત્રીના સ્તનના દૂધમાં વાટીને ઋતુસમયે ચોથા દિવસે તેનું પાન કરવું. આ પ્રયોગ એક સપ્તાહ સુધી ચાલુ રાખવો. એ વખતે સ્ત્રીએ તથા તેના પતિએ આનંદમાં રહેવું. શોક, ઉદ્વેગ, ચિંતા આદિ કરવા નહિ. પછી પતિનો સંગ કરતાં એ સ્ત્રી ગર્ભવતી થશે અને તેને પુત્ર જન્મશે.

આ ઔષધનું સેવન કરતી વખતે બહુ તીખાં, ખારાં તથા ખાટા પદાર્થોનો ત્યાગ કરવો અને દૂધ, ચોખા, મગની દાળ આદિ હલકો ખોરાક લેવો તથા ઇષ્ટમંત્રનો જપ કરતાં રહેવું.

બીજા પ્રયોગ અનુસાર તરતની વિચાએલી ગાયના દૂધમાં નાગકેશરનું ચૂર્ણ મેળવી તેનું સાત દિવસ સુધી સેવન કરવું. ઔષધ સેવન કર્યા પછી દૂધ અને ઘી વાપરવા. પછી

પતિનો સંગ કરતાં એ સ્ત્રી અવશ્ય ગર્ભ ધારણ કરશે. ઉપર જે નિયમો દર્શાવ્યા છે, તેનું અહીં પાલન કરવું.

પરંતુ આ બે પ્રયોગો પૈકી કોઈ પણ પ્રયોગ કરતાં પહેલાં કોઈ વિદ્વાન સદાચારી બ્રાહ્મણ પાસે નીચેના મંત્રનો ૧૨૫૦૦ જપ કરાવવો :—

ૐ તમઃ સિદ્ધિરૂપાય અમુર્કી (સ્ત્રીનું નામ બોલો)
પુત્રવર્તી કુરુ કુરુ સ્વાહા ।

ત્યાર બાદ જે ઔષધિનું સેવન કરવાનું તથા તેને આ મંત્રથી ૧૦૮ વાર અભિમંત્રિત કરવું અને પછી જ તેનું સેવન કરવું.

જો બ્રાહ્મણ પાસે જપ કરાવવો ન હોય તો પતિ પોતે શુદ્ધ થઈને પવિત્ર મને એ જપ કરી શકે છે.

[૧૪]

આપત્તિનિવારક અદ્ભુત સ્તોત્ર

સ્તોત્ર એ મંત્રસાહિત્યનો અતિ ઉપયોગી વિભાગ છે. ખાસ કરીને મંત્રદેવતાનો ગુણાનુવાદ કરવા માટે તેની રચના થાય છે, + પણ તેમાં મંત્રો કે મંત્રખીન્ને ગૂંથાયેલા હોય છે, તથા કેટલીક વાર તેને લગતા મંત્રોનું પણ તેમાં ગર્ભિત સૂચન હોય છે. વિશેષમાં તેની રચના કરનાર મંત્રવિશારદ મહાપુરુષે તેમાં પોતાની શ્રદ્ધા, ભક્તિ કે અતિશયનું બળ રેડેલું હોય છે, એટલે તેનો અનન્ય ભાવે પાઠ કરતાં અદ્ભુત અમરકાર ખડો થાય છે.

કેટલાંક સ્તોત્રો એવાં હોય છે કે જેનો પાઠ કરવાથી મહામારી જેવા ભયંકર ઉપદ્રવો શમી જાય છે; કેટલાંક સ્તોત્રો એવાં હોય છે કે જેનો પાઠ કરવાથી ભૂત, પ્રેત, ડાકિની, શાકિની આદિનો ભય દૂર થાય છે; તો કેટલાંક સ્તોત્રો એવાં હોય છે કે જેનો પાઠ કરવાથી સર્પ વગેરેનાં

+ જુઓ મંત્રવિજ્ઞાન-પ્રકરણ વીસમું.

ઝેર ઉતરી જાય છે. વળી કેટલાંક સ્તોત્રોનો પાઠ કરતાં વિવિધ પ્રકારના રોગોનું નિવારણ થાય છે, તો કેટલાંક સ્તોત્રોનો પાઠ કરતાં આવી પડેલી આપત્તિઓમાંથી ઉદ્ધાર થાય છે.

મંત્રવિજ્ઞાનના પ્રારંભિક વક્તવ્યમાં અમે ‘ઉવસગ્ગહુર’ સ્તોત્ર’ના પાઠથી આપત્તિનું નિવારણ થયાના બે દાખલાઓ આપ્યા છે. તે સિવાયના બીજા પણ અનેક ચમત્કારો અમારા અનુભવમાં આવ્યા છે. એટલું જ નહિ પણ જેણે જેણે અમારી પાસે આપત્તિઓની ફરિયાદ કરી, તેમને આ સ્તોત્રની નિયમિત ગણના કરવાનું સૂચવતાં તેમણે આ સ્તોત્રની ગણના શરૂ કરેલી અને તેનાં પરિણામો ઘણાં સંતોષકારક આવેલાં છે; તેથી જ પ્રસ્તુત પ્રકરણમાં આપત્તિનિવારક અદ્ભુત સ્તોત્ર તરીકે તેની રજૂઆત કરીએ છીએ.

આ સ્તોત્રની રચના આજથી લગભગ ૨૩૫૦ વર્ષ પૂર્વે મહાન જૈનાચાર્ય શ્રી ભદ્રબાહુ સ્વામીએ કરેલી છે કે જેઓ જ્યોતિષ તથા મંત્રવિદ્યામાં પરમ નિષ્ણાત હતા. એમ કહેવાય છે કે કોઈ વ્યંતરનો ઉપદ્રવ દૂર કરવા માટે તેમણે પ્રાચીન મહાવિદ્યાઓના ગ્રંથમાંથી ઉદ્ધાર કરીને આ સ્તોત્ર બનાવેલું અને તેનો સામુદાયિક પાઠ કરતાં વ્યંતર-કૃત ઉપદ્રવ તરત જ શમી ગયેલો. ત્યાર પછી આ સ્તોત્રનો વ્યાપક પ્રમાણમાં પાઠ થવા લાગ્યો અને આજે પણ ઘણા ભાવિકો તેનો નિયમિત પાઠ કરે છે.

આ સ્તોત્રનો મૂળ પાઠ નીચે પ્રમાણે સમજવો :

ઉવસગ્ગહરં સ્તોત્ર

ઉવસગ્ગહરં પાસં, પાસં વંદામિ કમ્મઘણુમુદ્ધં;
 વિસહર-વિસ-નિન્નાસં, મંગલ-કલ્યાણુ-આવાસં. ૧
 વિસહરકુલિંગમંતં, કંઠે ધારેઈ જો સયા મણુઓ;
 તસસ ગહ-રોગ-મારિ-હુહ જરા જંતિ ઉવસામં. ૨
 ચિદ્દુહ દૂરે મંતો, તુજજ પણુમો વિ ઘહુકલો હેઈ;
 નરતિરિએસુ વિ જીવા, પાવંતિ ન દુકખ-દોગચ્ચં. ૩
 દુહ સમ્મત્તે લહે, ચિંતામણિ-કપ્પપાયવખલહિએ;
 પાવંતિ અવિગ્ઘેણું, જીવા અયરામરં ઠાણું. ૪
 ઇંદ્ર સંથુઓ મહાયસ, લત્તિખ્ખર નિખ્ખરેણુ હિયએણુ;
 તા દેવ દિજજ યોહિં, લવે લવે પાસ જિણુચંદ! ૫

અર્થસંકલના

‘જેઓ ઉપસર્ગને દૂર કરનાર છે, પાર્શ્વ નામના
 યક્ષથી સેવાયેલા છે, કર્મસમૂહથી મૂકાયેલા છે, વિષધરનું
 વિષ નાશ કરનાર છે અને મંગલ તથા કલ્યાણના ધામ છે,
 એવા શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનને હું નમસ્કાર કરું છું. ૧.

‘વિસહરકુલિંગ’ નામના શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનના
 મંત્રને જે મનુષ્ય નિત્ય કંઠમાં ધારણ કરે છે, તેના ગ્રહચાર,
 રોગો, મહામારી અને દુષ્ટ જવરો (તાવ) ઉપશમને પામે
 છે, અર્થાત્ શાંત થઈ જાય છે. ૨.

એ મંત્ર તો દૂર રહો, પણ તમને કરાયેલો નમસ્કાર
 પણ ઘણો લાભ આપનારો થાય છે. તેનાથી મનુષ્ય કે તિર્થંચ

(પશુ-પક્ષી આદિની) ગતિમાં રહેલા જીવો કેઈ પણ પ્રકારનું દુઃખ કે કેઈ પ્રકારની દુર્ગતિ પામતા નથી. ૩.

ચિંતામણિ રત્ન અને કલ્પવૃક્ષથી વધારે લાલકારી એવું તમારું સમ્યક્ત્વ (તમારી શ્રદ્ધા) પામવાથી જીવો સરલતાથી મોક્ષ પામે છે. ૪.

આ પ્રમાણે સ્તવાયેલા હે પાર્શ્વનાથ પ્રભો! હે જિનચંદ્ર! મને લવોલવને વિષે 'તમારું' સમ્યક્ત્વ (તમારી શ્રદ્ધા) આપો. પ. '

આ સ્તોત્રનો પ્રથમ શબ્દ જ્વસગ્ગહરં છે, તે પરથી તેનું નામ જ્વસગ્ગહરં સ્તોત્ર પડેલું છે. જ્વસગ્ગહરં એ શ્રી પાર્શ્વનાથ લગવાનનું વિશેષણ છે. તેમનામાં અનંત ગુણો રહેલા છે, તે પૈકી ઉપસર્ગો-ઉપદ્રવો-આપત્તિઓ દૂર કરવાના તેમના ગુણને મુખ્યતા આપી આ સ્તોત્રમાં તેમની સ્તવના કરવામાં આવી છે.

જૈન શાસ્ત્રોએ ઉપસર્ગ ત્રણ પ્રકારના માનેલા છે : (૧) દેવતાકૃત, (૨) મનુષ્યકૃત અને (૩) તિર્યચકૃત. તેમાં ભૂત, પ્રેત, પિશાચ, વ્યંતર, ડાકિની, શાકિની આદિએ કરેલા ઉપદ્રવો દેવતાકૃત કહેવાય છે; મનુષ્યોએ મંત્ર, તંત્ર, ચંત્ર આદિ પ્રયોગો વડે, તેમજ અન્ય રીતે કરેલા ઉપદ્રવો મનુષ્યકૃત કહેવાય છે; અને સિંહ, વ્યાઘ્ર, હાથી વગેરે ન્થલચર પ્રાણીઓએ; મગર, ઝુંડ વગેરે ન્થલચર પ્રાણીઓએ; સર્પ, અજગર વગેરે ઉરપરિસર્પોએ; કાચંડા, ઘો, નોગિયા વગેરે ભુજપરિસર્પોએ, તેમજ ગીધ, ગરુડ, સમળી વગેરે

ખેચેરોએ કરેલા ઉપસર્ગો તિર્થચક્ર કહેવાય છે. શ્રી પાર્શ્વનાથ પ્રભુનું સ્મરણ આ ત્રણે પ્રકારના ઉપસર્ગોને દૂર કરનારું છે.

અહીં ‘વિસહરકૂલિંગ મંત્ર’ નો જે ઉદ્દેશ્ય કરવામાં આવ્યો છે, તેનો મૂળપાઠ આ પ્રમાણે સમજવો :

‘તમિઝ્ઞ પાસ વિસહર વસહ જિણફુલિંગ’ આ મંત્ર અઠાર અક્ષરવાળો છે અને તે સર્પના ઝેરને ઉતારનારો છે તથા ગ્રહચાર, રોગ, શોક આદિને પણ મટાડનારો છે.

આ સ્તોત્ર પર ઘણી ટીકાઓ રચાયેલી છે અને તેમાં એની પ્રત્યેક ગાથામાં ગોપવેલા યંત્રોનો ઉદ્ધાર કેમ કરવો? તે દર્શાવેલું છે.

આ સ્તોત્રનું માહાત્મ્ય નીચે પ્રમાણે સમજવું :

ઉપસર્ગહરસ્તોત્રં, સ્મૃતેઃસ્યુઃ શુભસમ્પદઃ ।

સંયોગસન્તતિર્નિત્યં, સ્યુઃ સમીહિતસિદ્ધયઃ ॥૧॥

‘ઉપસર્ગહર સ્તોત્રનું’ નિત્ય સ્મરણ કરવાથી શુભ સંપત્તિ, સારા સંયોગો અને સંતતિની પ્રાપ્તિ થાય છે, તેમજ સદા મનમાં ચિંતવેલી સિદ્ધિઓ મળે છે.’

ઉદયોચ્ચવદોપાયો, ઉત્તમત્વમુદારતા ।

ઉકારા પચ્ચ પુંસઃ સ્યુરુપસર્ગહરસ્મૃતેઃ ॥૨॥

‘ઉપસર્ગહર સ્તોત્રનું’ સ્મરણ કરવાથી ઉદય, ઉચ્ચપદ, ઉપાય, ઉત્તમત્વ અને ઉદારતા એ પાંચ ઉકાર પ્રાપ્ત થાય છે.’ ઉપાય શબ્દથી અહીં ઇષ્ટપ્રાપ્તિનાં સાધન સમજવાં.

પુણ્યં પાપક્ષયઃ પ્રીતિઃ પદ્મા ચ પ્રશુતા તથા ।

પકારા પદ્મ પુસાં સ્યુઃ પાર્શ્વનાથસ્ય સંસ્મૃતૌ ॥૩॥

‘શ્રી પાર્શ્વનાથ ભગવાનનું સ્મરણ કરવાથી પુરુષોને પાંચ પકારની પ્રાપ્તિ થાય છે : (૧) પુણ્ય, (૨) પાપક્ષય, (૩) પ્રીતિ, (૪) પદ્મા (લક્ષ્મી) અને (૫) પ્રભુતા.

ઉપસર્ગહરસ્તોત્રમષ્ટોત્તરશતં સદા ।

યો ધ્યાયતિ સ્થિરસ્વાન્તૌ મૌનવાન્ નિશ્ચલાસનઃ ॥૪॥

તસ્ય માનવરાજસ્ય કાર્યસિદ્ધિઃ પદે પદે ।

ભવેચ્ચ લક્ષ્મીશ્ચશ્ચલાપિ હિ નિશ્ચલા ॥૫॥

‘જે સ્થિર અંતઃકરણવાળો, મૌનચુકત અને નિશ્ચલ આસનવાળો થઈને નિત્ય ૧૦૮ વાર ઉપસર્ગહરસ્તોત્રની ગણના કરે છે, તે માનવરાજને પગલે પગલે કાર્યસિદ્ધિ થાય છે અને લક્ષ્મી ચંચલ હોવા છતાં તેને ત્યાં નિશ્ચલ થઈને રહે છે.’

શાકિન્યાદિભયં નાસ્તિ, ન ચ રાજભયં જને ।

ષણ્માસં ધ્યાયમાનેઽસ્મિન્નુપસર્ગહરસ્તવે ॥૬॥

‘આ ઉપસર્ગહરસ્તવનું છ માસ ધ્યાન ધરતાં પુરુષને શાકિની આદિનો, તેમજ રાજ્ય તરફનો કોઈ ભય થતો નથી.’

પ્રત્યક્ષા યત્ર નો દેવા, ન મન્ત્રો ન ચ સિદ્ધયઃ ।

ઉપસર્ગહરસ્યાસ્ય, પ્રભાવા દૃશ્યતે કલૌ ॥૭॥

‘જ્યાં આ કલિયુગમાં દેવો પ્રત્યક્ષ થતા નથી, મંત્રો

ફલદાયક થતા નથી અને સિદ્ધિઓ પ્રાપ્ત થતી નથી, ત્યાં પણ આ ઉપસર્ગહરસ્તોત્રનો પ્રભાવ જોવામાં આવે છે.’

પ્રાપ્નોત્યપુત્રં સુતમયહીનં,
શ્રીદાયતે પત્તિસ્પીશતીહ ।
દુઃસ્વી સુસ્વી ચાથ ભવેન્ન કિં
કિં ત્વદ્રૂપચિન્તામણિચિન્તનેન ॥

‘જે પુત્રરહિત હોય તે પુત્ર પ્રાપ્ત કરે છે, જે લક્ષ્મીહીન હોય તે લક્ષ્મી પ્રાપ્ત કરે છે, જે પાતકોનો સામાન્ય સિપાઈ હોય તે મોટા અધિકાર પર પહોંચે છે અને દુઃખી હોય તે સુખી થાય છે. હે સ્તવરાજ ! તારા જેવા ચિંતામણિના ચિંતનથી શું શું નથી થતું ? તાત્પર્ય કે બધું જ થાય છે.’

एकया गाथयाऽप्यस्य, स्तवस्य स्मृतमात्रया ।

शान्तिः स्यात् किं पुनः पूज, पञ्चगाथाप्रमाणकम् ॥९॥

‘આ સ્તવનની માત્ર એક ગાથા સ્મરવાથી જ શાંતિ થાય છે, તો પાંચ ગાથાપ્રમાણ પૂરાં સ્તવનનું શું કહેવું ?’

उपसर्गाः क्षय यान्ति, छिद्यन्ते विघ्नवल्लयः ।

मनः प्रसन्नतामेति, ध्यातेऽस्मिन् स्तवपुङ्गवे ॥१०॥

‘આ શ્રેષ્ઠ સ્તવનું ધ્યાન ધરવાથી ઉપસર્ગો ક્ષય પામે છે, વિઘ્નરૂપી વેલીઓ છેદાય છે અને મન પ્રસન્નતાને પામે છે.’

જો આ સ્તોત્રની રાજની ૧૦૮ ગણના ન થઈ શકે તો ૨૭ કે ૧૩ ની ગણના અવશ્ય કરવી.

નાહી-ધોઈને તથા ઘીનો દીપક પ્રકટાવીને, તેમજ સુગંધી ધૂપ કરીને આ ગણુના કરવી જોઈએ. તે માટે પ્રાતઃકાળનો સમય તથા પૂર્વ કે ઉત્તર દિશા ઉત્તમ છે. જો કોઈ કારણસર પ્રાતઃકાલમાં ગણુના ન થઈ શકે તો સૂતાં પહેલાં કરી લેવી જોઈએ.

આ સ્તોત્ર વધારે ગાથાનાં પણ મળે છે, પરંતુ મૂલ રચના પાંચ ગાથાની છે અને અમારો અનુલવ પણ આ પંચગાથામય સ્તોત્રનો જ છે.

જેઓ આ સ્તોત્રની નિયમિત ગણુના કરે છે, તેમને કાર્ય ઉપસ્થિત થયે માત્ર ત્રણ વાર સ્મરણ કરવાથી પણ ઈચ્છિત લાભ થાય છે.

આ ‘મંત્રચિંતામણિ’ ગ્રંથનો ત્રીજો ખંડ અહીં પૂરો થયો અને તે સાથે ગ્રંથ પણ સમાપ્તિને પામ્યો.

પ્રમાણભૂત મંત્રસાહિત્ય

મંત્રચિંતામણિ ગ્રંથમાં જેનો અનેકવાર ઉલ્લેખ આવેલો છે, તે—

મંત્ર વિજ્ઞાન

ગ્રંથ જો હજી સુધી તમે વસાવી લીધો ન હોય તો તરત વસાવી લેશો. પત્રકારોએ આ ગ્રંથનો હાર્દિક સત્કાર કર્યો છે અને એની મૂલવણી પ્રમાણભૂત મંત્રસાહિત્ય તરીકે કરી છે. આ ગ્રંથ વિદ્યાભૂપણ ગણિતદિનમણિ શતાવધાની પંડિત શ્રી ધીરજલાલ શાહની એક મનનીય કૃતિ છે.

આ ગ્રંથ છપાઈ, સુધડતા, બાધણી તથા પૃથક્કંબ્યામા બરાબર આ ગ્રંથ જેવો જ છે અને તેનું મૂલ્ય પણ તેના જેટલું જ એટલે રૂ. ૭-૫૦ પૈસા છે. તેનો રજી. પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૧-૨૫ આવે છે.

આ ગ્રંથ વૈદિક, પૌરાણિક, તાત્ત્વિક, તેમ જ જૈન મંત્રસાહિત્યના ૬૦ જેટલા ગ્રંથોને આધારે ઘણા પરિશ્રમપૂર્વક નિર્માણ કરવામાં આવ્યો છે. તેમાં ૩૫ જેટલા પ્રકરણો છે અને તે મંત્રનાં તમામ અંગોનો સુદર પરિચય આપી મંત્રસિદ્ધિ ક્યારે થાય ? તેની સ્પષ્ટ સમજૂતી રજૂ કરે છે. ગુજરાતી ભાષામાં આ જાતનો ગ્રંથ આ પહેલો જ છે.

હવે ગણતરીની નકલો જ બાકી રહી છે, તેથી આજે જ તમારો ઓર્ડર મોકલી આપો. વી. પી થી મોકલવામાં આવે છે.

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર

લઘાભાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ, ચીંચ બદર, મુંબઈ-૯

હવે પછી પ્રકટ થશે-મંત્રશાસ્ત્રનો એક અદ્ભુત ગ્રંથ

મંત્રદિવાકર

લેખક :

વિદ્યાભૂપણ ગણિતદિનમણિ શતાવધાની
પંડિત શ્રી ધીરજલાલ શાહ

દૂંક સમયમાં અતિ લોકપ્રિય થઈ પડેલા 'મંત્રવિજ્ઞાન' ગ્રંથની પૂર્તિ રૂપે 'મંત્રચિંતામણિ' ગ્રંથ લખાયો અને તેની પૂર્તિ રૂપે 'મંત્રદિવાકર' નામનો એક અતિ મનનીય ગ્રંથ તૈયાર થઈ રહ્યો છે. આ ગ્રંથ સને ૧૯૬૮ ના ડિસેમ્બર માસમાં પ્રકટ થશે.

આ ગ્રંથમાં અનેક જાતના અનુભવસિદ્ધ મંત્રપ્રયોગો રજૂ કરવામાં આવશે, જેમાં વિવિધ રોગો મટાડવાના, વિષ ઉતારવાના, લક્ષ્મી વધારવાના, જિત મેળવવાના તથા બીજા પણ એવા જ પ્રયોગોનો સમાવેશ થશે. ઉપરાંત કેટલાક મહત્વના યંત્રો તથા તંત્ર-પ્રયોગો પણ આપવામાં આવશે કે જેના આધારે મનુષ્ય મુખ્ય, સંપત્તિ, આરોગ્ય, યશ વગેરેની પ્રાપ્તિ કરી શકે અને અચિંત્ય કામો કરવાને શક્તિમાન થાય.

આ ગ્રંથની છપાઈ, સુધડતા, બાંધણી તથા પૃષ્ઠસંખ્યા મંત્ર-ચિંતામણિ જેવી જ રહેશે અને મૂલ્ય પણ તેટલું જ રહેશે, અર્થાત્ રૂ. ૭-૫૦ પૈસા રહેશે. તેનું રજી. પોસ્ટે જ ખર્ચ રૂ. ૧-૨૫ સમજવું. અગાઉથી ઓડરો નોંધાવનાર પાસેથી રૂ. ૬-૨૫+રૂ. ૧-૨૫ પોસ્ટેજના મળી કુલ રૂ. ૭-૫૦ પૈસા લેવામાં આવશે, તો લવાજમની રકમ મોકલી ઓડર નોંધાવી દેશે.

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર

લલાલાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ, ચીંચ બંદર, મુંબઈ-૯

સહુએ અવશ્ય સંઘરવા જેવા ગણિત સંબંધી ત્રણ સુંદર ગ્રંથો જેમાં

ગણિતની ગેઝી સૃષ્ટિનો ભેદ સુંદર રીતે ખોલવામાં આવ્યો છે તથા અનેક પ્રકારના ચમત્કારિક પ્રયોગો અને ઉપયોગી બાબતોનો સંગ્રહ આપવામાં આવ્યો છે. વિશેષમાં બુદ્ધિને કસે તેવા વિશ્વભરના ચૂંટી કાઢેલા કોયડાઓનો ઉત્તમ સંગ્રહ રજૂ કરવામાં આવ્યો છે. પત્રોએ તથા વિદ્વાનોએ તેની મુક્તક ઠે પ્રશંસા કરેલી છે.

આ ગ્રંથોની રચના

જાણીતા લેખક તથા સુપ્રસિદ્ધ તત્ત્વચિંતક વિદ્યાભૂષણ
ગણિતદિનમણિ શતાવધાની પડિત
શ્રી ધીરજલાલ ટોકરશી શાહે
ઘણા અનુભવ પછી સુગમ શૈલીમાં કરેલી છે.

આખો સેટ રૂપિયા પંદરમાં જ મળે છે.

[પોસ્ટે જ જૂઠું]

તે આજે જ વસાવી લો.

દરેક ગ્રંથનું છૂટક મૂલ્ય રૂપિયા પાંચ છે

પ્રાપ્તિસ્થાન :

પ્ર જ્ઞા પ્ર કા રા ન મં દિ ર

લઘાભાર્ષિ ગુણપત બીહડીગ, ચીંચ બદર, મુંબઈ-૯
વિશેષ વિગત માટે હવે પછીનાં પૃષ્ઠો જુઓ.

ગુજરાત રાજ્યના શિક્ષણખાતા તરફથી આ પુસ્તકોની અધ્યાપનમંદિરો, વાણિજ્ય મહાવિદ્યાલયો, વિજ્ઞાન મહાવિદ્યાલયો અને પ્રૌઢો માટેના વાંચનાલયોને માટે ખાસ લલામણ થયેલી છે.

૧ ગણિત-ચમત્કાર

સુધારા-વધારા સાથેની બીજી આવૃત્તિ, બિંચા મેપટ્રીથો કે
પૃ. ૨૧૬, પાકું બાઈન્ડીંગ, મૂલ્ય રૂ. ૫-૦૦, રજી. પોસ્ટેજનો
રૂ. ૧-૮૦. આ ગ્રંથમાં નીચેનાં પ્રકરણો આપવામાં આવ્યાં

અંક પહેલો

- ૧ આઠ અંકની કરામત
- ૨ નવ અંકની કરામત
- ૩ સંખ્યાઓનું બંધારણ
- ૪ ચમત્કારિક સંખ્યાઓ
- ૫ સંખ્યાના પીરામીડ
- ૬ સરવાળાની કેટલીક રીતો
- ૭ બાદબાકીનો તાળો
- ૮ ગુણાકારની વિરાટ શક્તિ
- ૯ ગુણાકારની બે અનોખી રીતો
- ૧૦ ગુણાકારના કેટલાક પ્રયોગો
- ૧૧ ભાગાકારની વિશેષતા
- ૧૨ ભાગાકારની પૂર્તિ
- ૧૩ સર્વતોભદ્ર યંત્રો
- ૧૪ મનનો ધારેલો આંક કહેનારાં યંત્રો
- ૧૫ સિદ્ધાંતના ત્રણ પ્રયોગો
- ૧૬ ગંજીફના ચાર પ્રયોગો
- ૧૭ દશ ચમત્કારિક પ્રયોગો
- ૧૮ અંક-વિનોદ

અંક બીજો

- ૧ ગણિતજ્ઞાનની પૂર્તિ કરનારા સો કોયડાઓ
 - ૨ ઉત્તરો
- આ પુસ્તક માટે વિદ્વાનોએ ઘણો બિંચો અભિપ્રાય આપેલો

૨ ગણિત-રહસ્ય

દૂંક સમયમાં જ બીજી આવૃત્તિ પ્રકટ થઈ છે. જિંયા મેપલીથો
પૃ. ૨૨૪, પાકું બાર્ન-ડીગ. મૂલ્ય રૂ. ૫-૦૦, રજી. પોસ્ટેજનો
રૂ. ૧-૦૦.

આ ગ્રંથમાં નીચેના પ્રકરણો આપવામાં આવ્યા છે :—

- આમુખ
- અંકસ્થાન
- શૂન્યનું સામર્થ્ય
- ગણિતની વિશિષ્ટ પ્રજ્ઞા
- મોટી સંખ્યાઓ થાદ રાખવાની રીત
- અંકસ્મૃતિનો એક વિવ્રક્ષણ પ્રયોગ
- સંખ્યાનો અમતકાર
- મેકી-મેકીના આકર્ષક પ્રયોગો
- અમરક સંખ્યાઓનો સરવાળો
- ત્રણ ક્રમિક સંખ્યાઓનું શોધન
- અજ્ઞાત સંખ્યાઓનું જ્ઞાત સંખ્યામાં પરિણમન
- ઉત્તરની અચૂક આગાહી
- હજાર વિકલ્પનો એક જ ઉત્તર
- ધારેલો પ્રશ્ન કહેવાની રીત
- પ્રકીર્ણ પાત્ર પ્રયોગો
- કોયડાઓ
- ઉત્તરો

આ ગ્રંથની પ્રસ્તાવના ભારત સરકારના માહિતી અને
પ્રકાશવાણી ખાતાના પ્રધાન શ્રીમાન્ કે. કે. શાહે લખેલી છે.
ભારતના નાયબ વડાપ્રધાન સન્માનનીય શ્રી મોરારજી દેસાઈ આદિ
નેક મહાનુભાવોએ આ ગ્રંથ માટે જિયો અભિપ્રાય દર્શાવેલો છે.

૩ ગણિત-સિદ્ધિ

ભૂગોળ મેપલીથો કાગળ, પૃ. ૨૧૨, માકુ' બાઈન્ડીંગ.

મૂલ્ય રૂ. ૫-૦૦, રજી. પોસ્ટેજનો ખર્ચ રૂ. ૧-૦૦.

આ ગ્રંથમાં નીચેનાં પ્રકરણો આપવામાં આવ્યાં છે :—

- ૧ ઉપક્રમ
- ૨ દશનો પાથો
- ૩ સરવાળાની પ્રાચીન અને આધુનિક પદ્ધતિ
- ૪ સરવાળામાં ઝડપ કેમ આવે ?
- ૫ સરવાળાની ટૂંકી અને સહેલી રીતો
- ૬ સરવાળાની ચકાસણી
- ૭ સરવાળાનો એક સુંદર પ્રયોગ
- ૮ બાદબાકી અંગે કેટલુંક
- ૯ બાદબાકીના ત્રણ પ્રયોગો
- ૧૦ ગુણાકારની પ્રાથમિક ભૂમિકા
- ૧૧ ગુણાકારની ટૂંકી અને સહેલી રીતો-૧
- ૧૨ " " " " રીતો-૨
- ૧૩ " " " " રીતો-૩
- ૧૪ બહુ મોટો ગુણાકાર કરવાની સહેલી રીત
- ૧૫ ગુણાકાર અંગે વિશેષ
- ૧૬ ગુણાકારની ચકાસણી
- ૧૭ ભાગાકારની મૂળ ભૂમિકા
- ૧૮ ભાગાકારની ટૂંકી અને સહેલી રીતો
- ૧૯ ભાગાકાર અંગે વિશેષ
- ૨૦ ભાગાકારનો સંક્ષેપ અને ચકાસણી
- ૨૧ ગણિત અને ગણતરી

હિસાબમાં ઝડપ તથા ચોકસાઈ લાવવા માટે આ ગ્રંથ ધણો જ ઉપયોગી છે.

પંડિત શ્રી ધીરજલાલ શાહ-કૃત

સ્મરણુકલા અંગે

શ્રી રમણલાલ વસંતલાલ દેસાઈનો અભિપ્રાય

સામાન્ય જનતાને ચમત્કાર, મંત્રસિદ્ધિ-કે યોગપ્રક્રિયા લાગે એવી સ્મરણુકલાની શતાવધાનની કલા પાછળ શાસ્ત્રીય સિદ્ધાંતો રહેલા છે, એમ જ્યારે શ્રી ધીરજલાલે અમને સમજાવ્યું, ત્યારે તેમની હૃદયવિશુદ્ધિ માટે મને ખૂબ માન ઉત્પન્ન થયું. આપણા દેશમાં વિદ્યા-કલાને ગુપ્ત રાખવાની એક પ્રથા પડી ગઈ છે. કાં તો કલાકાર કલાચોર બને છે, કા કલાની આસપાસ ગૂઢ રહસ્યભર્યું વાતાવરણ ઉત્પન્ન કરી પોતાની મહત્તા વધારવા મથે છે. આને પરિણામે આપણી કેટલીક કલાઓ અને કેટલાક હુન્નરો બગડી ગયા અને નાશ પણ પામ્યા. શ્રી ધીરજલાલે સ્મરણુકલાનું ઊંડું અવગાહન કર્યું છે અને તેના પરિણામે તેઓ પોતાના ગુરુપદની મહત્તા ઠીક ઠીક વધારી શક્યા હોત, પરંતુ તેમણે તેમ ન કરતાં પોતાના અભ્યાસ અને પોતાની તપશ્ચર્યાનાં ફલ આ 'સ્મરણુકલા' નામના અપૂર્વ ગ્રંથમાં ગુજર્જર જનતા સમક્ષ ખુલ્લાં મૂકી દીધા છે અને સ્મરણુકલાની વિધિવિધિ કુંચીઓ ગુજર્જર જનતાના હાથમાં મૂકી છે. આ ગ્રંથને ઠીક ઠીક વિચાર કરીને હું અપૂર્વ કહું છું. મને યાદ છે ત્યાં સુધી, સ્મરણુકલા વિષે આવો કોઈ ગ્રંથ ગુજરાતીમાં પ્રસિદ્ધ થયો નથી.

મૂલ્ય રૂપિયા ૫=૦૦ રજ. પોસ્ટેજ ખર્ચ રૂ. ૧=૨૦

મુખ્ય પ્રાપ્તિસ્થાન :

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર

લખાભાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ, ચીંચબંદર, મુંબઈ-૯.

(વી. પી. થી મોકલવામાં આવે છે.)

હવે પછી પ્રકટ થનારા ગ્રંથો

સંકલ્પસિદ્ધિ

યાને

ઉન્નતિ સાધવાની અદ્ભુત કલા

લેખક : વિદ્યાભૂષણ શતાવધાની પંડિત શ્રી ધીરજલાલ શાહ

સંકલ્પશક્તિનો વિકાસ કેમ કરવો તથા તેના દ્વારા જીવનનાં જૂઠાં જૂઠાં ક્ષેત્રોમાં ઉન્નતિ કેવી રીતે સાધવી? તેની સંપૂર્ણ સમજણ આપતો આ ગ્રંથ દરેક સુસ્થ સંસ્કારી મનુષ્યે અવશ્ય વાંચવો જોઈએ. તેનાથી જીવનનો મનમાન્યો ઘાટ ઘડી શકાશે તથા આ જગતમાં એક સફળ મનુષ્ય તરીકેની કારકીર્દિ પ્રાપ્ત કરી વિજયડોકો વગાડી શકાશે.

જિંયા મેપલીથો કાગળ, લગભગ ૨૪૦ પૃષ્ઠ, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય ૫-૦૦. રજી. પોસ્ટેજ ખર્ચ ૩. ૧-૨૦ પૈસા.

આ ગ્રંથ સને ૧૯૬૮ ના જુલાઈ માસમાં બહાર પડશે.

માનવમનની અજાયબીઓ

લેખક : વિદ્યાભૂષણ શતાવધાની પંડિત શ્રી ધીરજલાલ શાહ

માનવમન અનેક અજાયબીઓથી ભરેલું છે. તેના દ્વારા મનુષ્ય કેવાં અદ્ભુત કાર્યો કરી શકે છે તથા આ જગતમાં મહાન નામના મેળવવા ઉપરાંત મનગમતી લક્ષ્મી મેળવી શકે છે, તે આ ગ્રંથમાં અનેક દાખલા-દલીલો સાથે અનોખી શૈલિએ રજૂ કરવામાં આવ્યું છે. પ્રગતિને ચાહનાર દરેક મનુષ્યે આ ગ્રંથ અવશ્ય વાંચવો જ જોઈએ. તેનું પ્રકાશન સને ૧૯૬૮ ના ઓક્ટોબર કે નવેમ્બર માસમાં થશે.

જિંયા મેપલીથો કાગળ, લગભગ ૩૫૦ પૃષ્ઠ, પાકું પૂઠું, મૂલ્ય ૩. ૭-૫૦. રજી. પોસ્ટેજ ખર્ચ ૩. ૧-૨૫ પૈસા.

પ્રજ્ઞા પ્રકાશન મંદિર

લઘાભાઈ ગુણપત બીલ્ડીંગ, ચીંચબંદર, મુંબઈ-૯.

